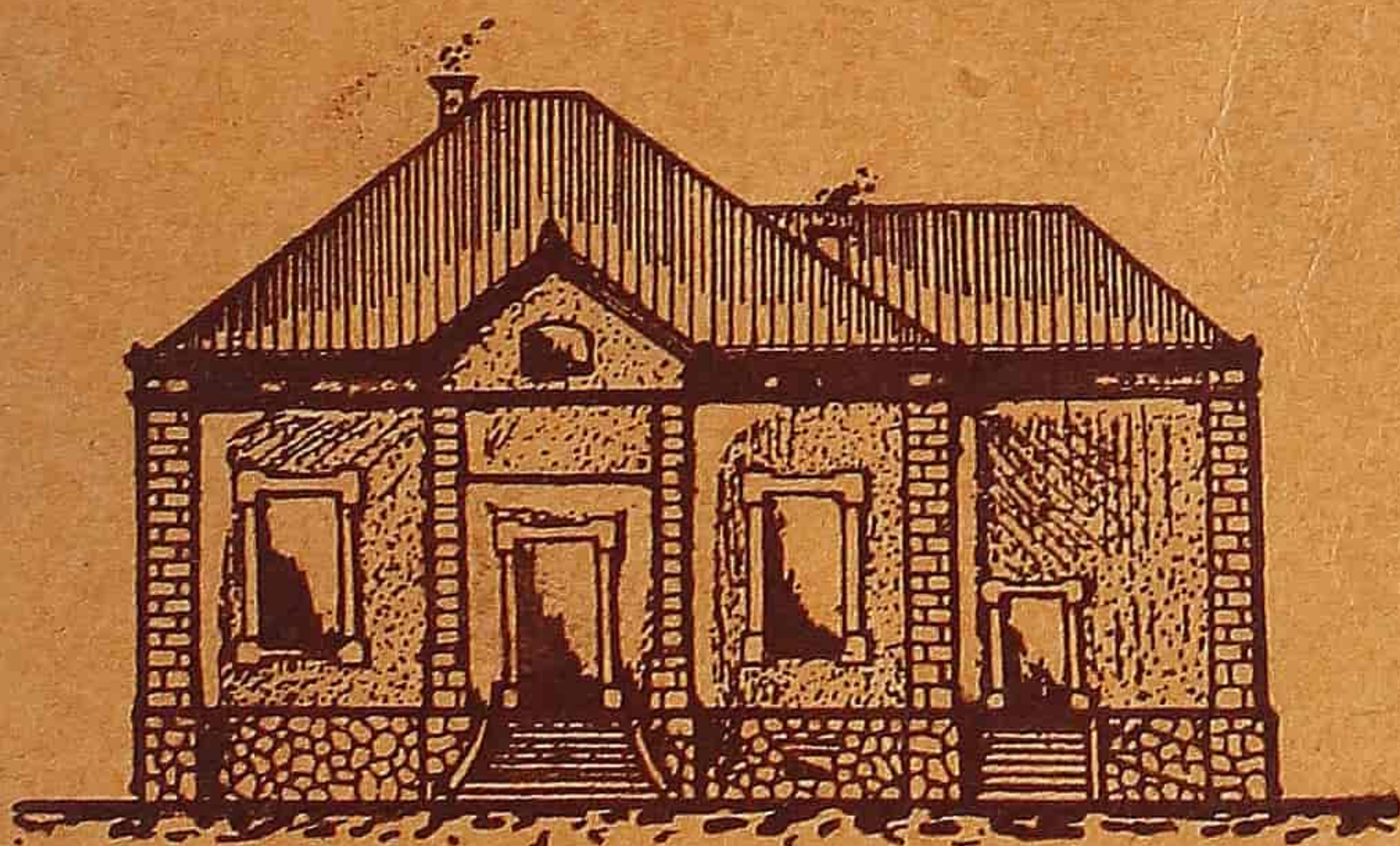

№ 66
376

Dr. ДОБР. ГЕР. ПОПОВИЋ

ХИГИЈЕНА СЕЛА

СА 200 СЛИКА И ПЛАНОВА

ДРУГО ИЗДАЊЕ

Цена 25 дин.

①

T. 57. 1.

म. म. म. म. म.

६६

1. 6. 6
376

10 = 43435783
Доктор Душан Поповић
книжарство кнежевине

Писма

Др. ДОБР. ГЕР. ПОПОВИЋ

УНИВ. БИБЛИОТЕКА
И. Бр. 45384

ХИГИЈЕНА СЕЛА

СА 200 СЛИКА, ПЛАНОВА И НАЦРТА

ДРУГО ИЗДАЊЕ

БЕОГРАД, 1926.

ШТАМПАРИЈА „ДАВИДОВИЋ“ ПАВЛОВИЋА И ДРУГА
ТАКОВСКА 32.

ПРЕДГОВОР.

Где се село уређује,
ту народ напредује.

Хигијена села је животна потреба не само за појединца већ за цео народ. У хигијени села лежи физичка и економска моћ нашег народа. То сви увиђамо, али се врло мало ради, да се хигијена села подигне. Уређују се и подижу вароши и то без основних хигијенских захтева а на хигијену села се и не мисли.

Излишно је доказивати о великој важности и потреби примене хигијене на селу. Треба само отићи ма у које село, живети у њему неколико дана, посматрати живот у њему, па да се увиди и осети на свом здрављу, *да је грех, злочин*, ако се што пре не обрати највећа пажња на хигијену села.

Ова књига са оригиналним фотографским сликама из наших разних крајева, плановима и нацртима, треба да упозна читаоце: како је садање (нехигијенско) село а како треба да буде будуће (хигијенско) село; да потпомогне решавању најважнијег народног питања: *хигијенско и културно уређење села*.

Јануара 1923. год.
Београд.

Др. Доб. Гер. Поповић.

ПРЕДГОВОР ДРУГОМ ИЗДАЊУ.

Књига је прерађена и допуњена многим подацима и оригиналним сликама из свих крајева наше земље, да би се упоредним прегледом очигледно показало: како изгледа нехигијенско село и живот у њему а како је хигијенски уређено село, каквих данас, на жалост, мало имамо.

Овом приликом сматрам за пријатну дужност да захвалим свима, који су ме оригиналним сликама помогли у овоме послу а нарочито: г. г. Др. Б. Лужанину, Др. Настићу, Ђурићу, нач. Мин. Привреде, Др. Н. Радовићу, Др. Калановићу, Ср. Динићу, шк. надз., Др. Аранђ. Стојановићу, Др. Разухину, Др. Педе, Др. Лази Марковићу и Др. Круљу, инспекторима.

Фебруара 1926. год.
Београд.

Др. Добр. Гер. Поповић.

I.

ЗНАЧАЈ ХИГИЈЕНЕ СЕЛА.

Село је извор здравља и економског богатства. — Узроци нехигијенског уређења села. — Просвећеност становника. — Хигијенске и друштвене законске одредбе.

Највећи део наше државе састоји се из села. Просечно има *шесет и пет* више села него вароши. Од 6575 општина има само 176 градских општина а све остале су сеоске сем 200 општина које су варошице. Села и засеоци чине 27000 места. Број становника је седам до осам пута већи у селима него ли у варошима. По најновијем попису 80%, 10 милиона *становника живи у селима*, 15% у варошима а 5% у варошицама. По занимању осамдесет од сто бави се земљорадњом, што је одлика села. Према овоме село је извор живог капитала и економског богатства. Без села и његових производа нема живота. Зато је хигијенско уређење села од великог значаја по живот и будућност народа, јер у селу лежи његова моћ и снага.

Давнашње је мишљење, да је на селу здравље боље него ли у вароши; да у селу има доста чиста и свежа ваздуха, сунца, чисте воде, добре хране; да се тамо душа одмара и снага јача; да живот у природи, на селу, даје здравље, задовољство и дуг живот; да се на селу здравље боље сачува а многе болести успешније лече. То је тачно. Природа је највећи извор и најбољи чувар здравог тела и духа.

Нема ничег величанственијег од природе. Она је лепа, силна и моћна. Узалуд се људски ум труди,

да јој подражава, она је недостижна. Она нас очаравала, испуњава надама и задаје страх. Све те своје разнолике чари излила је природа на наша села. Где год погледате, очаравате се било бујношћу, било суровошћу којом је природа обасула неки крај; свуда наилазите на многе разноликости, па и у свако доба године.

Па и наш ратар, који живи на селу, стоји под моћним утицајем природе. Он се у њој слободно развија; његово тело се снажи и јача; а ум постаје неисцрпан извор правилног размишљања и расуђивања; душа му је безмерна а осећаји нежни и снажни.

Зато је и јасно, што села сразмерно дају велики број ђака, војника и радника свих врста, физички здраве и умом бистре. Они живе у природи и по њеним законима и слободни су од многих друштвених болести и порока назови модерног и нехигијенског живота. Село својом живом, здравом, природном снагом обнавља телесно и умно заостали нараштај у градовима. Подићи село и сељака у здравственом, просветном и економском погледу, значи подићи народ.

Али према садашњим приликама наших села и живота у њима то није свуда и увек тако. Природна богаства, чувари здравља, замењена су недовољним а често и штетним хигијенским потребама. Хигијенски начин живота, на који га је упућивала природа и потреба, замењен је назови модерним, нехигијенским начином живота, у коме друштвене болести и пороци, због незнања, чине највећу пуштош у сваком правцу. И док се у градовима против тога води мање или више успешна борба, села су остављена да више пропадају због таквог начина живота и нехигијенског уређења. Последице тога су тешке и видне за свакога, који хоће да их види. За то је број разболевања на селу просечно већи

него у варошима. Број умрлих на селу мало се разликује од броја умрлих у варошима, јер је у 1901 години умрло 24.1% на селу а у варошима 27.1%. Број оболења од заразних болести на селу је два пута већи него у варошима. Просечна година старости на селу је мања него у варошима. Старци од 100 година су врло ретки, док старе младиће сусрећемо врло често. Мало је сада горштака, плећатих и развијених људи а још мање стаситог и прсатог женскиња. Многи су ситни растом, узаних груди, слабе грађе, млитавих мишића, слабодушни, бледи, суви и жгољави. Такви су младићи у најбољим годинама а још су слабије девојке.

Кад је такав будући отац и мати, онда је јасно, што су и деца мршава и болесна; „што се извлаче као из блата“; што је нараштај сваке године све слабији; што је већи број разних болести и раног умирања. Одкуда то? Зар се у селу краће живи, где је природа излила сву своју благодат; где је пружила човеку све оно што му је потребно за дуг живот; где начин живота, исхране и рада утиче на дужи живот? На жалост, тако је. То значи: имати а не знати живети.

Сељак је чедо природе. У њој живи и ужива; од ње пати и страда; бори се, да ју савлада и потчини себи и свом животу. У тој борби јачи влада а слабији пропада, што доноси и дужину века.

Узроци нехигијенског уређења села. Томе има више узрока. Главни узроци: *незнање за нехигијенско уређење нашег села и живота у њему; слаба исхрана; друштвене болести а нарочито туберкулоза, полне болести и алкохолизам; сиромаштво, неуушан и прешеран рад, нарочито код женскиња.*

Ко познаје наше село и живот у њему, лако може да увиди, да је нехигијенско уређење нашег села и живота у њему главни узрок рђавом здрављу на селу. То нехигијенско уређење је учинило, да

се загади оно што природа даје: ваздух, вода, храна, те тиме село није увек извор здравља. Нехигијенско уређење села и живота у њему утиче, те су и остали услови по здравље неповољни. То је главни узрок друштвеним болестима, слабој и недовољној исхрани, па у неколико и сиротињи, јер је узалуд и оно што се привреди, кад се то утроши на моду, пиће, нехигијенски начин живота, на нерад и лечење за време болести. Треба имати на уму: *да је здравље основни капитал, који ствара све друго.*

Посматрајмо положај села, распоред кућа, саму кућу и њен намештај, воду, исхрану, отклањање свеколике нечистоће и целокупан начин живота на селу, па ћемо свуда видети мање или веће нехигијенско уређење.

На селу сама природа задивљује, очарава и опија. Али чим се сусретнете с оним, што човек ствара, одмах се разочарате, јер је човек врло мало учинио да отклони оно, чиме он у свом животу и раду природу загађује. То се најбоље огледа зими, кад човек живи у оном оквиру — кући, што је он сам створио а не у слободној природи као за време лета.

Тај свој нехат, те своје погрешке плаћају становници селз својим здрављем и животом. То се свети не само појединцима него и народу, јер ту, у селу, лежи његова здравствена снага и економска моћ.

Разнолики су узроци, који су учинили, да хигијенско уређење села није боље изведено. Од тих узрока су најглавнији: наслеђен начин живота и уређења куће, заблуде и празноверице, сиромаштво, *недовољна просвећеност и што се на уређењу села мало радило.*

Непросвећеност на селу није само у хигијенском погледу већ у целокупном животу и раду, јер

хигијенско просвећивање је само један део од опште културе — просвећености. То се јасно огледа у броју писмених на селу. Тај број је и сувише незнатан. Од сто је писмено само 15.05; од којих су писмени 27.48 мушки а само 2.30 женске. У варошима је писменост већа — 55 од сто и то код мушких 65.04 а код женских 41.10.

Ово је један од најглавнијих узрока зашто је наше село заостало у хигијенском уређењу па и у економском напредовању.

Кад је овако слаба просвећеност у опште, онда је јасно за што стојимо рђаво и у хигијенском просвећивању, зашто су здравствене прилике неповољне; зашто се на то не обраћа довољна пажња.

Просвећивањем правим, довољним а не површним и полутанским, уздиже се моћ схватања и разумевања за бољи живот и рад код сваког појединца и у маси. То утиче на преображај сваког места, што јасно видимо у културно напредним градовима. Таквим радом преобразила би се села знатно; применило би се у здравственом погледу све оно и у оноликој мери, у колико то дозвољавају економске прилике. Тиме би се у неколико ублажила и сиромаштина, која кочи културни и хигијенски напредак.

Тада се више не би чуле речи, које се са презрењем говоре; „та то је за сељака“, јер његове руке и муке све нас хране.

Здравље и просвећивање су две главне, основне чињенице за најредак појединаца и целог народа. Просвећивањем би се дошло и до уверења, да су, баш, у хигијенском уређењу, преко потребне удружене снаге; да оно што не може да учини појединац за хигијенски и економски напредак, да то може и мора да изврши село или више удружених села. Само тада се могу успешно извести поједина хигијенска, друштвена и културна уређења и по-

требе: водовод, канализација, исушивање бара, исправљање речног корита, установе, болнице, лекари, бабице, дезинфекциони заводи, разне школе, удружења и друге установе.

Код нас то није примењено, јер једна четвртина од свих општина има 200 до 500 становника а више од половине општина имају 1—2000 становника. И ако свуда није подједнако примењен закон о општинама, ипак се јасно види у појединим покрајинама, где су мање општине, да је ту неповољније и опште културно стање или је почетак индустријских средишта. Први је случај у Босни и Херцеговини, а други у Словенији, где је највећи број општина са 200 становника. Међутим у Србији и Црној Гори највећи број општина је са 1—2000 становника. Док у Хрватској, Словенији, Далмацији и Војводини највећи је број општина са преко 2000 становника.

Уређење села у хигијенском, у опште, у културном погледу, може лако да се изводи, пошто је код нас политички обилно примењен систем самоуправе. Рад тако удружених села, према потреби, помагала би и већа самоуправни тела: срезови и области па и сама држава. То захтевају њени здравствени, економски, војнички и народни интереси.

Поред овога и досадањих законских прописа, а ради лакшег и бржег извођења и примене хигијенских и опште културних потреба, мора да се и нарочитим *законским одредбама за хигијенско, културно и друштвено уређење села* предвиди, да се стара села поступно преуреде а нова по истима подижу и одржавају.

Али при томе не треба да се заборави, да и најбољи закони у погледу личне и друштвене хигијене дају слаб успех, ако се једновремено не буде обавестила маса поуком и примером о значају свих хигијенских потреба и штетних последица нехиги-

јенског уређења, ако се и приватна саморадња у томе правцу не развије, чему и ова књига има да послужи.

II.

САДАЊЕ (НЕХИГИЈЕНСКО) И БУДУЋЕ (ХИГИЈЕНСКО) СЕЛО.

Место и положај села. — Уређење села. — Кућа — Стан. — Економске зграде. — Стаје за стоку. — Исхрана. — Одело. — Рад. — Начин живота. — Болести.

Садање наше село је нехигијенско. Место, положај, уређење његово и живот у њему је такав, да не одговара свима здравственим захтевима. Свуда се сусрећемо са оним, што здрављу шкоди. Човек није ништа учинио, да то отклони. Напротив, и оно што је природа дала, и то није искористио већ је загадио.

Примена хигијене на селу зависи од ступња просвећености њених становника. Просвећеност па затим економско стање најјаче утиче на остварење хигијенских захтева. А примена њихова најбоље се огледа на здравственом стању. Пошто је просвећеност а и економске прилике различите у појединим местима, то је и хигијенско уређење нашега села и сувише разнолико. Код неких треба да се мења све из основа, док је другима потребно веће или мање преуређење.

Да би видели како је наше садашње, нехигијенско село а како треба да је, па да одговара свима хигијенским и културним потребама, изнећемо редом, почев од његовог оснивања па до краја, све потребе за уређење и живота у њему.

1. Место и положај села.

Типови села. — Здравствени и економски захтеви за место где се село подиже.

Типови села. Наша села заузимају најразноврсније положаје. Ази у главном имамо, по професору Цвијићу¹⁾, два типа: *разбијени* и *збијен*. У сваком типу разликују се још по пет врста. У разбијеном типу куће су удаљене једна од друге, кад што растурене без икаквог реда. Тај тип села налази се највише у западном и северном делу наше Краљевине.

У разбијени тип долазе ове врсте:

Шумадски тип, где је свака кућа подигнута у средини имања, али, ипак, и ако без великог реда, груписане.

Старовлашки тип, где су куће много удаљене једна од друге, да села захватају по неколико километара.

Мачванско-јасенички тип сличан шумадском, само су куће са малом окућницом и ушорене.

Ибарски тип, где се куће налазе растурене у вртачама и долинама.

Села *збијеног* типа раширена су у источном и јужном крају наше Краљевине. Ту разликујемо:

Тимочки тип, где су куће збијене без реда и постављене са узаним улицама, округластог или овалног облика.

Читлучки тип, где су куће збијено поређане, облика квадрата, око куће ага и бегова (у Босни и Херцеговини).

Медијерански тип села у Приморју са збијеним кућама и калдрмисаним улицама.

Турско-источњачки тип са вијугавим и без излаза улицама и кућама ограђеним зидом.

¹⁾ Балканско Полуострво, 1922. год.

Мешовићи тип збијеног и растуреног села.

Разнолики су узроци утицали на овако разне типове насеља. Као главни узроци могу се навести:

1) *Топографске погодбе*: положај и место земљишта. Многа села су заснована у *крчевинама* од шума (збегови), у *вршачама* или *доловима*, на *попесима* или у *равницама*.

2) *Поднебље* (клима), утицај ветрова и влаге.

3) *Потреба воде* за пиће и за текућу воду.

4) *Утицај економских година*: плодност земљишта, шуме и баре.

5) *Утицај патријархалног начина живота*, да се не иде ван свог места и не напушта очевина с једне стране, а с друге стране велика деоба у заједничком животу.

6) Утицај околне културе, непријатељства, робовања и економске потчињености кроз које је пролазио наш народ за дуже или краће време у разним крајевима.

Тако постављена насеља нису могла да се доцније боље развијају и уређују и ако је уклоњен по неки од напред наведених узрока, јер је њихов првобитни положај утицао, да не могу да се промене битни захтеви за хигијенско уређење села и живота у њему. Где је то било могуће, где је просвећеност грађена била већа, ту се местимично уређивало и приближавало хигијенском селу.

То се види на многим примерима, где становници напуштају своја првобитна места становања, силазе поред главних друмова и река, стварају нова насеља и примењују главне хигијенске потребе, док други остају где су, борећи се са многим тешкоћама у животу и раду.

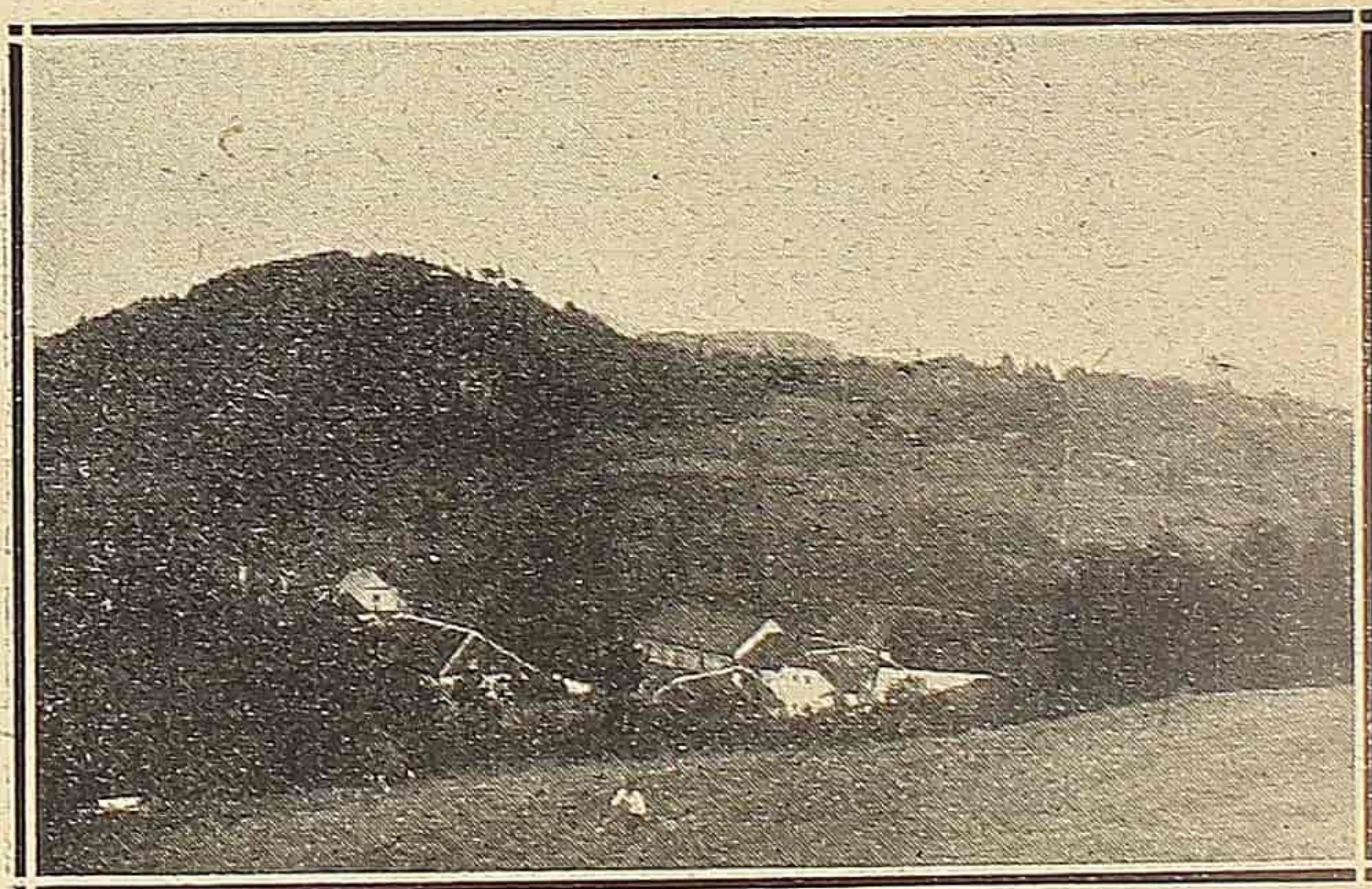
Да се село поступно уређује, потребно је, да се примене сви они захтеви, који стварају хигијенско село.

Здравствени и економски захтеви за место, где се село подиже. Место за подизање села мора да има све здравствене и економске услове, који су потребни за његово развиће.

Здравствени услови су ови:

1) Земљиште да је суво и чврсто а не влажно и клизаво.

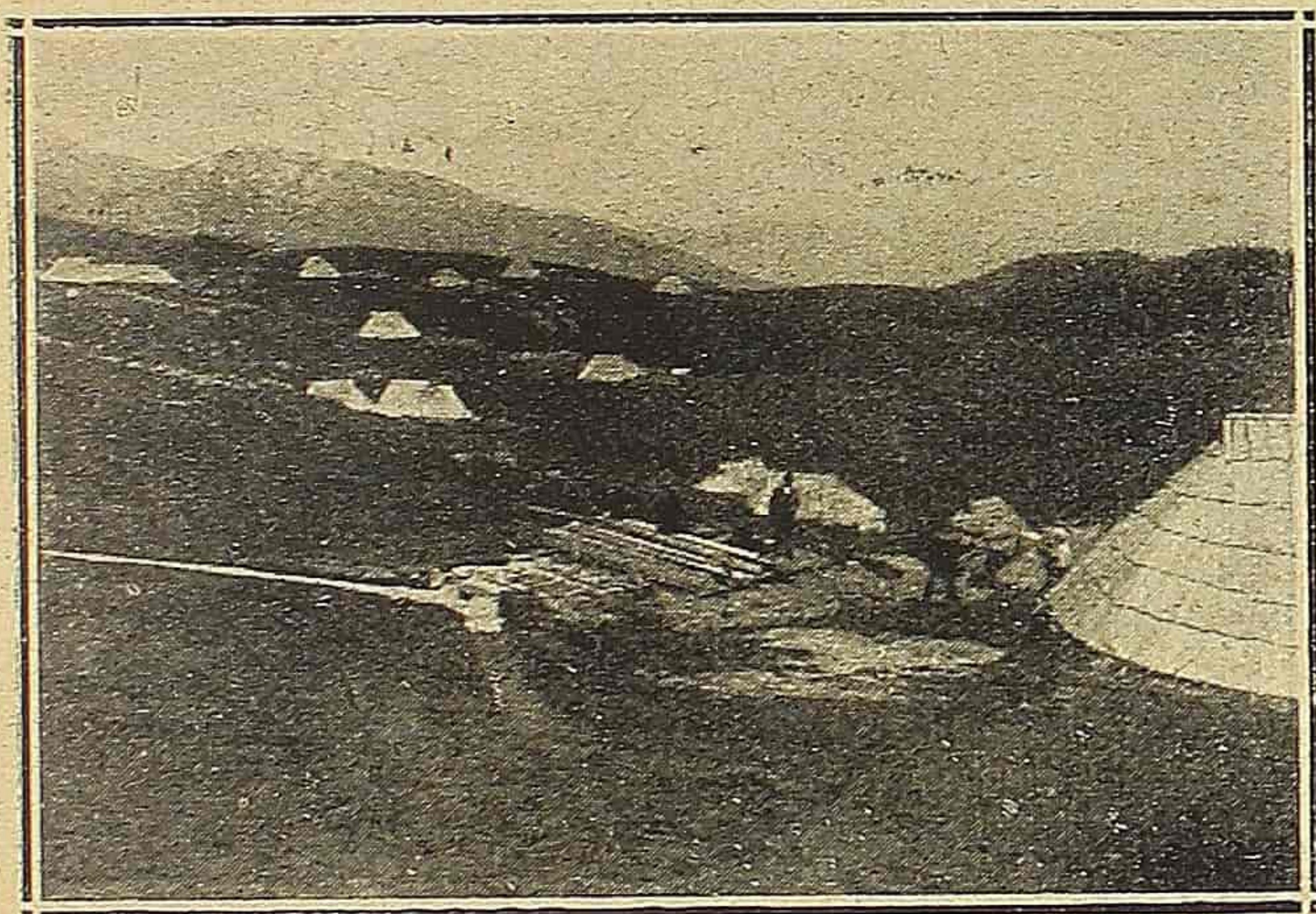
2) Да је заклоњено од ветрова а изложено сунцу; да је у присоју, на „златној страни“, а не у осоју.

Изглед села.

3) Не сме бити у рупи и заклоњено са свију страна брдима, те да нема промаје и брзог обнављања ваздуха, и да је ваздух увек тежак, загушљив и пун влаге.

Тако исто село не сме да је на каквом брегу, где су посведневне промене у топлоти и влази и изложено ветру; где се до села не може доћи, нити што увести нити извести.

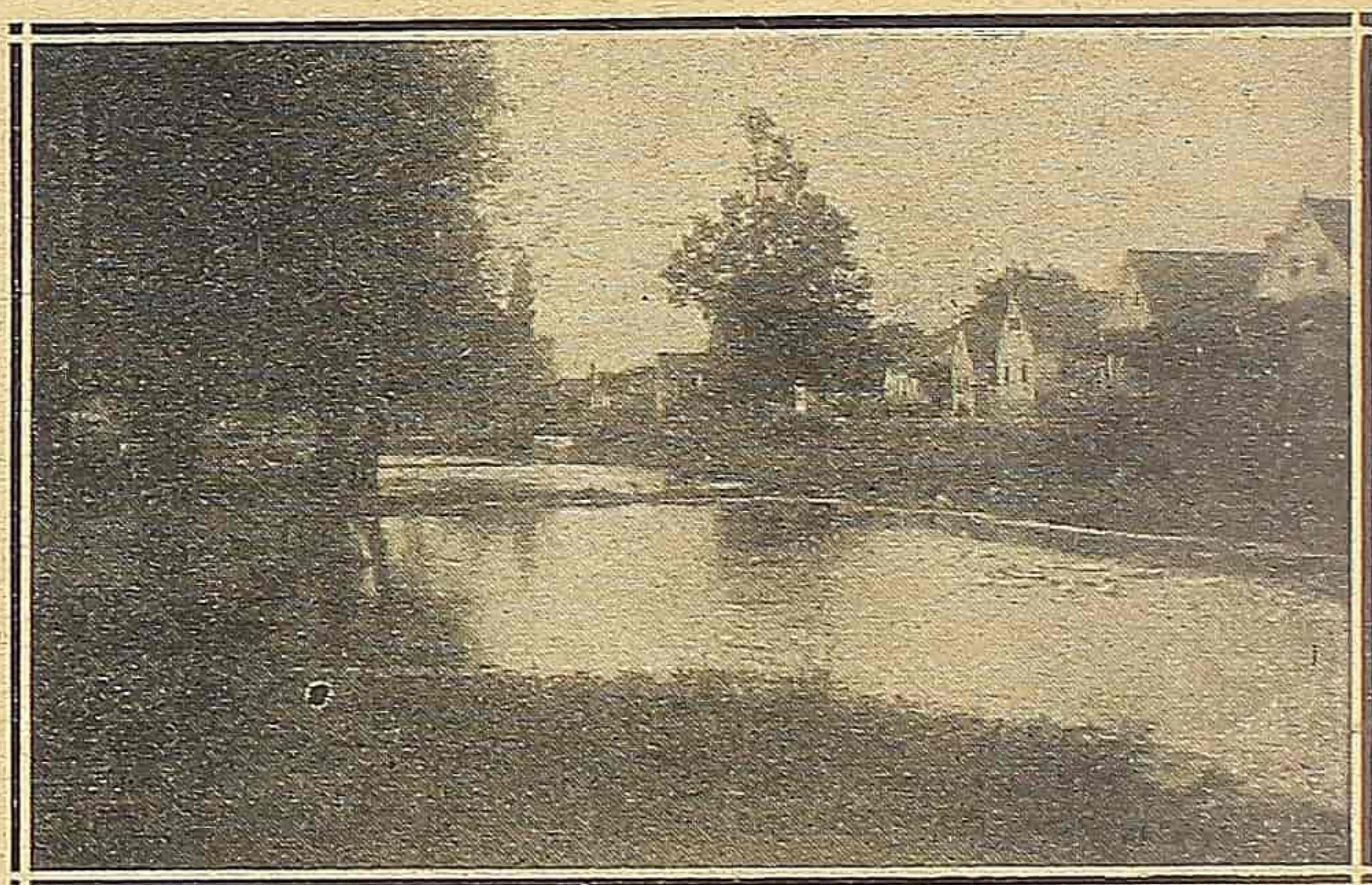

Изглед села (Словенија).

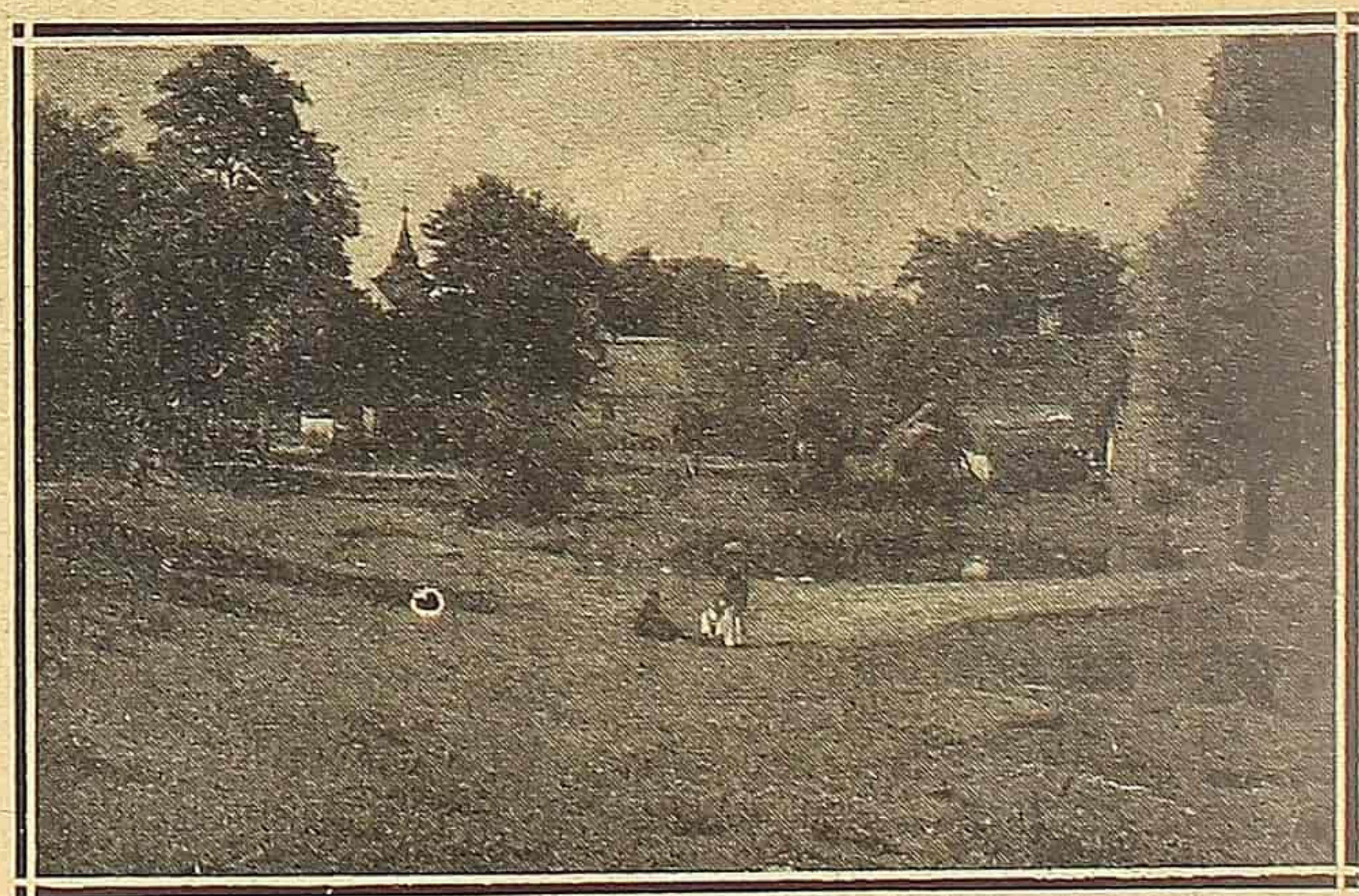
Раније подигнута села на брегу још су могла тада да опстану, јер су и њихове потребе и довоз са стране били мали а своје производе су низ брдо лако сносили. Тешкоћа је било само за време сабирања пољских производа. Сад су економијске и друштвене прилике и животне и здравствене потребе другчије, те и оне знатно утичу на хигијенско уређење села.

4) Да у близини села нема баруштина, јер то повећава сталну влагу и ствара могућност за оболење становника од маларије.

Села подигнута на месту, које испуњава те услове, имају подесно поднебље — климу, која повољно утиче на здравље становника. У оним селима, где нема тих услова, становници пате од честих оболења органа за дисање, од туберкулозе плућа, жлезда и зглобова и разних реуматичних оболења. Таква села су подесна места за развијање

Изглед села (Међумурје). Бара — локва у селу.

Изглед села (Међумурје). Бара — локва у селу.
Маларично село.

кужних клица и ширење заразних болести. У опште, села са неподесним поднебљем су нездрава.

5) На месту где се село подиже да има довољно добре воде за пиће а и текуће воде у близини.

Вода је животно питање како за појединца тако и за свако место. Где нема довољно воде, ту нема чистоте, нема здравља. Ниједно место не може да опстане а камо ли да се развија, које оскудева у води. Зар може бити здравља и напретка у једном месту, где се посведневно пропусти по неколико часова а огромна снага и новац утроши, да се добије најпотребнија количина воде?! Не. То место не може да напредује а његови становници морају да пате.

Ниједно место не може економски да се развија без довољно воде а нарочито текуће. У таквом месту отежано је и гајење стоке а камо ли развиће у осталој економији. Водена снага је најјаче и најјевтиније средство за економско и индустриско развиће сваког места.

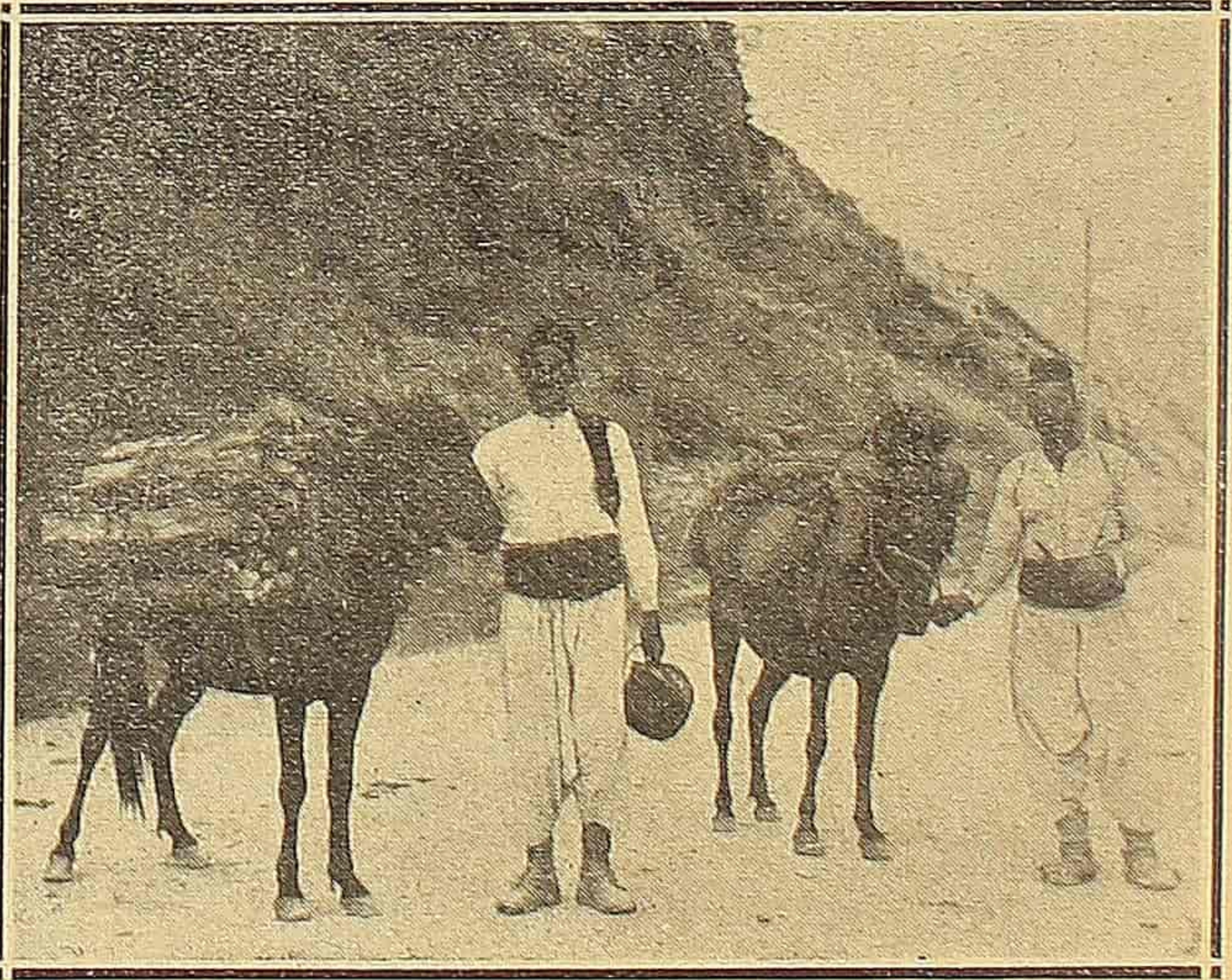
6) Место за село треба да је довољно пространо, да село може правилно да се развија. То треба да се предвиђа не само за десетине година већ за столеће. Само оно место има будућности, које поред здравствених и економских услова има и довољно простора за своје развиће. У таквом месту је прилив у становништву.

7) Место за село да је приступачно, да има добре путеве, који су у вези са главним друмом, железницом и воденим путем.

Добар пут је животна артерија (главно било) за свако место. Без доброг пута узалудно је свако економско богатство; оно остане неискоришћено; оно је закопано. То сви увиђају, осећају а нарочито становници оних села, која су удаљена од главних путева а још уз то немају ни добрих сео-

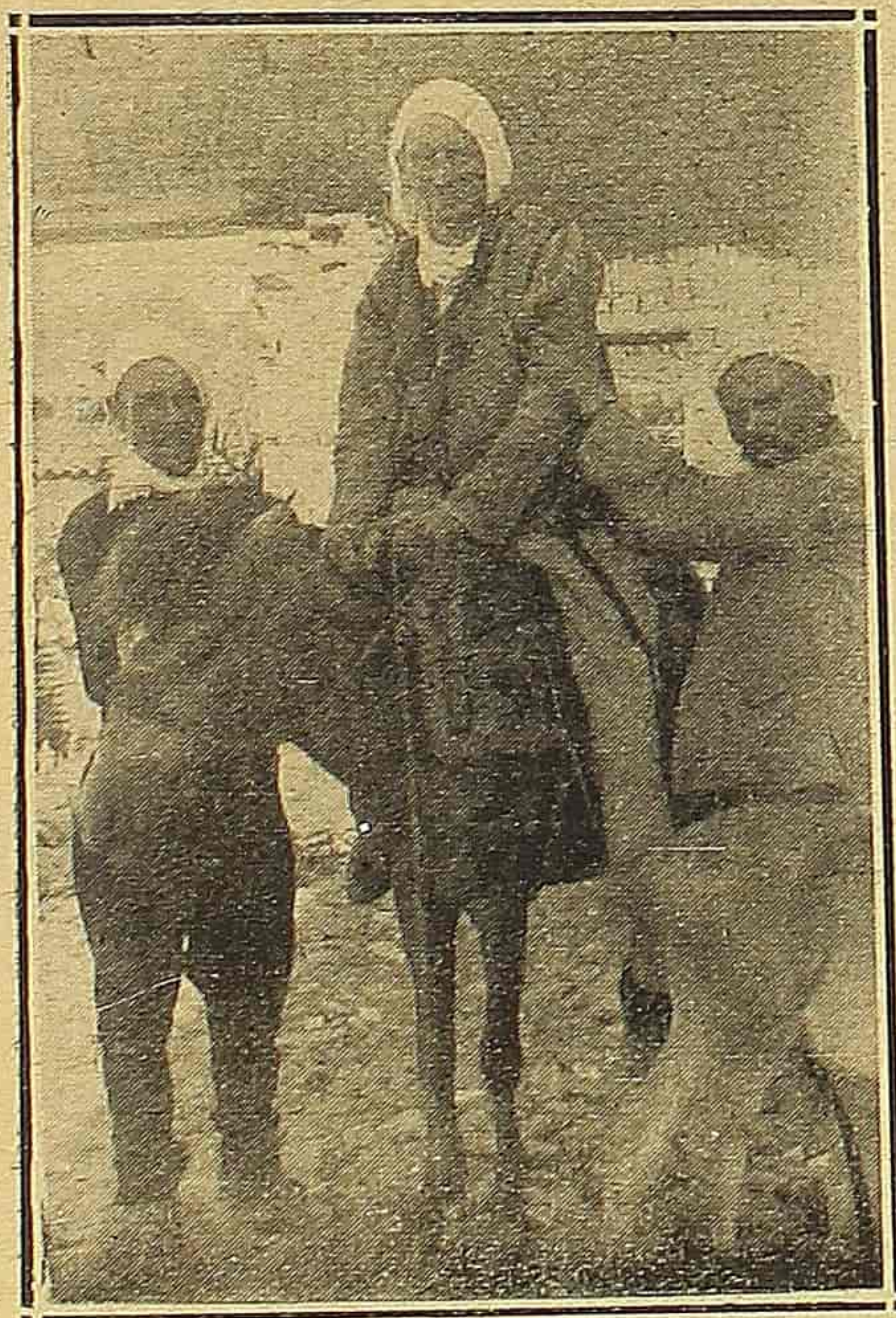

Тежакиња на раду (из околине Стола).

Пренос хране и дрва на трг (Крупа — Босна).

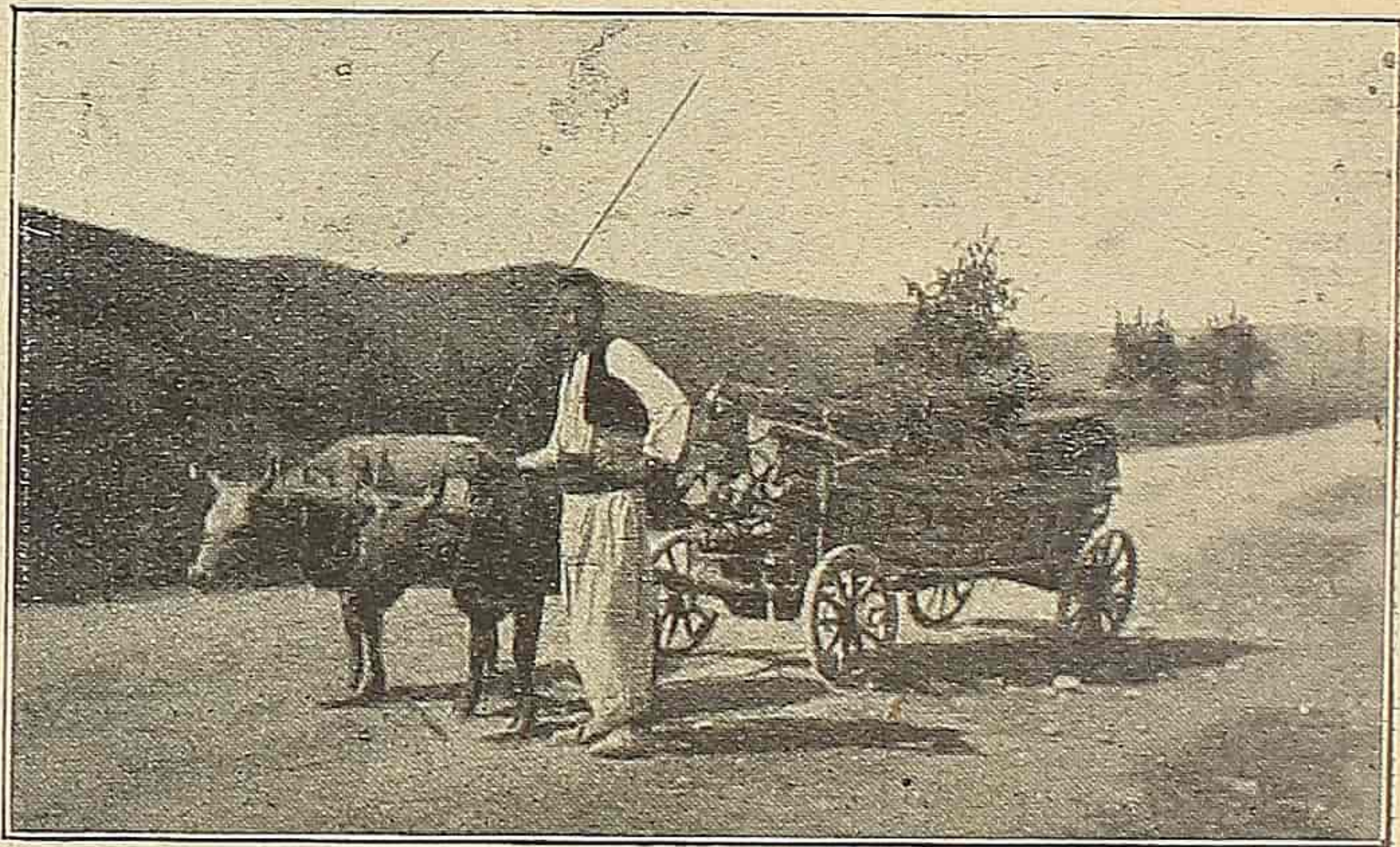
ских путева. Они не могу добро да продају своје производе; не могу да се снабдевају економским и здравственим потребама; не могу ни болесника да одведу¹ лекару нити да им лекар дође. Они су, у опште,² отсечени од правог, културног живота, од света.

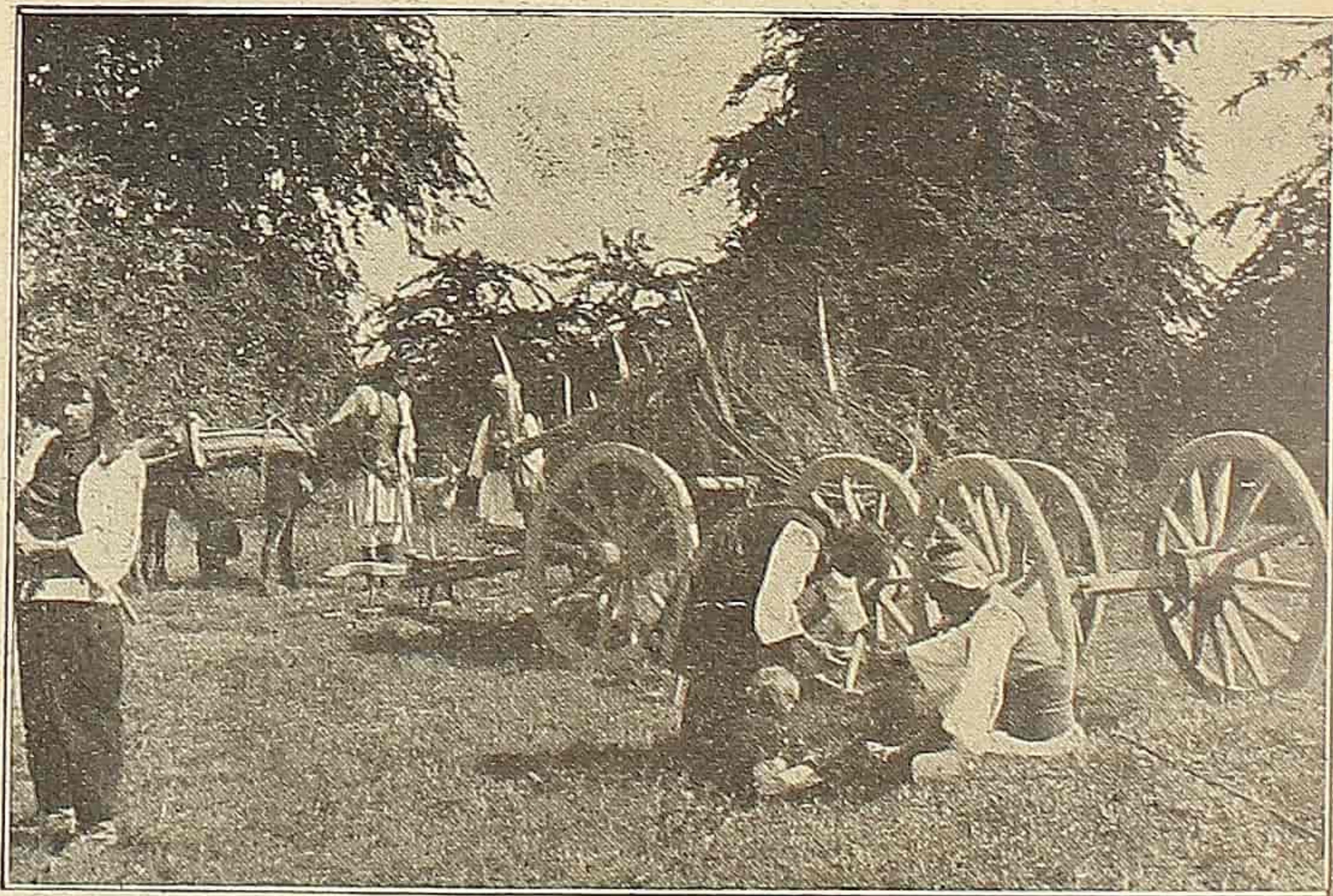
Пренос болесника из села у варош (Ј. Србија).

Своје потребе доносе и за продају односе на рамену, на коњу, магарету и колеснику. Због тога изгубе много у времену; утроше снагу; упропасте здравље а скоро ништа не привреде.

За стара насеља једини је лек, да се што пре

Волови и кола као превозно средство.

Неподесна саобраћајна средства.

вежу добрим путевима са главним друмом, железницом и воденим путем.

8) Село се мора подизати на оном месту, где економске прилике тога краја условљавају његов добар развитак. Где је природно богаство, ту се лакше долази до срестава; ту може да се обрати већа пажња на хигијенске потребе; ту се лакше и боље живи. Где тога нема, ту мало помажу сви хигијенски савети.

Ето, колико је услова потребно само за место и положај села, да би становници у њему били здрави.

2. Уређење села.

Значај уређења села. — Груписање — ушоравање села. — Регулација. — Нивелација. — Путеви. — Канализација. — Снабдевање водом. — Купатила. — Отклањање нечистоће. — Марвено гробље. — Гробље. — Хигијенске установе. — Културне установе. — Привредне установе. — Средства за извођење хигијенског уређења.

Значај уређења села. Са обзиром на све оне околности, које су утицале на место и положај села, ни уређење наших села није се могло изводити онако, како то захтева здравље становника. Остајући на истим местима где су и поникли, они су и даље задржали многе наслеђене и задобивене навике и заблуде. У оним селима, која су ближе већим варошима и на домаку бољег саобраћаја, где је просвећеност становника већа, ту се опажа мањи или већи напредак на уређењу села у здравственом погледу. То је сасвим појмљиво. Онде, где штетни утицаји по здравље и живот нису везани само за „случај“, „судбину“; где се зна, „да је сваки ковач своје среће“; где здравље и дужина века зависи од нас самих, ту се обраћа већа пажња на све потребе за здравље.

Те здравствене потребе сваки треба да има и да сам примени у свом стану. Али то је често немогуће а није увек и довољно. Немогуће је са обзиром на место и средства, а недовољно је, што примена здравствених потреба не може да се искључиво веже само за једну кућу већ мора да буде у вези са осталом околином. Зато је потребна сурадња свих становника тога места; да се само место, село, хигијенски уреди; да онај, који не може сам да створи све што му је у кући по здравље корисно, да то нађе у уређењу целог села (воду, купатило и др.); да онај, који то не би хтео да изведе, да се нагони на то нарочитим законским одредбама о уређењу села, те да осталима не нашкоди.

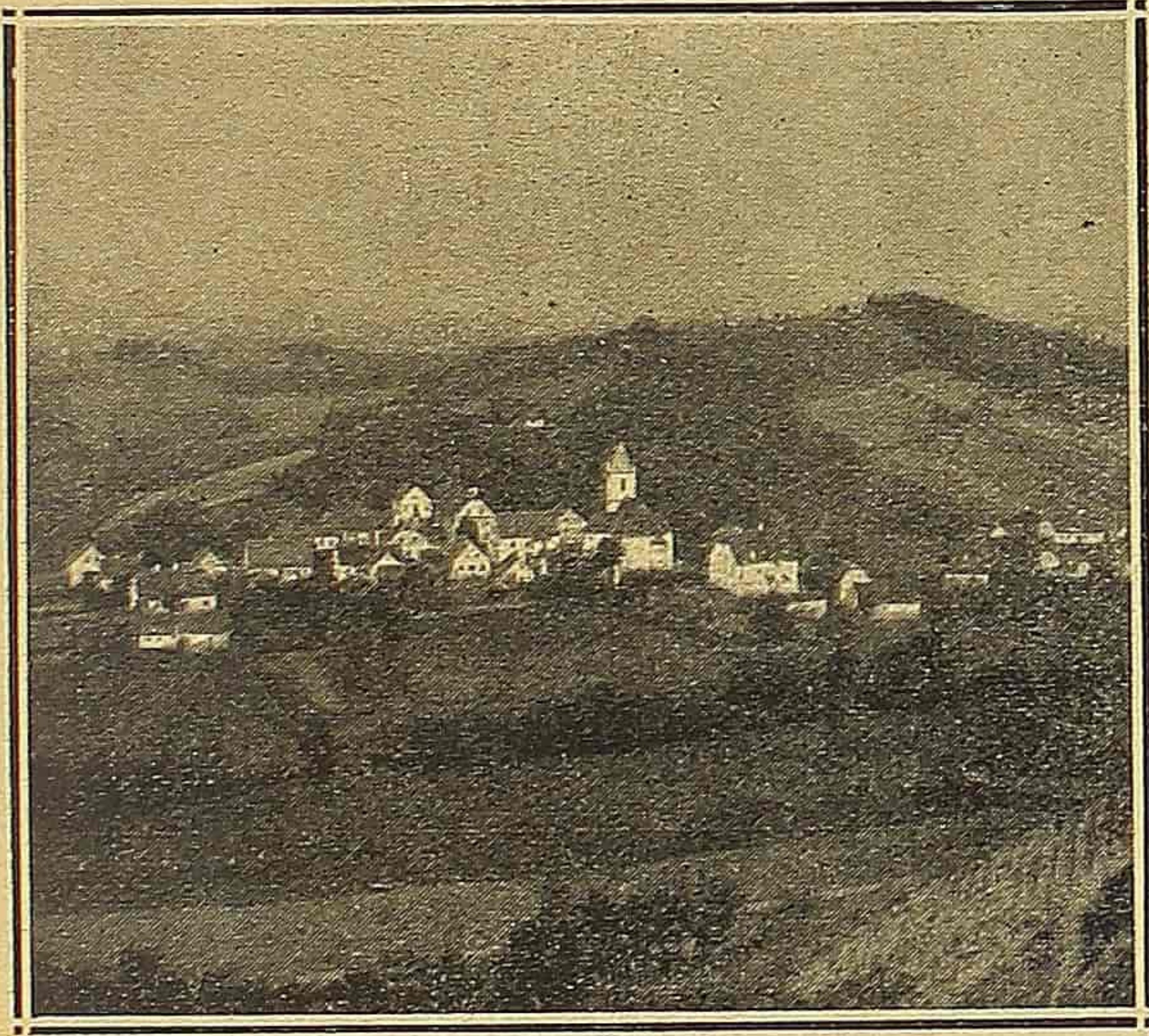
Уређено село је не само здравствена већ и економска, политичка, морална потреба. Уређење села је израз јачине просвећености и економске снаге тога места.

Груписање — ушоравање села. Да се село уреди, први је захтев, да се изврши веће или мање груписање — ушоравање кућа.

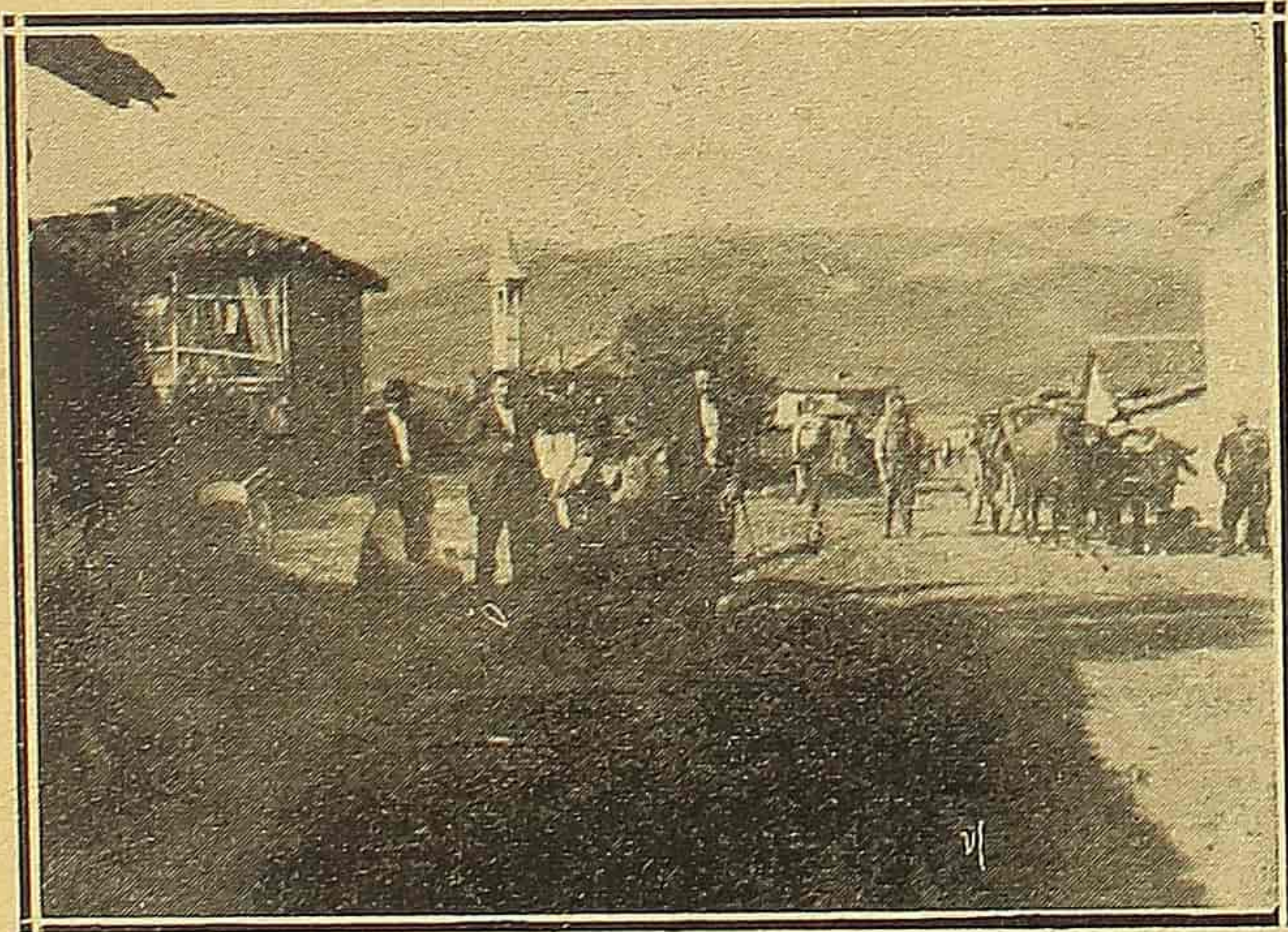
Наша садања села су са свим раштркана или сувише збијена, кућа уз кућу, а мали број села је правилно груписан и уређен. Просечна насељеност у селима је 40 становника на један квадратни километар. Има крајева где је насељеност врло мала — 20.7 на један квадратни километар (у Црној Гори) или је велика — 70.1 (у Војводини).

Има села која имају више насеља — засеока. Тако имамо 2.131 насељених места, која су груписана у 6400 општина. Што значи, да просечно 4 насељена места чине једну општину.

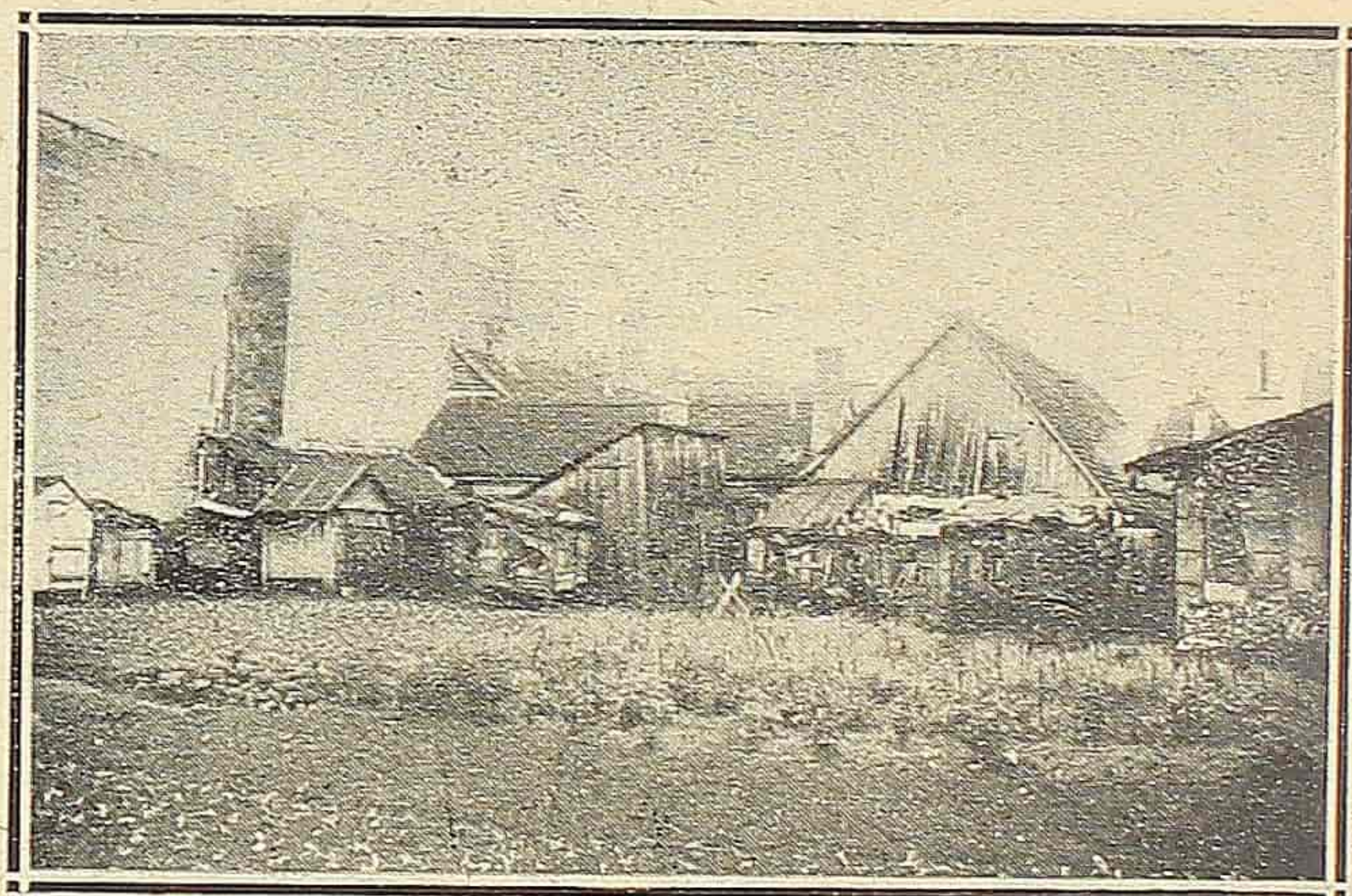
У садањем селу са јако и без реда раштрканим кућама има много тешкоћа за хигијенско уређење. Истина је, да у таквом селу, где је свака кућа за себе, на брегу, има више чистог ваздуха,

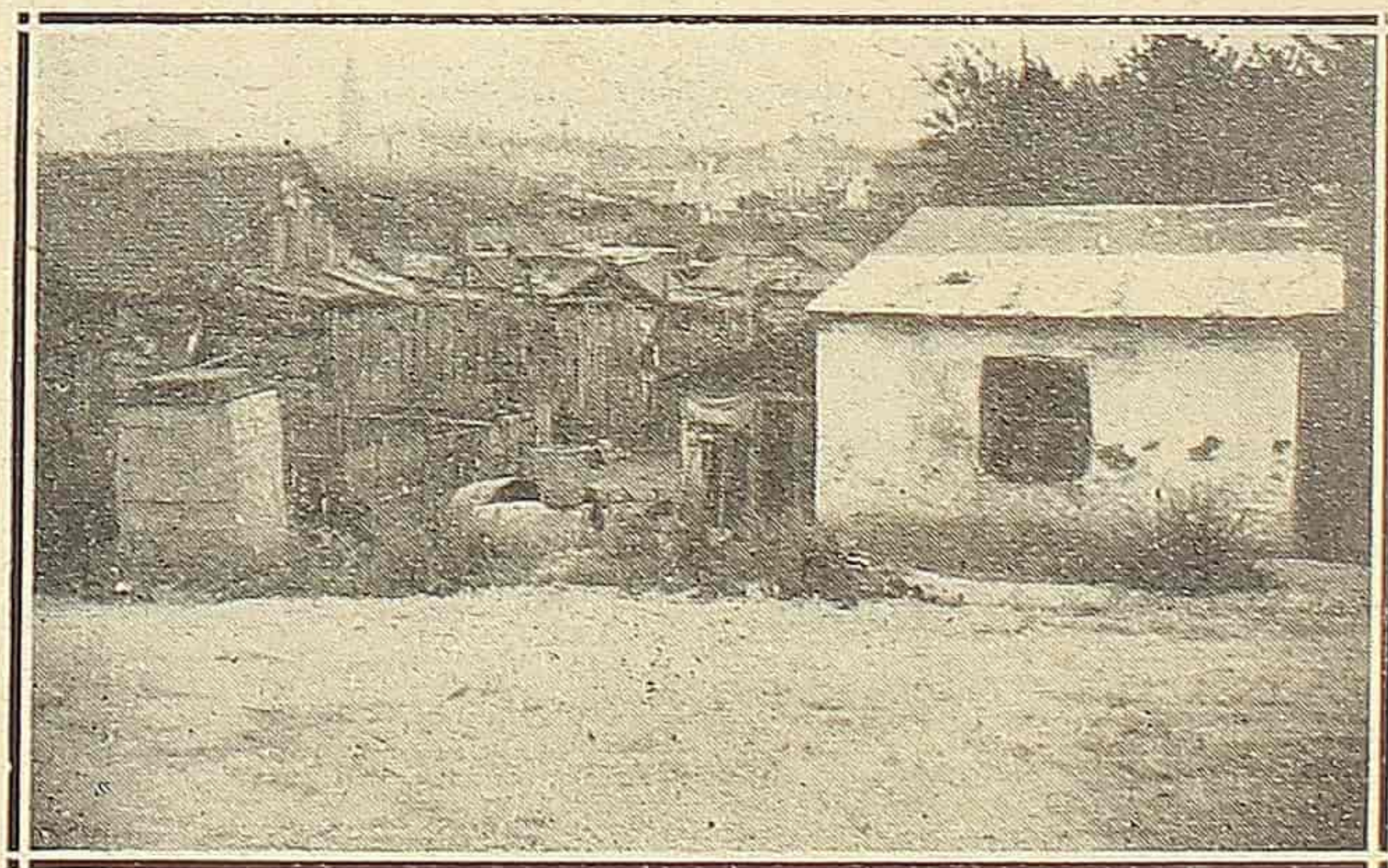
Село (Саренина) у Словенији.

Изглед села, трг у Ј. Србији.

Изглед села (Хрватска).

Изглед засеока (Хрватска).

да је добро издвојена у погледу појаве какве заразне болести, али она нема, нити може имати, сама све оно, што јој је потребно, што може да да само удружена снага, цело село.

У таквом селу нема пута, да се до куће дође нити да се оде до трга, општине па ни на гробље; дави га површинска вода, гуши га нечистоћа су-

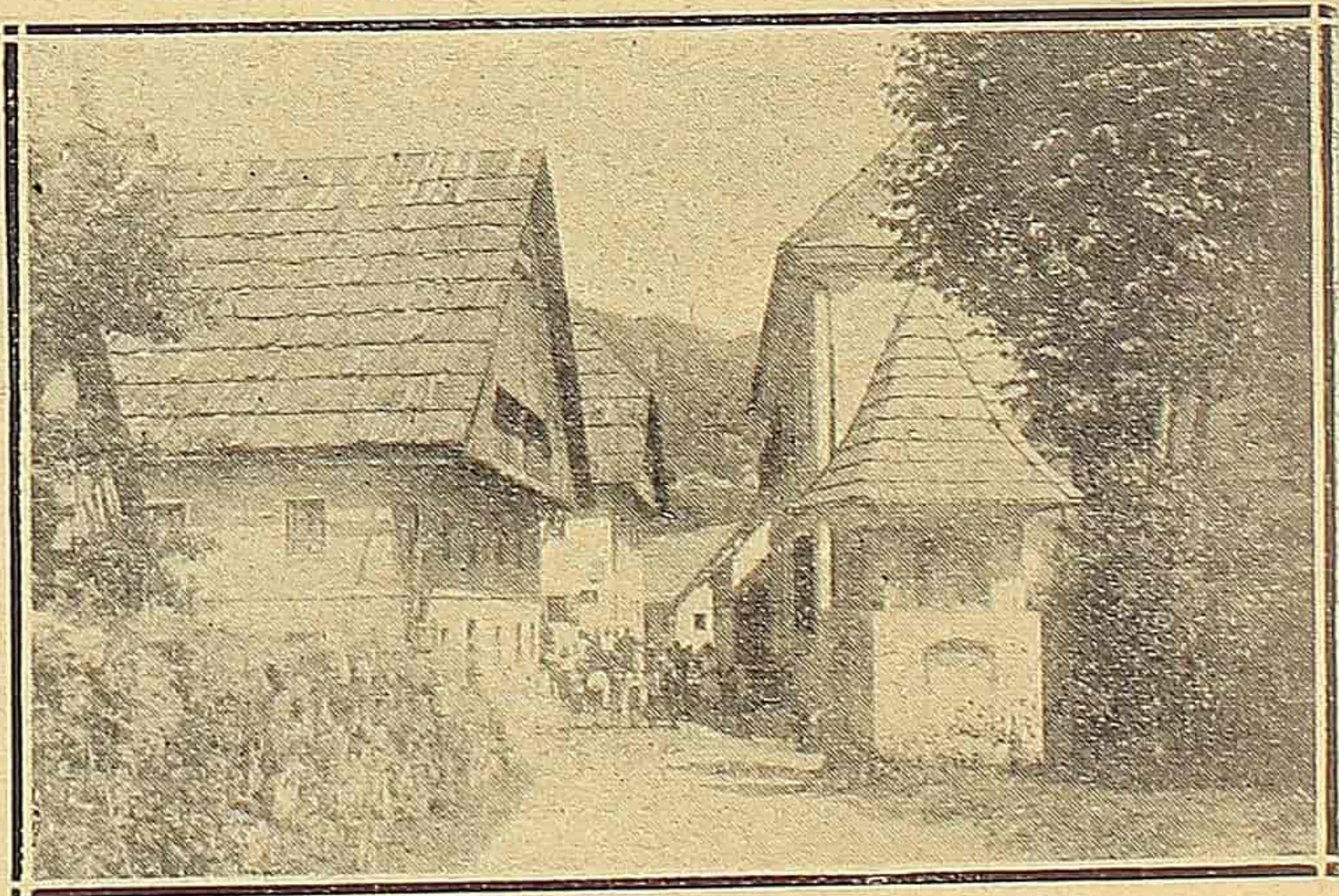
Изглед села у Шумадији и Ј. Србији.
Хигијенски уређено село у Војводини.

седа; нема довољно воде за пиће ни купатила; нема у близини школу, цркву и друге потребе; нема довољно сигурности ни за здравље, морал и живот.

Село где су куће груписане може да се уреди тако, да задовољи здравствене и економске по-

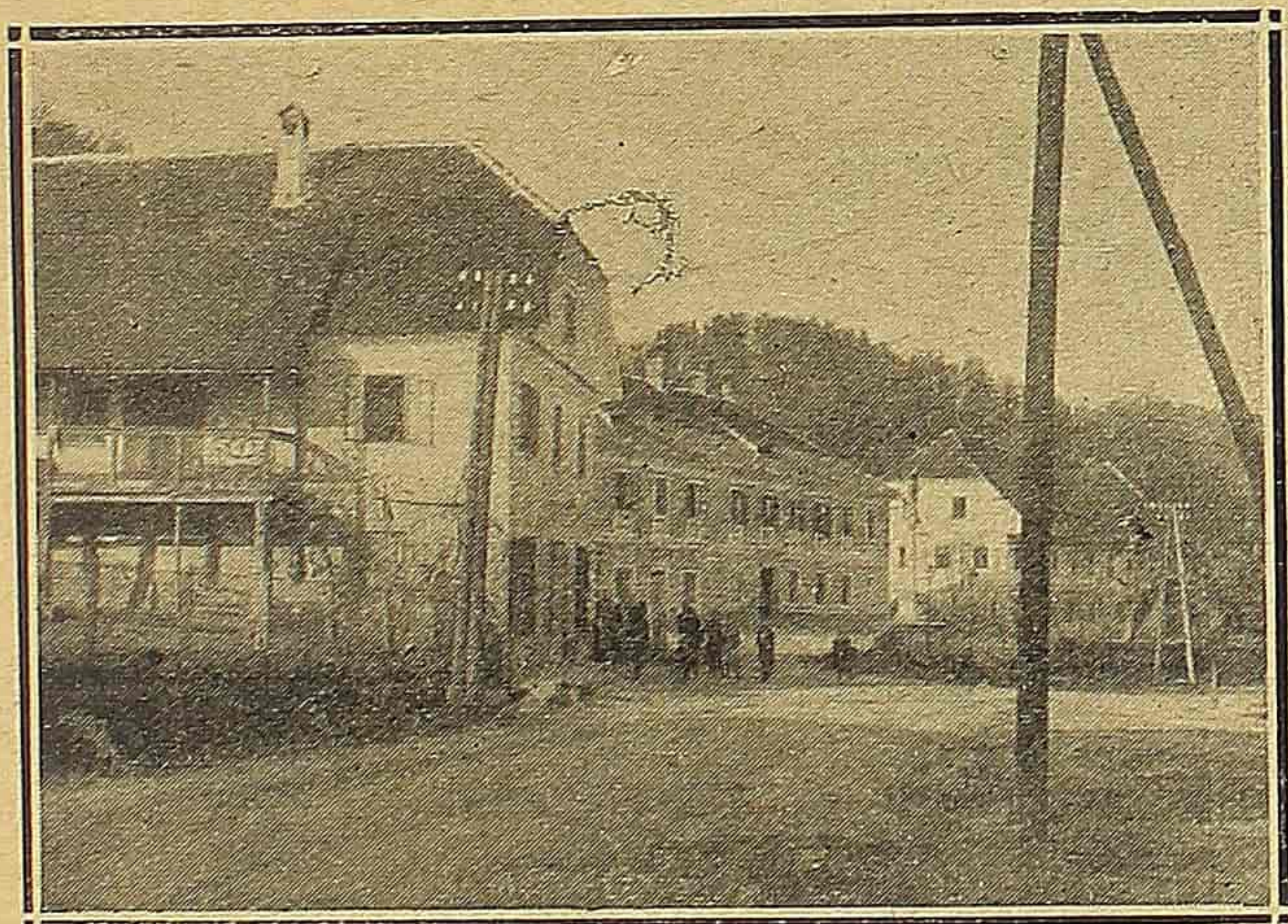
Изглед села (Иванково).

Изглед села на Горенскјем (Словенија).

требе. Такво село може да има добре путеве, водовод, купатило, лекара, школу и цркву; да има надзор над здрављем, животом и имањем и да се економски развија.

Да је то тако има у сваком крају по један пример. И моје село пре 40 година било је на једном облом, каменитом брегу код цркве, где је могло стати, збивено једно уз друго, око 20 кућа; „где

Уређено село (на државном друму, Словеначка).

душа на нос изађе“ док се до њега дође; где није било ни воде а камо ли других потреба.

Кад су становници поступно сишли у долину, поред реке, село се за кратко време развило у уређену, велику и богату варошицу.

Оваквом уређењу села противили би се само они, који би хтели, да цела имања имају уз кућу. Њихови разлози су неосновани. Имања се могу обрађивати, па и ако су даље од куће. На њима

се могу подићи нарочите куће само ради обраде имања, као што су „трла“, „бачије“, „подруми“ и „салаши“. То је боље са здравственог и економског гледишта.

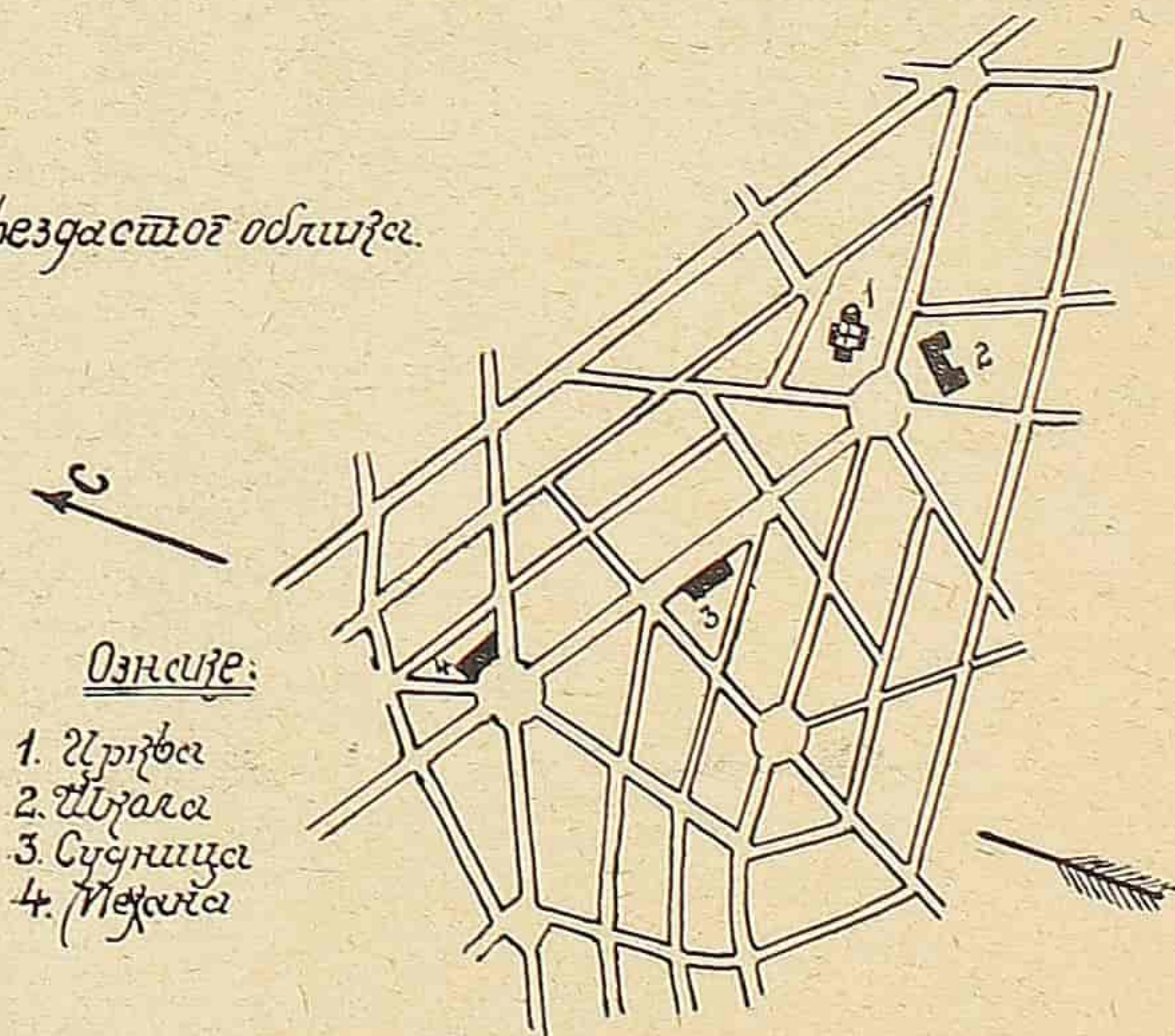
Груписање кућа на селу не сме да буде као у великим варошима. Свака кућа да има окућницу величине најмање 1000 квадратних метара и да је удаљена од стране суседа и пута најмање за десет метара. То даје селу лепоту, становницима здравље и задовољава животне потребе.

У местима где је на селу развијена индустрија, куће не смеју да се подижу збивене, једна уз другу и без основних услова за живот већ само по одређеном плану.

При подизању новог села и при даљем развићу старог села *регулација* и *нивелација* су важни услови.

Регулација — правилан распоред улица и кућа не даје само лепоту месту већ чини да су

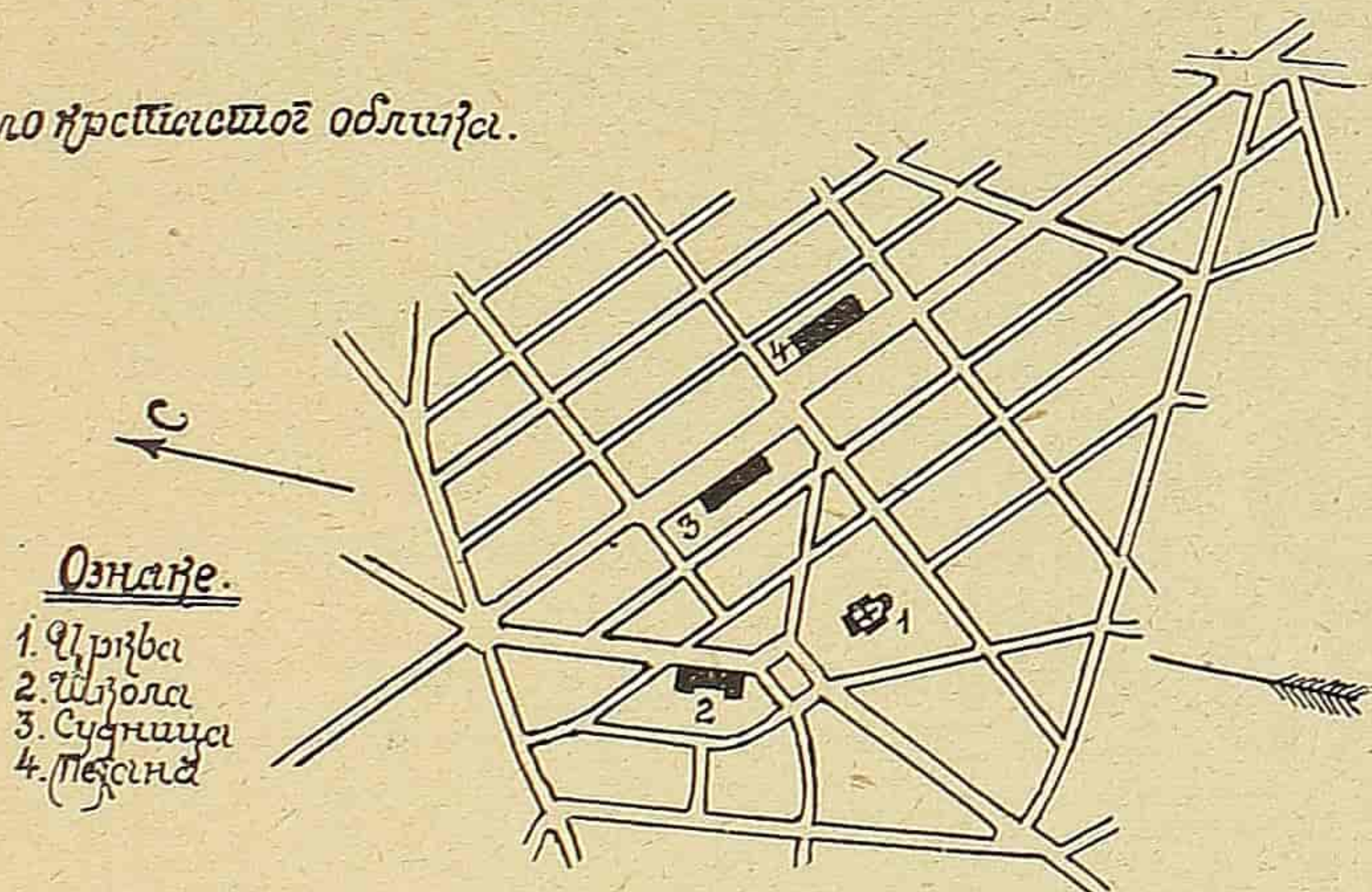
Село звездастог облика.

куће правилно окренуте, да има довољно проветравања и сунца, да се лакше одржава чистоћа и да је саобраћај бољи. Регулација спречава, да сваки подиже кућу како хоће и где хоће, не водећи рачуна о свом суседу.

Распоред улица изводи се на разне начине. Најчешће је у облику *крстасића* квадрата или пра-

Село *Крстасић* облици.

воугаоника, као што је код села мачванског типа или у виду звезде — *звездасић*, као што је то код јасеничког типа или као *друмски* тип, где су куће поређане поред друма са обе стране.

Нивелација — уређење земљишта је потребно, да би се управио слив површинске воде, да би се избегло загађивање из суседних дворишта и да не буде бара.

Путеви у селу треба да су такви, да зими нема блата а лети прашине. Дobar, набијен насип, који се добро одржава, подмирује потребе села.

А шта сад видимо? Кад падне киша, не могу из блата ни ноге да се извуку а камо ли пуна кола.

Зими је пролаз скоро немогућ. Кола се пред кућом ломе по рупама; стока се напреже; човек се мучи; упропасти обућу, одело и здравље само због рђавог пута. Зато кад је време рђаво и зими нико не сме да иде у село, па ни из села да излази без велике потребе. А од колике је то штете, то сваки увиђа.

Канализација у селу била би идеал, који за сада није остварен ни у великим варошима. Али, ипак, се мора говорити о другој, примитивној врсти канализације у селу.

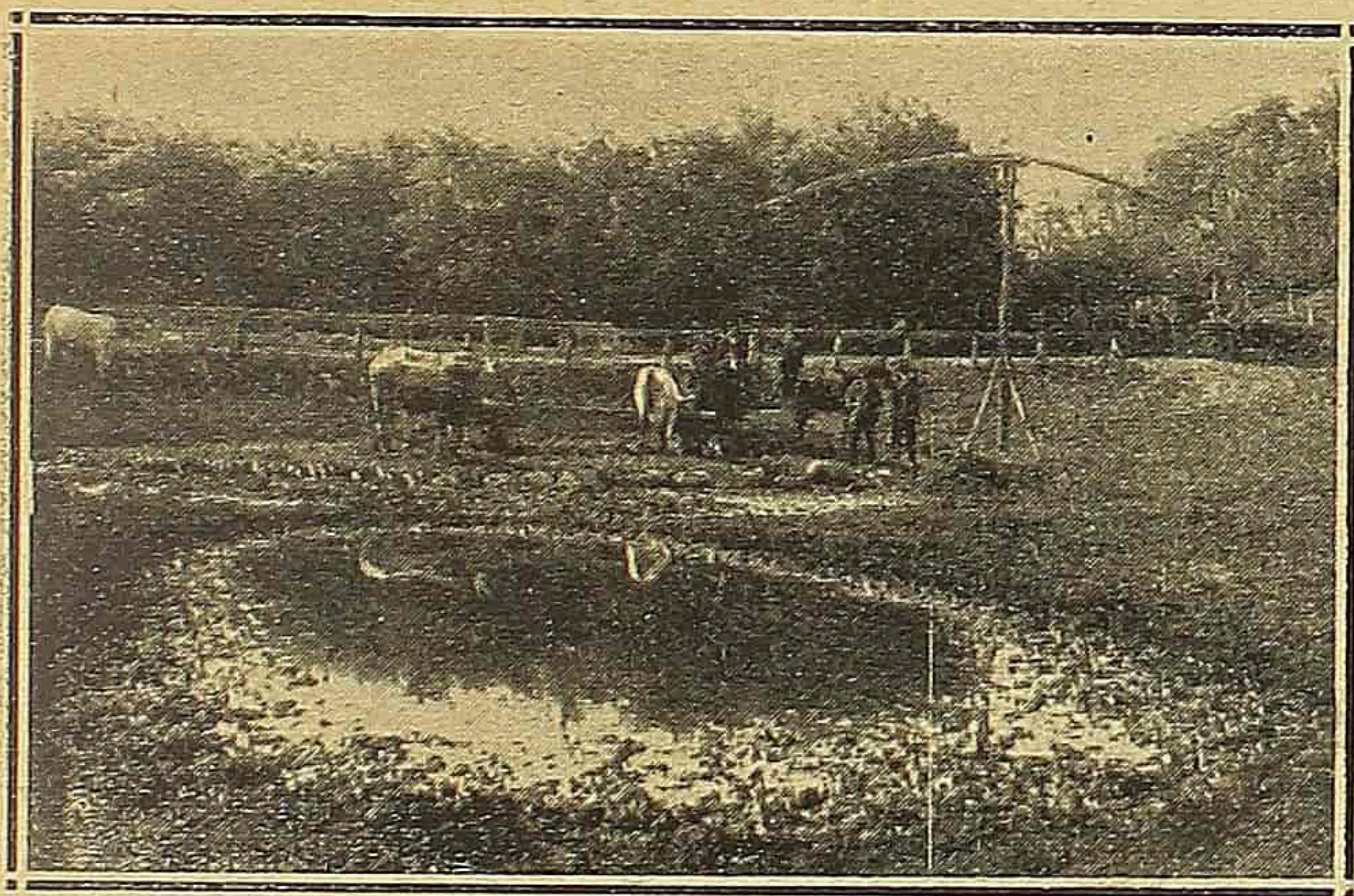
Та канализација састојала би се у брзом и лако одвођењу површинске воде с пута и дворишта помоћу каменом поплочених или цементом озиданих отворених канала, „ендека“ — „јаркова“ — „ровова“. Она би служила за одвођење воде из дворишта, од бунара и извора; да се вода не задржава по дворишту, да не загађује суседно двориште нити да се излива преко улице.

Баруштине и влажна места оцедити процесањем већих и мањих канала, кроз које се вода стално одводи. Засадити их подесним растињем. Мање рупе испунити. Исушивањем земљишта постиже се, да се место економски искористи и да се очува здравље грађана.

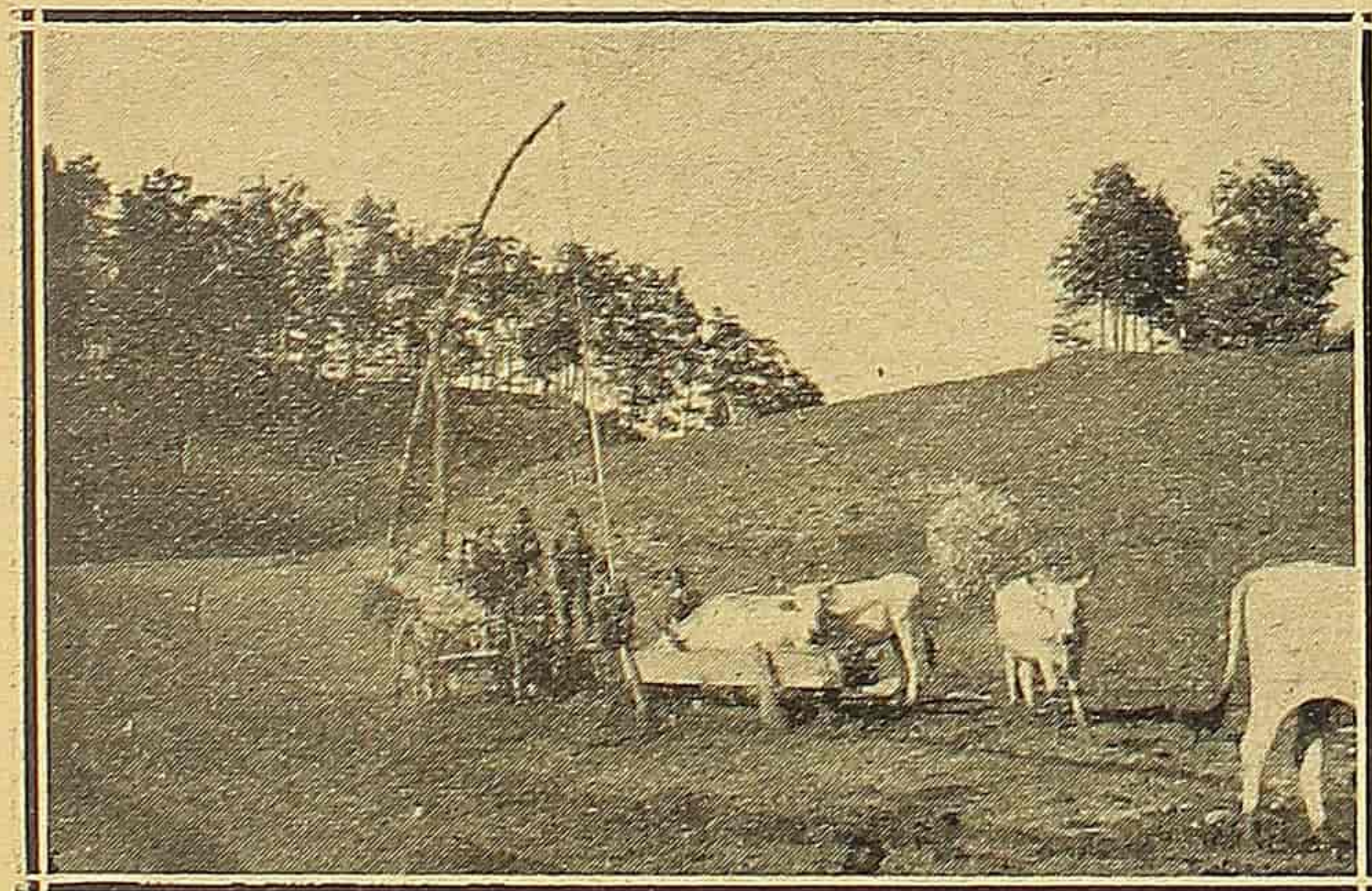
Напојила за стоку у дворишту не смеју да буду обичне баре за легло комараца и извор смрада. Она морају да се озидају, покрију и чисте, ако на други начин не може да се добије вода за стоку.

Снабдевање водом је од најважнијих захтева за село. Без воде нема здравља, живота ни економског напретка.

За једно лице потребно је дневно најмање два литра воде за пиће, 2.50 литра воде за спремање хране, 20 литара воде за одржавање чистоће тела, 12 литара за одржавање чистоће у кући и за прање рубља; укупно око 50 литара воде.

„Ђерам“ и напојило — појиште за стоку (Хрватска).

Бунар „Ђерам“ и напојило — појиште за стоку
(Крушедол, Срем).

Јавно појило за стоку.

За стоку је потребно и то за коња, краву и вола 35—50 литара воде на дан а 8—15 литара воде за теле, свињу, овцу, козу и др.

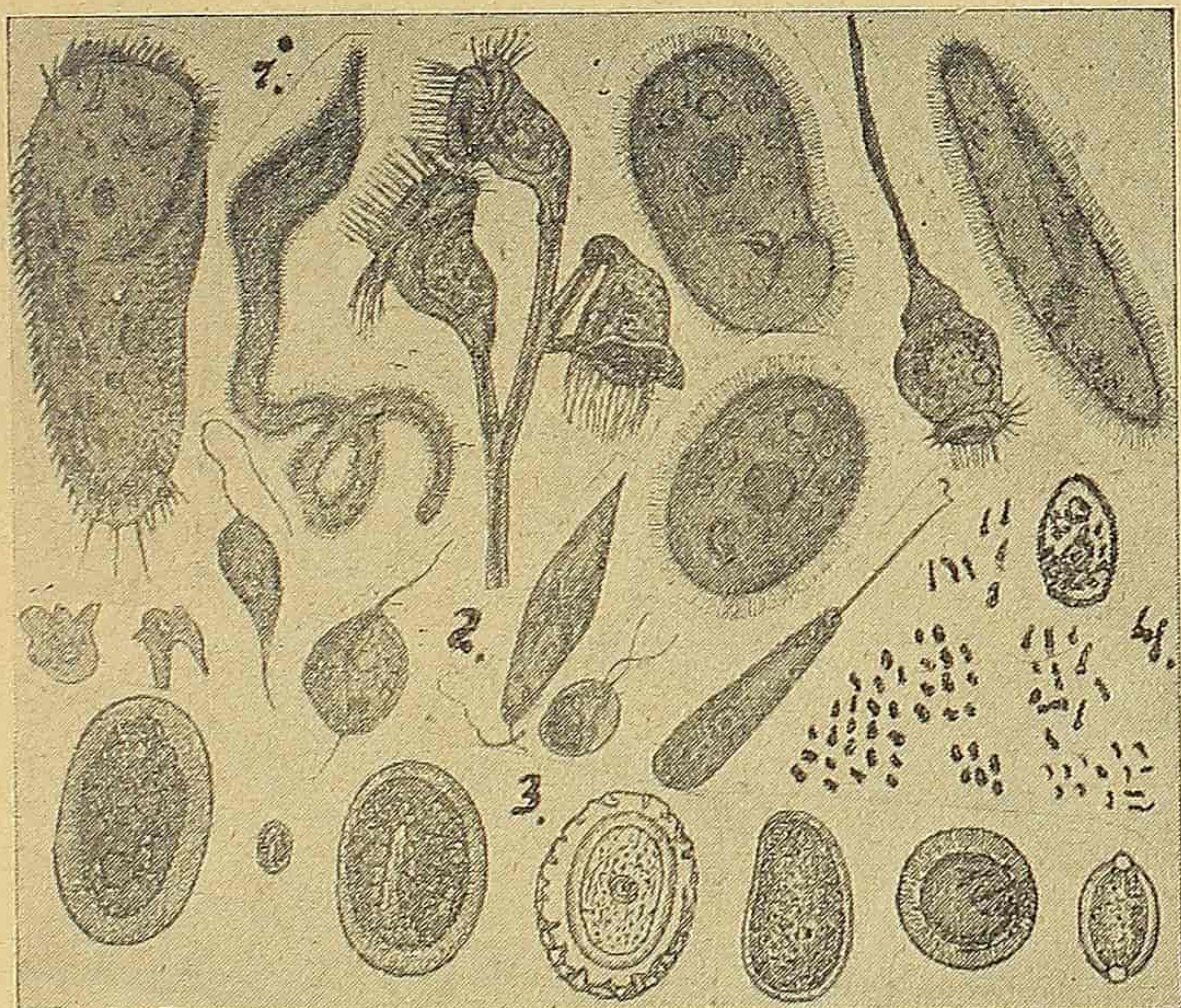
У колико је просвећеност грађана једног места већа, у толико се више осећа потреба за већом количином воде ради чувања здравља.

У нашим селима, нарочито која су оскудна водом, не употребљава се ни трећи па ни пети део од потребне количине воде ни за себе ни за стоку.

Велика количина воде потребна је и за разне привредне и здравствене циљеве: заливање поврћа и цвећа; поливање улица и дворишта; прање кола и стоке и за другу разнолику употребу.

Без довољно воде нема чистоће; без добре и чисте воде нема здравља ни код људи ни код стоке. У местима где нема добре воде легло је болестима трбушног тифуса, срдобоље и колере и другим

оболењима црева. И стока се разбољева од нечисте воде и она „пробира“ и неће да пије воду са сваке баре.

Шта све може да има у капи воде кад се посматра под великим увеличавајућим стаклом. 1. и 2. Разне гљиве и инфузорије. 3. Јаја од разних глиста. 4. Разне кужне клице (срдобоље, трбушног тифа, колере и цревне-коли бактерије).

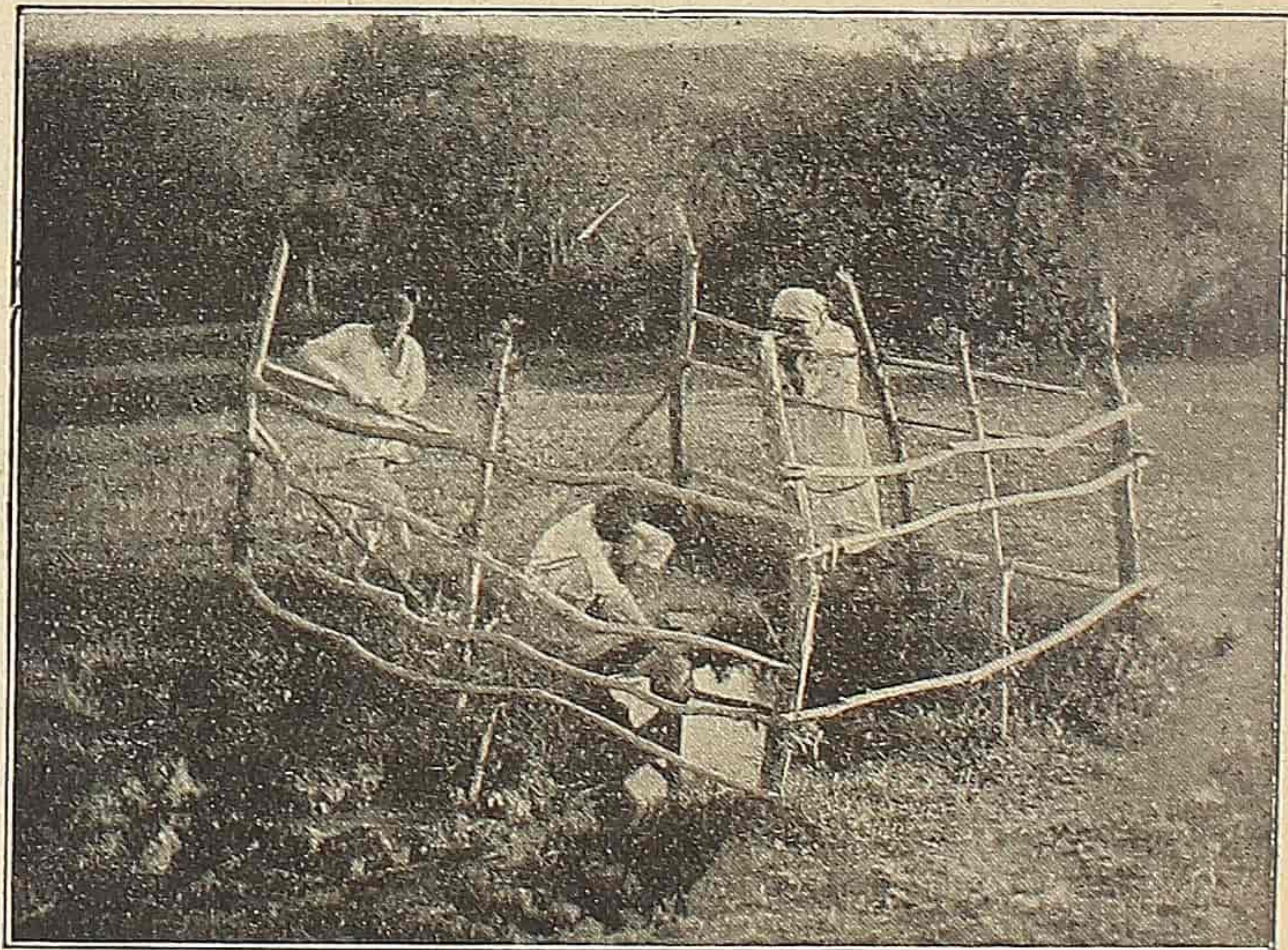
Онде, где појединци нису у могућности да имају добре воде, било зато што немају срастава или што је то место оскудно водом, ту је дужност села, да се постара за воду.

У селима се не обраћа довољна пажња ни на каквоћу ни на количину воде. Оскудева се у води.

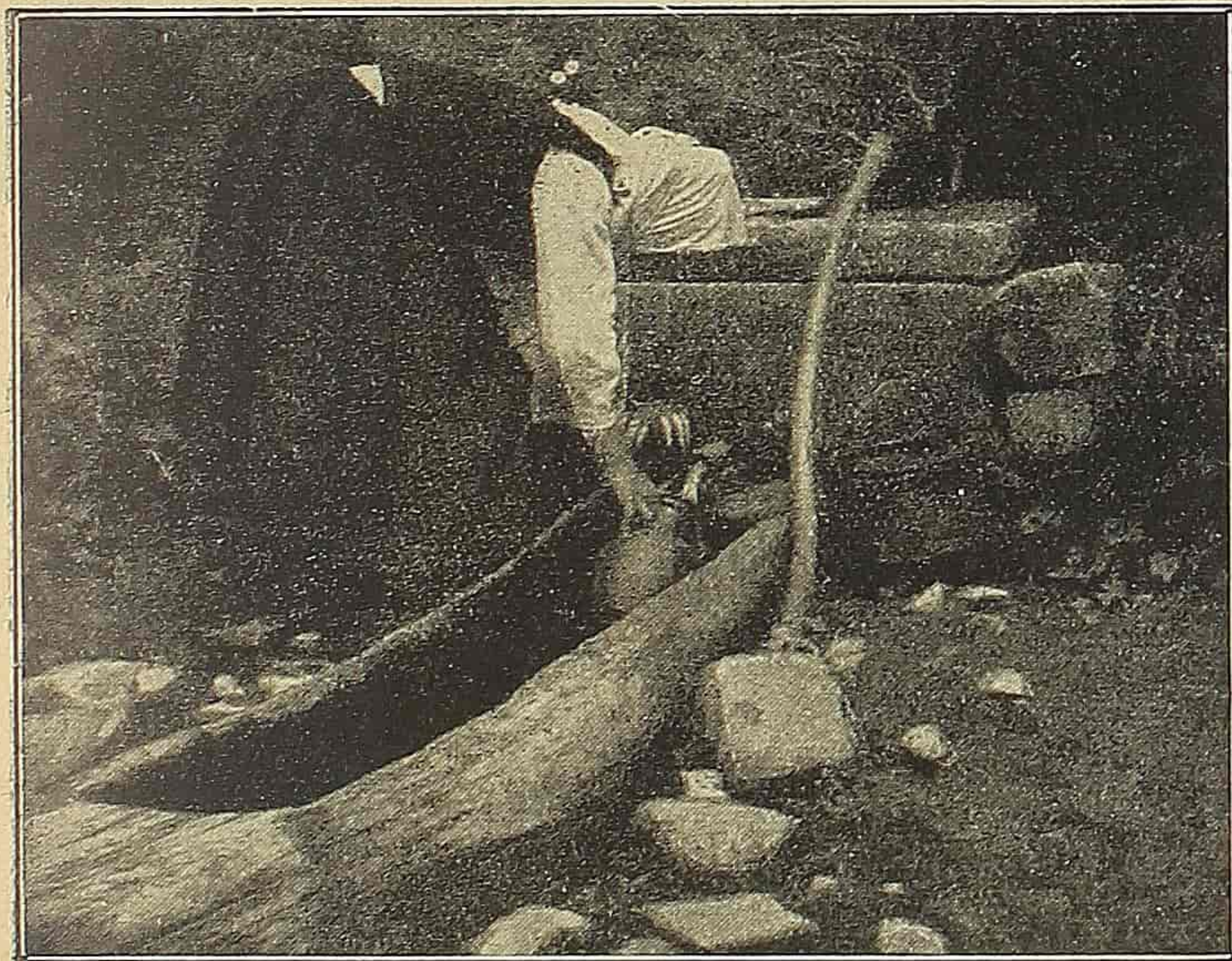
На добијање воде мало се троши. Служи се водом из извора и бунара као и пре сто година.

Добијање воде у селима је опште, јавно, селско или појединачно, посебно, за сваку кућу или, што је најчешће, постоји обоје. Добијање воде је различито према природи земљишта и просвећености становника. Вода се употребљава из *отворених* извора или из *затворених* извора — „бубана“; из плитких или дубоких, *отворених* или *затворених* *бунара*; из *чесама*, *црпки*, *цистерна* — *чапрња* и *водовода*.

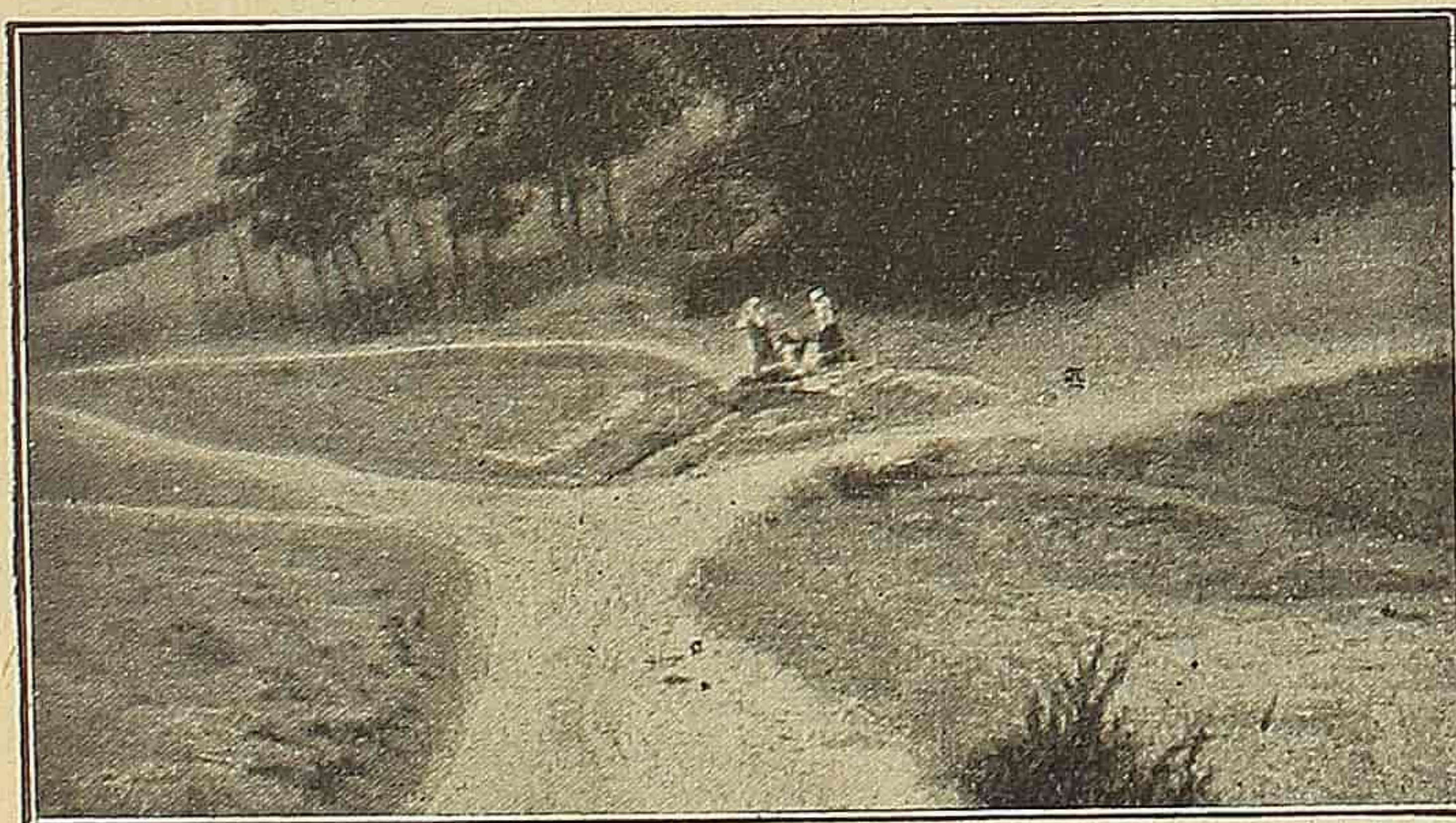
Из свих ових направа вода се захвата на мање или више примитиван начин тако, да се загађује на разне начине не само у самом извору и при захватању већ и из околине од ђубришта, нужника, бара и прања рубља.

Обичан, ограђен извор.

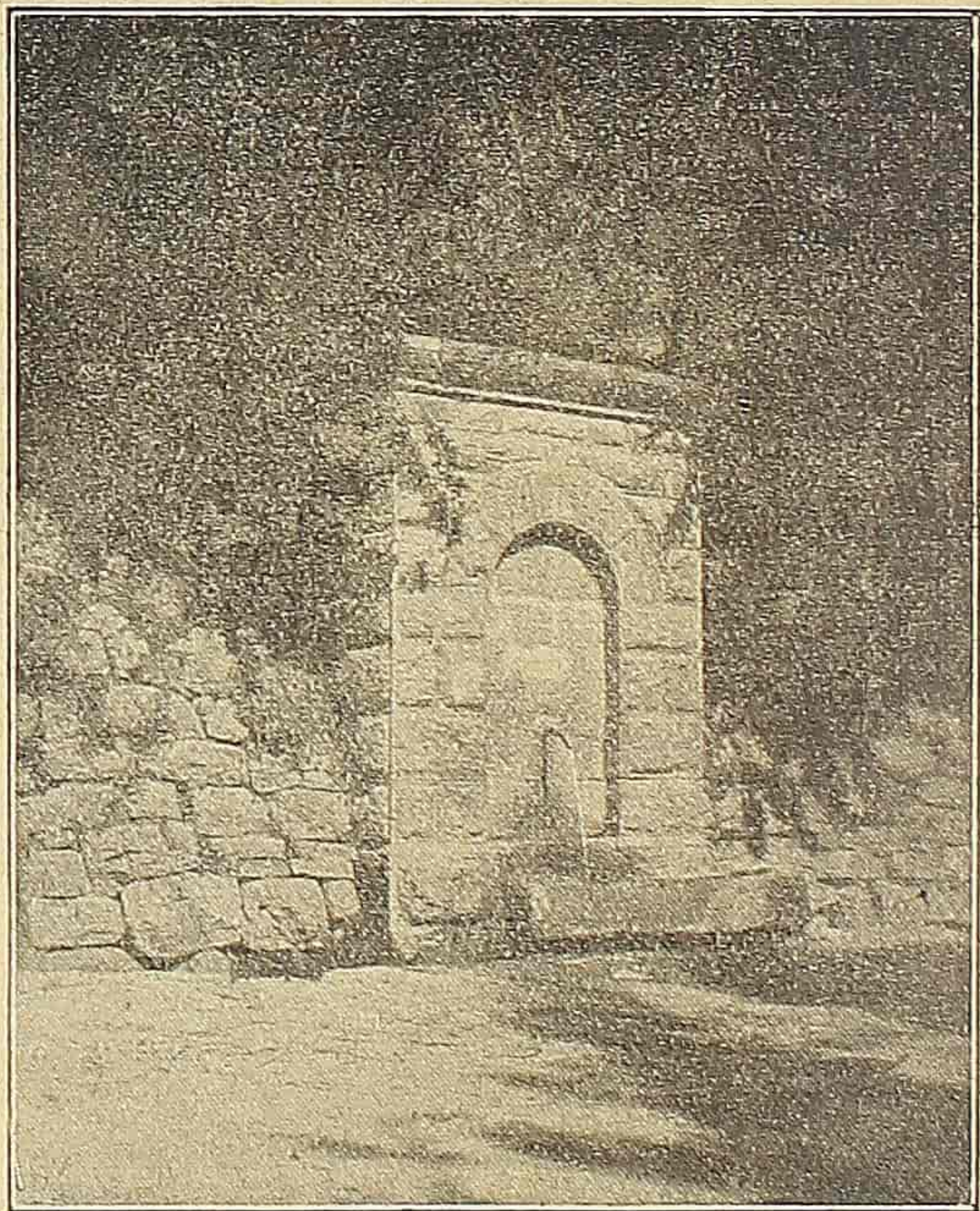

Неограђен извор.

Извор „бубан“ (Копљари).

Чиста и здрава вода може да се добије према природи земљишта из *чесама*, *хигијенских бунара*, *црџки* — *џумџи* — *норџонових* или *абисинских бунара*, *водовода* а са велике дубине из *арџеских бунара*.

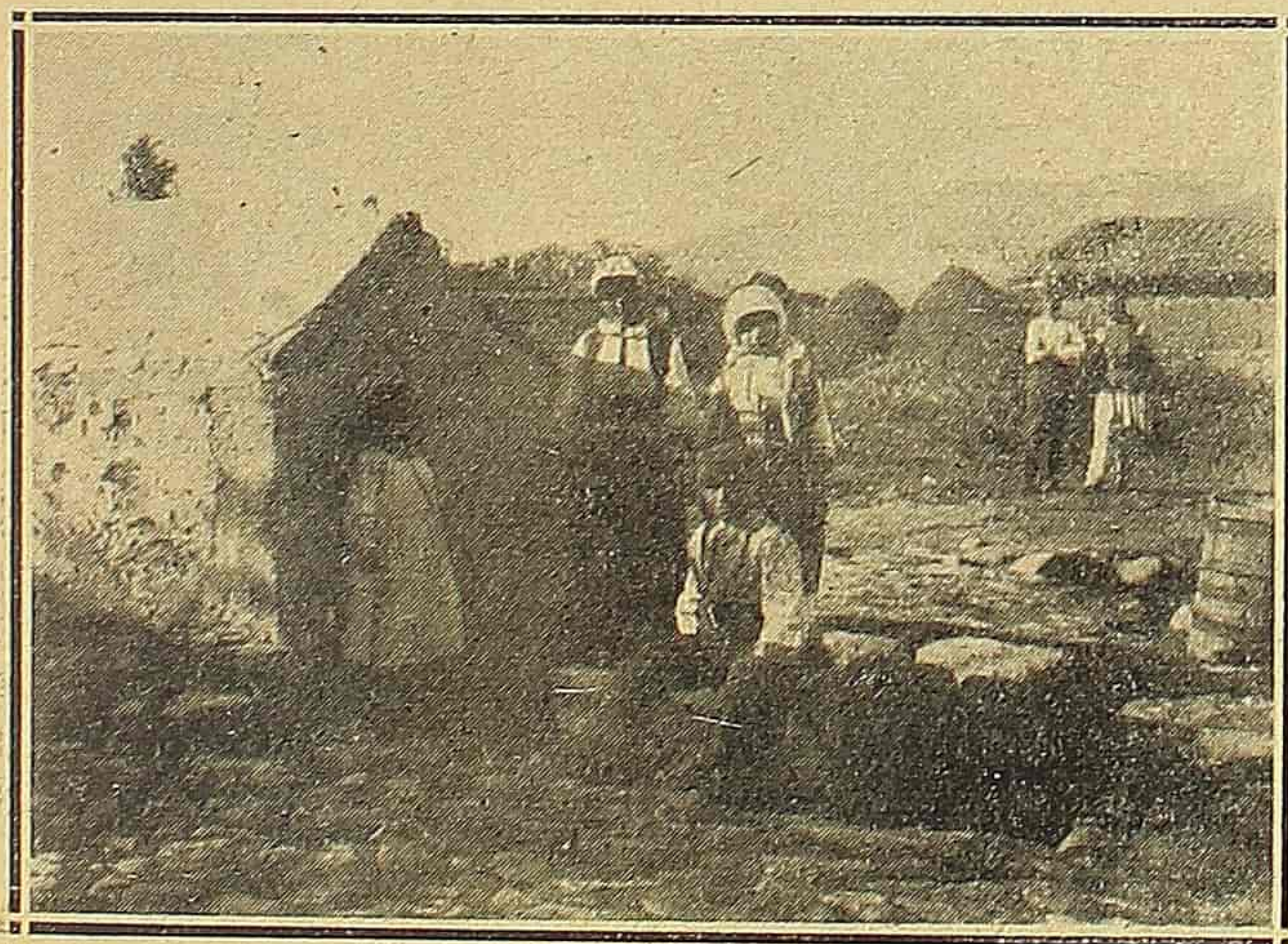

Чесма озидана.

Вода добивена са чесме је врло добра, ако је на извору осигурана од сваког загађивања; ако је добро ухваћена, озидана и спроведена добро спојеним земљаним или гвозденим цевима на један метар испод земље у једну чесму или на више места у селу као *месни водовод*.

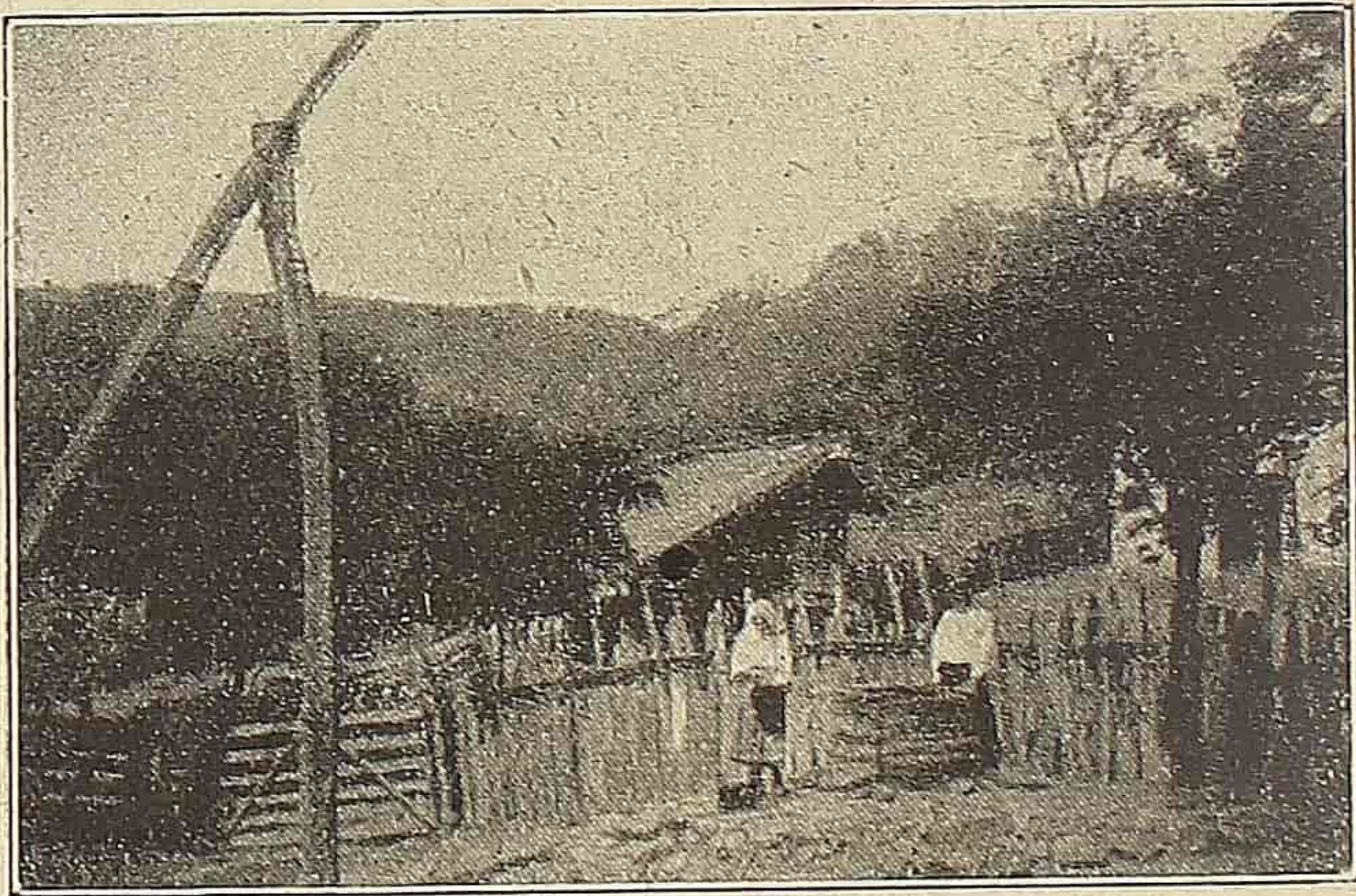
Захватање воде на чесми (Босна).

Чесма (Ј. Србија).

У обичним бунарима захватањем воде заједничком или засебном ковом, ђермом или ма на који други начин, вода се лако загади клицама разних болести а нарочито тифуса, срдобоље и колере а најчешће цревном клицом — бактеријом коли.

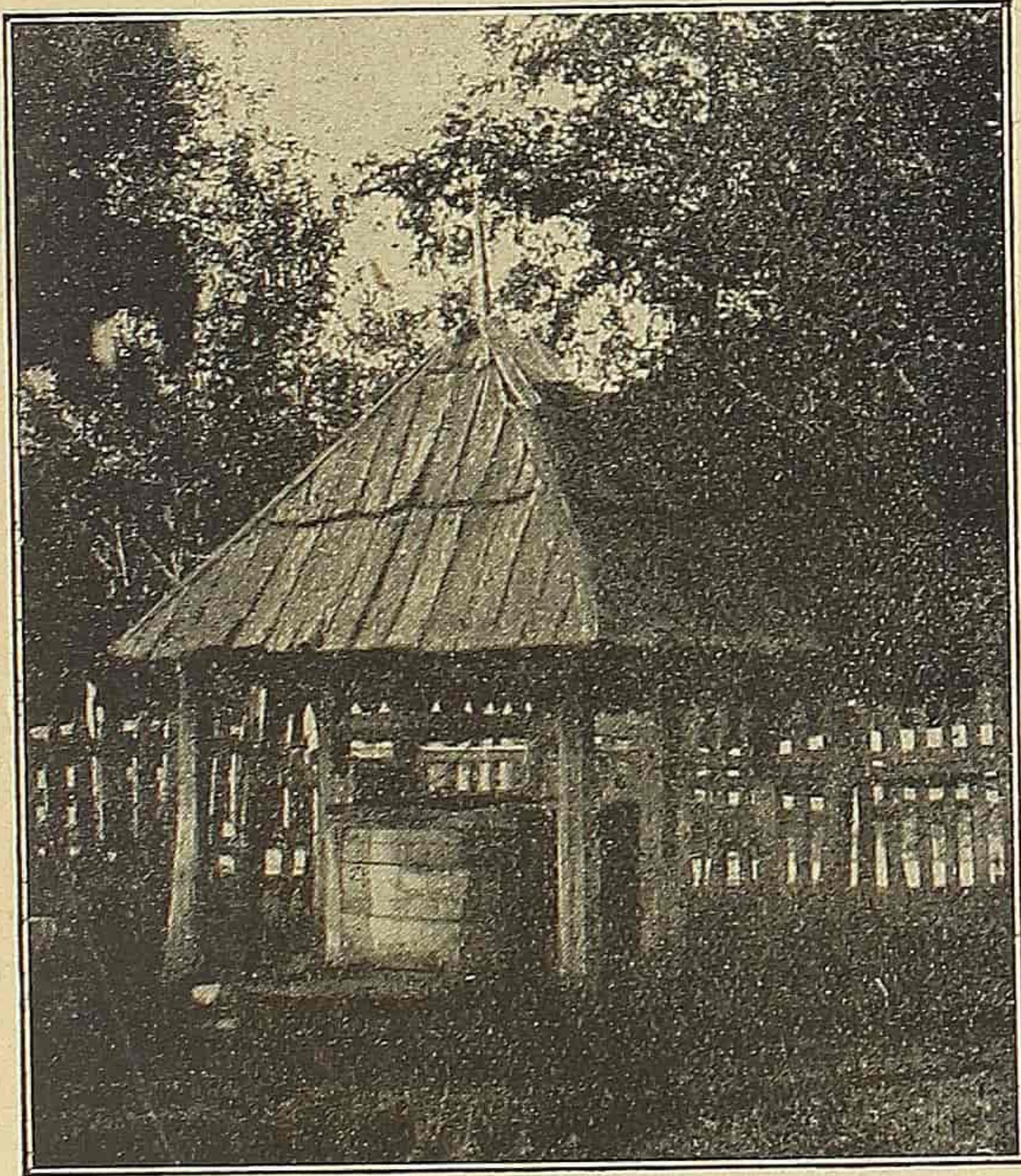
У плитким бунарима, на 3 до 5 мет. дубине, вода није добра за пиће па ни за другу домаћу употребу, јер стоји у вези са површинском загађеном водом и нечистоћом.

Бунар са ђермом.

Онде, где хоће да се употреби вода из бунара, ту се бунар копа на месту, које је више и даље од нужника и ђубришта бар за 10 метара. Бунар да је озидан равним каменом са цементним малтером и истим премазан, да спречава просисавање воде кроз зидове. Око бунара земљиште да је уздигнуто, каменом поплочено бар за 1 до 2 метра; да би се одбило загађивање од слива површинске воде и при захватању. Ограда да је од камена или цемен-

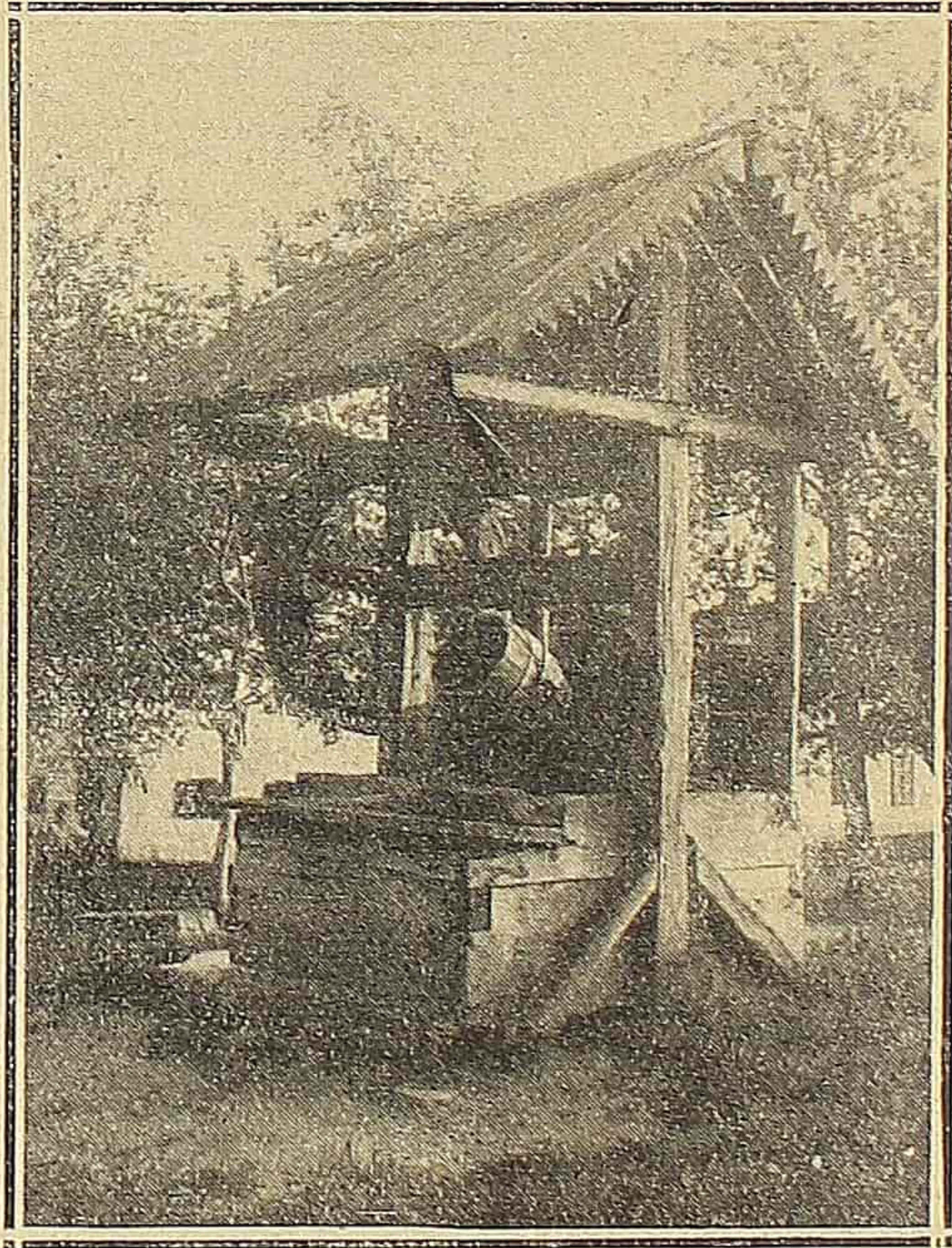
тног зида а не од дрвета, које труне. Бунар да је покривен. Вода да се не захвата разним судовима па ни једним ведром — ковом, која се рукама дохвата, из које се и стока поји. Вода из бунара да се захвата тако, да се кова и конопац не додирује

Нехигијенски бунар.

руком, већ да се вода при захватању изручује у нарочити суд - корито постављено лимом, задржавајући кову нарочитом куком, одакле се вода кроз цев и ограду бунара излива у суд за захватање као на чесми. То је *хигијенски бунар*.

Најсигурнији је начин, да се добије чиста вода из црпке — пумпе. Но и црпке треба да дају воду из веће дубине од пет метара; да су такође далеко, бар за 10 метара, од нужника и ђубришта. Боља

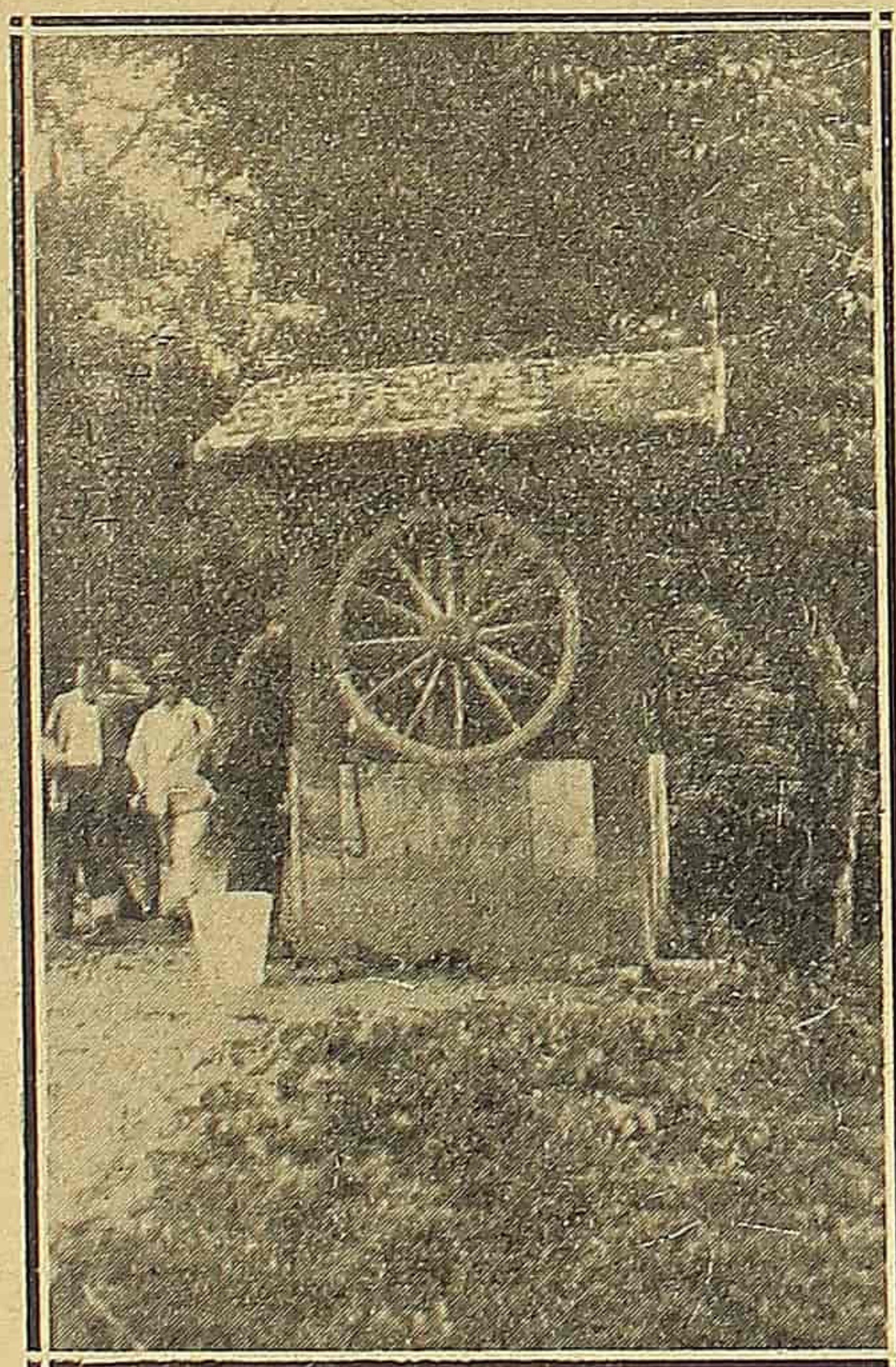
Изглед нехијијенског бунара (Словеначка).

је вода из црпке, која је непосредно побијена у здраву земљу него која је намештена у готов бунар.

При намештању црпке у бунар, да се пази, да се црпка намести тако, да се вода захвата за један метар даље од бунара. Тиме се спречава загађивање воде. Где има могућности нека се помоћу усисне и

потисне црпке направи *домаћи водовод* у кући за сва одељења као и за купатило, нужник па и за појење стоке.

Вода у томе водоводу добија се на тај начин, што се помоћу такве црпке вода подиже на таван

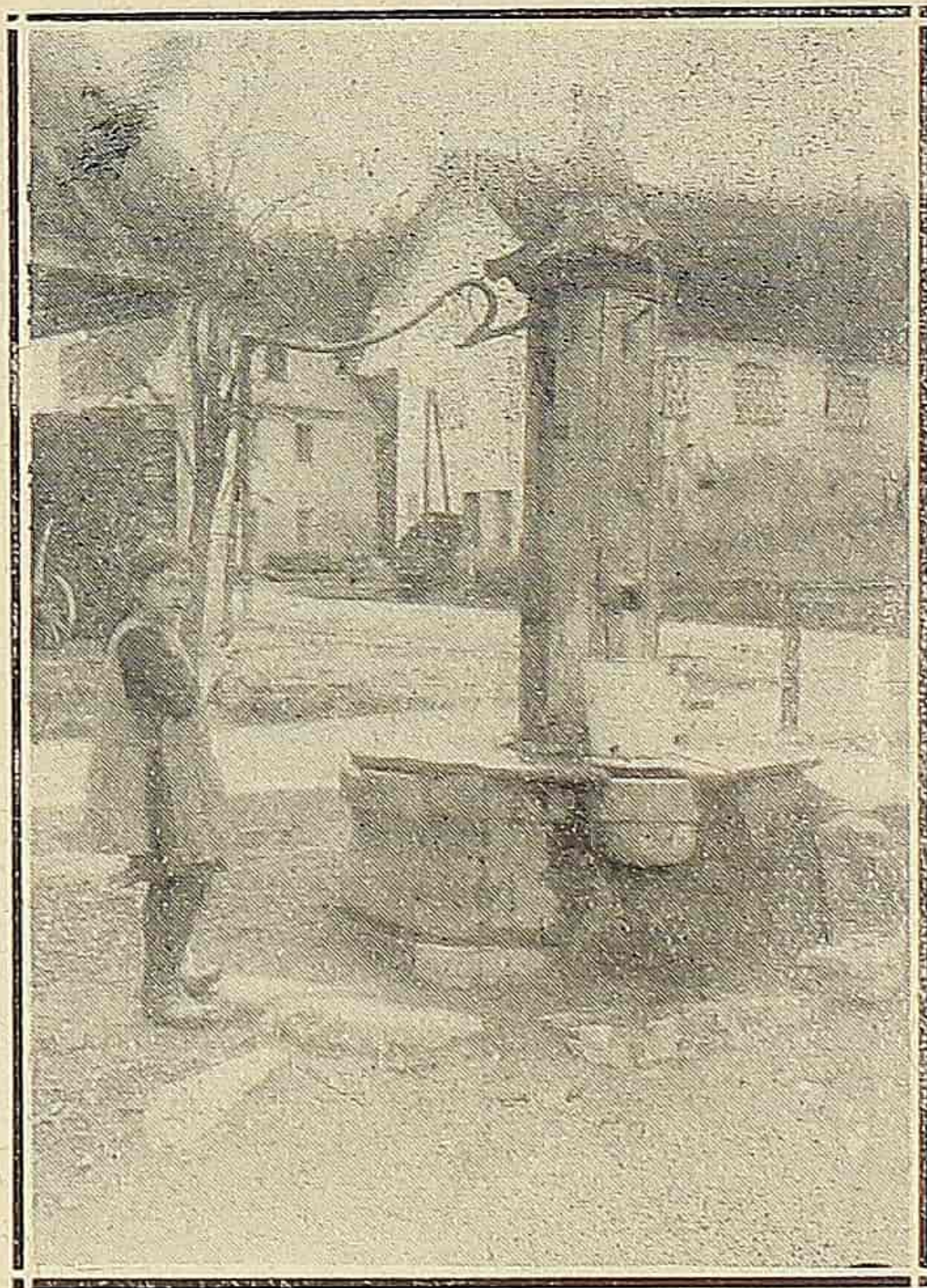

Изглед бунара у Бачкој, Банату и Срему
(Черевих).

у нарочити суд од дрвета, обложен лимом изнутра, покривен а зими обвијен сламом, да се вода не смрзне. На томе суду има једна цев при врху, која одводи воду ван, што је знак, да је суд довољно пун; и друга, која разводи воду по одељењима.

Најчистија је вода, која се добије из велике дубине. То су *аршески* бунари.

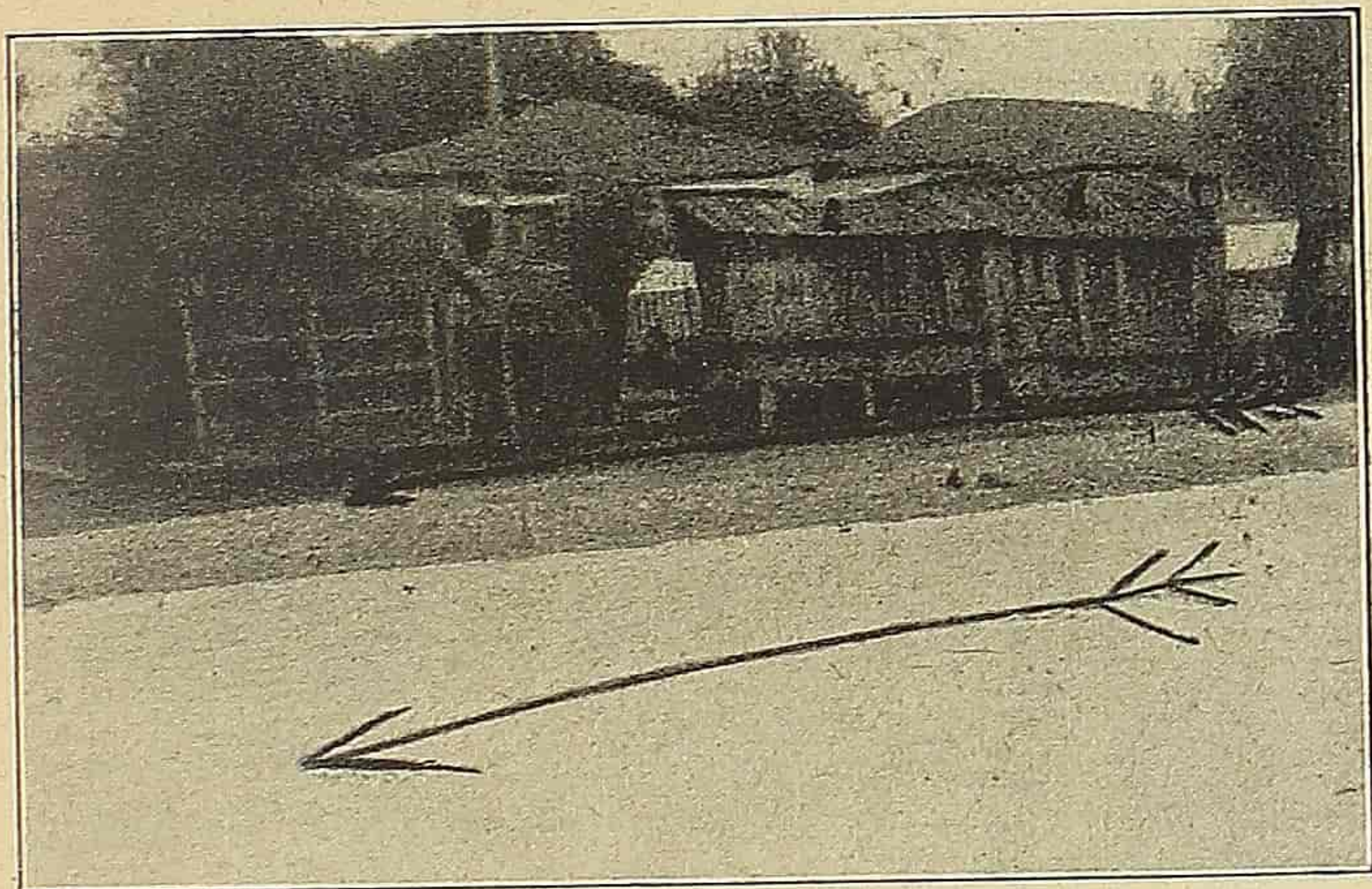
Цистерне — *чаџрње* је најпростији начин снабдевања водом сливом кишнице са кровова или површинске воде. Цистерне да су цементиране, да

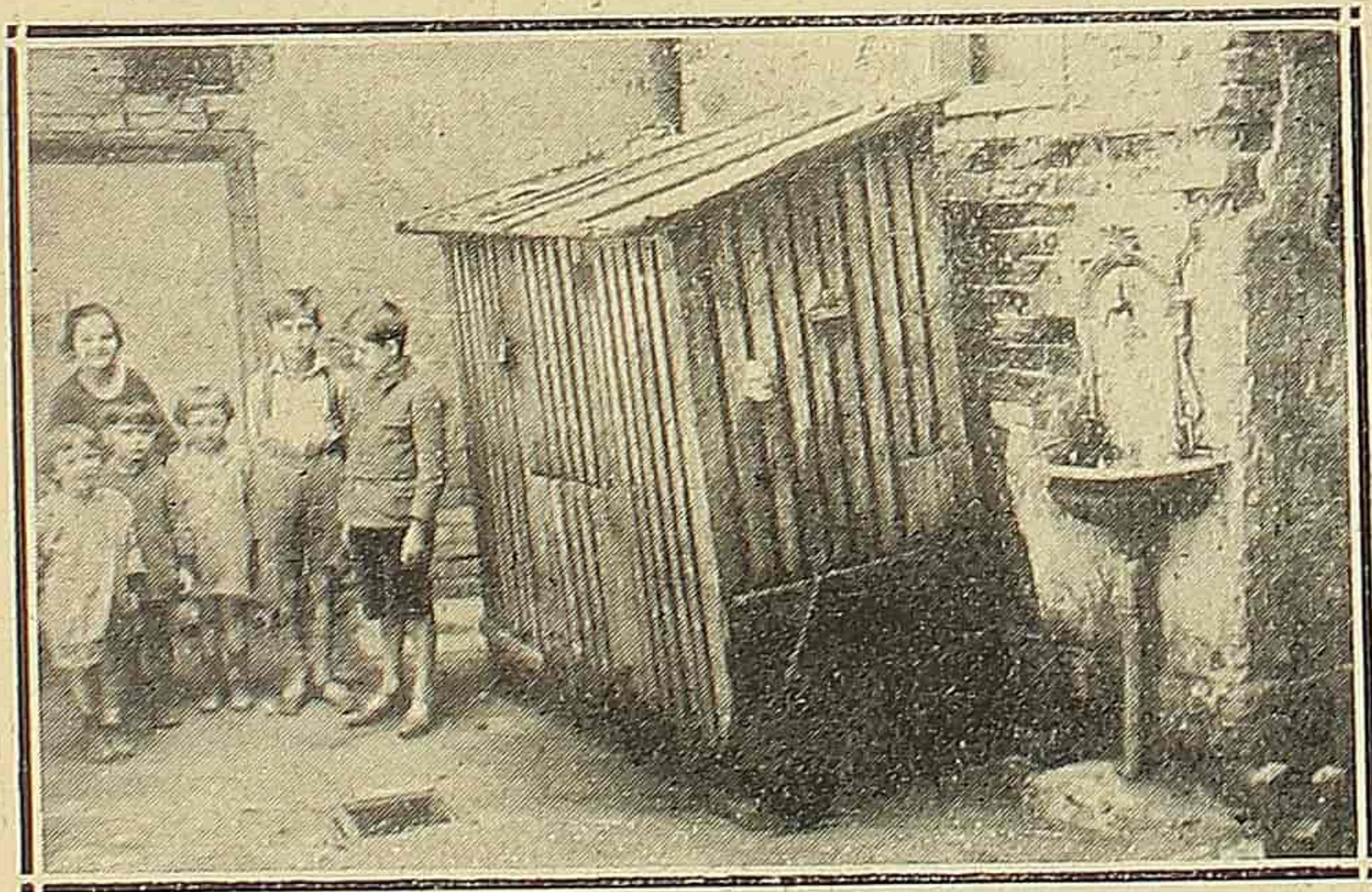
Нехигијенски бунар (Словеначка).

имају нарочита цедила (филтре) од више слојева шљунка, која се често чисте. Из њих се вода захвата црпком или у виду чесме.

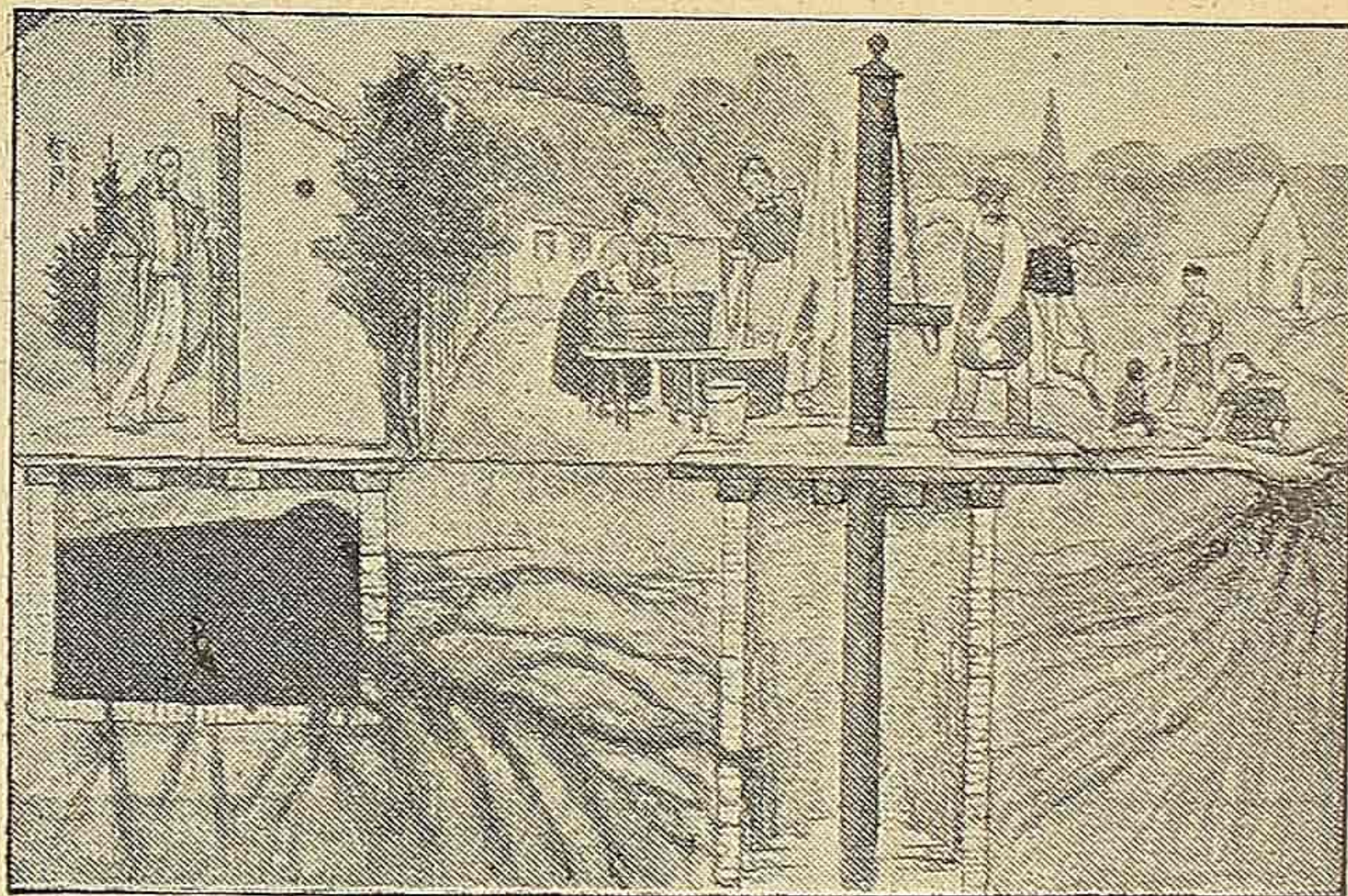
Такав начин добијања воде је у крајевима оскудним са водом (Далмација, Црна Гора, Херцеговина).

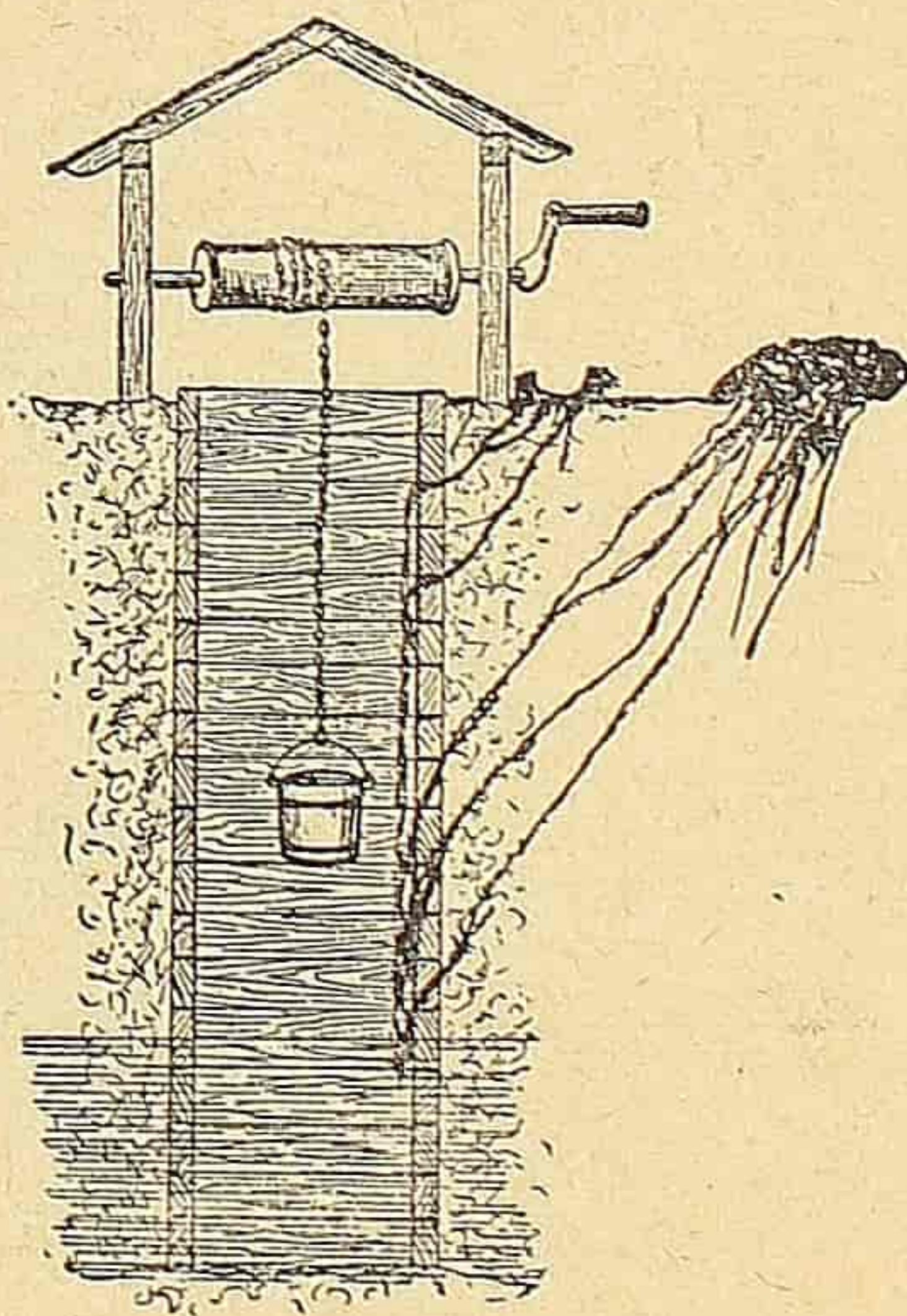
Нужник (1) одмориште (2), капија (3), кроз коју се узима вода из реке. Перисница (4), ограђена прућем, где турске жене перу рубље (Нови Пазар).

Месница, водовод (чесма) и заход једно до другог (Хрватска).

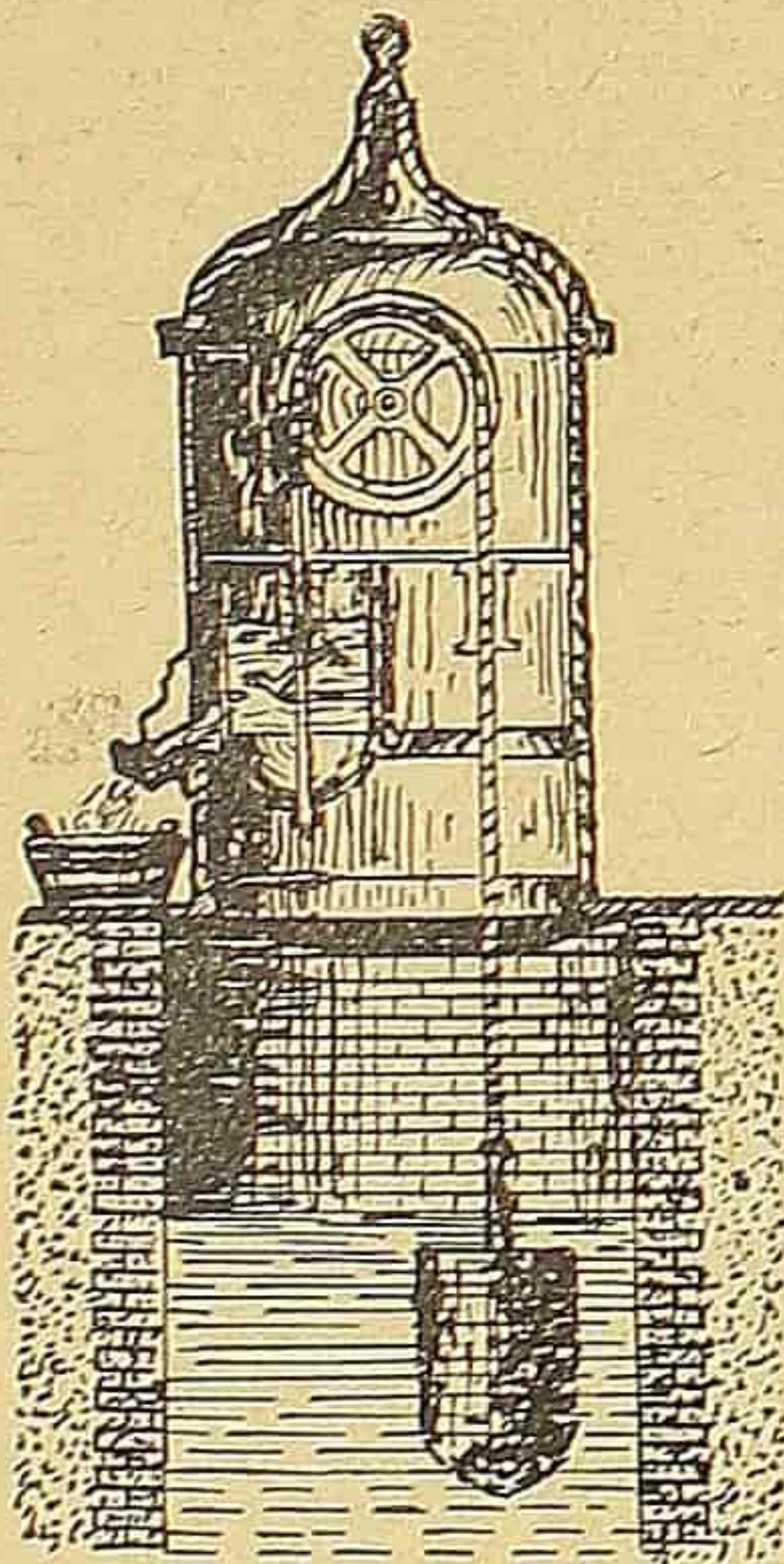

Загађивање воде у бунару од прања рубља,
из ђубришта и нужника.

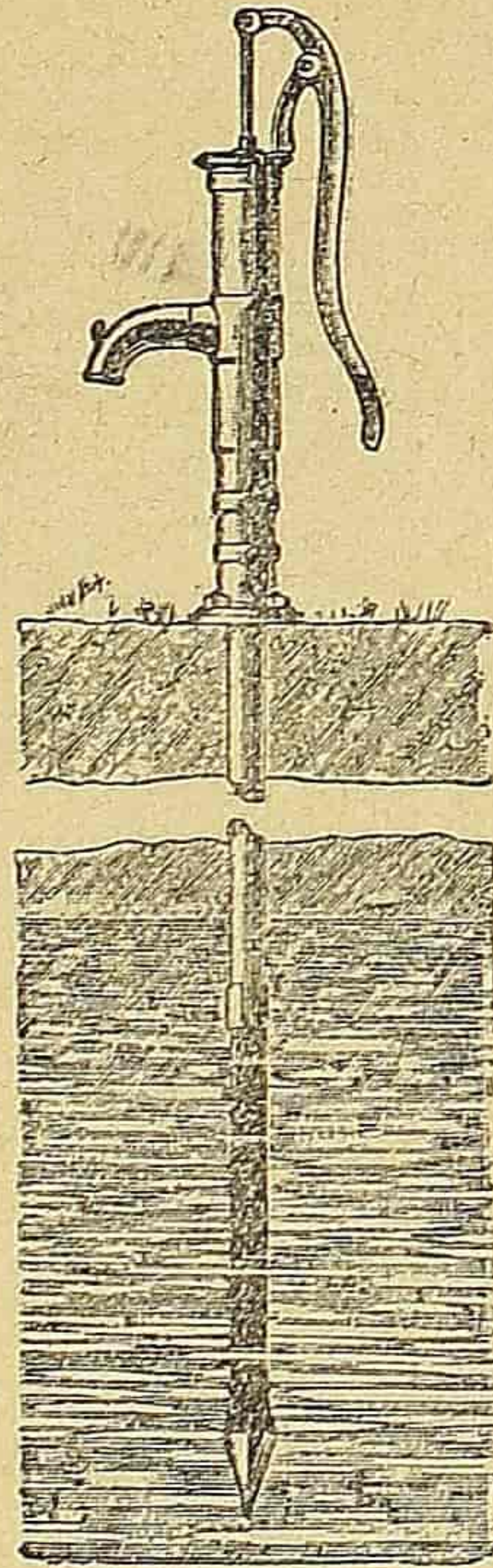

Загађивање воде у бунару
од ђубришта.

У води има безброј много видљивих и невидљивих живих бића, од чега, поред осталог, и зависи каквоћа воде.

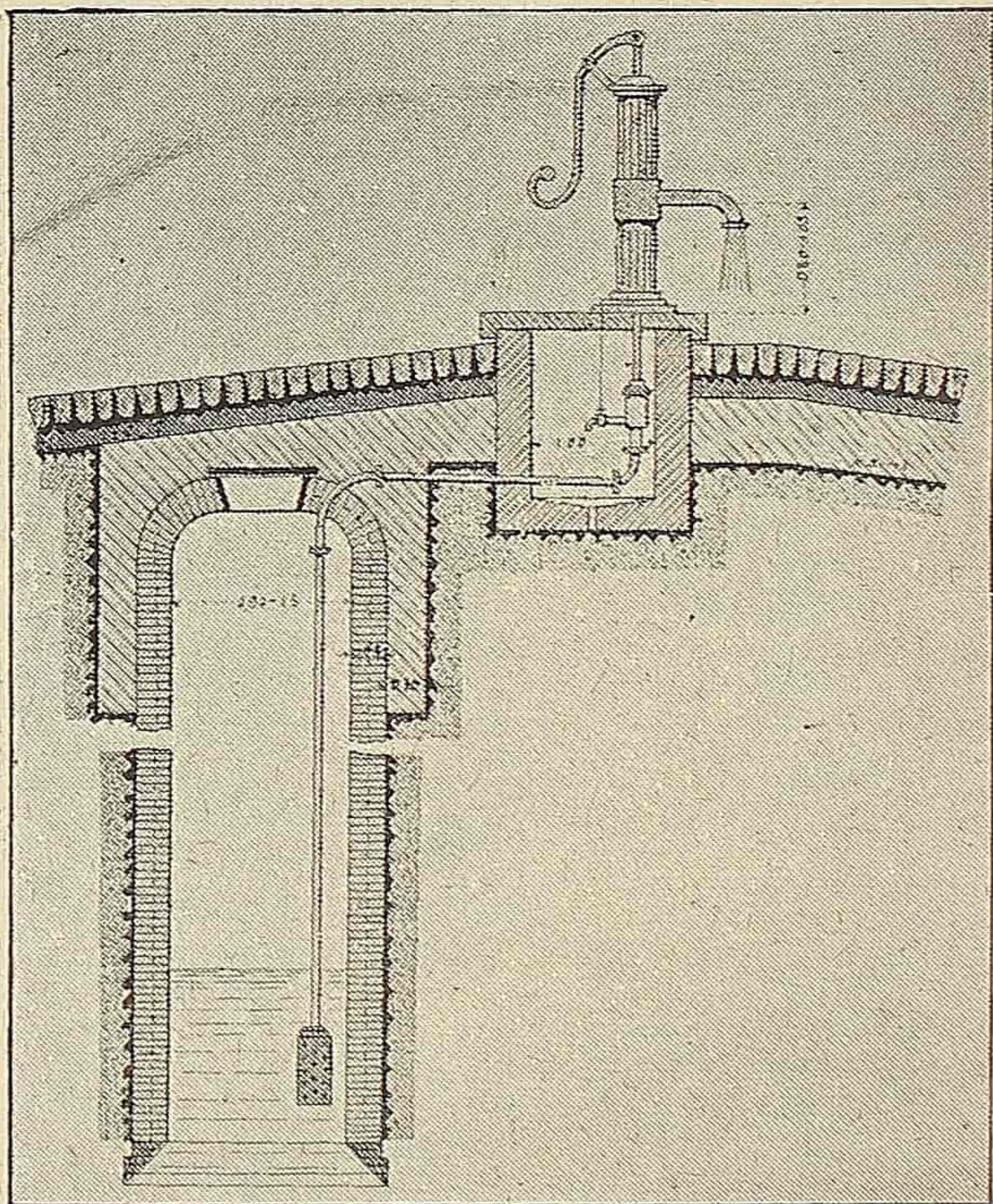
*Унутрашњи изглед
Херцеговачког бунара.*

Црпка — пумпа
побијена.

Поред кужних клица трбушног тифуса, срдобоље и колере, које доспу у воду, у води се често налазе услед сталног загађивања, и друга жива бића а најчешће цревна бактерија (коли), која проузрокује слабија или јача оболевања црева. Затим многе протозое и инфузорије.

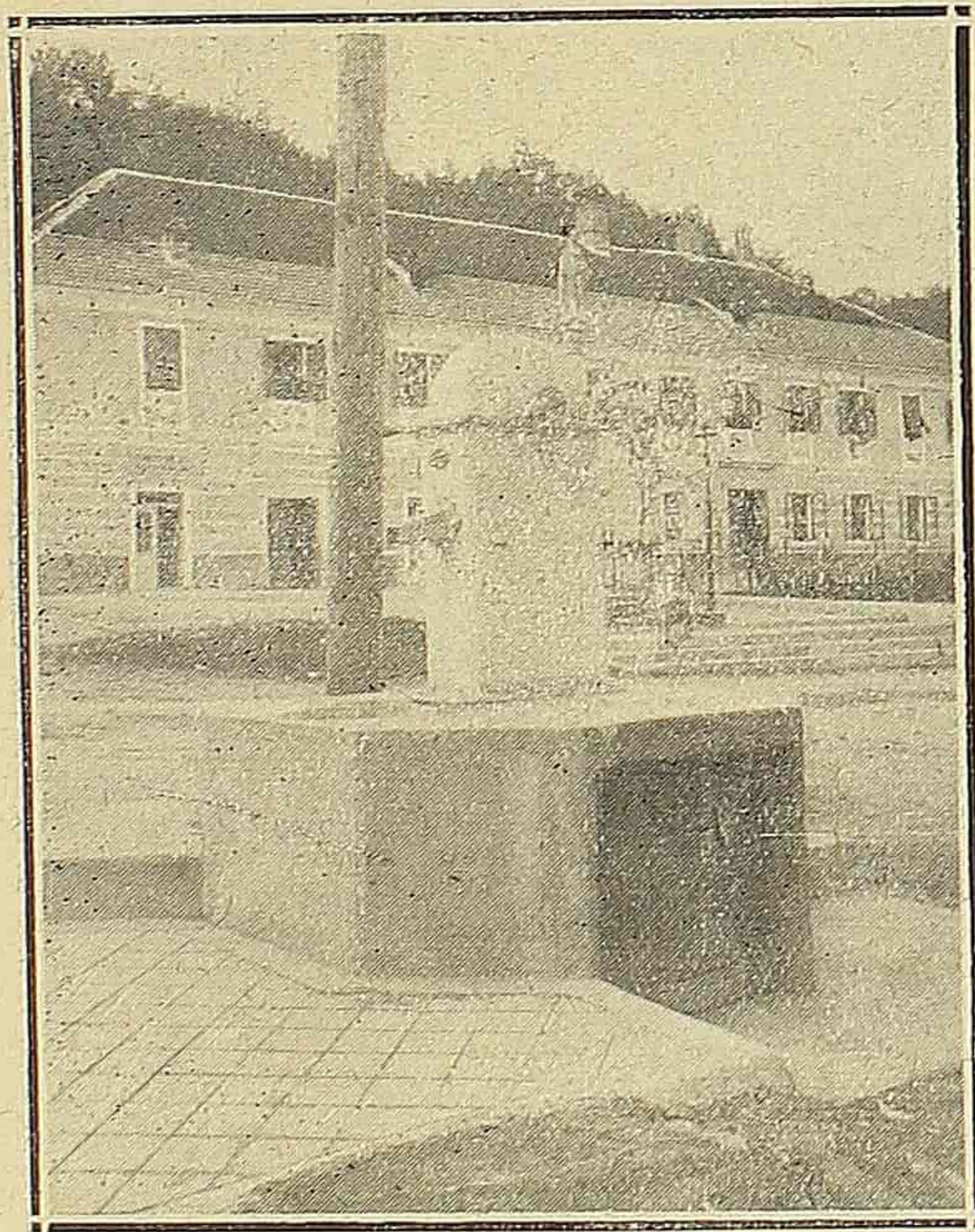
У неким водама има тих бактерија, па ипак оне не проузрокују код тих становника тешка оболења, јер су они навикли на ту воду; али чим неко

Правилно намештена црпка у бунару.

дође са стране и пије ту воду, одмах добије болове у цревима и пролив, што је јасан знак, да вода није добра за пиће. Чиста и здрава вода не сме да има ни тих бактерија.

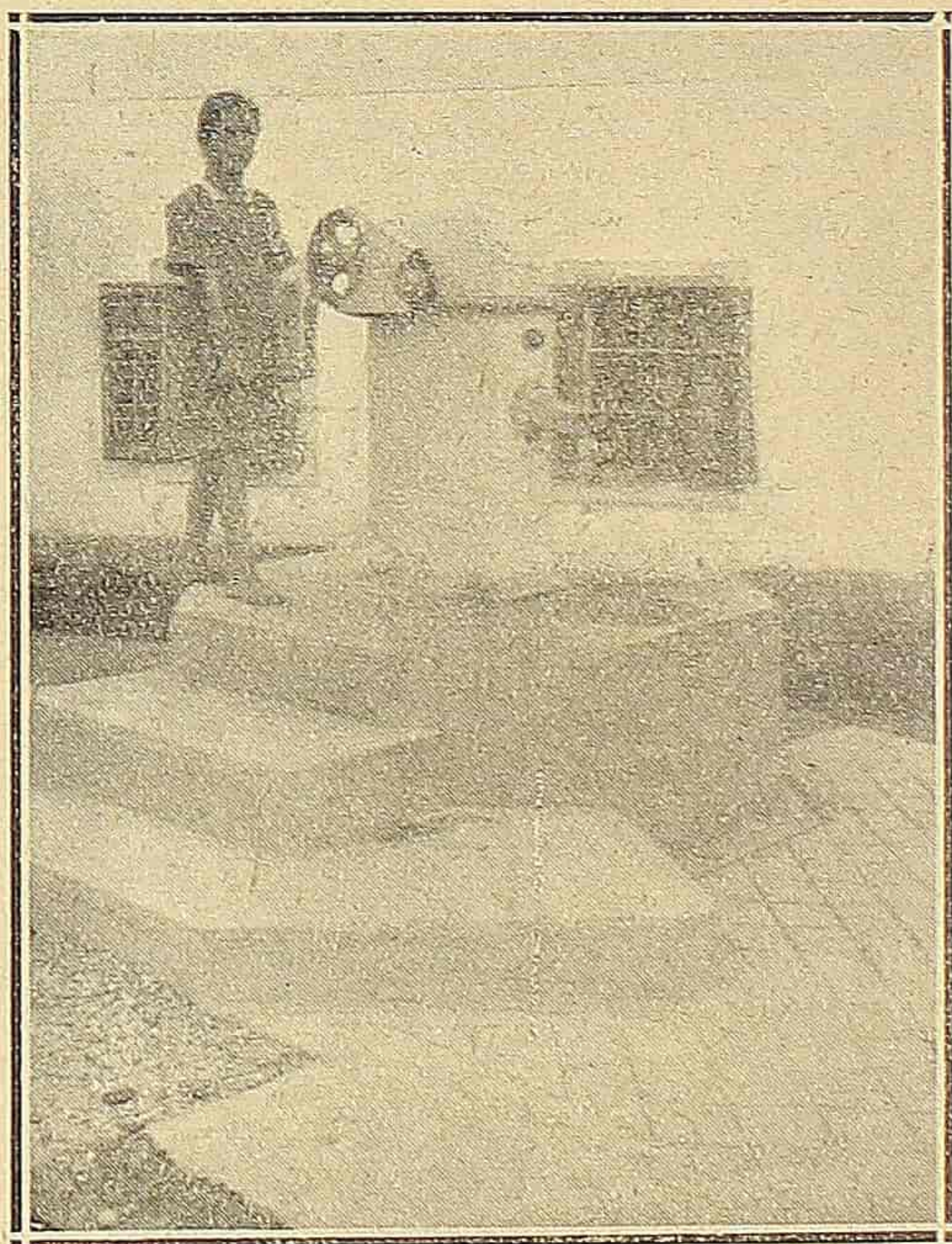
Да ли је нека вода здрава и добра за пиће, може да се сигурно утврди разним испитивањима. За добијање воде не треба да се жале материјална средства. То се једанпут подиже. То је потреба без које нема здравља ни живота.

Хигијенски уређен бунар (Словеначка).

Има места где је за добијање воде потребно много материјалних средстава, да сваки грађанин није у могућности да то изведе. За такве случајеве треба установити општински, срески, обласни па и државни фонд за добијање воде за пиће, одакле

би се давала већа или мања сума појединим местима. У месним (селским) фондovima уносила би се још и мања сума за одржавање свих направа за добијање воде.

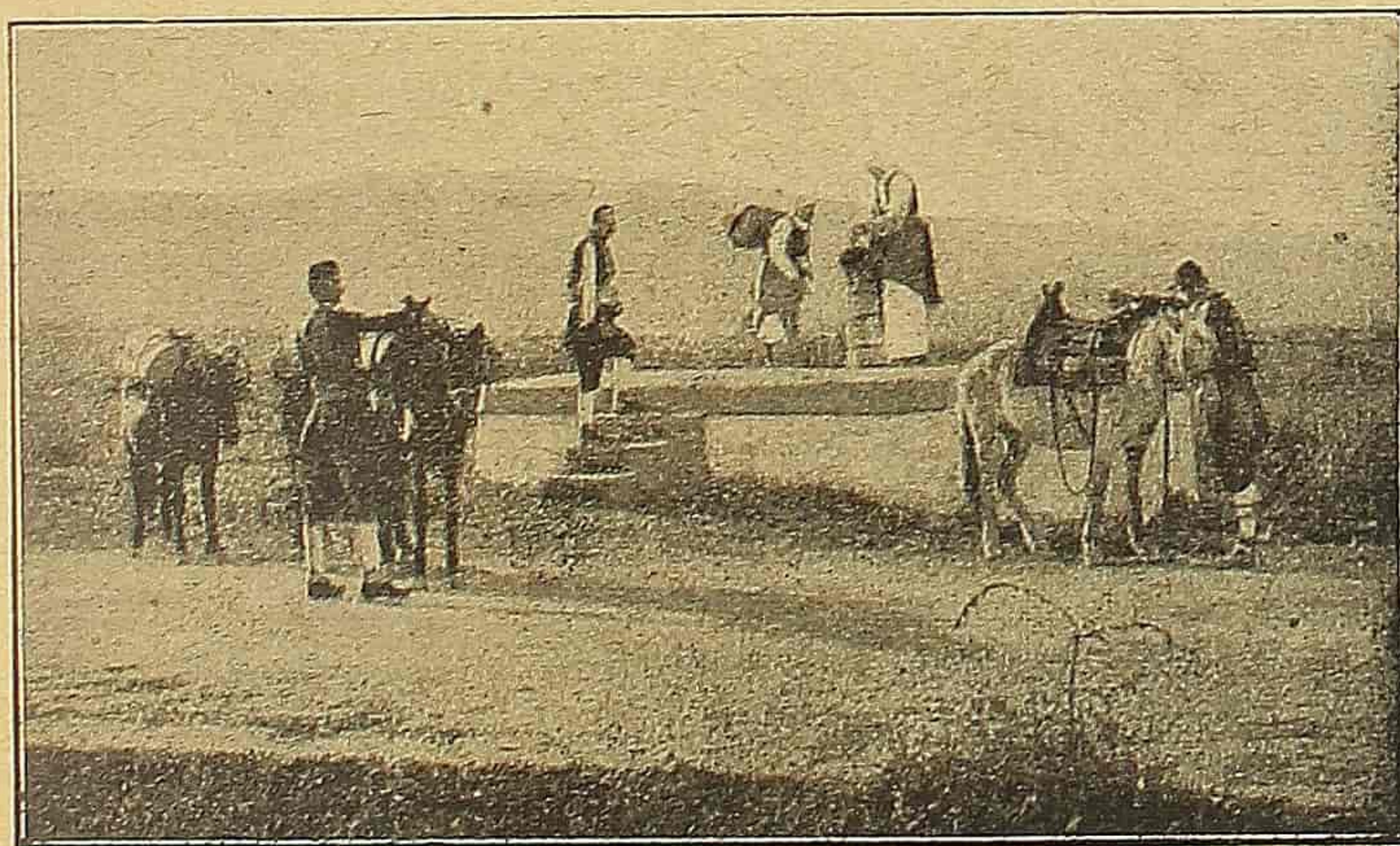
Хигијенски бунар (Словеначка).

Код нас је било местимично „чесмених“ фондова, који су дали добре резултате.

За рад око добијања воде за пиће потребни су и нарочита испитана лица — *мајстори* — „бунарџије“ — „чесмеџије.“ Они би се старали око

Артески бунар дубок 300 метара (Пашићево, Бачка).

Цистерна — чатрња (Црна Гора).

на селу их и нема. Купање је и на селу као и у вароши предовољство. Лети се купа где има текуће воде а зими се ретко ко купа сем малог детета до године дана, болесника и деце о великим празницима.

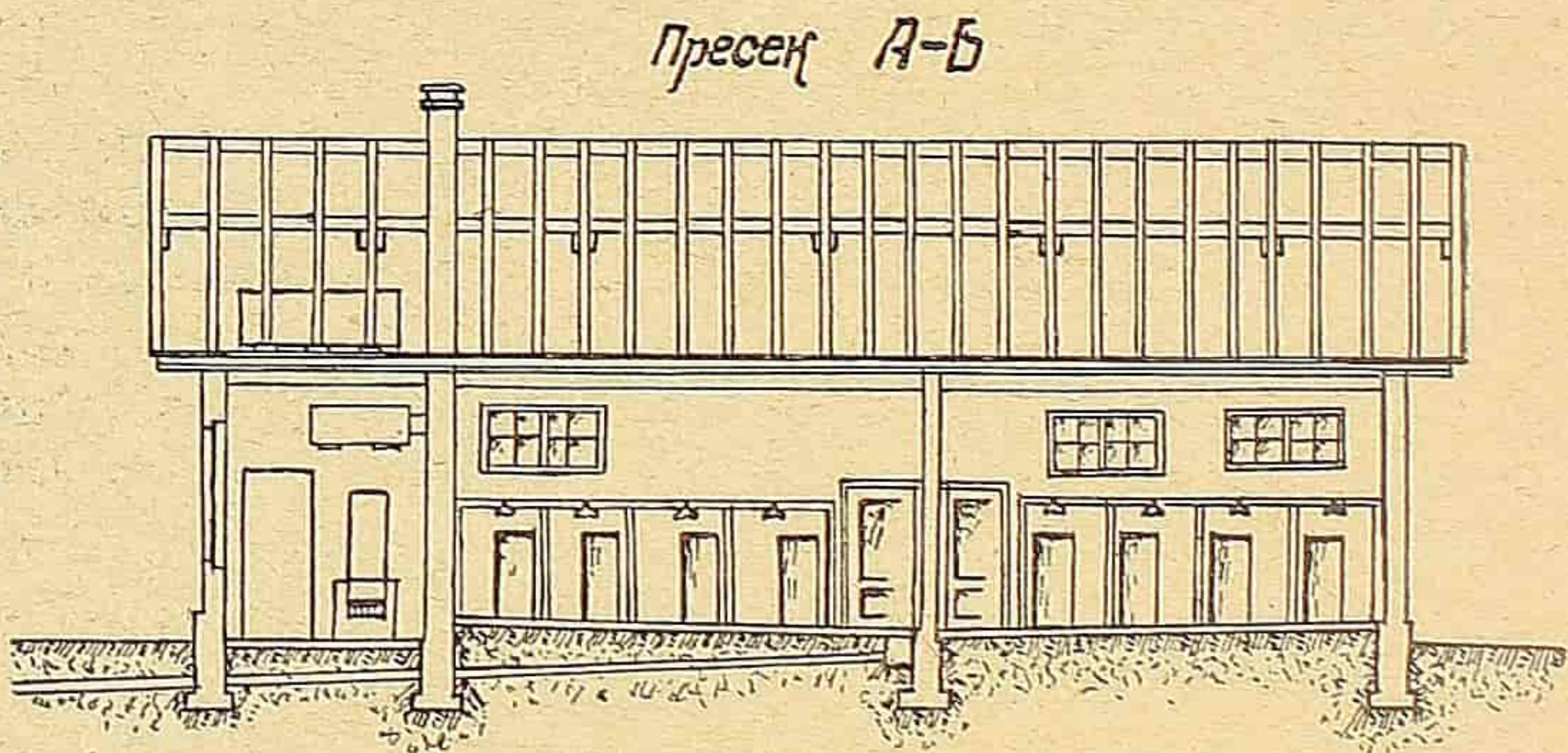
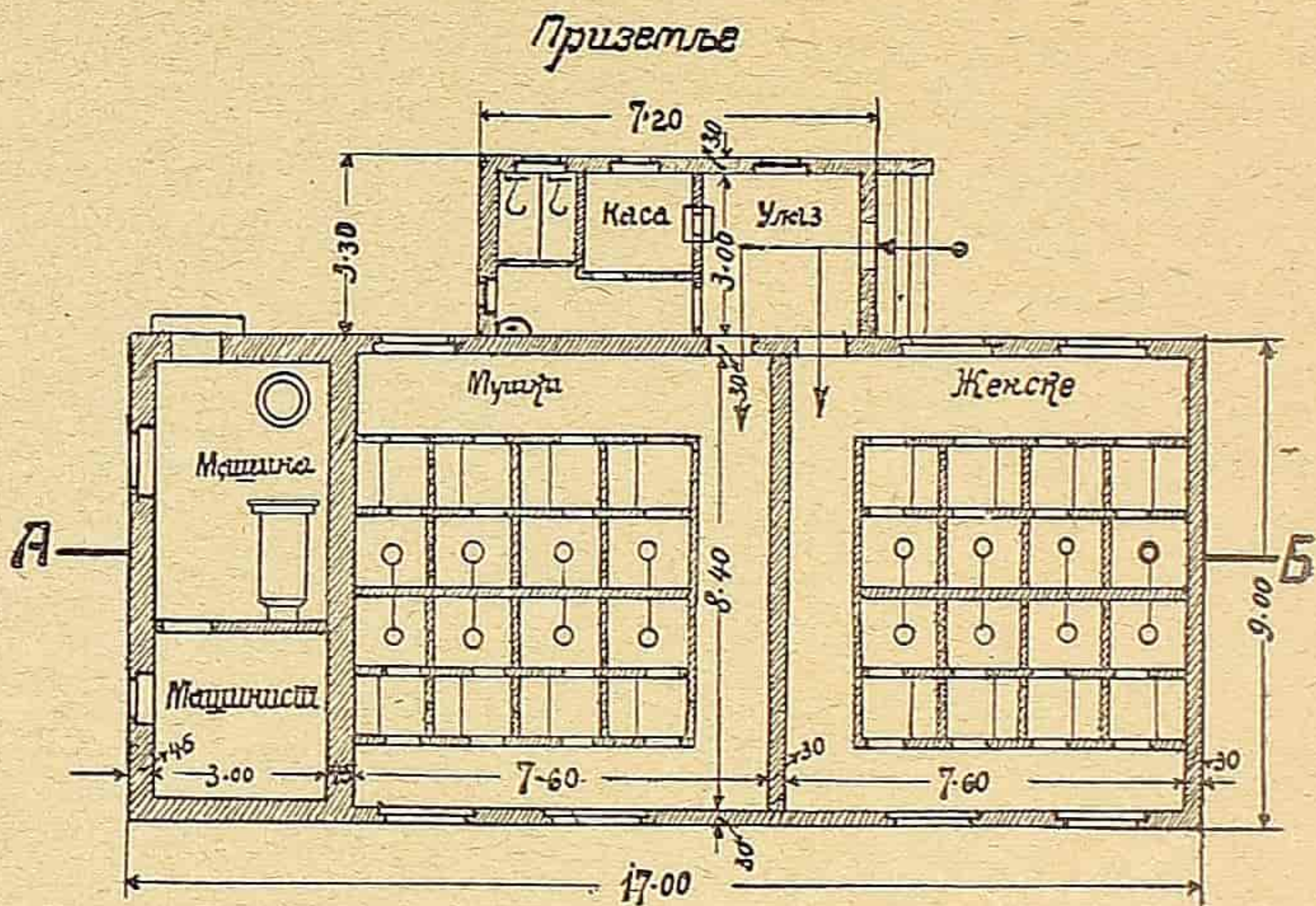
То се не чини за то, што наш свет на селу не зна довољно важност купања по здравље, већ више због неудобности за купање и немања довољне количине воде. Да је то тако, сваки зна, да се цела кућа узбуди, кад се деца само о празнику купају.

Пошто сваки појединац није у могућности, да сам направи купатило у својој кући, то је прека потреба да свако село има своје *народно, сеоско купатило са душевима*.

Ово се купатило састоји из једне зграде, у којој има одељења за мушке и женске са одвојеним одељењима за свлачење и купање; одељење за прања, за машину и машинисту као и нужник. Вода се подиже из црпке у резервоар на тавану, одакле силази у пећ за загревање, а одатле се разводи по одељењима за купање у виду душева (решетака).

Овакво купатило може да направи свако веће место са малим средствима. Не треба се плашити издатака за то. То је улог, који даје, поред сигурне материјалне добити, и највећу корист — здравље. А здравље се не може чувати само речима и поучком, већ мора и на делу да се примени. Једно од тих дела је подизање јавних, сеоских, народних купатила.

Отклањање нечистоће. *Чистоћа* сваког места је важан услов за здравље. Села се сматрају као извор чистог ваздуха. Заиста тако и треба да је. Села, правилно постављена, на великој ширини, где се ваздух непрестано обнавља; где сунце слободно и довољно обасјава; где биље, шуме и разно

План за купатило са душевима.

растиње обнавља ваздух, чини, да је у селима ваздух десет пута чистији него ли у варошима.

Ваздух на селу је свеж, са умереном влагом, без смрада, дима и прашине, чега има у ваздуху у варошима.

Да се то природно благо, чист ваздух, који

је главни услов за здравље, не би загадило, потребно је, да се одржава свеколика чистоћа; да се сва нечистоћа из кућа, дворишта, са улице и јавних места стално отклања.

Нечистоће у кући и дворишту има више врста: сметлиште, вода од прања хране, посуђа и рубља; измет и мокраћа од људи и стоке (ђубре); разни отпади и угинула стока.

Сметлиште — нечистоћа из кућа као и из дворишта свакодневно треба да се скупља и оставља на једно одређено, пружем (кош), даскама (сандук) ограђено место, које треба да је увек покривено а да се не просипа свуда где се стигне па и на једно, не ограђено и не покривено место, одакле га пилеж и друга домаћа стока разноси по дворишту па и поново у кућу уноси.

Сметлиште се избаца у њиве или се сагорева у нарочитим *пећима за сагоревање*. Таква пећ се може зидати од камена или цигле, ширине 1 метар а висина један и по метар. При дну, за 30 сантиметара од земље, има решетка од гвоздених шипака, на коју се ставља сметлиште, које се кроз нарочито ватриште (отвор) потпали и гори.

Чишћење улица. У отклањање нечистоће долази и чишћење улица, олука — ровова поред истих. То је по здравље неопходно потребно. На улици се скупља и оставља разнолика нечистоћа. До сада се у селу, као и у многим варошима, чекала киша, да она све то спере и снесе онде, где се човек најмање нада, те загади воду, поврће и двориште. А кад нема кише, онда се та нечистоћа разноси по дворишту и кући, те је узалуд, да се кућа и двориште држи чисто, кад се са улица загађује. Бескорисно је тада отворати прозоре, да се добије чист ваздух, кад се са улице доноси смрад и прашина.

Нечиста вода од прања хране, посуђа, кола, алата, рубља и купања да се не просипа где било око

куће, по дворишту, већ у нарочиту, озидану јаму (помијару), која је добро покривена због смрада и мушица. Помијара се чисти пре него се напуни.

Ако се нечиста вода просипа свуда где се стигне, онда се, поред смрада, најлакше преносе заразне болести: трбушни тифус, срдобоља и колера.

Уређење обала текуће воде, која пролази кроз село, неопходно је потребно са здравственог и економског гледишта.

Код нас су наличја од кућа, њихова прљава страна, нужници и стаје за стоку, окренути реци. Често су нужници над самом реком, те измет непосредно пада у воду и односи кроз насељена места. Има места, где се низводно ређа нужник до кухиње, месарнице или друге које зграде. На тај начин загађује се обала, вода и ствара легло разних болести. Та вода не може да послужи ни за какву домаћу употребу, ни за појење стоке. То је место тада код воде без воде!

У интересу здравља сваког места, економске користи и лепоте, потребно је, да се лице куће окреће води, где год је то могуће. А где није могуће, да се на наличју дворишта вода не загађује.

За време лета на текућој води да се подигне на реци *лепље кућашило* а да се не купа где било.

Да би се текућа вода искористила, морају обале да се уреде и осигурају. Тиме се место чува и од поплаве.

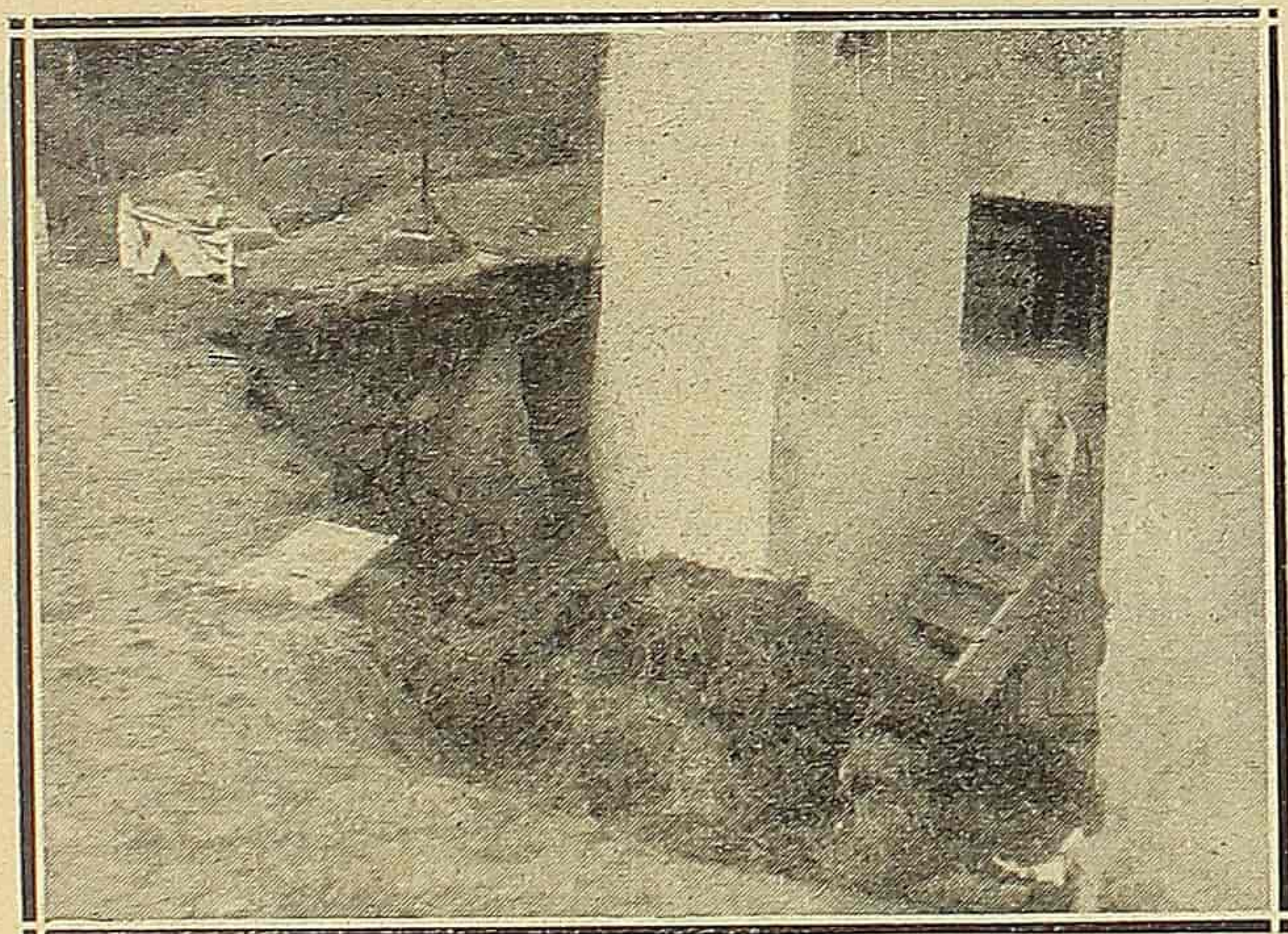
Свака кућа у селу мора да има нужник. То је један од првих услова за одржање чистоће, за отклањање болести. И животиња бира место, где свршава нужду и измет покрива.

Нечистоћа из нужника отклања се најлакше и најбрже, сваког часа, где има водовода и канализације. Пошто тога у селу нема, то се нечистоћа из нужника отклања нарочитом пумпом и колима,

што треба да има свака општина, наравно онде, где код сваке куће има нужник.

Нехигијенски и неекономски је, да се пун нужник само „претрпа,“ па други ископа. Такав нужник је увек легло смрада и опасност, да нечистоћа не прође кроз земљу и воду загади.

Јавни нужници. Улице и олуци, нарочито у већим и насељеним селима, поред пута, где има трг, загађују се на разне начине, па и од мимопрола-

Ђубриште уз зид стаје.

зећих, избацивањем измета и мокраће. За то је потребно, да се у тим селима, на подесном месту, где је трг, раскрсница, подигне јаван, општи нужник. Такав нужник да се најчистије одржава, да не буде легло смрада и заразе.

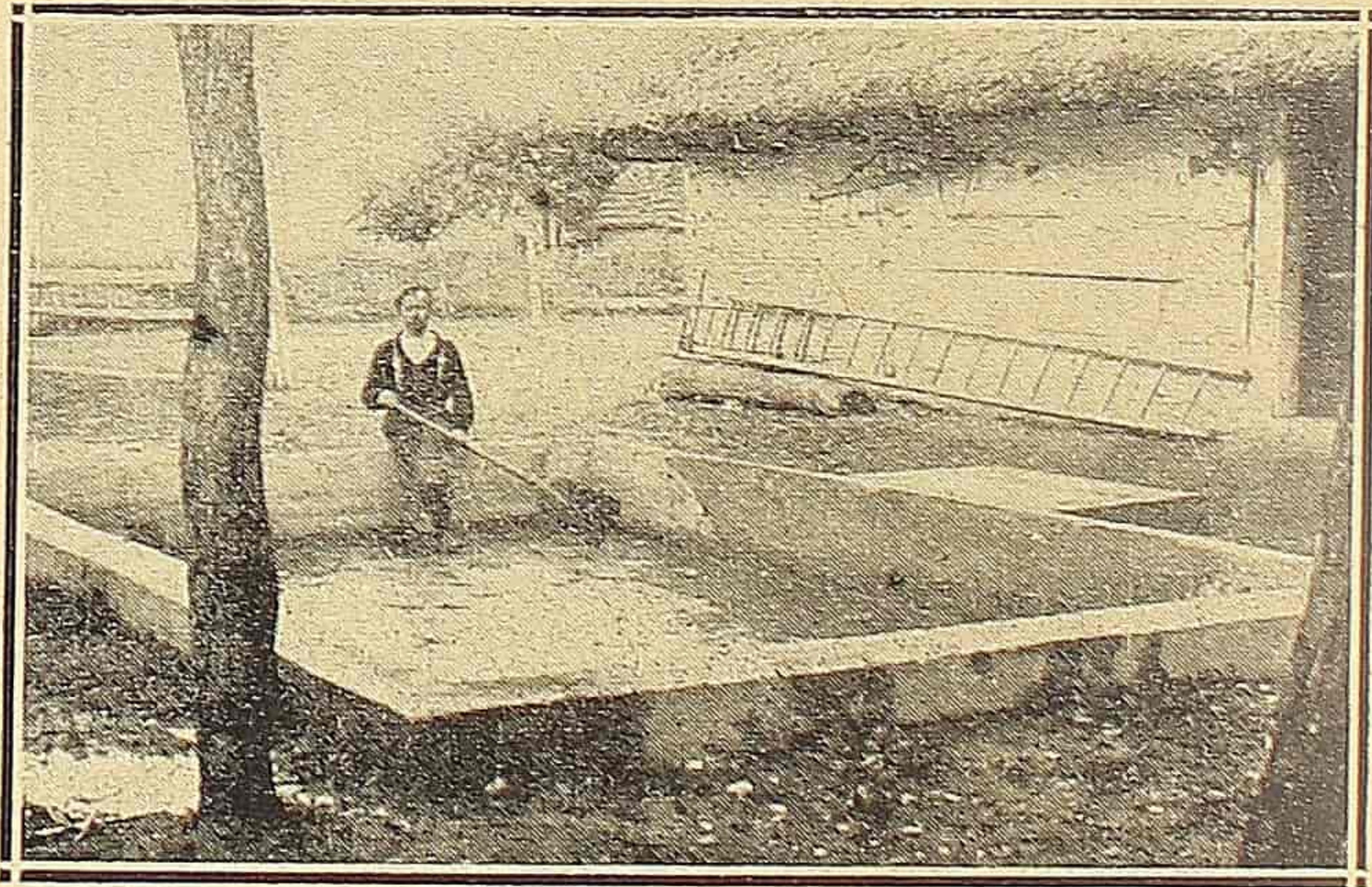
Нечистоћа од стоке — *сточно ђубре* посведневно се скупља при чишћењу стаја за стоку и избаца ван стаје на одређено место. Ђубриште да је за 30 до 50 сантиметара укопано у земљу,

да се вода из ђубрета не слива на површину земље. Ивице те рупе озидати, да не пропуштају нечистоћу и да се не одроњавају. Ђубре денути у

Ђубриште

виду пласта што чвршће, да се не распада и да муве не продру у унутрашњост. Још је боље, да се на ђубришту направи омотач — кош од прућа, покривен травом, сламом, са вратима за убацивање и

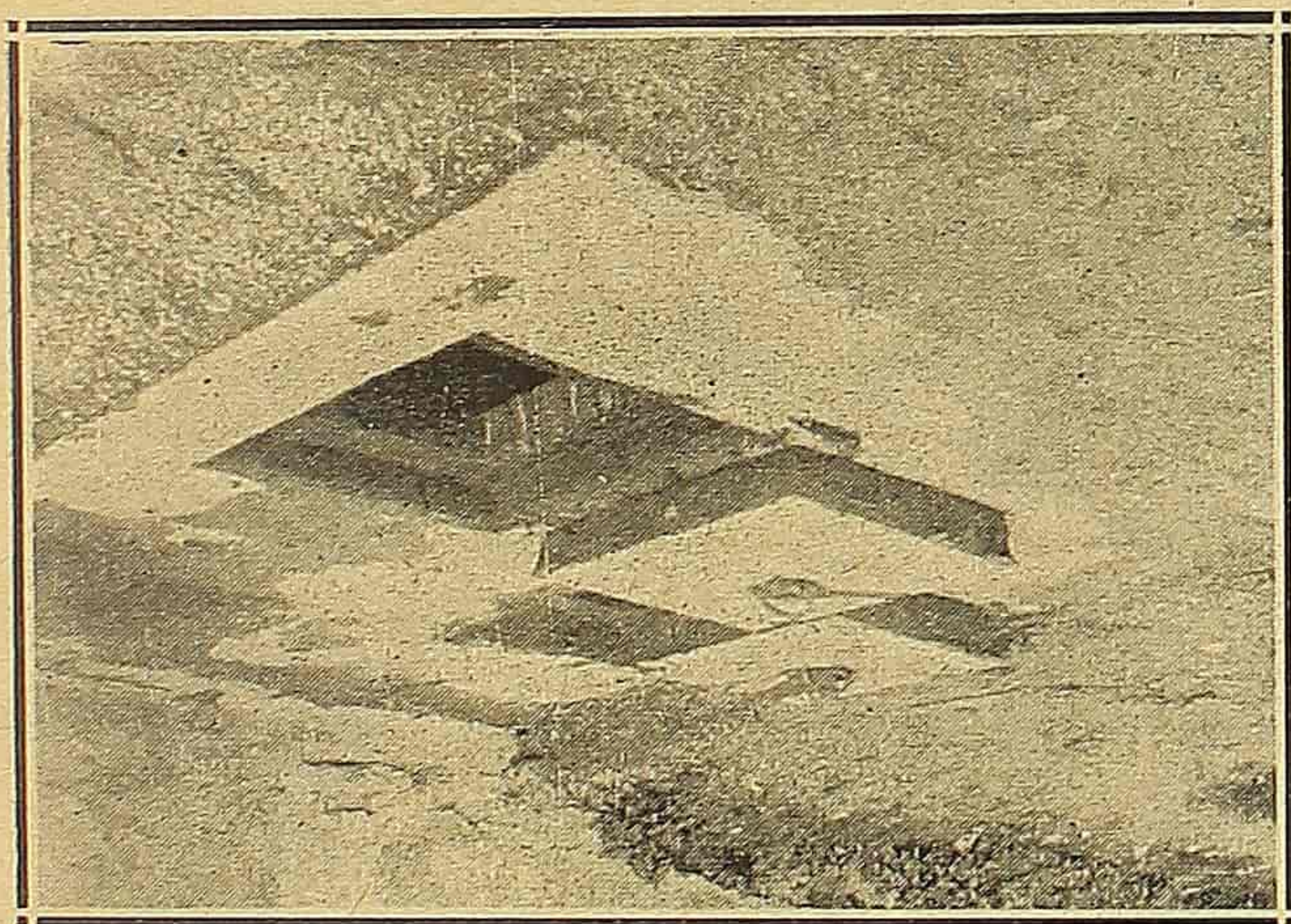
Гнојиште — ђубриште бетонирано поред стаје
(својина Николе Витаса).

изношење ђубра. Најбоље је озидати у земљи нарочите цементиране рупе, у које се сипа ђубре. На тај начин спречава се, да се ђубре не цеди ван

Ћубришта; спречава се смрад и развијање мува. Ћубре је на њиви лек а у дворишту крати век. Ћубре сточно је легло мува а нечистоћа легло кухних клица.

Ћубре се избацује често, нарочито лети.

Ћубриште да је даље од бунара, најмање 10 метара и то низводно, од кухиње и млекара.

Хигијенски уређено ыубриште грезница (у Словеначкој)

Нечистоћа људска (мокраћа и измет) као и нечистоћа од стоке (Ћубре) употребљава се врло корисно за гнојење њива.

Од стоке добија се годишње велика количина ыубра. Тако; од једног вола добија се 21.000 килограма, од краве 15.000 кгр, од коња 7.500, од свиње 3.000, од овце, козе 660 кгр. а од човека 1000 килограма.

У томе ыубру има јако корисних састојака за гнојење њива; и то на 1000 килограма ыубра има

3 кгр. раствореног азота и 2·800 кгр. нераствореног азота. Растворен азот налази се у густој, прљавој течности, која се цеди из ђубра, која већим делом пропада, ако се ђубриште не чува као што треба; а и онај други важан састојак пропада, ако се ђубре баца свуда где се стигне. Тај губитак може да изнесе годишње за сваку кућу, у вредности, према броју становника и стоке, од пет до шест хиљада динара.

И зато је потребно, да се на чување и избацавање ђубра пази.

Марвено гробље је потребно за отклањање угинуле стоке и отпадака од стоке а нарочито од заразних болести.

На селу као и у вароши на то се не обраћа пажња. Угинула стока, већа или мања, баца се на ђубриште, на пут, поред плота, у ров, у какву рупу и реку; ту труне, производи смрад, животиње (пси, мачке) раздиру а ројеви мушица се на њима легу.

На тај начин разносе се од угинуле стоке многе заразне болести: црни пришт (антракс), сакагија и др.

Пошто на селу свака кућа има стоке, а међу стоком често владају, појединачно или као редња, заразне болести, које се и на човека преносе, услед чега стока угине, онда је потпуно оправдано и неопходно потребно, да се и у селу одреди нарочито место за укопавање стоке, а не да ју сваки закопа где хоће и како хоће. Угинула стока мора да се закопа дубоко најмање за један и по до два метра.

Гробље. У здравствене захтеве села долази и одређивање места за гробље.

Гробље да је ван села удаљено најмање за 1000 метара одакле слив воде не долази у село; да је везано добрим путем. Земљиште да је суво, оцедно и ограђено. Величина земљишта одређује

се према просечном броју смртних случајева, рачунајући на одраслог 4 а на дете 2 квадратна метра и то помножити са 10; то значи године, за које време се изврши распадање леша.

За пренос мртваца имати нарочита, *мртвачка кола*. Опасно је по здравље носити мртваца на рукама или у својим или најмљеним колима. Стока за вучу може се најмити али кола морају увек бити једна, за то одређена, нарочито за умрле од заразне болести.

Сандук за мртваца да је добро спојен, затворен и да се укопа два метра.

Санитетским законом је забрањено, да се мртац носи без сандука, у отвореном сандуку, или у једном сандуку, који се са гробља враћа натраг а мртац сахрањује без сандука.

Кад неко умре од заразне болести, законом је забрањена пратња, ношење свећа, целивање мртваца и даћа.

Тако исто забрањено је преносити умрлог од заразне болести из болнице или из другог места ради сахране у друго место. Он се мора сахранити у оном месту, где је и умро. Ископавање мртваца и пренос умрлих од заразних болести, такође је забрањен за одређено време.

Хигијенске установе. Свака већа сеоска општина треба да има *Здравствени Дом*. У томе дому била би *амбуланта* за указивање лекарске помоћи; за давање савета и поука у сузбијану и лечењу друштвених болести: туберкулозе, полних болести; о нези одојчади, о сузбијању алкохолизма, о прегледу намирница. Ту би се држале поуке и практична предавања. Ту би заседавао *здравствени одбор*, који има да се стара о здравственим приликама свога места.

Да би се примењивали хигијенски захтеви у

селу, поред просвећености њених грађана потребно је, да постоји и *сшалан хигијенски надзор*.

Да се то изведе потребно је, да свако место има *лекара*. Али како ће проћи још дуже време, док се не задовољи та потреба, за тај надзор могу да послуже место лекара нарочито спремна, стручна лица — *здравствени надзорници*. Њихова дужност

Раздавање поклона и повојница на изложби деце
у Лазаревцу.

би била : да надгледају одржавање чистоће, нарочито око продавница намирница, око воде на јавним местима; да се старају за отклањање нечистоће; да врше преглед мртваца: да проналазе и сузбијају заразне болести; да врше преглед стоке, дезинфекцију домова и стаја због заразних болести.

Ради чувања здравља и помоћи у нези за време болести свако село треба да има и *нудиљу*

посешиљу, која ће обучавати о нези болесника и указивати прву помоћ док лекар не дође и пазити, да се извршују лекарска наређења.

Затим да има бабицу, која ће свакој породици да пружи прву помоћ и да спречи смртоносна оболења мајке и детета.

Да свако село има неколико *сеоских повојница* за бесплатно давање свих потреба за новорођенче а нарочито сиромашним матерама.

Како приватан покрет има већег и трајнијег успеха у сваком па и у здравственом погледу, јер се он рађа из осећаја и потреба, то би било од огромне користи по здравље, чедност и богатство, оснивање разних друштава: *здравствене задруге, подружнице за чување здравља, за сузбијање народних болести: туберкулозе, полних болести и злоупотребе у алкохолном пићу, проив пушења дувана нарочито код деце, младежи и женских; соколска друштва, разна спортивска друштва, ловачка друштва и друго.*

На овај начин свет ће се у селу обучавати о хигијенским потребама а неће примати штетне савете од баба, врачара и надрилекара.

Заразна болница. Ради успешнијег сузбијања заразних болести, потребно је, да свако село има на подесном месту, при крају, једну зграду, најмање са три одељења, за привремено издвајање заразних болесника. У тој згради био би и *дезинфекциони апарат*, којим би руковало спремно лице — *дезинфектор*.

Утврђено је, да се заразне болести успешно сузбијају, ако се први случај што пре и што боље издвоји. То издвајање не може се вршити у кући, где се болесник разболео, где нема довољно простора, нарочито код сиротиње и код опаснијих заразних болести. Зато је потребно да се болесник

издвоји у нарочито за то спремљену зграду, док се не упути у болницу.

Културне установе. *Школа.* Да би становници села могли да увиде огроман значај уређења села у здравственом и економском погледу, потребно је, да су просвећени. Просвећеност станов-

Ђак на селу.

ника у селу постиже се подизањем школе и осталих културних установа.

Школа је светиља, која показује пут, којим треба ићи у животу. Школа је главно и моћно средство у подизању културе једног места. Школа ум развија, душу облагорођава и ствара правилан поглед на живот. Село без школе је кућа без прозора. Човеку без школе очи су везане а врата свуда затворена. Зато ниједно село не сме да буде без школе; ниједно дете, ни мушко, ни женско, не сме да изостане, а да не изучи, бар, основну школу. Тешко сваком сељаку коме је ум у мраку. Он се пати целог века.

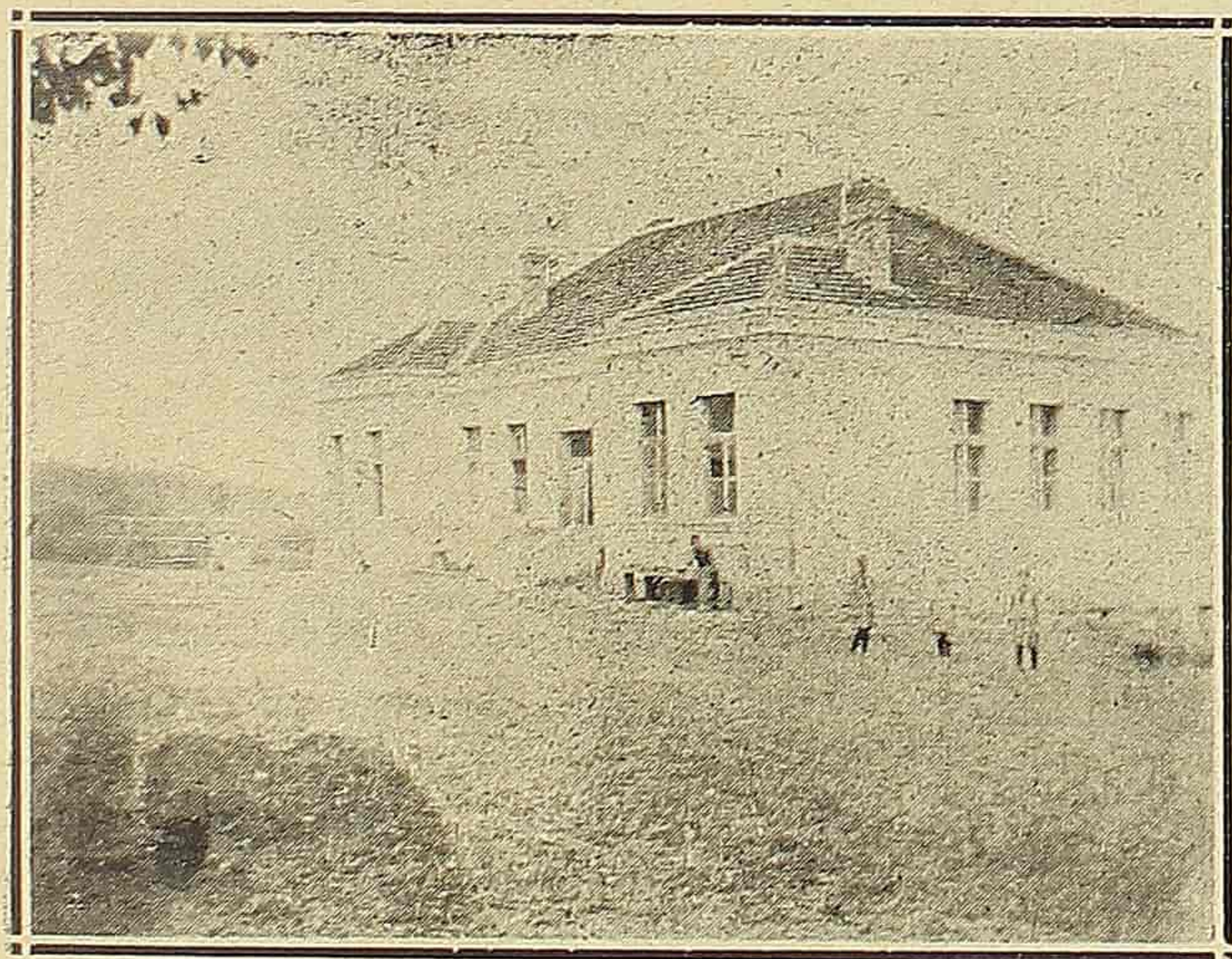
Где нема школе, ту мањи број ђака учи. А и они у селу који уче, више се се намуче и здравље упропасте него што себи користе. Са каквим се тешкоћама и опасностима ђаци боре идући далеко у школу, са каквим страхом их родитељи посведневно испраћају, познато је свима. Због удаљености школе, многа деца изгубе здравље а много не науче.

У тој народној школи добијају се основна знања о ономе, што је човеку најпотребније. Али и то је недовољно, јер човек, ако хоће да напредује, мора непрекидно да се усавршава у своме раду.

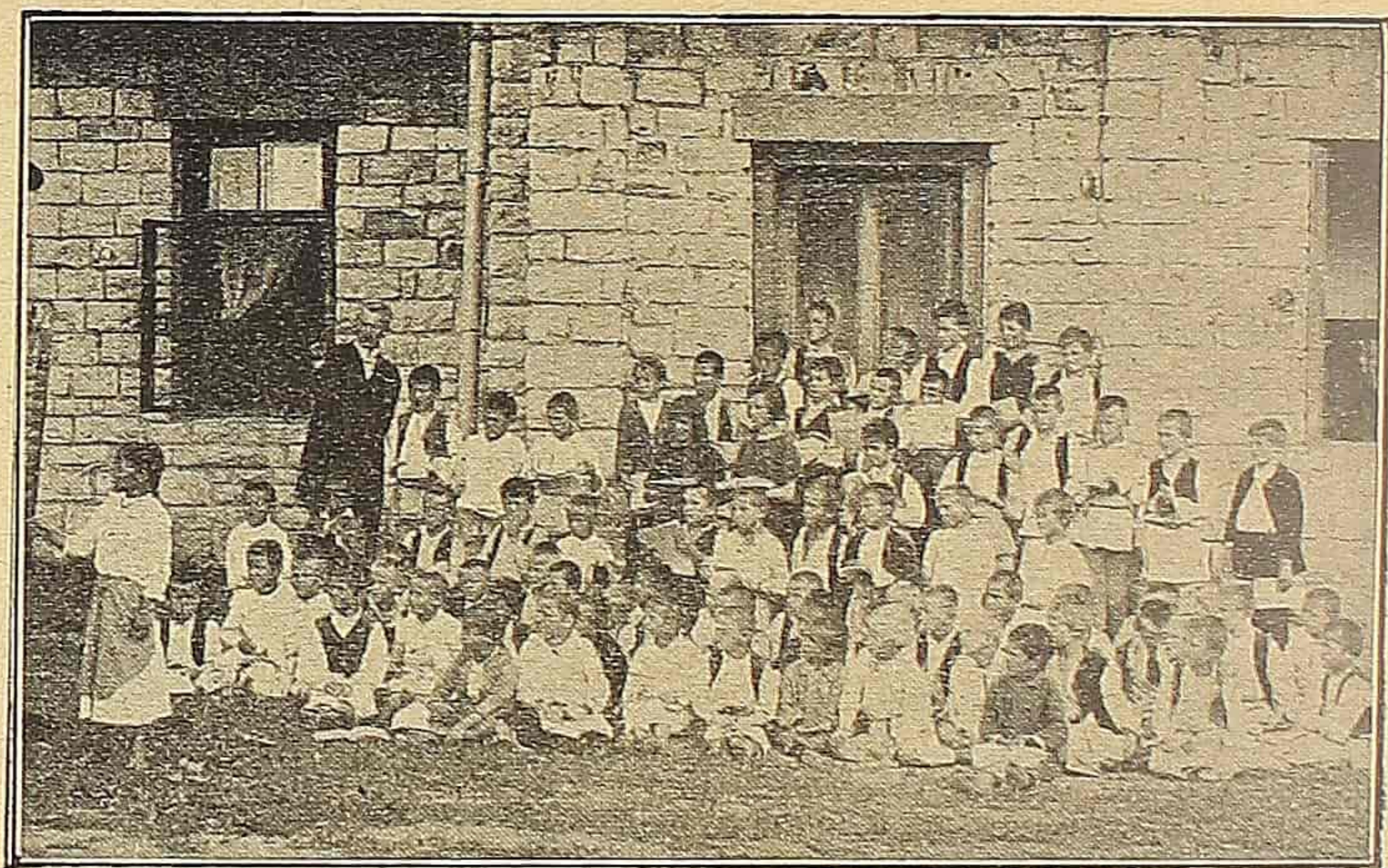
У тој школи, кроз све разреде, треба да се предају поуке о чувању здравља, које ученике упућују, како треба да живе, каква треба да им је кућа и рад, па да им здрављу не нашкоди. Они би то знање преносили даље, на своје укућане и суседе.

Но, та народна школа, поред наставе, треба да буде и очигледан пример у погледу хигијене. Бесциљно је, што ће учитељ да говори каква треба да је чистоћа, стан, нужник, снабдевање водом и друго, кад то не виде у школи.

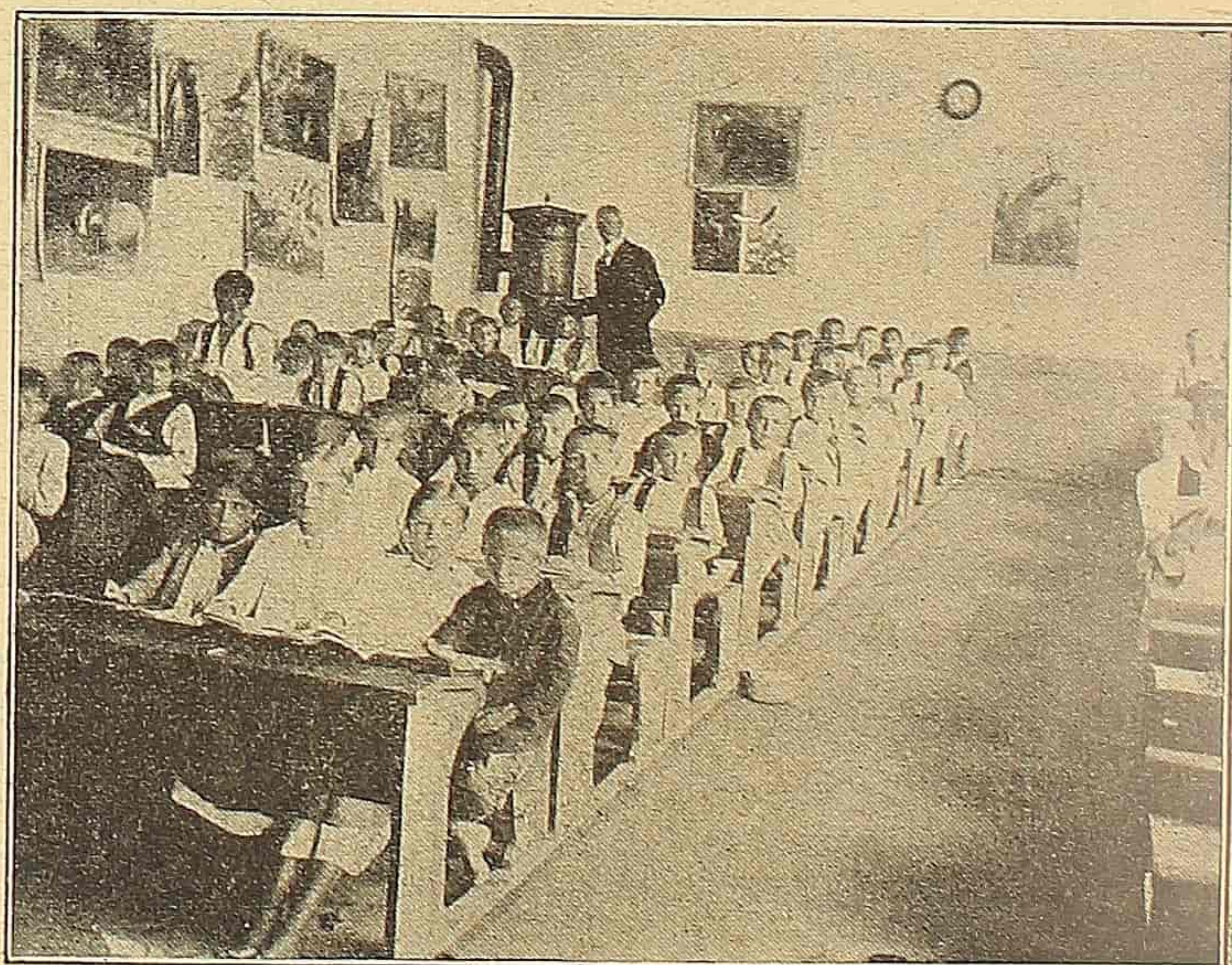
Школа треба да развија не само душу већ и тело. Зато школа мора да има све хигијенске услове. Боље је бити и без школе за кратко време, него у нездравој школи убијати тело и душу ђака.

Основна школа (Паковраћа, Шумадија).

Школа и ђаци у Шарговцу (Босна).

Изглед учионице школе у Шарговцу (Босна).

Школе у природи, на пољу, под заклоном природним, од дрвета или направљеним, због сунца, кише и ветра, нарочито лети, најбоље су за чување здравља ђака.

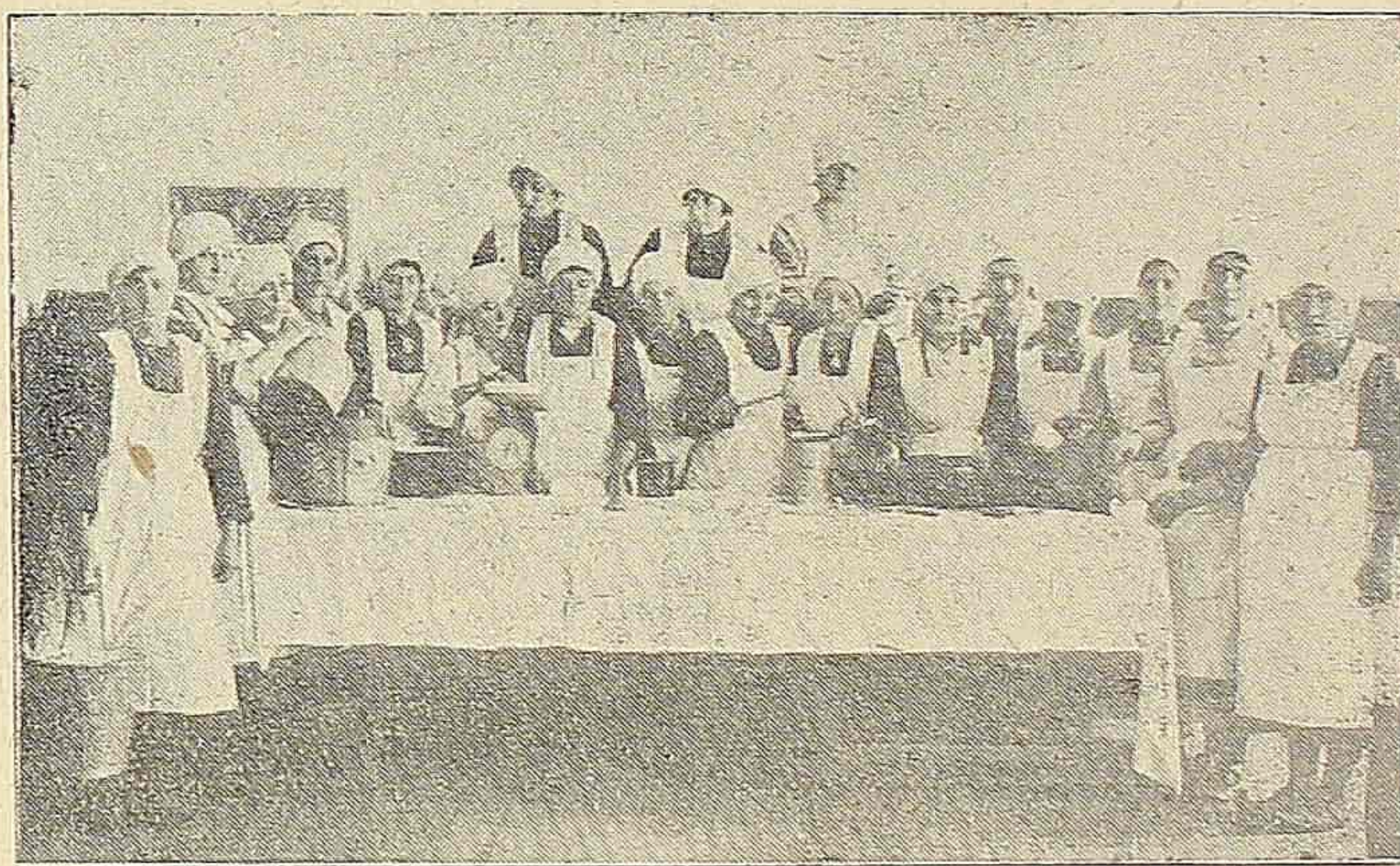
При свакој школи да се установи *шечај за поучавање домаћица*; ако је немогуће имати веће школе за домаћице.

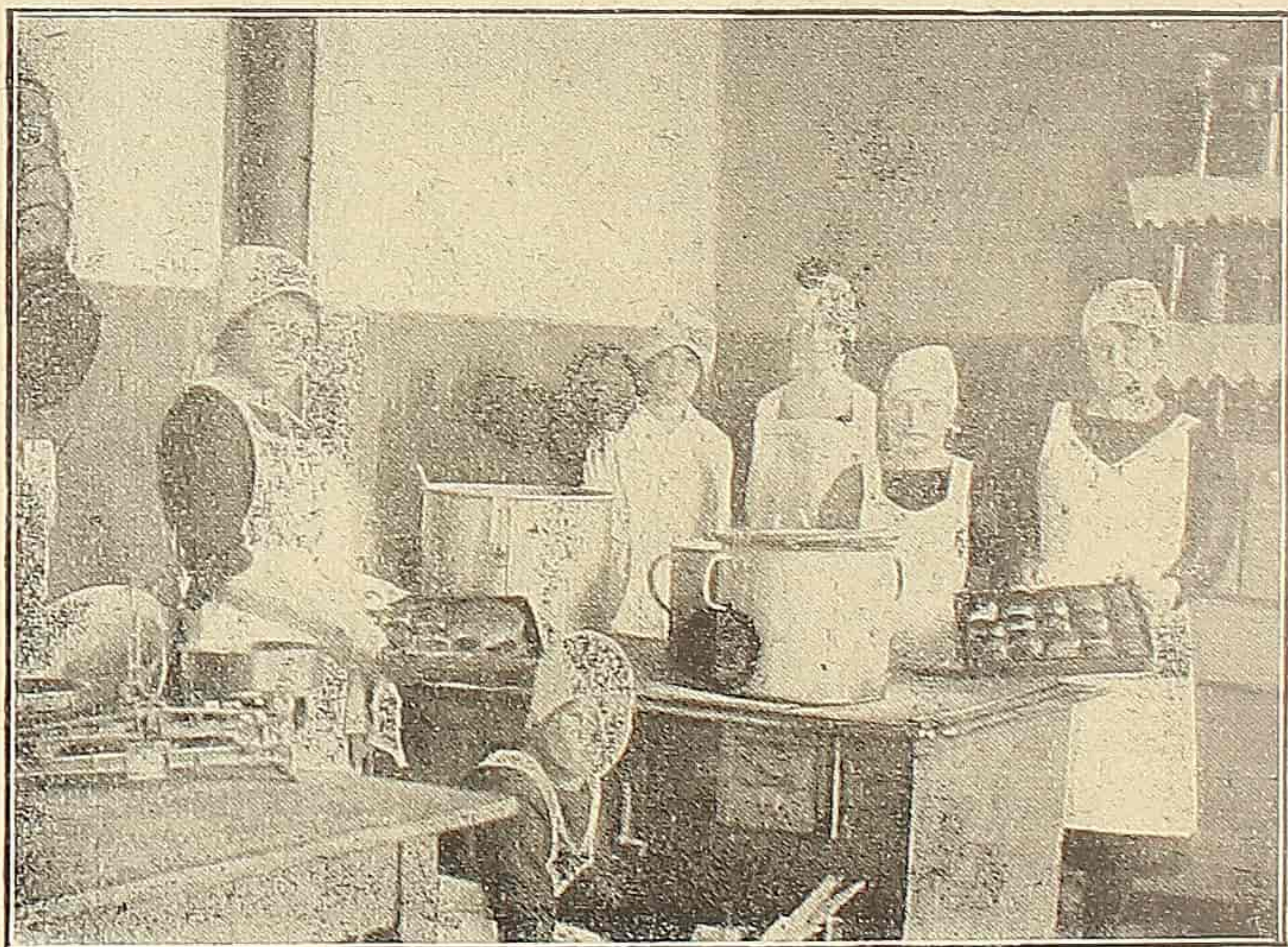
Школа за домаћице. Ручни рад (Ратаје, ср. жупски).

Ове су школе од огромног значаја по здравље и цео живот појединаца и друштва. Жена упућена у свима добрим и корисним стварима најмоћније је оруђе за културни напредак у сваком погледу. „Кућа не лежи на земљи, већ на жени.“ „У крилима матера лежи здравље народа.“

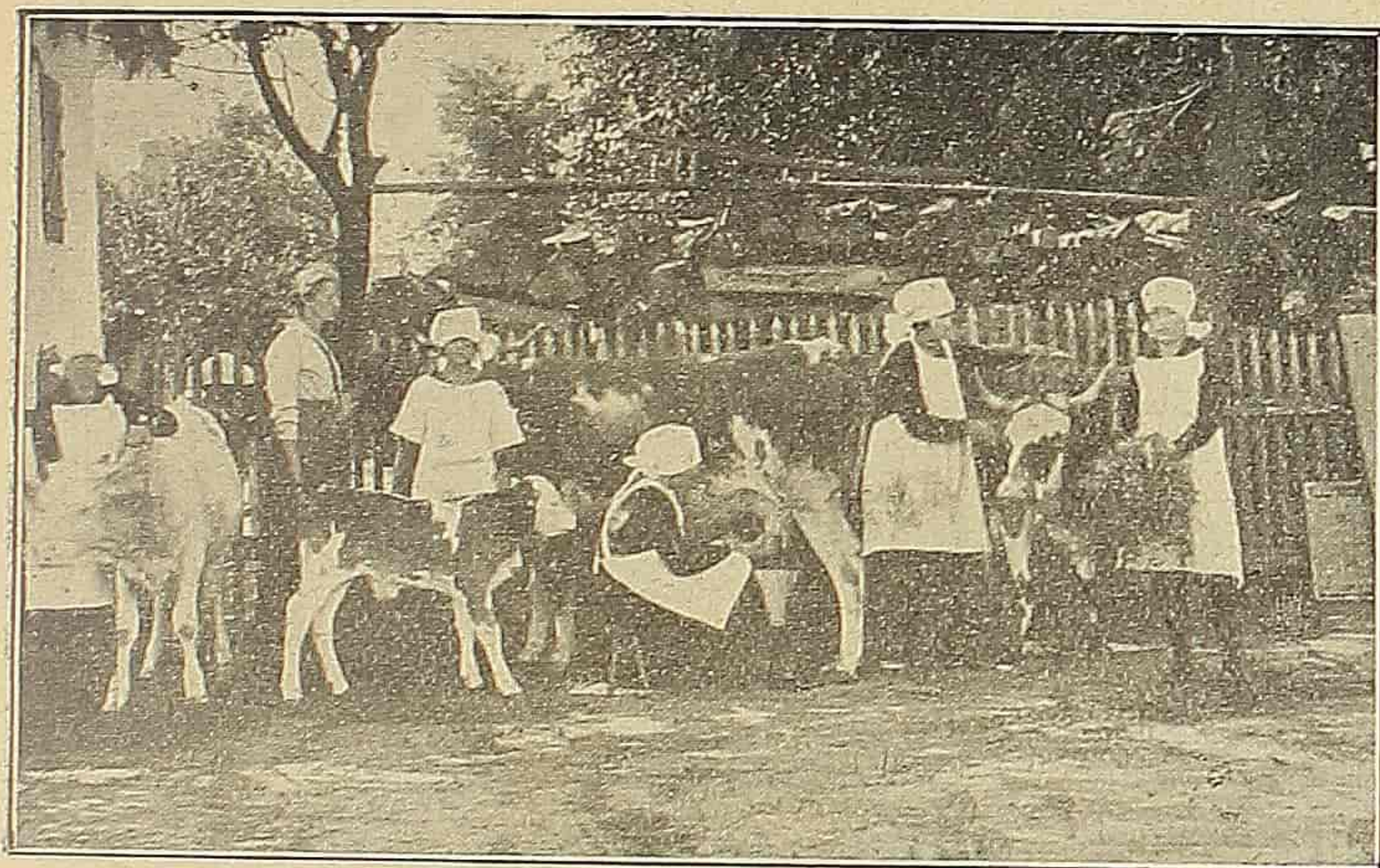
Да би се грађани села састајали у оном времену, кад не раде пољске и друге радове, треба да имају *читаонице*. Ту би читали корисне књиге,

Домаћичка школа (окр. по каревачки).

Школа за домаћице у Баваништу. Кување.

Школа за домаћице у Хеђешу. Мужење крава.

часописе и новине; ту би се обавештавали о свему што им је потребно и корисно. Читаоница би могла бити у школи или у Здравственом дому.

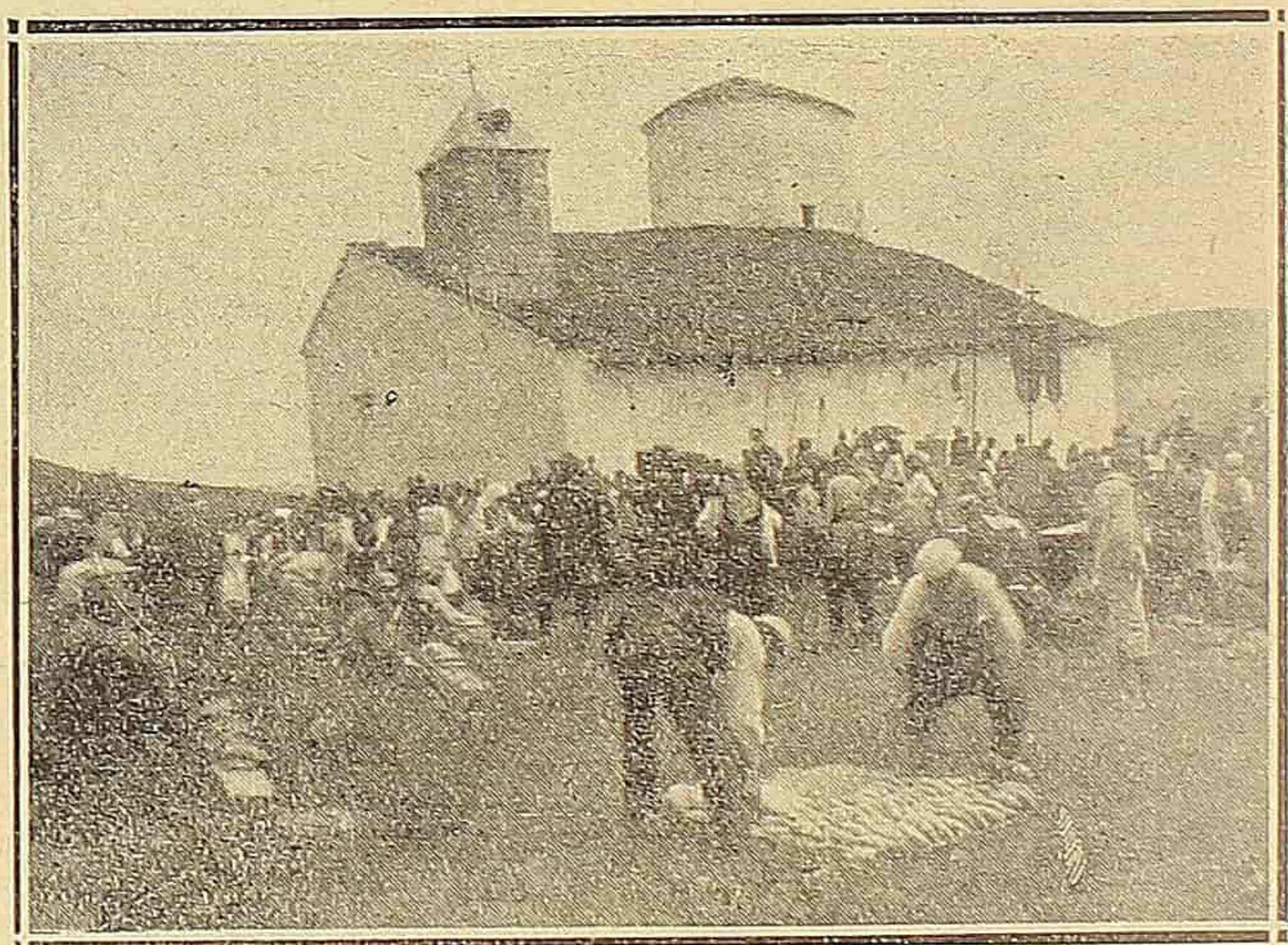
Читаонице су подесно средство, да све, нарочито младеж, одврате од каванског, казанског, уличног и рђавог живота. Оне су друга друштвена школа, која сваког штите од разних погрешака и упућују на добар пут.

Што је више школа у једном месту, што је већи број школованих људи, у толико су грађани просвећенији, у толико је то место напредније у свему па и у хигијенском погледу.

Ради организације рада и извођења свих здравствених потреба, у сваком селу треба да се установи од општинских одборника *здравствени одбор*, који би као званичан орган са приватним удружењима, „дружинама за чување народног здравља,“ „здравственим задругама“ и др. решавао сва здрав-

ствена питања општег значаја за то село и околину и старао се о њиховом извођењу.

Свако село треба да има *цркву*. Вера је један од најважнијих чиниоца у приватном и друштвеном животу. Вера знатно утиче на правац и јачину друштвеног развића. Кад некога сви оставе и налази се на неком тешком искушењу и прекретници, тада

Црква и сабор код цркве (околина Н. Пазара).

чврста вера помаже, даје снаге, уразуми га и на пут изводи.

У цркви, храму вере, налази утехе и наде у најтежим и најрадоснијим часовима живота.

Свако село мора да има своју зграду за самоуправну власт — *ојштинску судницу*. По тој згради цени се и култура њених грађана. Јер кад они скупа нису у стању, да себи направе општински дом — судницу каква треба да је, како ће онда

да сваки појединац за себе направи добру кућу. Зато општински дом треба да је очигледан пример какве зграде треба да су и како да се одржавају.

Установа *поште* и *шелефона* је неопходна културна потреба за свако место. То је пут за културну везу са осталим светом.

Привредне установе. Свако веће село да има свој *трг*, где се излажу продаји производи а да се не мора ићи од куће до куће или у које друго удаљено место. Трг да се најчистије држи.

Хлеб је главни производ и храна за нашег сељака. Зато свако веће место треба да има *млин*, који се креће топлотом или водом. Где тога нема, ту се и хлеб тешко и рђаво спрема.

У сваком селу је потребна *продавница* оних ствари, које се у селу не производе, а које су неопходне по здравље и удобнији живот.

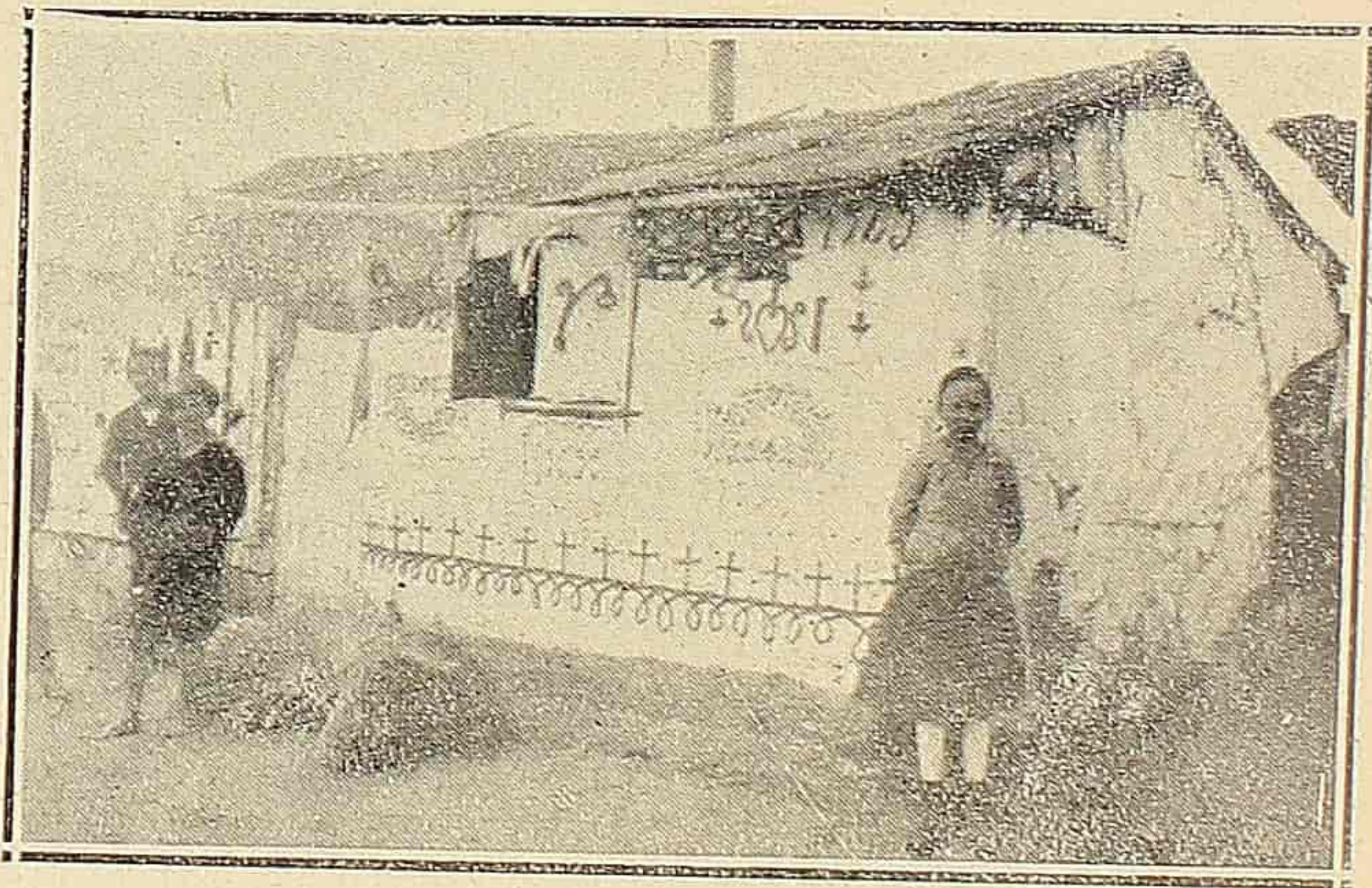
У њима не сме да се продаје алкохолно пиће, белила и све друге ствари, које су шткодљиве и које наш сељак у том крају сам производи.

У тим продавницама треба увек да има: чешљева, четке за зубе, косу, хаљине, обућу и прање пода; калодонт за зубе; сапун за руке, лице и прање рубља; пљуваоница, хигијенских судова за воду и исхрану; кревета и штедничара; пећи; стакла за прозоре; лампе и гаса; шећера и друге здравствене потребе.

Пекарнице. Ретко које село да има пекарницу. И ако је хлеб главна, често, за више дана, искључива храна, домаћице га не спремају као што треба. А због оскудице у времену и прибора за печење, спремају хлеб за више дана; или спремају свакодневно, зашта утроше много времена, снаге и горива. Зато је најбоље, да у сваком већем селу, општини има, бар, једна *јавна пекарница*, која би била хигијенски уређена. Тиме би се добило у здравственом и економском погледу.

Да би пољопривредни, сточарски и занатски рад на селу био што бољи и савршенији, да од њега има веће користи, да су производи бољи и да се мање снаге утроши, треба да је сељак упознат о свима напреднијим радњама. То се постиже, ако у селу има још каква *пољопривредна и занатска школа*.

Но, у многим местима то није могуће извести. Али зато је могуће у сваком селу да има *пољопривредна подружина, пољопривредни клуб, земљорадничке задруге разне врсте*.

Крчма — виноточје (Хрватска).

Гостионице хигијенски уређене у селу су преко потребне, да би путник могао да нађе склониште; да би грађани из вароши могли да уживају ма и кратко време у природним лепотама, у уређењу села и да се у гостионици одморе и прихвате.

Каване и крчме су од велике штете. У њима се бескорисно и штетно проводи време у пићу, картању и празним разговорима. Оне су често

узрок моралном и економском паду многих грађана и извор злочина и болести.

Фабричка предузећа морају да буду на таквом месту у селу, да ни ваздухом, ни водом, ни отпацама не загађују село.

Кланица. Свако веће место треба да има кланицу, где ће се стока за клање прегледати и клати. Тиме се отклања разнолика нечистоћа, смрад и болести, које се стварају, кад сваки коље где хоће.

За кланицу је први услов да има доста воде, да је ван места и то низводно.

Циглана и црејара не сме да буде у непосредној близини села, јер се при печењу цигала загађује ваздух а копањем земље стварају баре за легло комараца.

Цигларски радници да не спавају где било већ да имају собу, па било и од дрвета, кревете од дасака, пружа и нужник. Пошто непрекидно раде са земљом, нека перу руке увек пред обед и после свршетка рада.

Кречана је потребна за свако село и то општа, код сваке општине, одакле би се давао креч грађанима бесплатно или по цени коштања.

Пошайање конојла не сме да буде у селу, јер ствара смрад и застој воде, где се легу комарци, који проузрокују маларију. То место да је ван села, низводно, за 500 метара.

Сейије за штављење кожа да нису у селу и више села. Оне стварају велики смрад и застој воде.

Електрично осветлење у селу је велика културна и економска установа. Примена њена најјевтиније се изводи ако се водена снага искористи у колико је има у близини или даљој околини.

Да би се село сачувало од случајних пожара, треба да има *џумџу* за воду за гашење *џонсара*.

Да би се село сачувало од непредвиђених при-

родних непогода, потребно је да има и *громобран* на школи или цркви.

Средства за извођење хигијенског уређења. Ето, шта је све потребно да се примени при уређењу села, па да здравље становника на селу буде добро, да је живот лак и удобан, да се природно богатство са што мање труда а што боље искористи, да село буде уређено.

Ово није могуће извести лако и брзо. За ово треба времена, срастава и што је најглавније, да становници увиде, да је све ово преко потребно за здравље и живот.

За извођење свега овога мора да се изради један план према месним приликама и потребама и да се по њему сваке године, према новчаној могућности, по нешто изводи.

Треба да се донесе и један *закон о уређењу села*, по коме свако село мора да се поступно, у дужем низу година, преуреди. На тај ће начин, да се од наших старих, прљавих и нехигијенских и некономских села створе села, у којима ће здравље да царује а богатство да обилује.

„Што један човек не може, то село може,“ каже наш народ. Зато у оном селу, где су грађани и грађанке просвећене, где има учитеља, свештеника, лекара, економа и других школованих људи, ту је лако да се све створи. Где тога нема, ту мора да се постепено изводи просвећивањем и примером, јер живи пример је најбољи учитељ.

За опште, јавне хигијенске потребе сваког села треба да се установи нарочити *здравствени њрирез*, који би свака општина, сваке године, уносила у свој општински буџет према економским приликама и хигијенско-друштвеним и економским потребама самог места.

Здравствени одбор би предлагао, које потребе

треба прво извести и старао би се о њиховом извођењу.

Здравствени прирез би се прикупљао од свију грађана. Он би се предвиђао нарочитом законском одредбом. Величина тога приреза одређивала би се према здравственој потреби и економској могућности. Да би износ тога приреза био већи, нарочито би се опорезивали нежењени људи а 30 год. стари; затим, који немају деце или имају само једно или два детета.

У тај прирез би улазиле и све оне суме новаца, које би се наплаћивале од оних установа (кавана, крчма, забава и др.), које својим радом, мање или више, посредно или непосредно, шкоде здрављу.

На тај начин била би задовољена друштвена правда а и хигијенске потребе сваког места. Ту помоћ на треба очекивати од другог. Сваки је сам себи најпречи. Сваки је себи најбољи чувар здравља. „Туђа рука свраб не чеше“ — каже наша народна изрека.

3. Кућа — дом — стан.

Број кућа, домаћинства и насељеност. — Каквих има кућа. — Каква је грађа потребна. — Влажна кућа. — Како треба зидати кућу. — Планови за кућу. — Нужник. — Купатило. — Пећ. — Осветлење. — Двориште. — План и распоред зграда у дворишту. — Одржавање чистоће.

Село чине куће — станови. Какве су оне, какав је живот у њима, такво је и здравље њених становника.

У кући се проводи већи део живота. Па ако кућа није здрава и удобна, да чува здравље и да привлачи, већ нездрава и неудесна, она здравље убија и од куће одбија.

Број кућа у нашој држави износи 2,122.366. У варошима број кућа износи 173.100, док је 1,949.000 кућа у селима.

Сваки домаћин нема своју кућу, већ у једној кући има више домаћинства. На 100 кућа — домова, у опште, долази 111 домаћинства; у градовима долази просечно 122 домаћинства а на селу 110 домаћинства.

У Србији, Црној Гори, Босни и Херцеговини и Далмацији на једну кућу долази и једно домаћинство. То значи, да сваки домаћин има своју кућу. У Хрватској и Славонији, Словенији и Војводини на 100 кућа долази 120 до 140 домаћинства. То значи, да се у овим крајевима више развија индустрија и нагомилава становништво у једну кућу због веће насељености.

Насељеност у кућама је различита. На 100 кућа просечно долази 566 становника. У варошима на 100 кућа долази 1000 становника, а на селу само 527. Број становника на 100 домаћинства износи просечно 510. Највећи је број становника у једном домаћинству, т. ј. највише је развијен задружан живот у Босни и Херцеговини, где на 100 домаћинства долази 562 становника. У Србији тај број износи 546; у Далмацији 516; у Хрватској и Славонији, Словенији и Црној Гори је 482 до 492, а у Војводини 418 становника.

Све ово има велики утицај не само на економско и друштвено већ и на хигијенско стање у појединим крајевима.

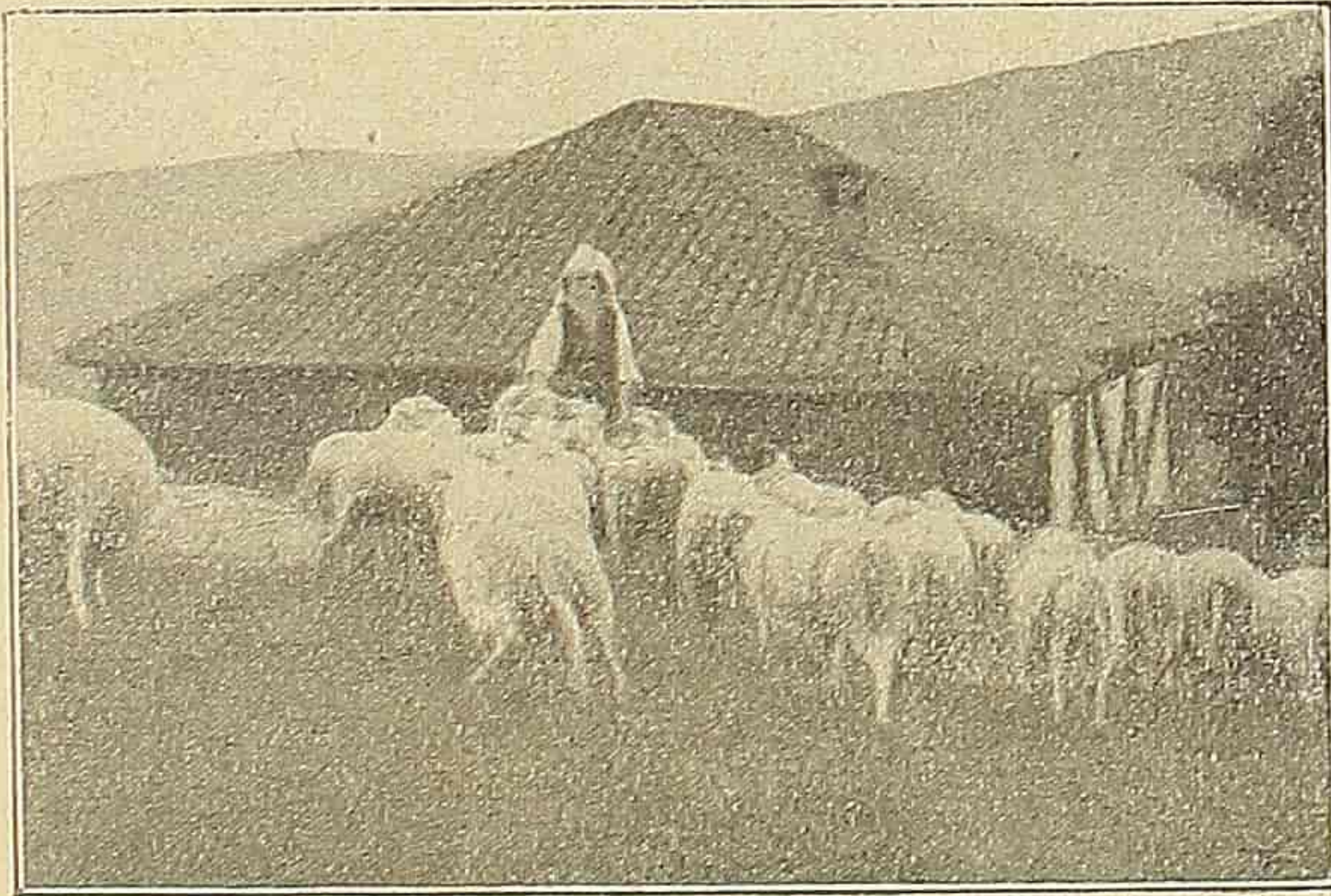
Број кућа и насељеност у њима је различита према крајевима. У равницама, у економско богатим и индустријским крајевима је много већа, у брдским и неплодним крајевима ређа. На 100 кућа у Црној Гори има 501 становник а у Босни и Херцеговини 582.

Према томе се цени и одржавање заједничког живота.

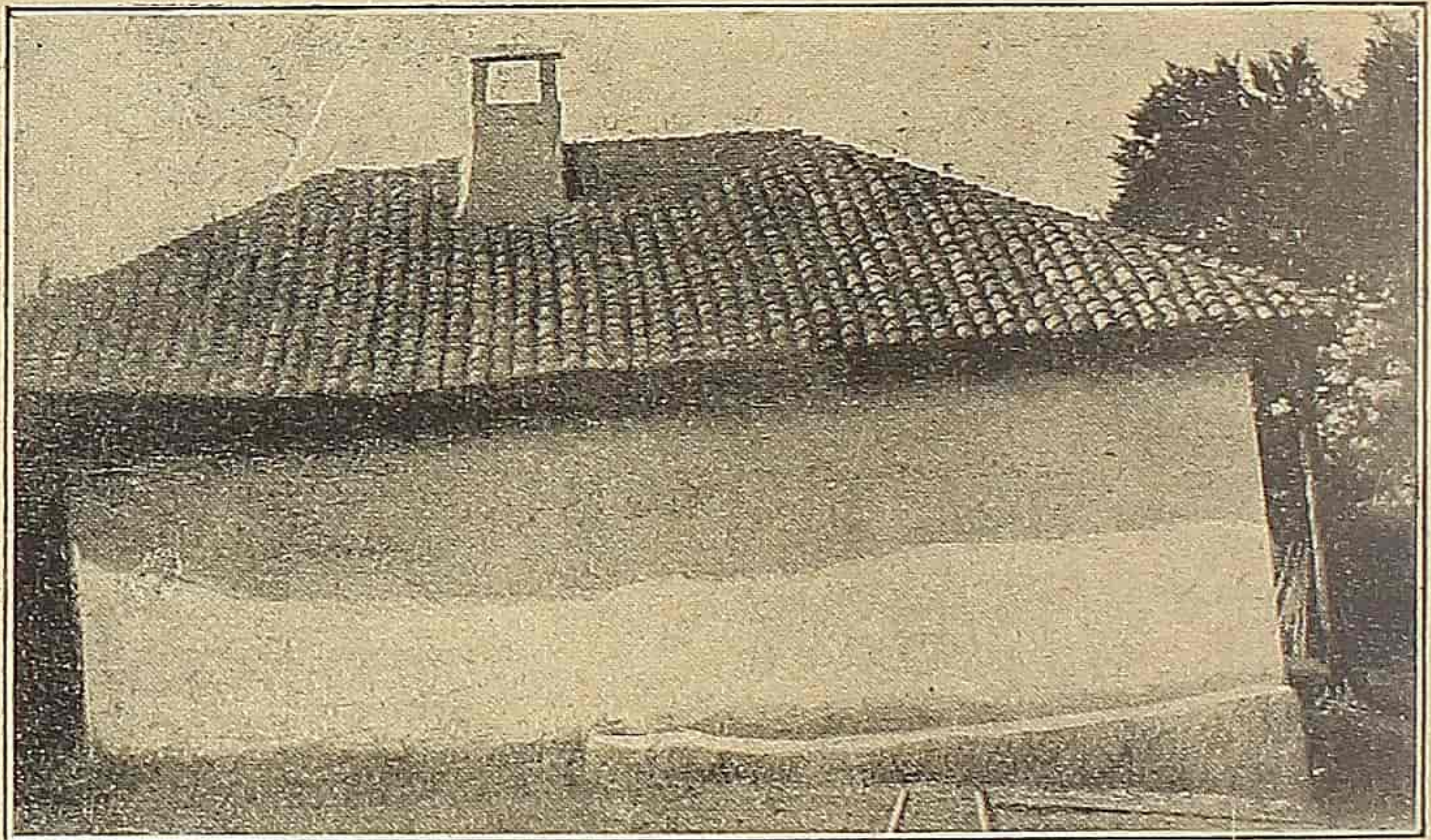
На 1 кв. км. долази просечно 48.3 становника. Густина насељености креће се од 20.7 (Црна Гора) до 70.1 (Војводина) на 1 кв. км. То је заједно са градовима. Док у селима густина становништва на 1 кв. км. износи скоро у половини свих крајева од 25 до 55. Најслабија је насељеност у Црној Гори и Јужној Србији а најгушћа у Хрватској и Славонији, Словенији и Војводини.

Ови подаци нам казују, са обзиром на број домаћинства — становника у једној кући, да хигијенске прилике домова на селу треба да буду повољне. Али то није тако.

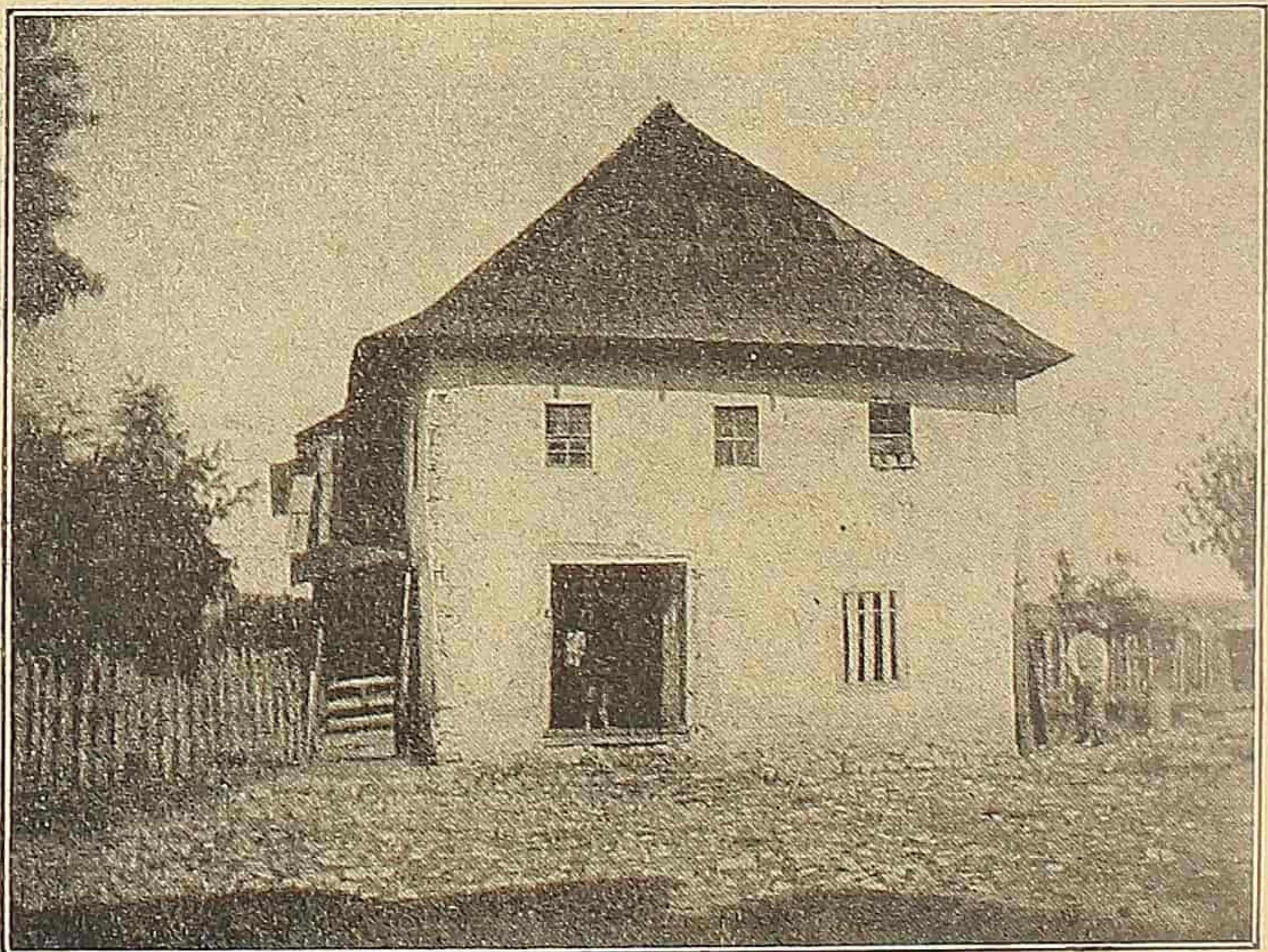
Већи број кућа у садашњим селима не одговара здравственим захтевима. И да наш сељак, за време лепих дана, нарочито лети, не проводи дане и ноћи на пољу, он би много више боловао. То се нарочито примећује по броју оболења на селу, које

Кућа, у којој су људи и стока заједно.

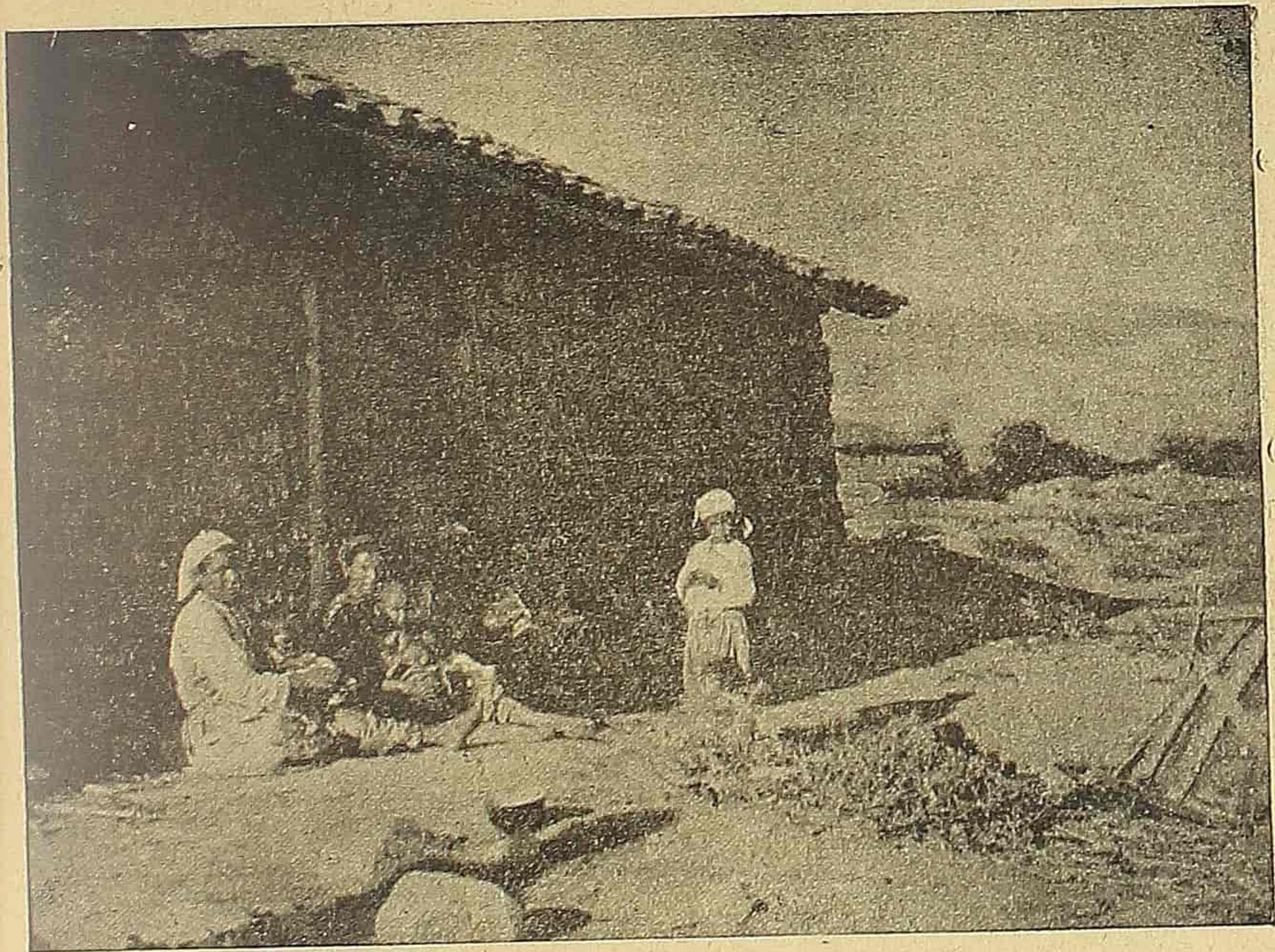
Кућа без прозора (Малчиште).

Кућа, где је у доњем делу стаја за стоку (Врбава, Босна).

је веће кад је зима, и поред мањег рада, него лети. То значи да је томе, поред осталог, главни узрок у кући и животу у њој.

Кућа мора да служи искључиво за становање људи. У њој не сме да се држи ни за најкраће време никаква стока: квочка са пилићима, младо

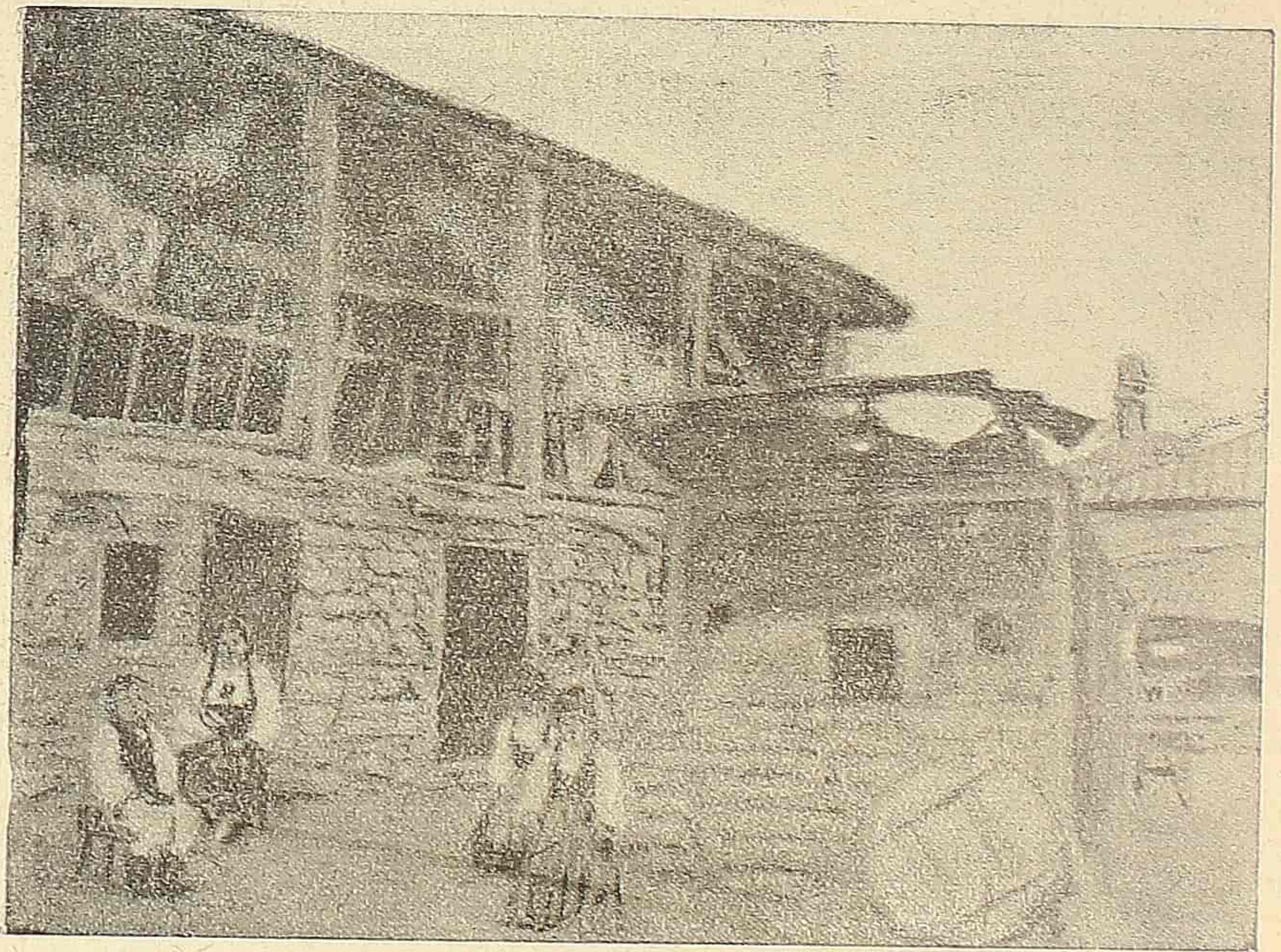
Изглед куће (Ј. Србија).

теле или јагње, пас, мачка а камо ли да је под кућом стаја за стоку, као што је то у многим кућама у неким крајевима.

Куће на селу подижу се где ко хоће и како хоће. То не сме да буде. Куће подижите по одређеном плану и „линији“ тога села. Тиме се ствара

лепота куће и села; кућа је здравија и удобнија како сама за себе тако и за суседа, а улице могу да буду правилне и уређене.

Најразноврснији су планови, по којима се куће подижу. Сваки зида кућу по свом укусу, потребама и средствима. Заиста, о томе се мора бринути. Али

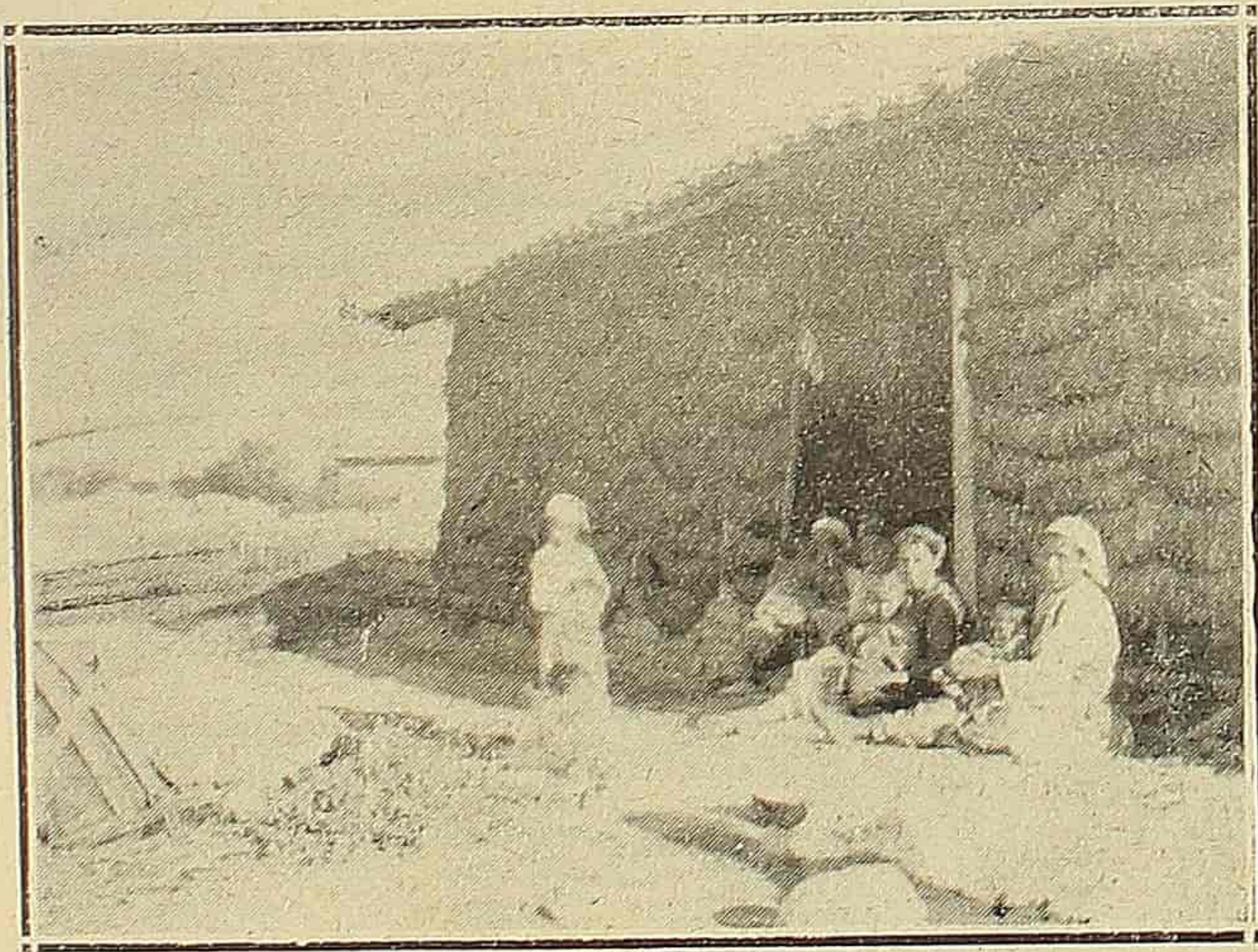

Изглед куће (Црна Гора).

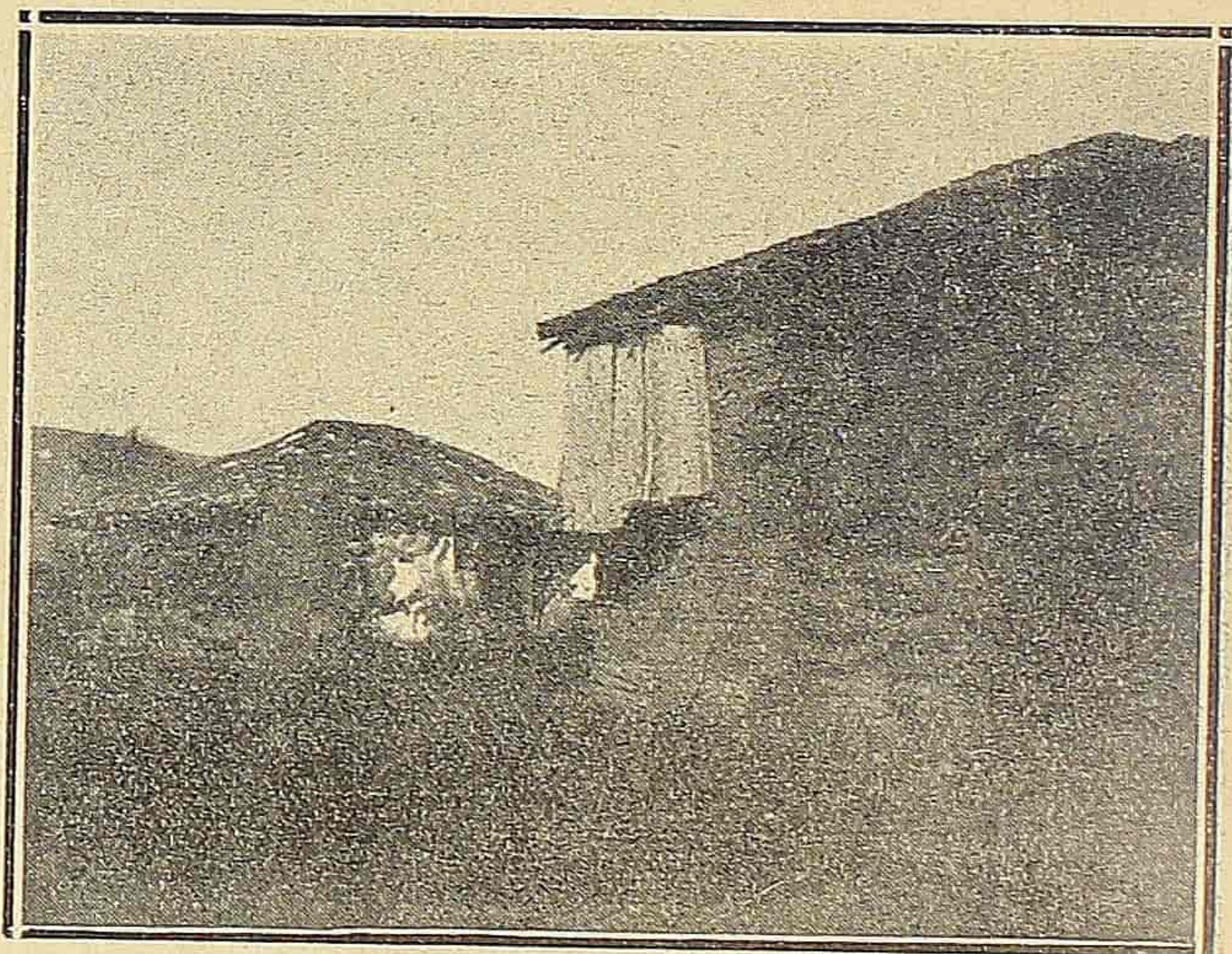
има извесних услова, који су са гледишта здравственог па и економског потребни за све куће. Ту не сме да буде изузетак и да се зида само по свом нахођењу. Због таквог погрешног укуса, нахођења и незнања многи подижу стан и утроше доста новаца али, ипак, немају оно, што им је за здравље

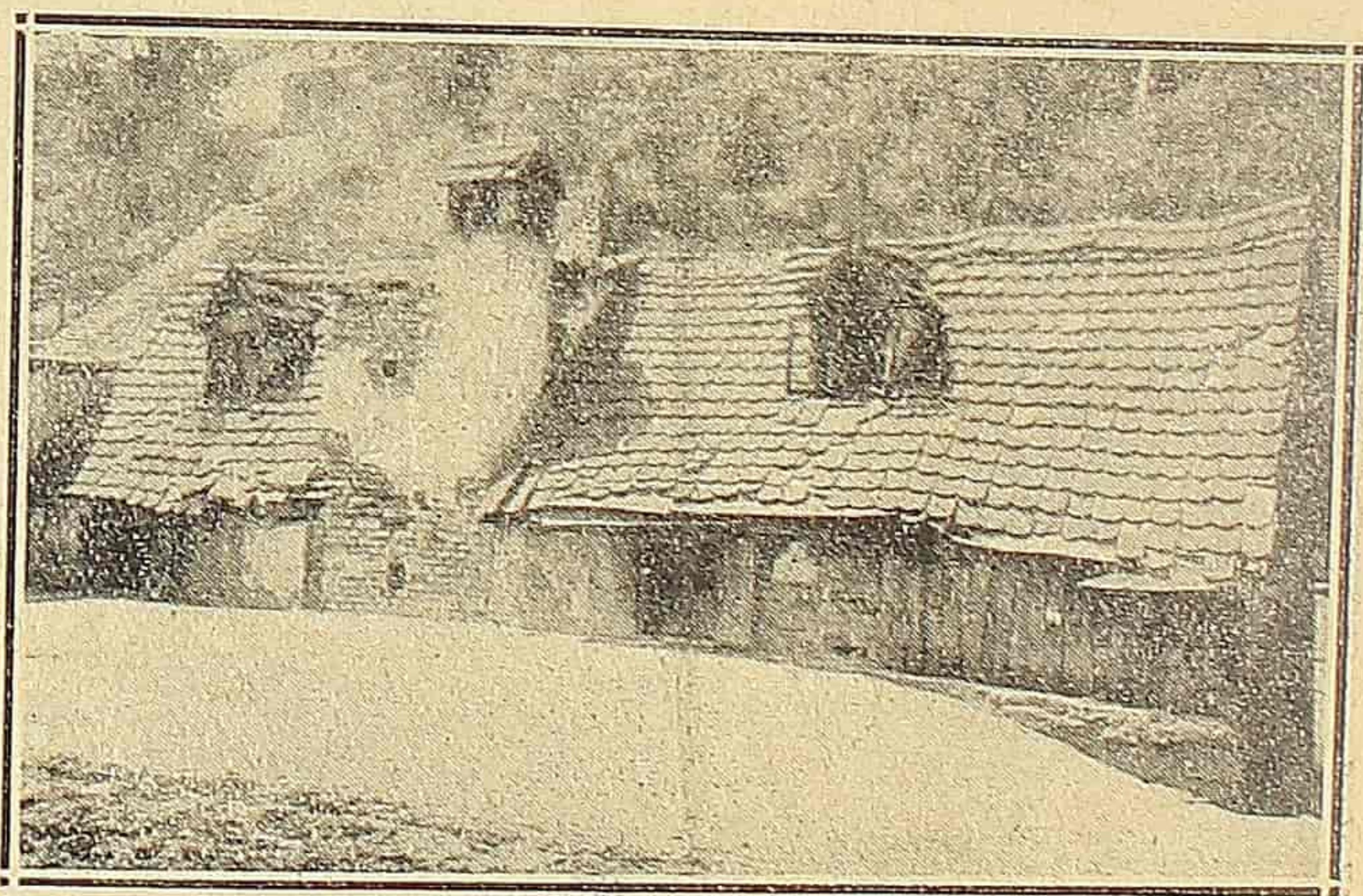
Кућа „шиндерлија“ (Босна).

Изглед куће. Низови дувана извешани на зидовима (Ј. Србија).

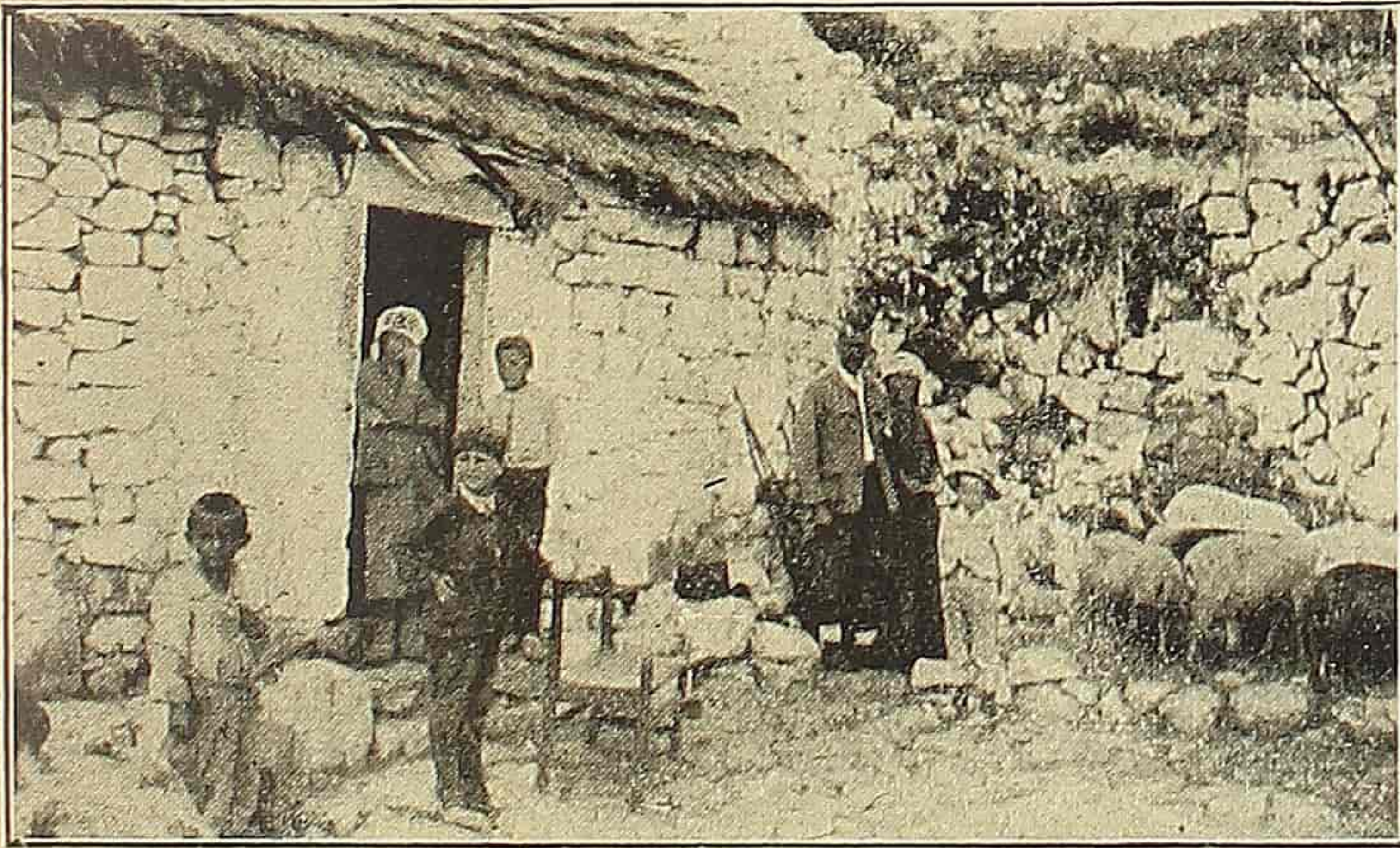
Изглед куће Низови дувана извешани на зидовима
ради сушења (Ј. Србија).

Нехиџијенска кућа (Хрватска).

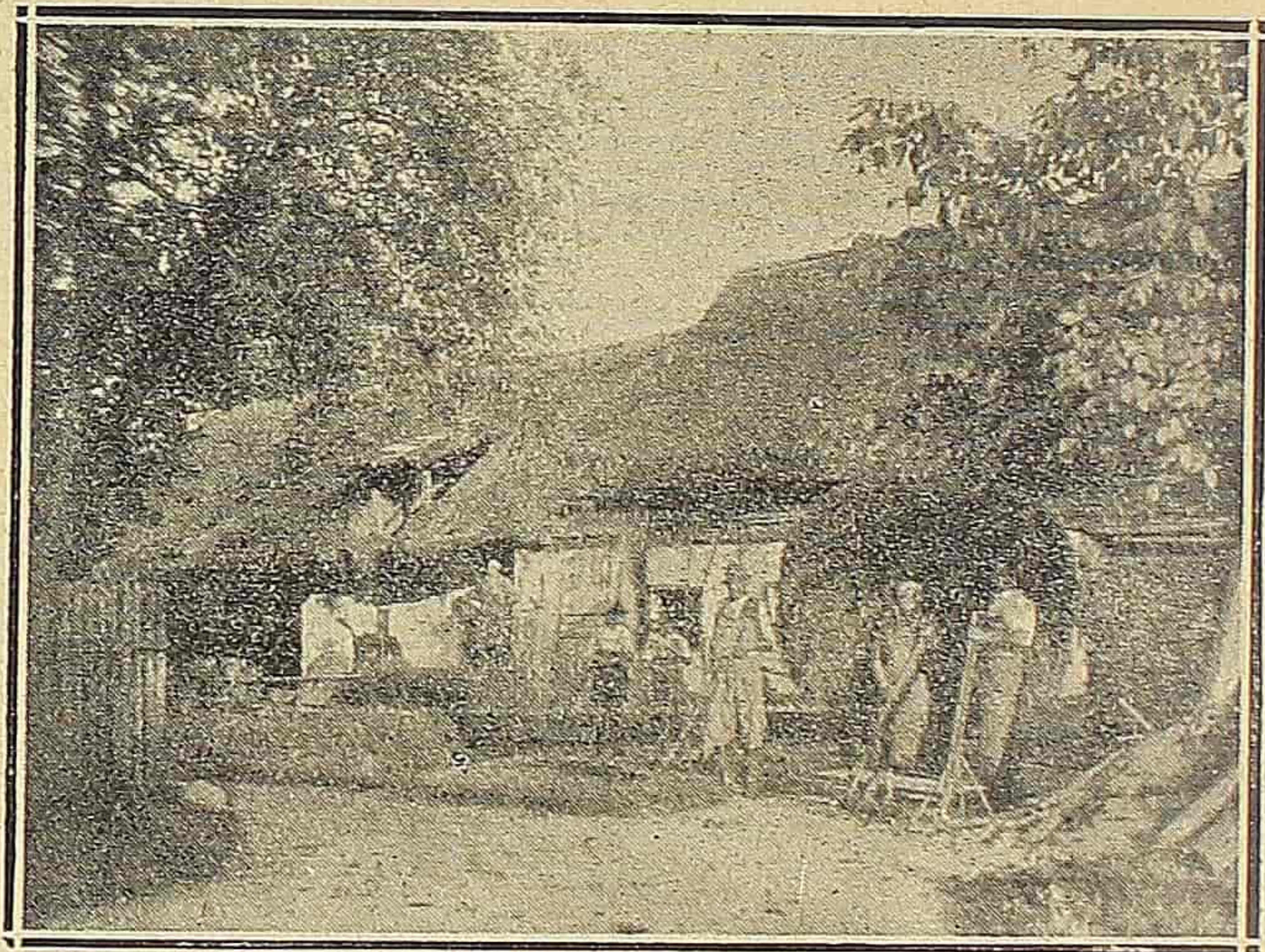

Кућа од камена а покривена рогозом (Црна Гора).

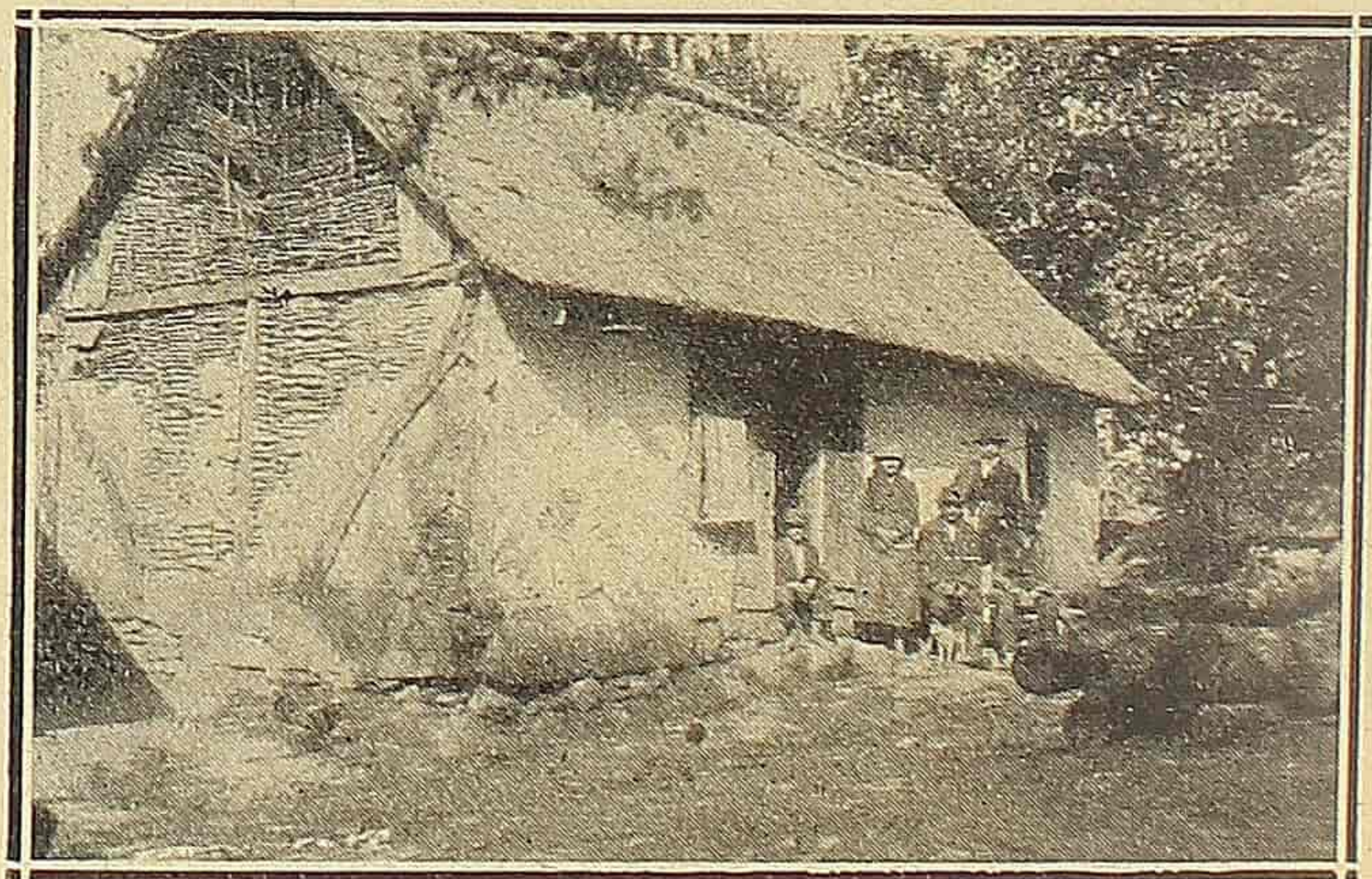

Кућа од камена а покривена рогозом (Црна Гора).

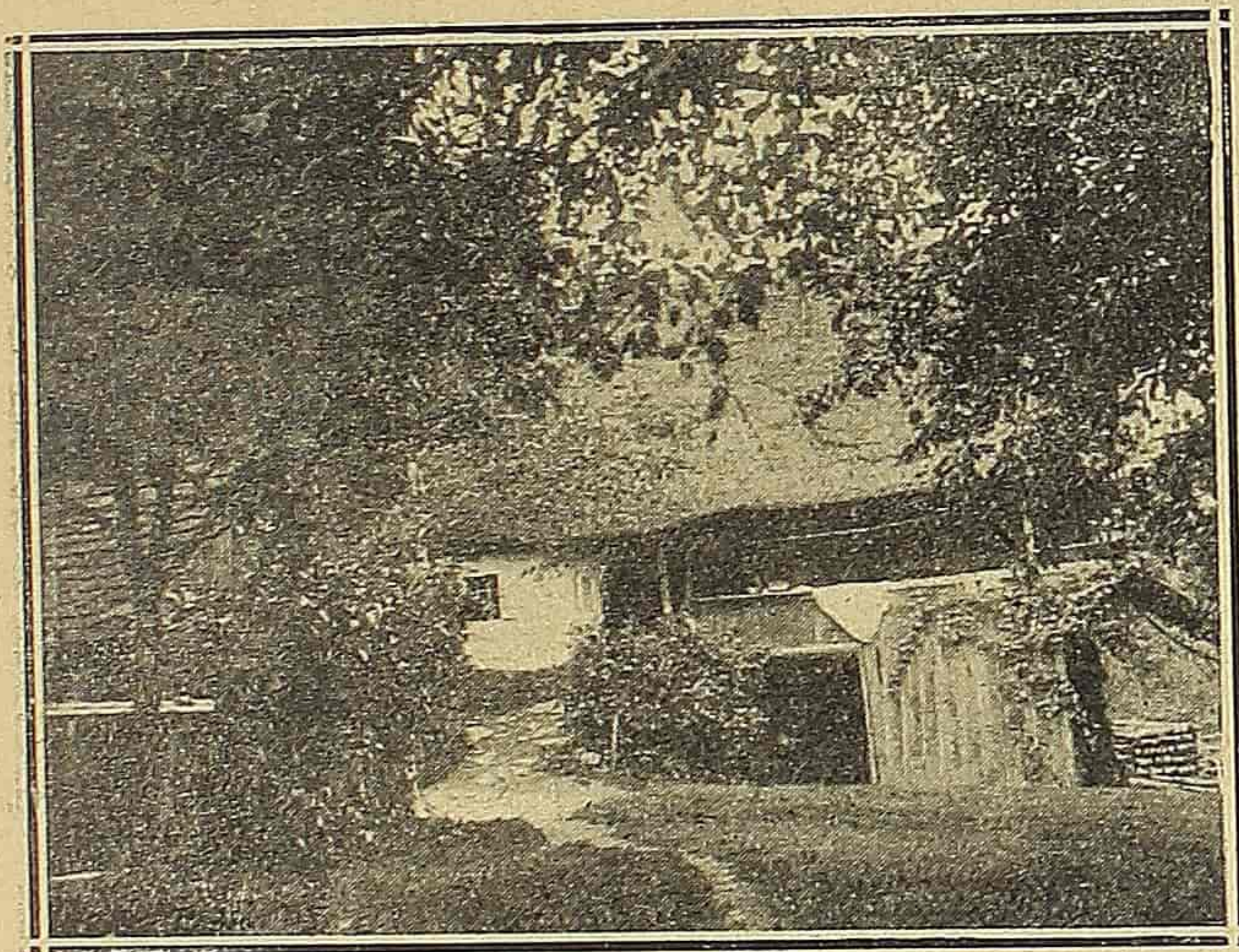
Хигијена села

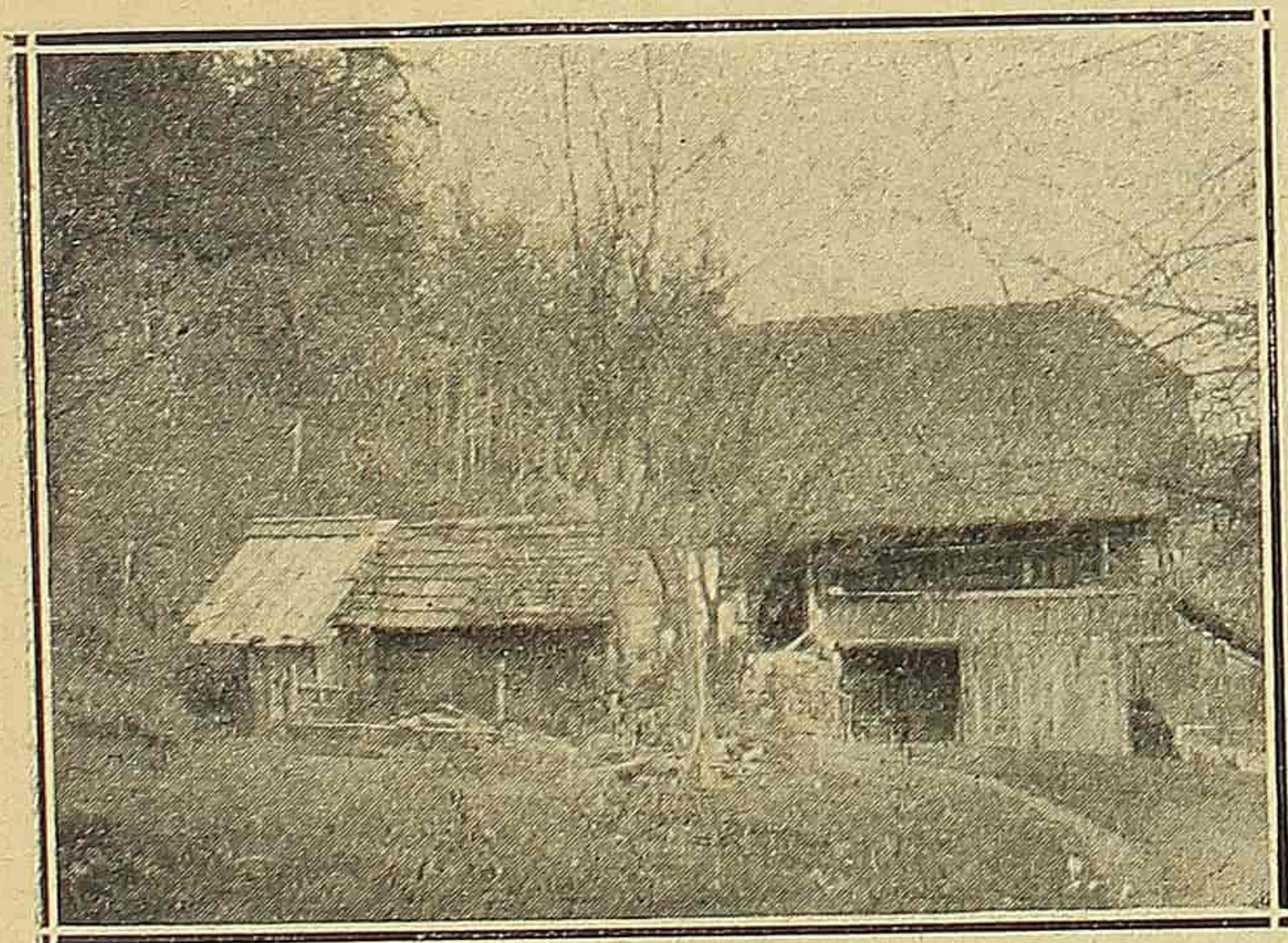
Изглед куће и рад у дворишту (Словеначка).

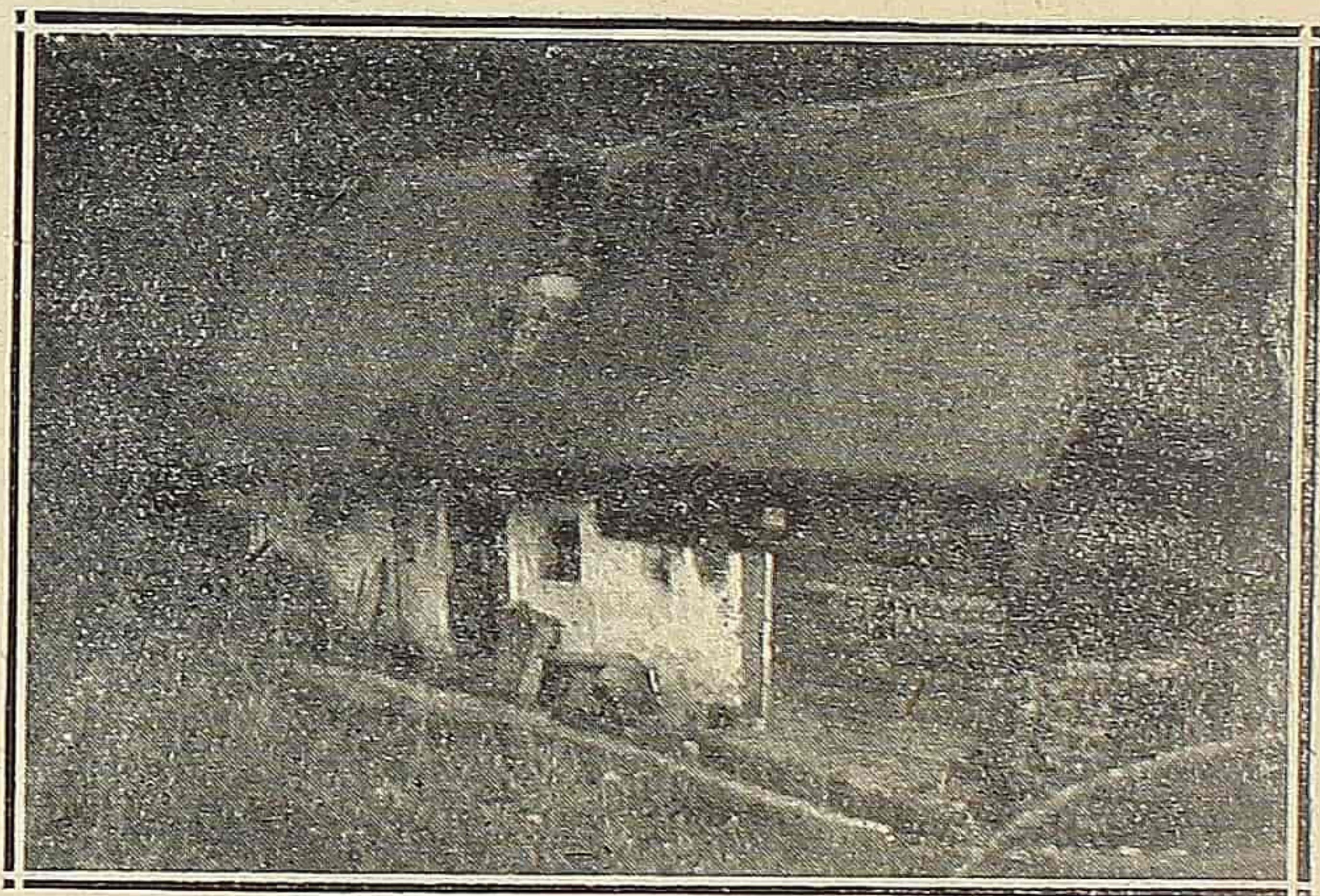
Нехиџијенска кућа (Хрватска).

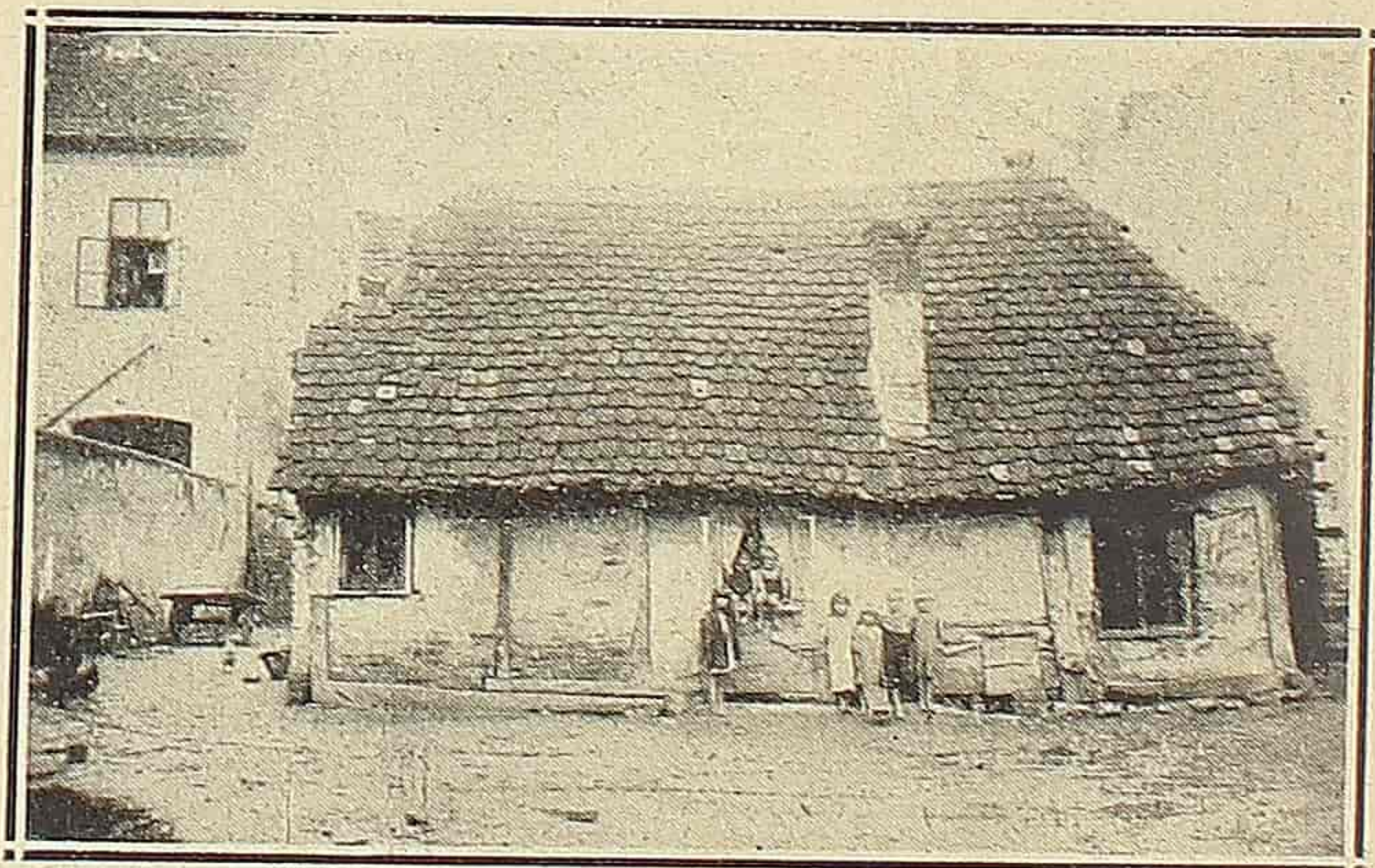
Тип сеоске куће (Словеначка).

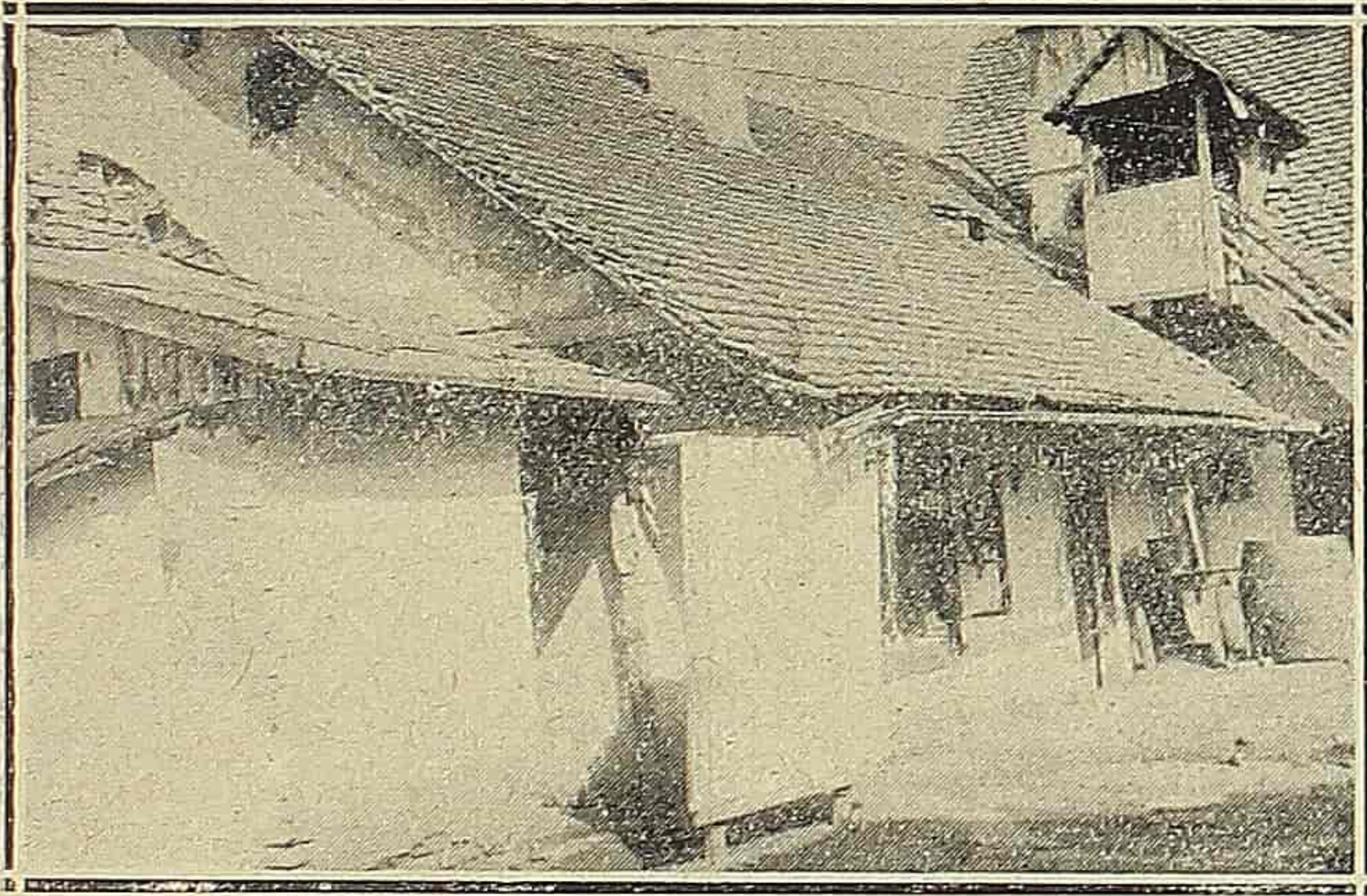
Изглед сеоске куће (Словеначка).

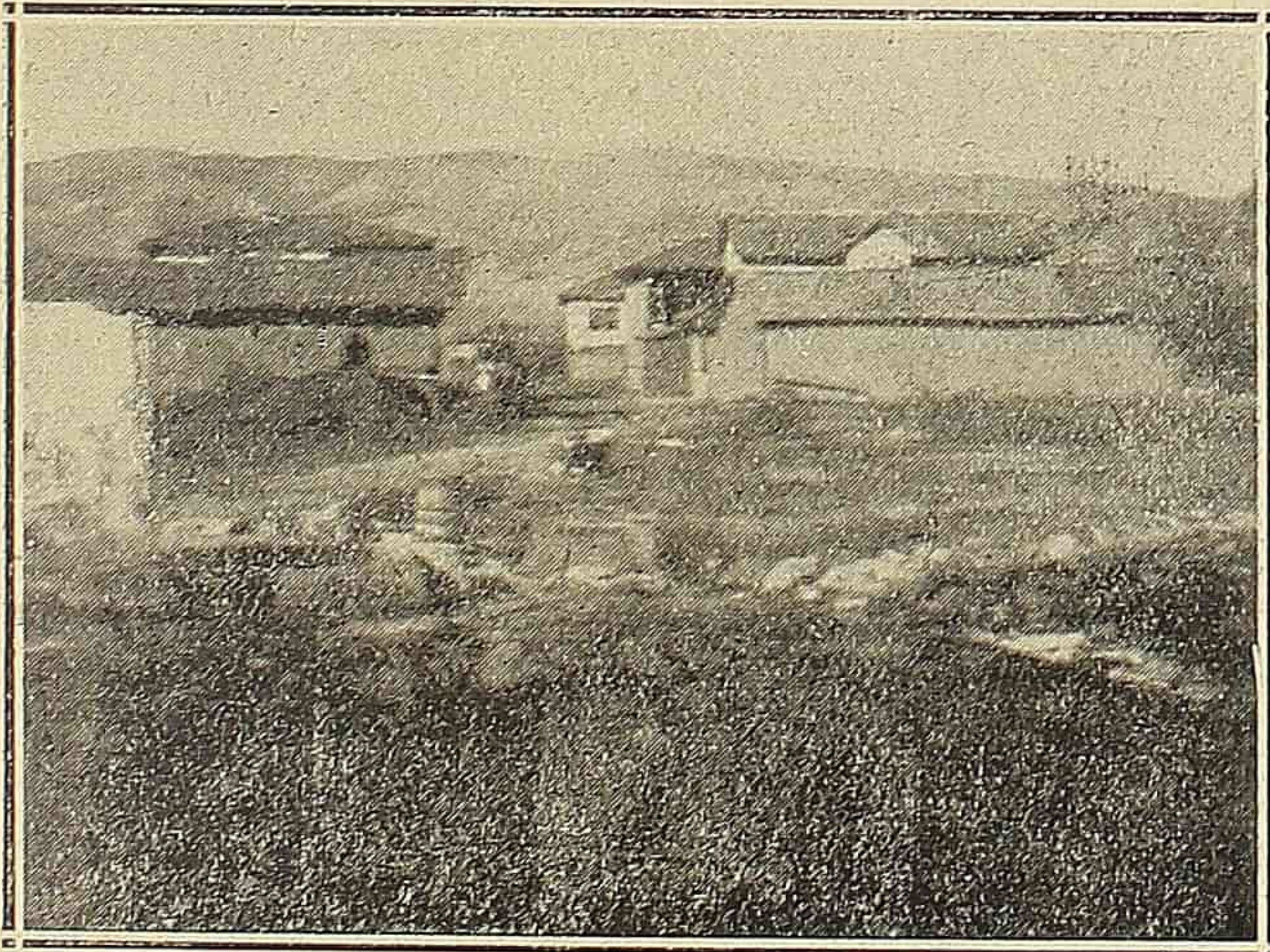
Стари тип сеоске куће (кметске) у Словеначкој.

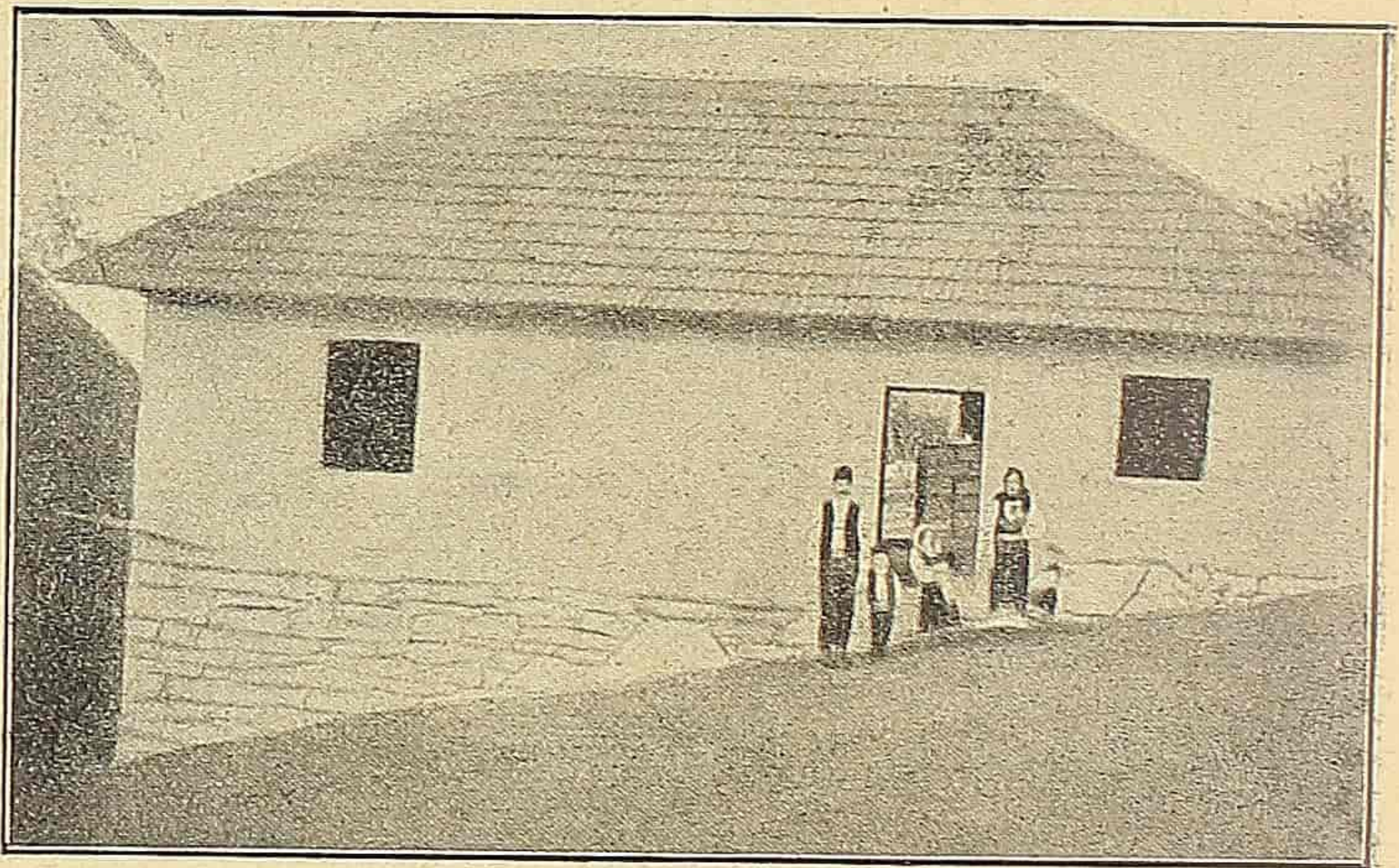
Изглед сеоске куће (Хрватска)

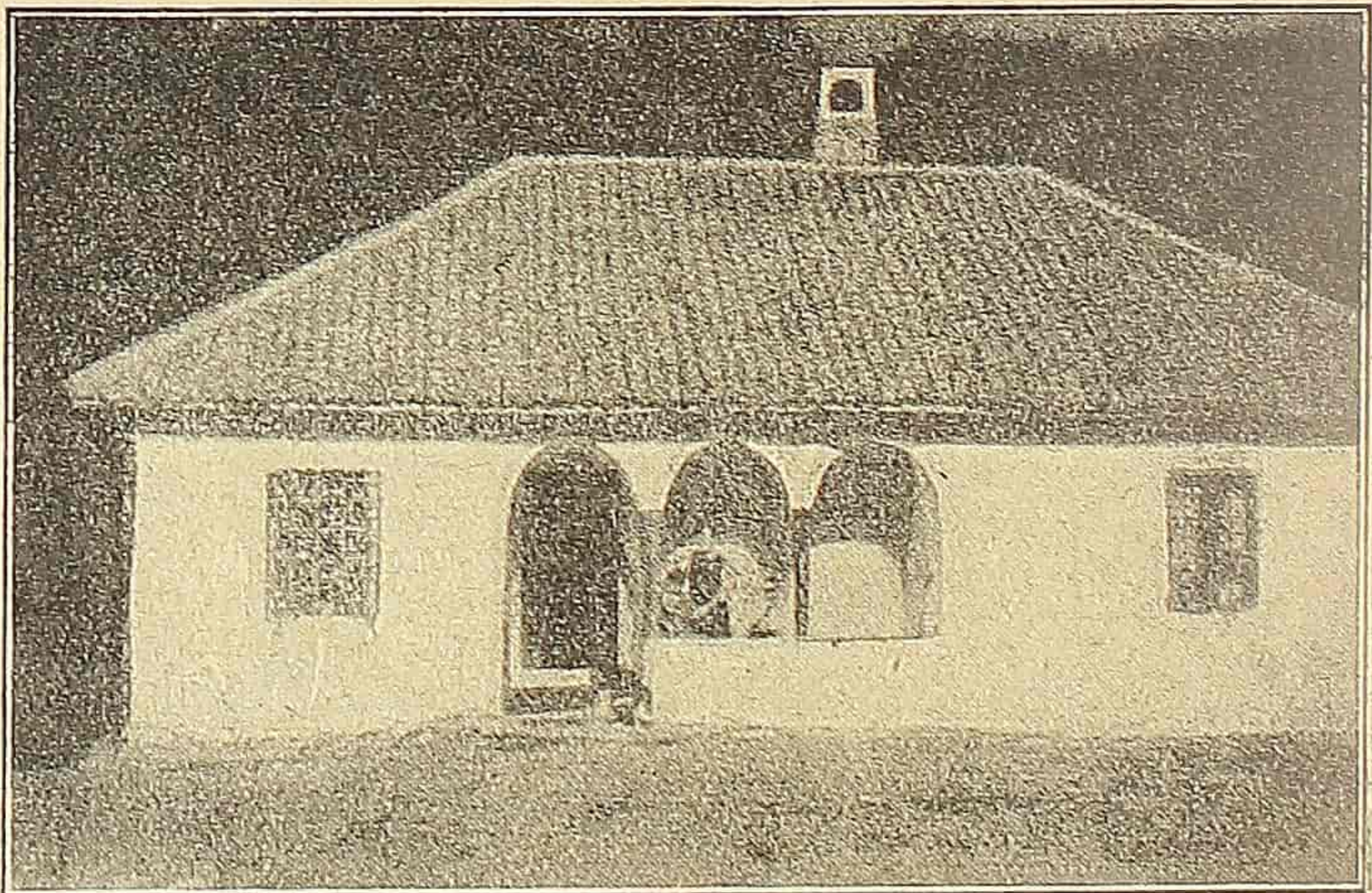
Изглед сеоске куће (Хрватска).

Изглед куће (бега) у Ј. Србији.

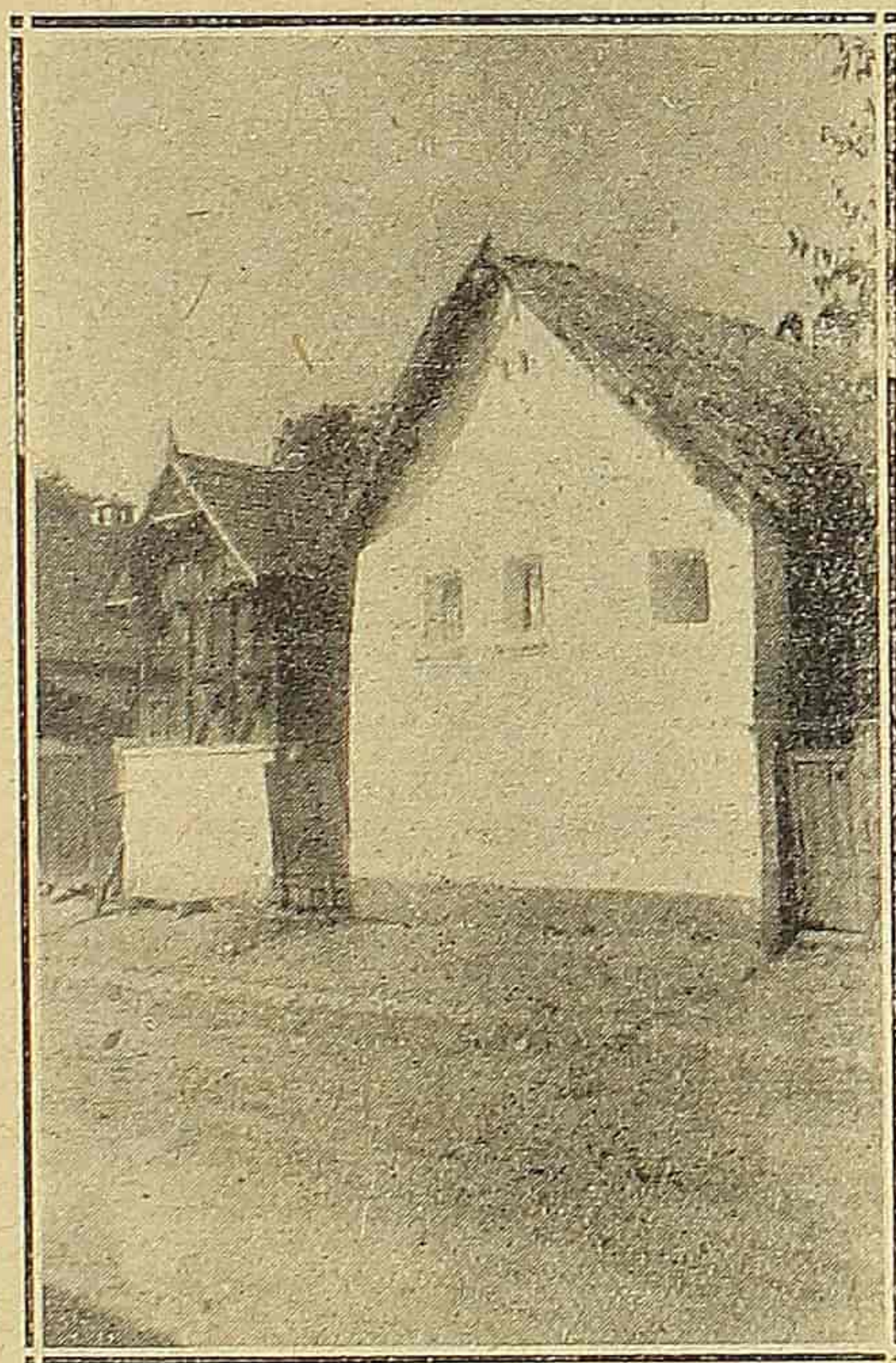
Кућа (Бајинци, Србија).

Кућа (Рупље, Србија).

потребно; што би и са мање срестава подигли, да су познавали све хигијенске потребе.

Куће у садањим селима, нарочито типа читлучког и турско источњачког махом су нехигијенске.

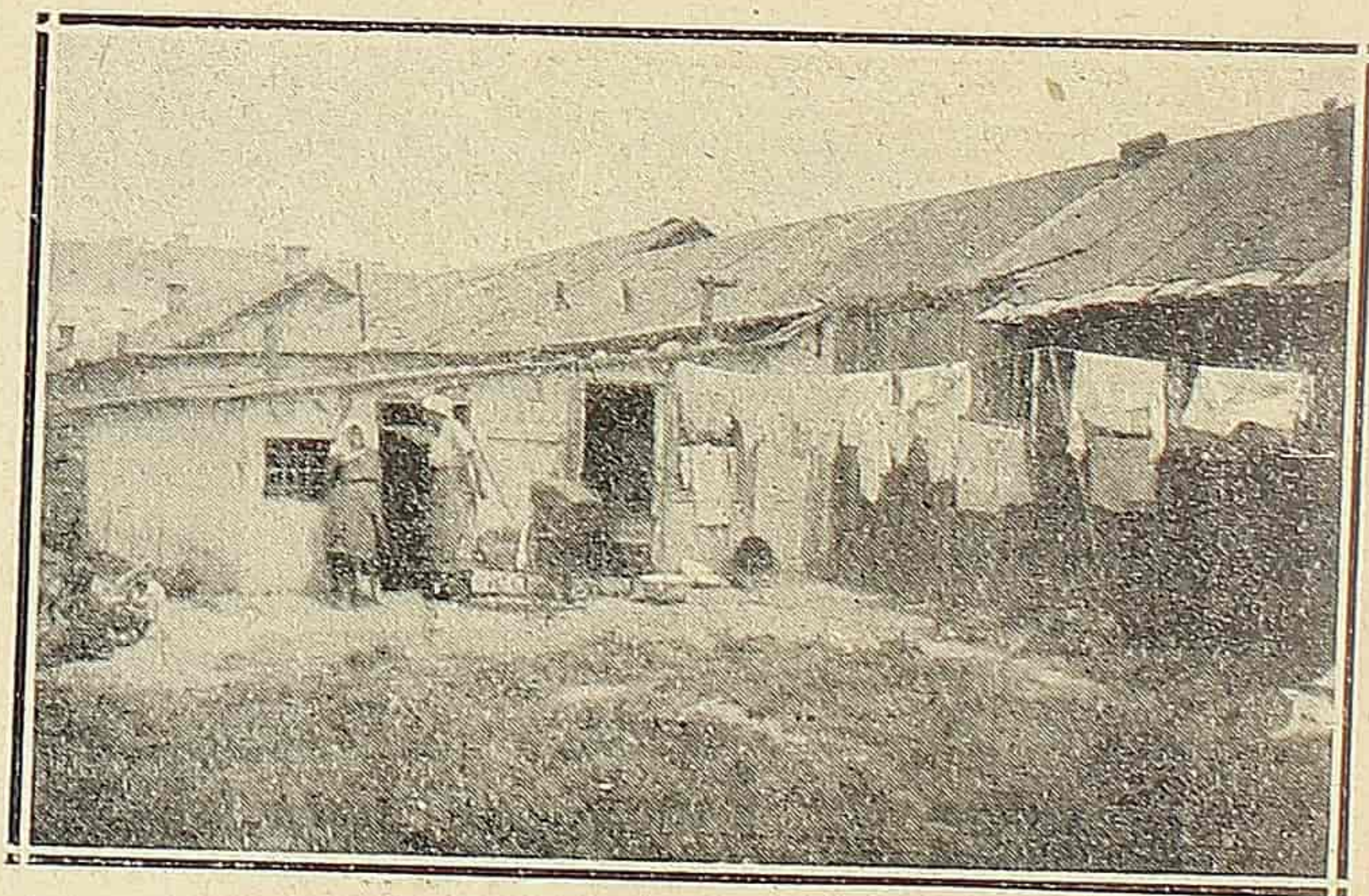
Тип куће сиромашних сељака у Срему (село Свилош).

У шумадиском и мачванско-јасеничком типу куће се, бар, у неколико приближавају хигијенском типу.

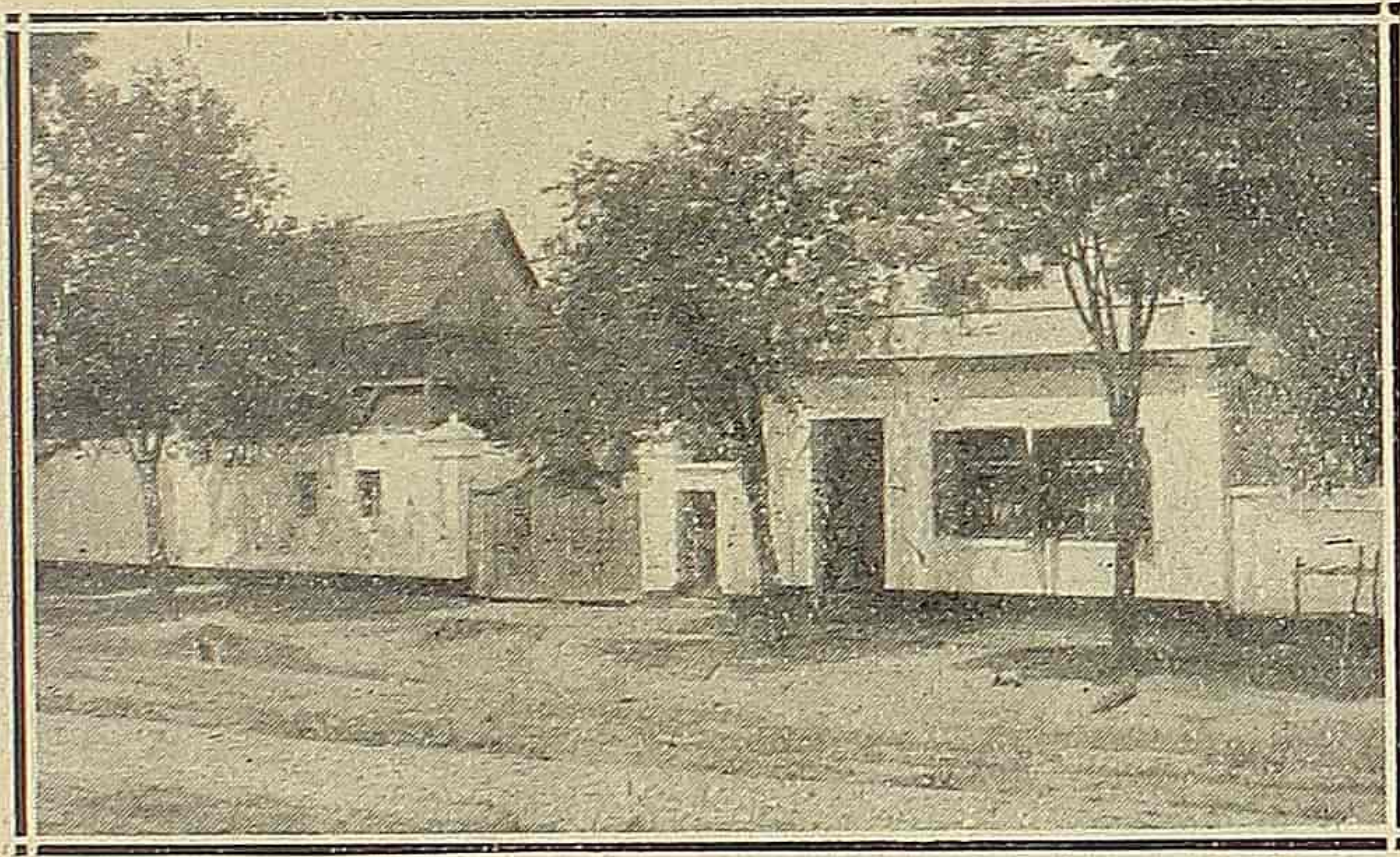
Куће се разликују по грађи од чега су направљене: *йлейшарз*, *брвнаре*, *бусаре*, *бундручаре*, *ћерџичаре* и *камене*. По крову: *рогозаре*, *шиндарлије*, *криваче*, *вршкаре*, *лешџаре* (*сибаре*) и *арбанашке куле*. Затим куће: *йриземљуше*, *на бојеве* (*сџрашове*),

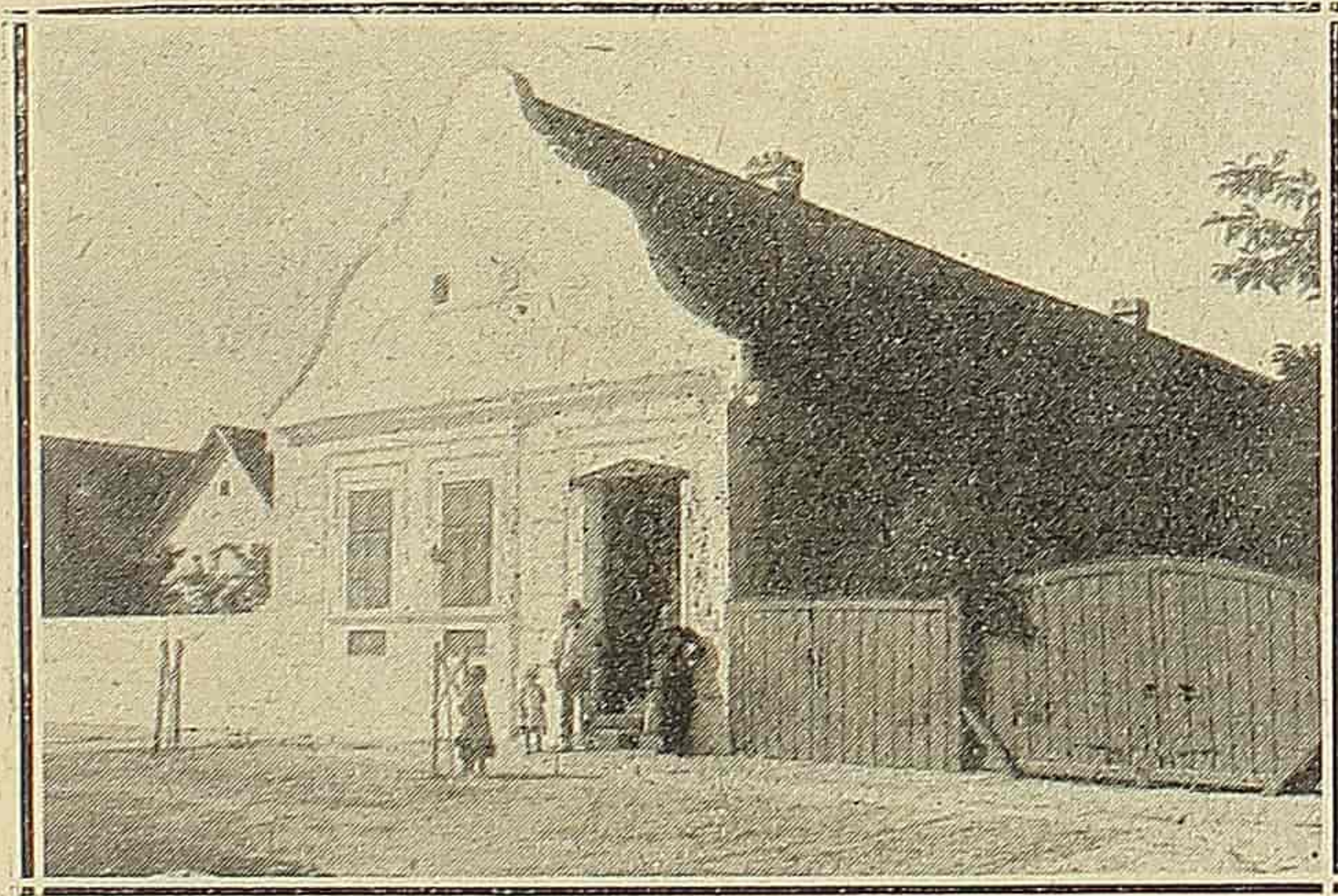
Изглед куће (Словеначка).

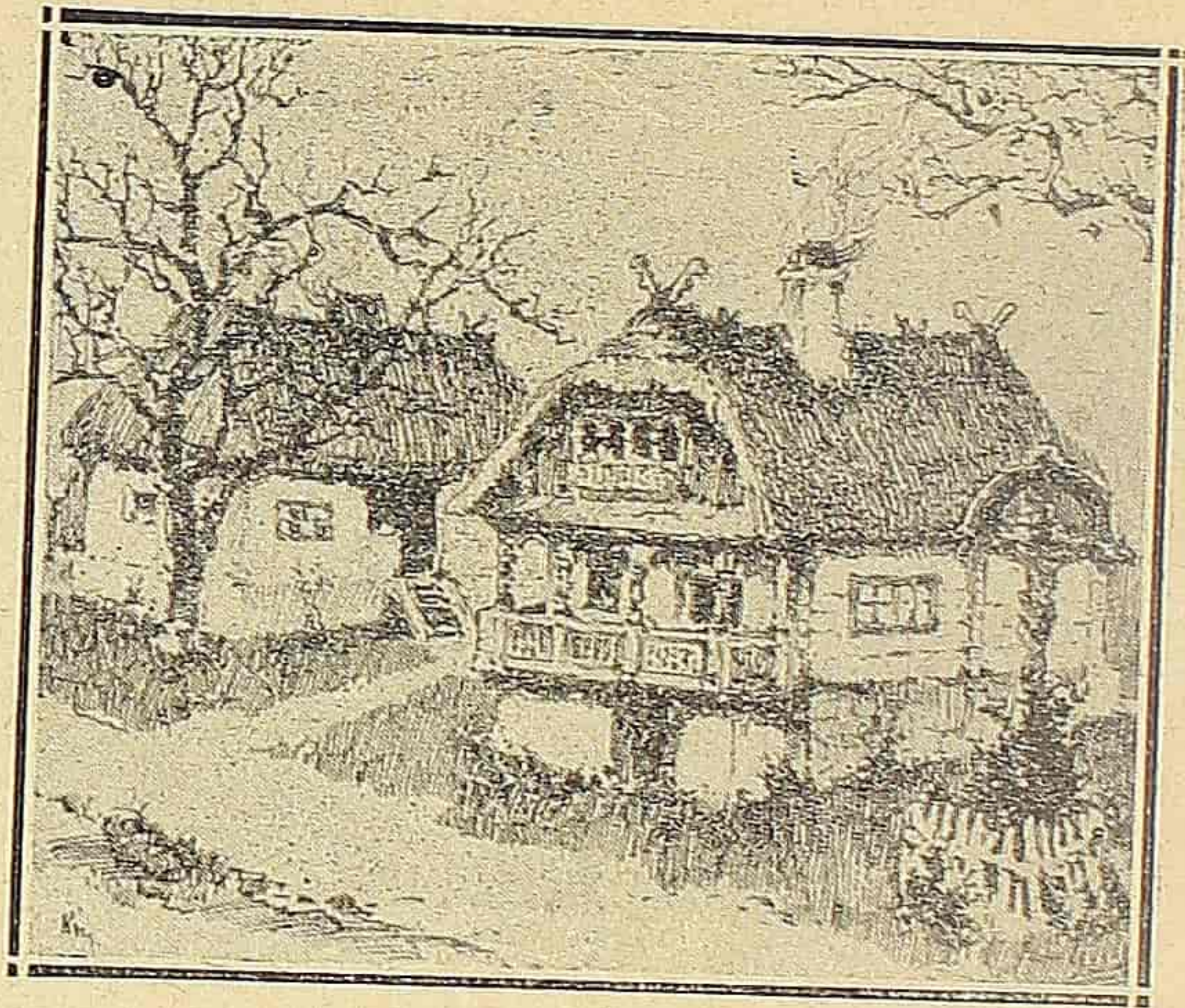
Станови радника сељака (Словеначка).

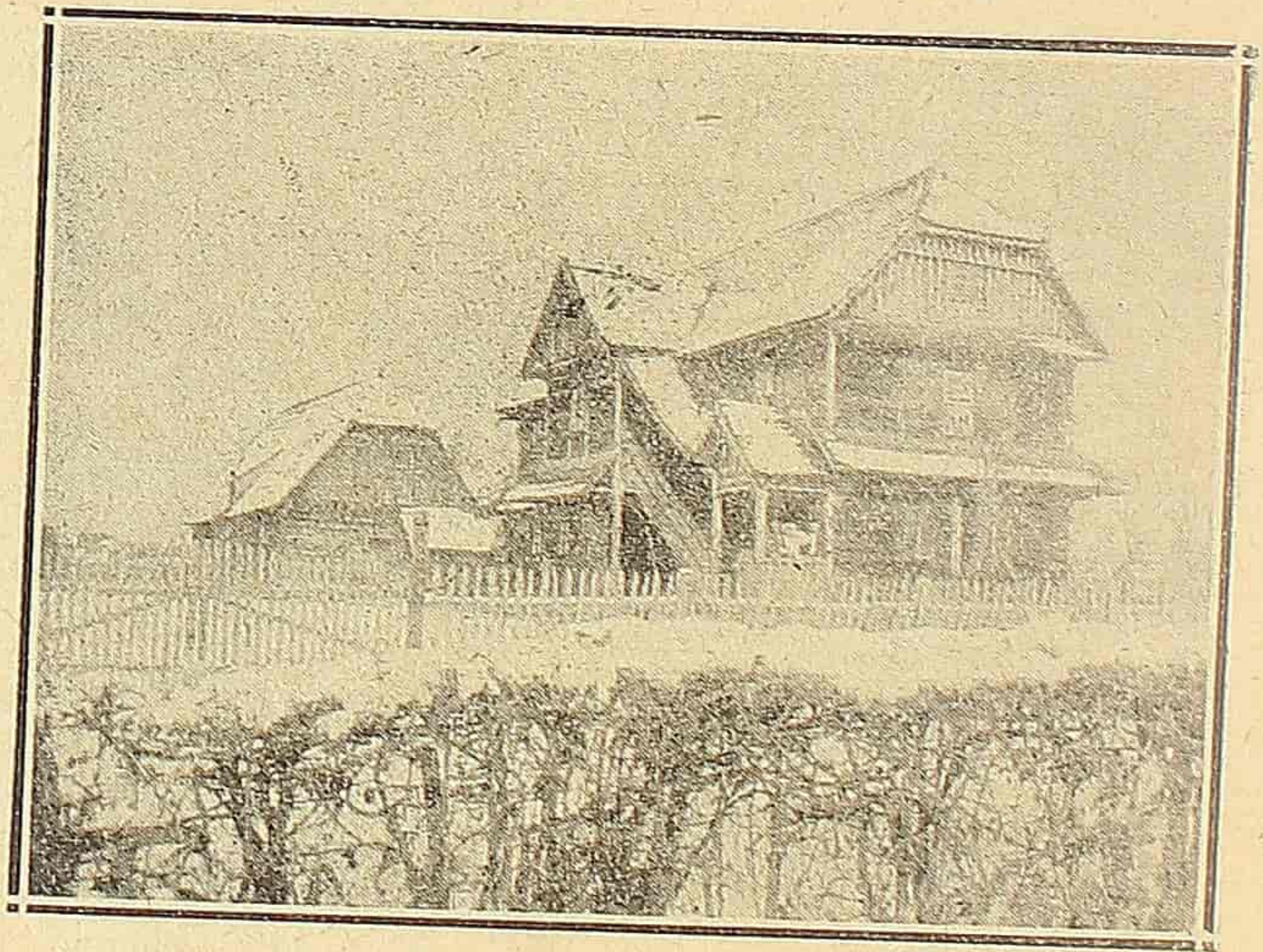
Изглед куће (Петровци).

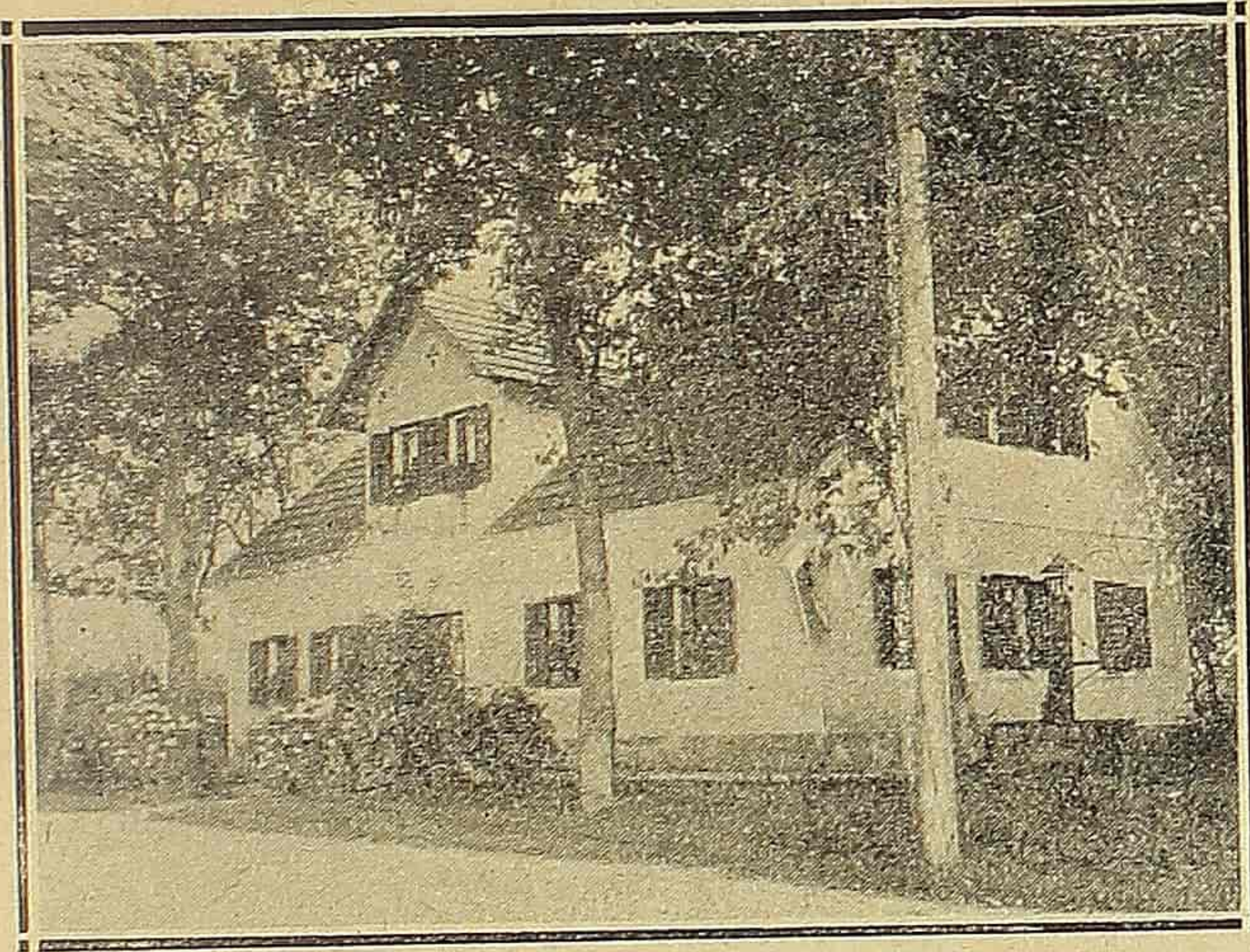
Тип куће сељака средњег имућног стања у Бачкој,
Банату и Срему. Ово је кућа у Пашићеву у Бачкој.

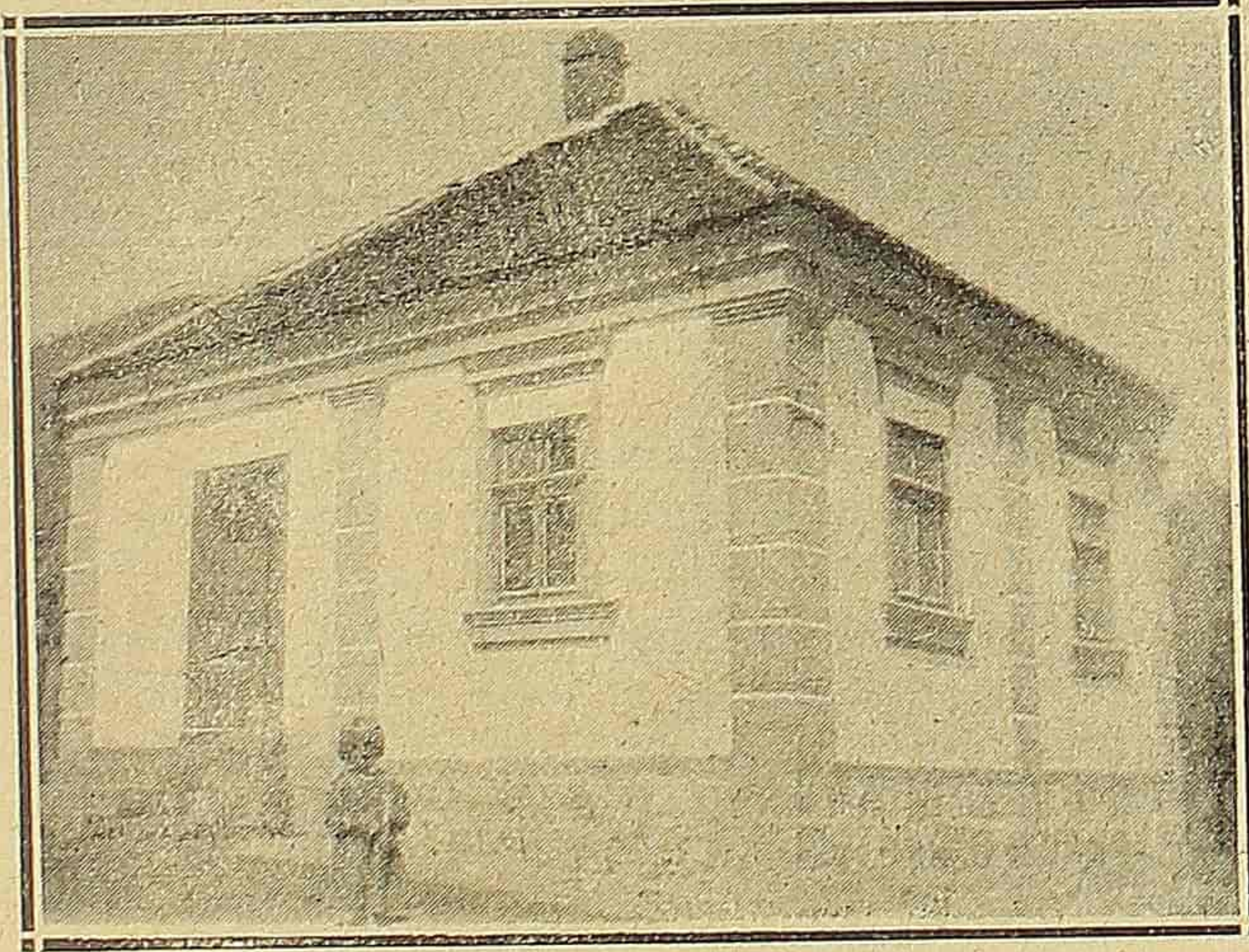
Изглед куће (Хрватска).

Изглед куће (Хрватска).

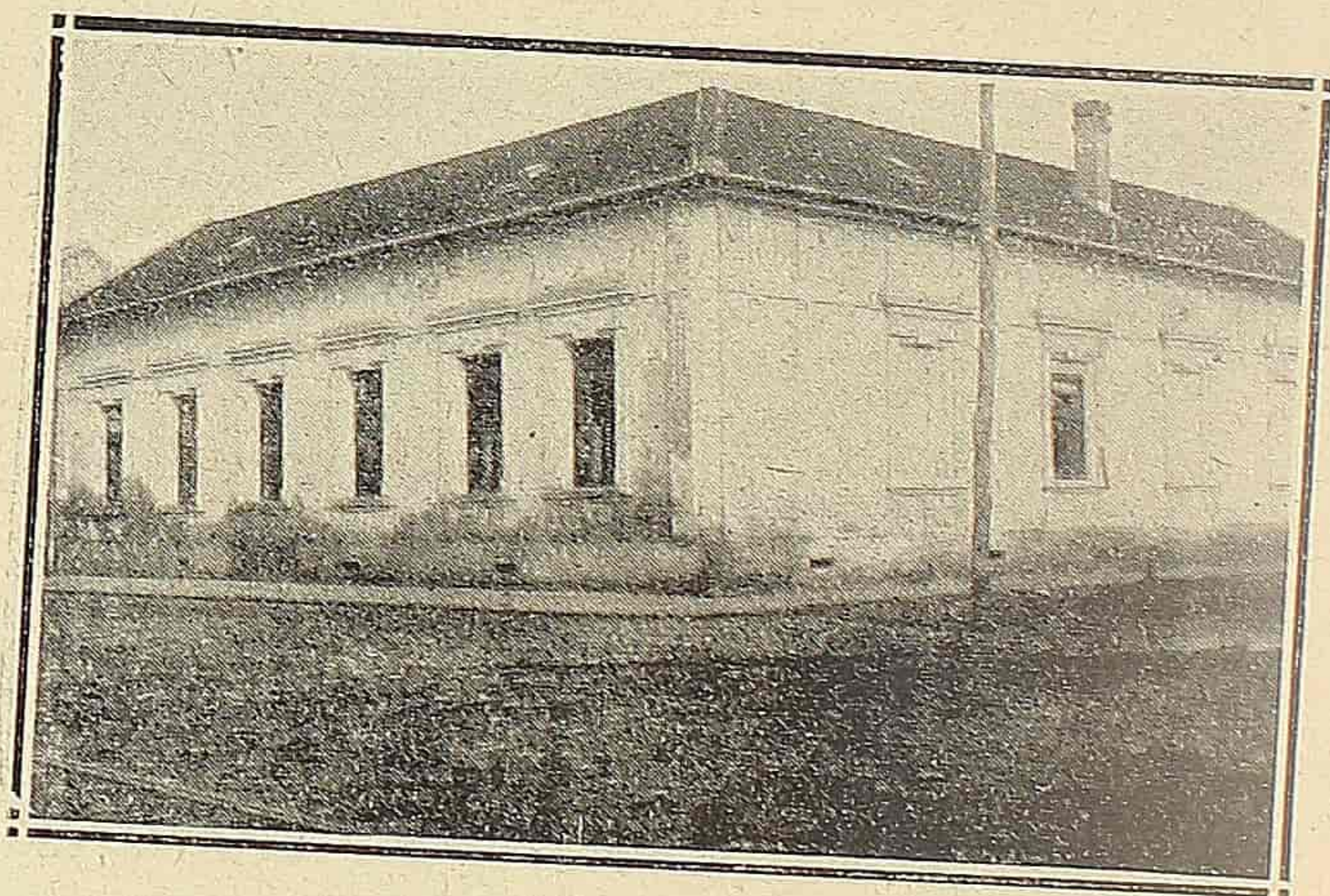
Изглед куће (нов тип) кметске у Словенији.

Изглед куће Паковраћа (Србија).

чардаци-конаци, оџаклија, дворац за госте, вајат̄ (за девојке и младеж), женска кућа (харем), мушка (конак), дом (ст̄арешинска кућа) и изодна кућа (на имању).¹

Све ове врсте кућа обично имају *џрем* — док-*сат̄*, велику оџаклију — „кућу“, једну обичну и једну гостинску собу, *пoдрум* за пиће, за храну или стоку и *џаван* за оставу разних ствари па и жита.

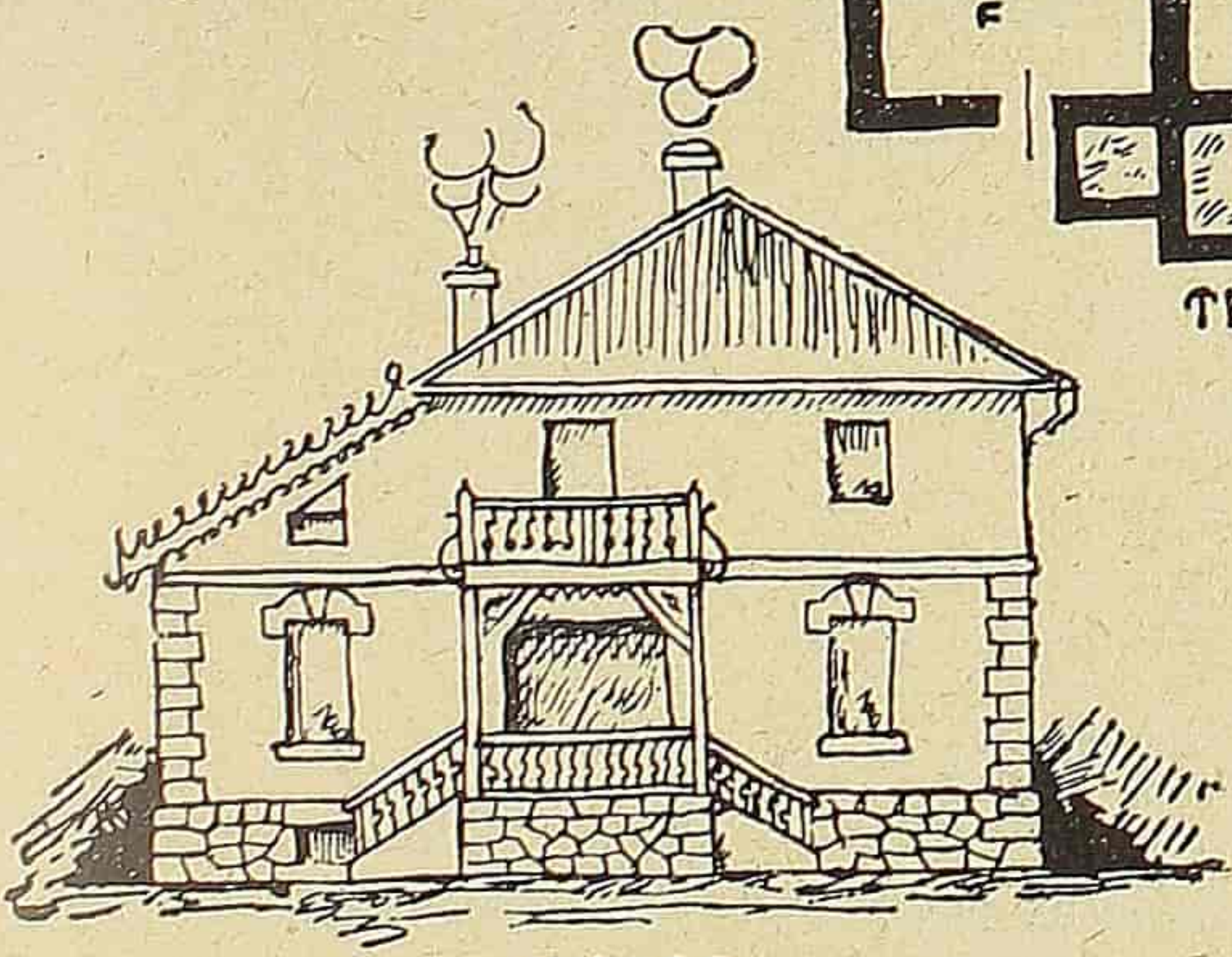
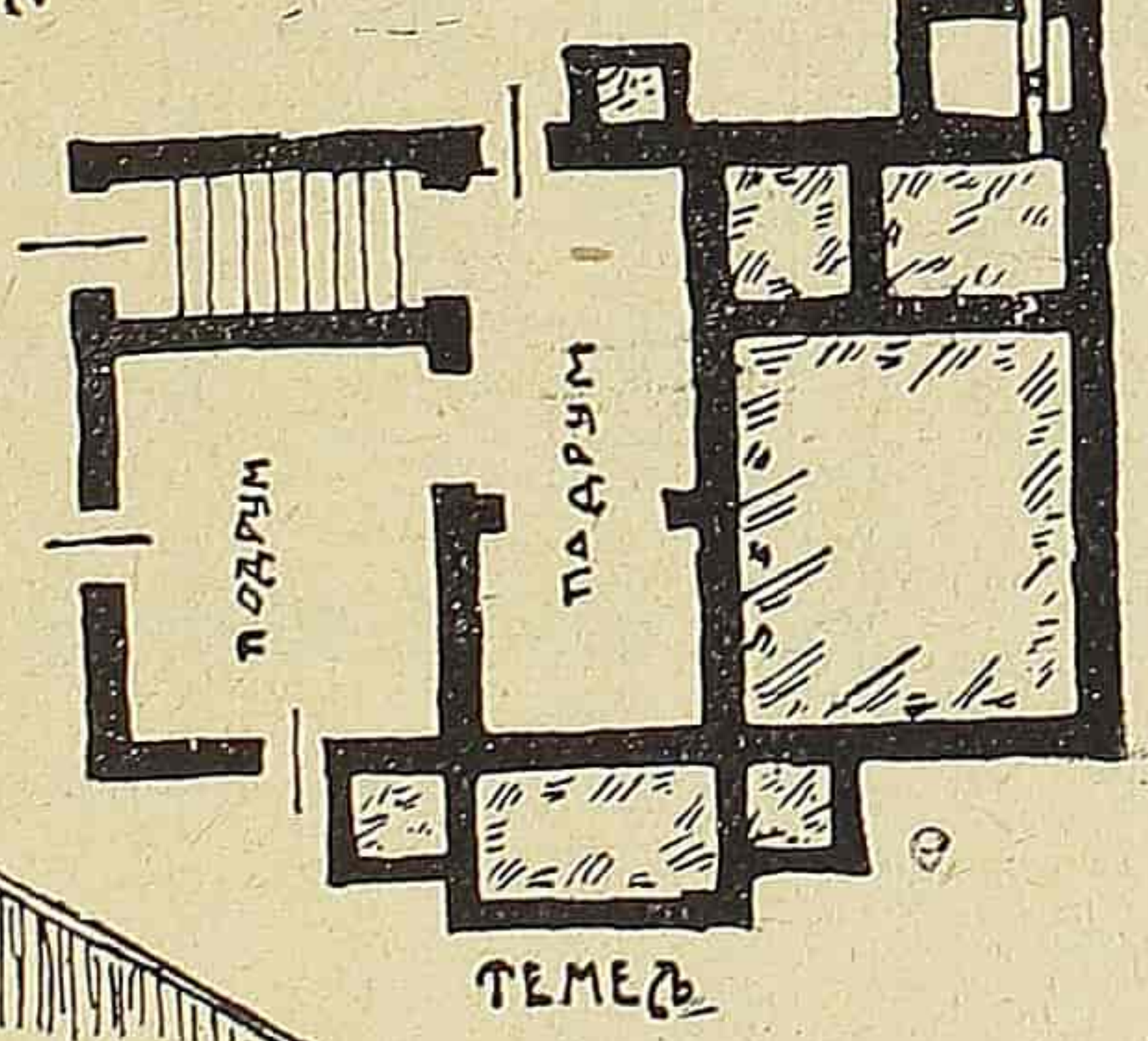
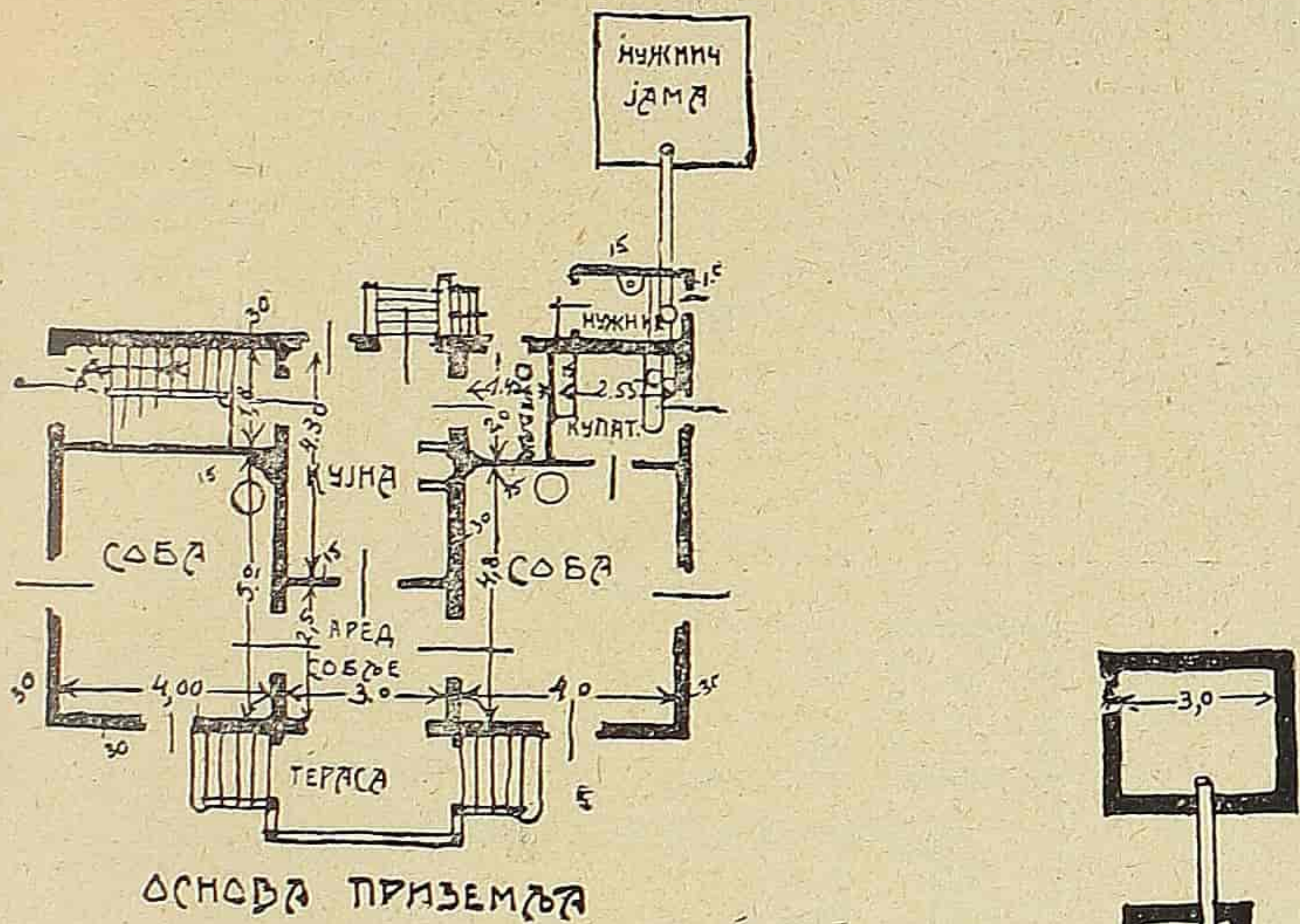

Тип хигијенске куће имућнијих сељака у Бачкој и Банату.

Многе куће су и по грађи, крову, величини и распореду нехигијенске. То је сваки видео, то нам јасно казују и слике у овој књизи.

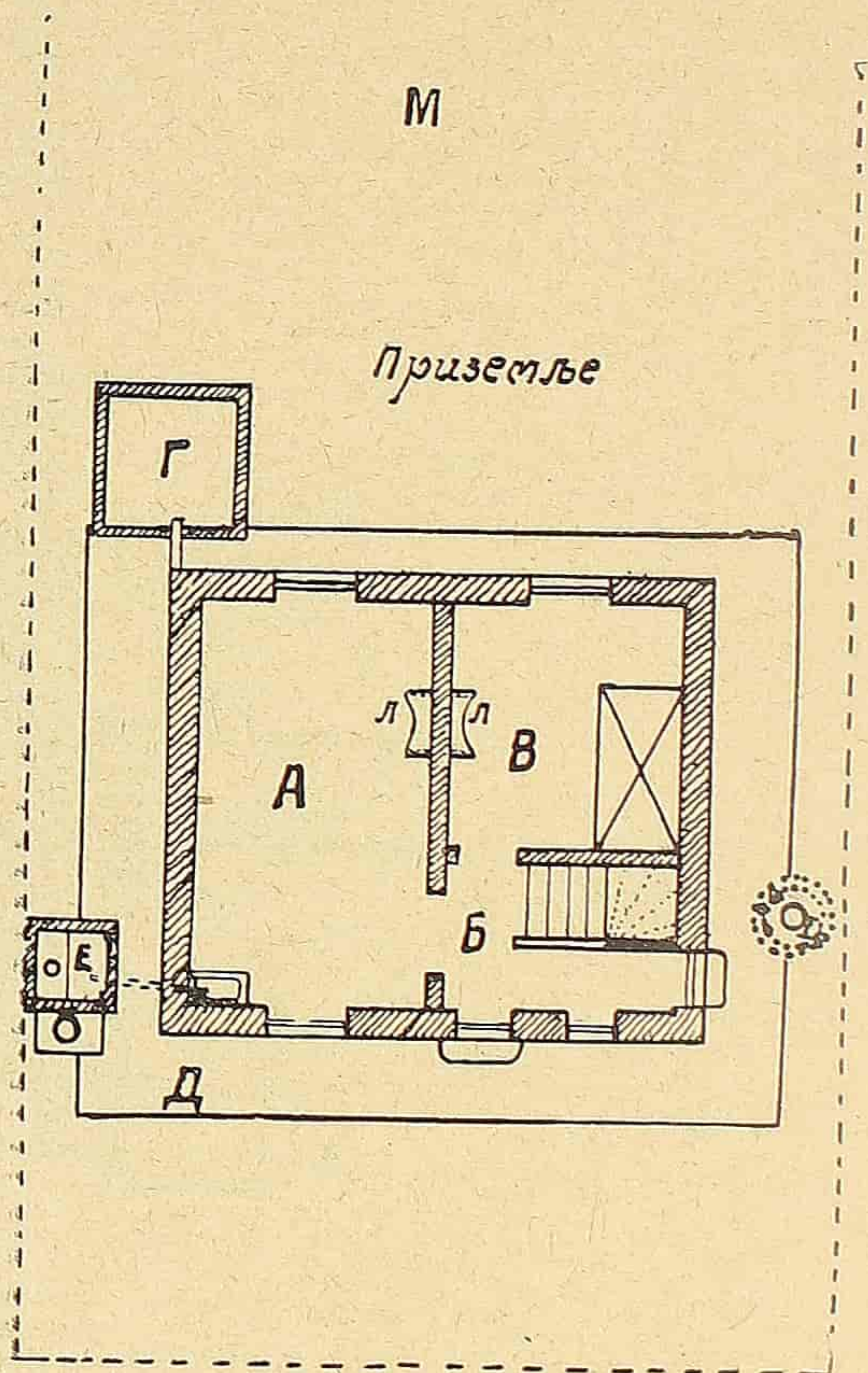
Нове куће у културним селима имају извесне али не и све хигијенске услове. Оне су познате као куће „шумадиске“, „моравске“, „тамнавке“ и „богатинке.“ Њих праве нарочити мајстори, у старим границама Србије највише из пиротског и врањског округа (Црнотравци).

¹ Балканско Полуострво од проф. Цвијића, 1922 год.

ИЗГЛЕД

План за куќу.

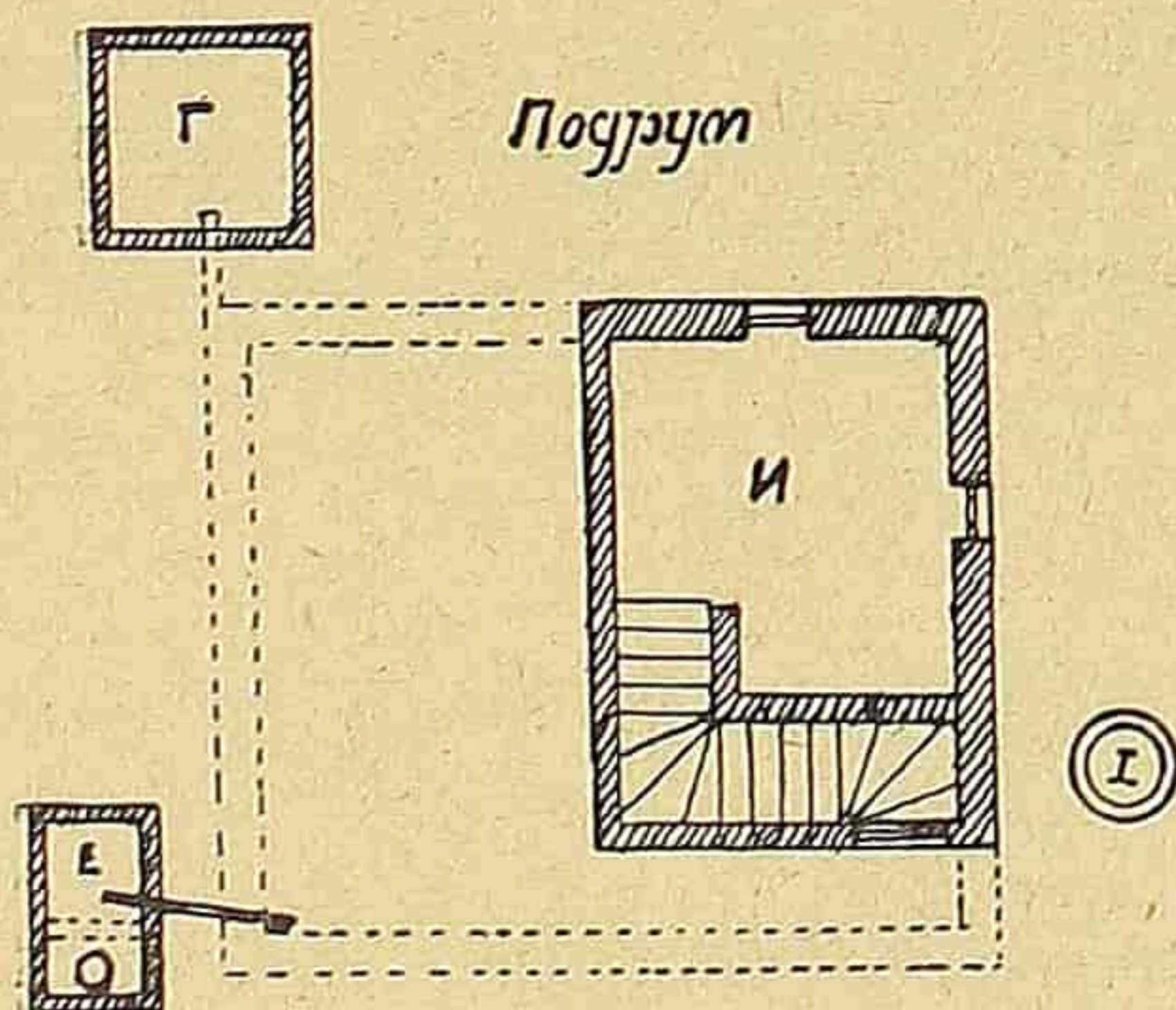
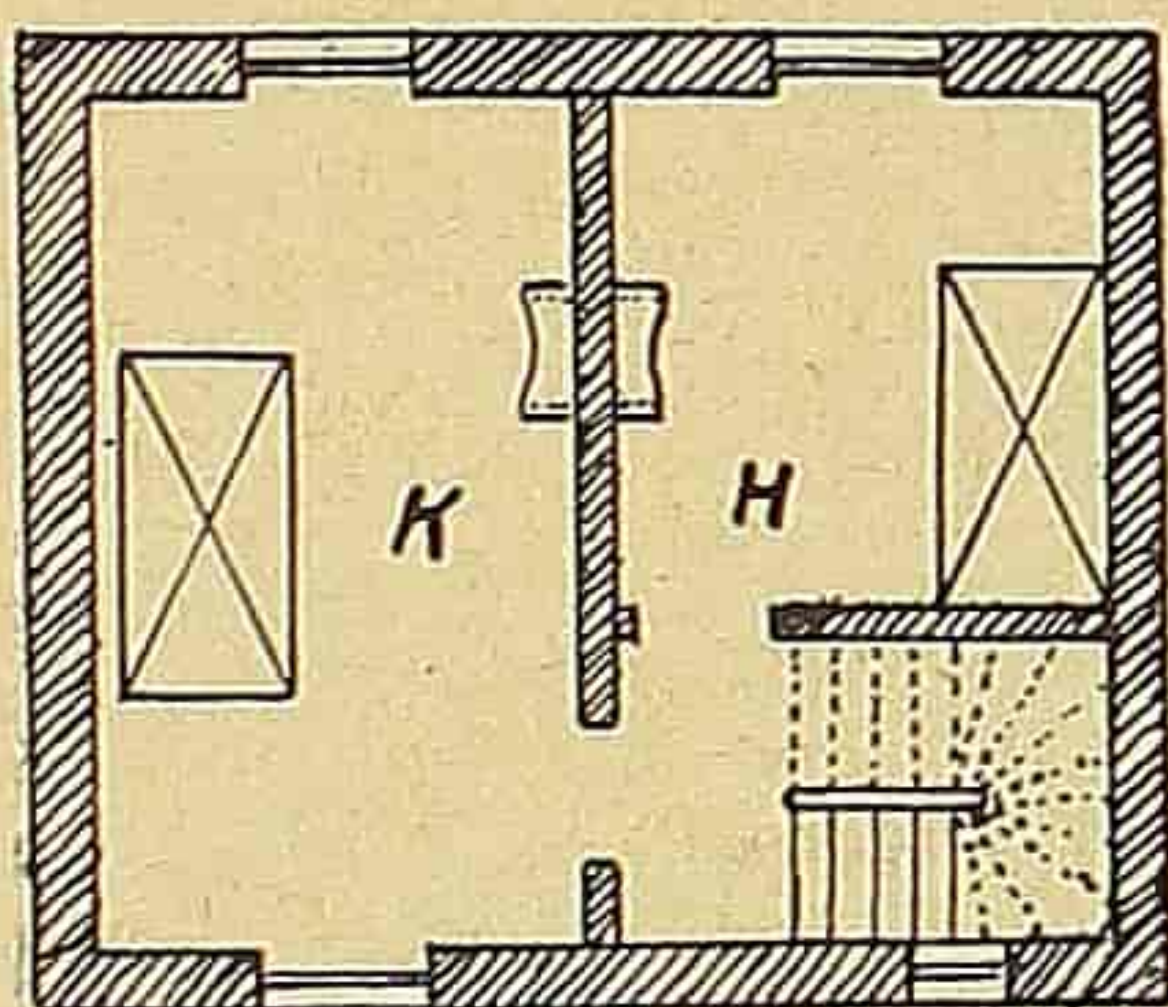

План за кућу (а).

А. кухиња; В., К., Н. собе; И. подрум; Б. предсобље; Л. Л. димњаци; Е. нужник; І. помијара; Г. јама за скупљање нечистоће; Д. калдрмисана стаза; М. башта.

План, величина и распоред у кући треба да одговара здравственим потребама. То се не може укалупити, То се мора мењати према приликама:

Г спречи

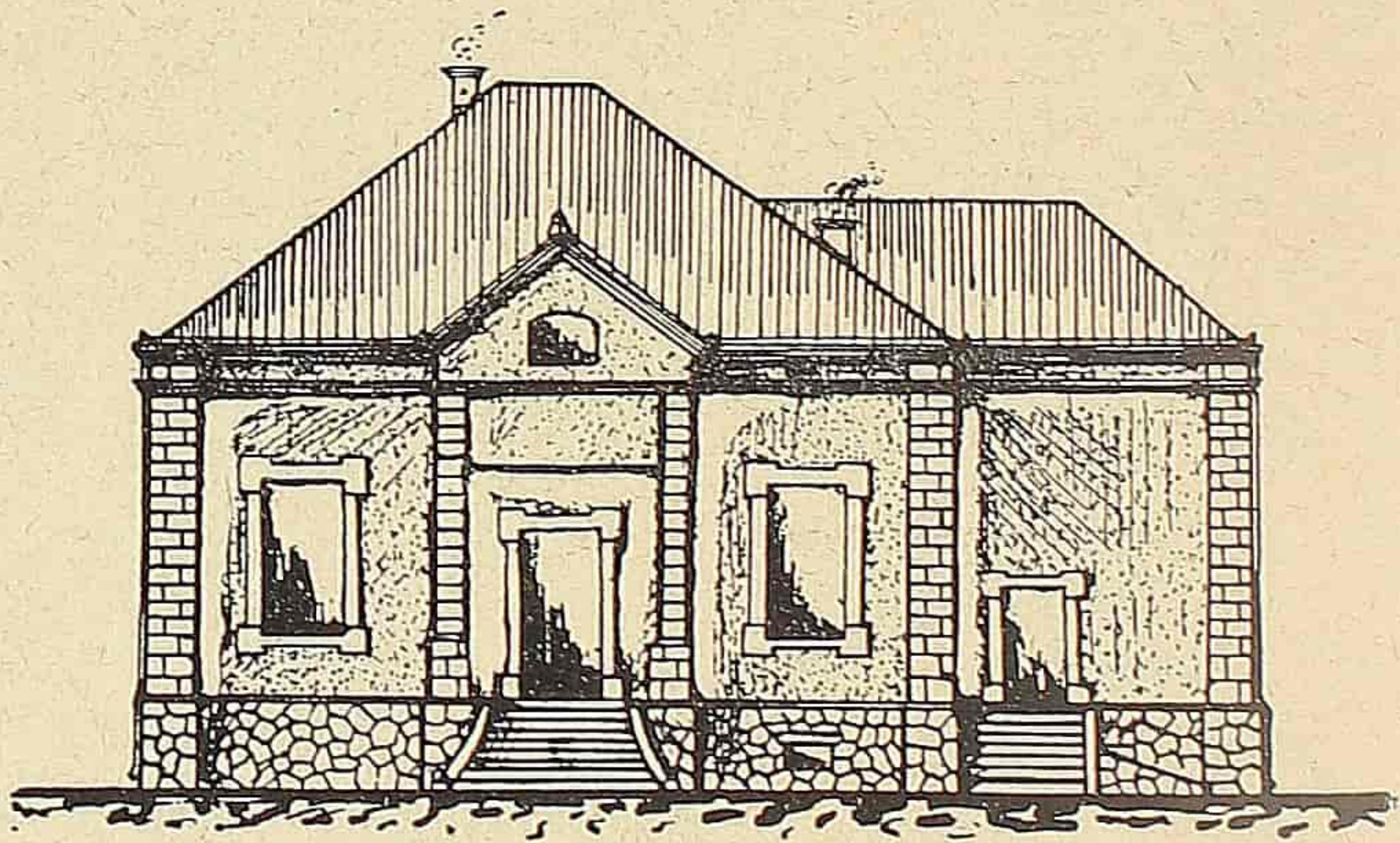
План за кућу (б).

броју чланова, месту, поднебљу, сретствима и материјалу кога у том крају има; али, ипак, да свуда буду заступљени сви здравствени захтеви. Зато треба да има више типова планова за подизање

кућа. По истом плану и од истог материјала не могу се куће подједнако подизати у Шумадији, Црној Гори, Војводини и по осталим крајевима.

Кућа да је подигнута на *сувом месту*. Влажно земљиште чини кућу влажном.

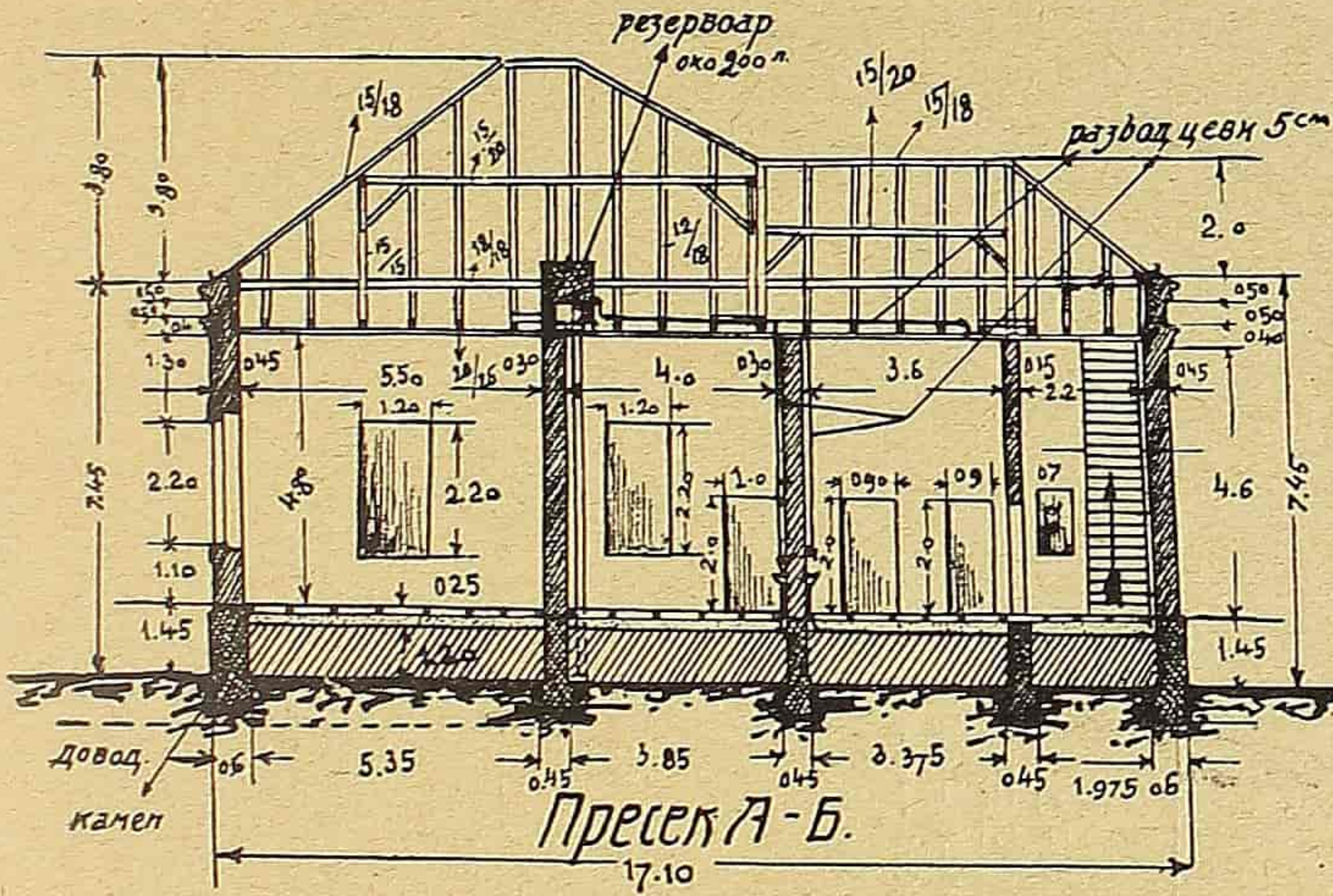
За *грађу* да се употреби чврст камен, добро печена цигла, сува дрвена грађа и цреп. Свака друга грађа није добра.

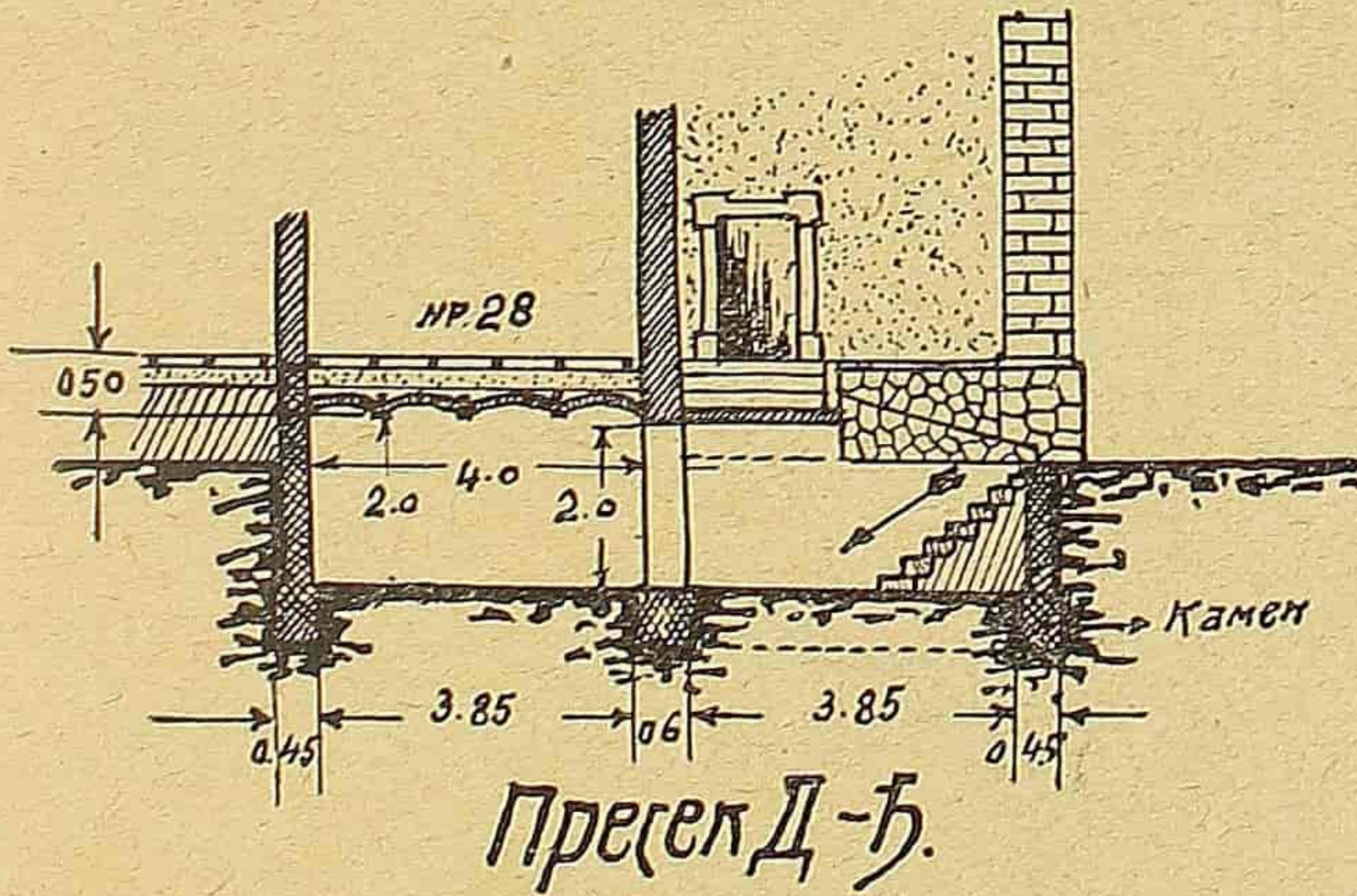
Изглед (фасада)

План куће са домаћим водоводом.

Од рђаве и влажне грађе кућа постаје влажна. *Камен* за темељ да је чврст а не трошан. Место камена и цигле употребљава се *бейтонски* зид. Он се прави од мешавине цемента (1) са песком (3) и затим шљунак (5 делова). Зидове од камена ван површине пода не треба правити, јер су такви станови хладни а нездрави. Кућа од камена је хладна и мрачна апсана.

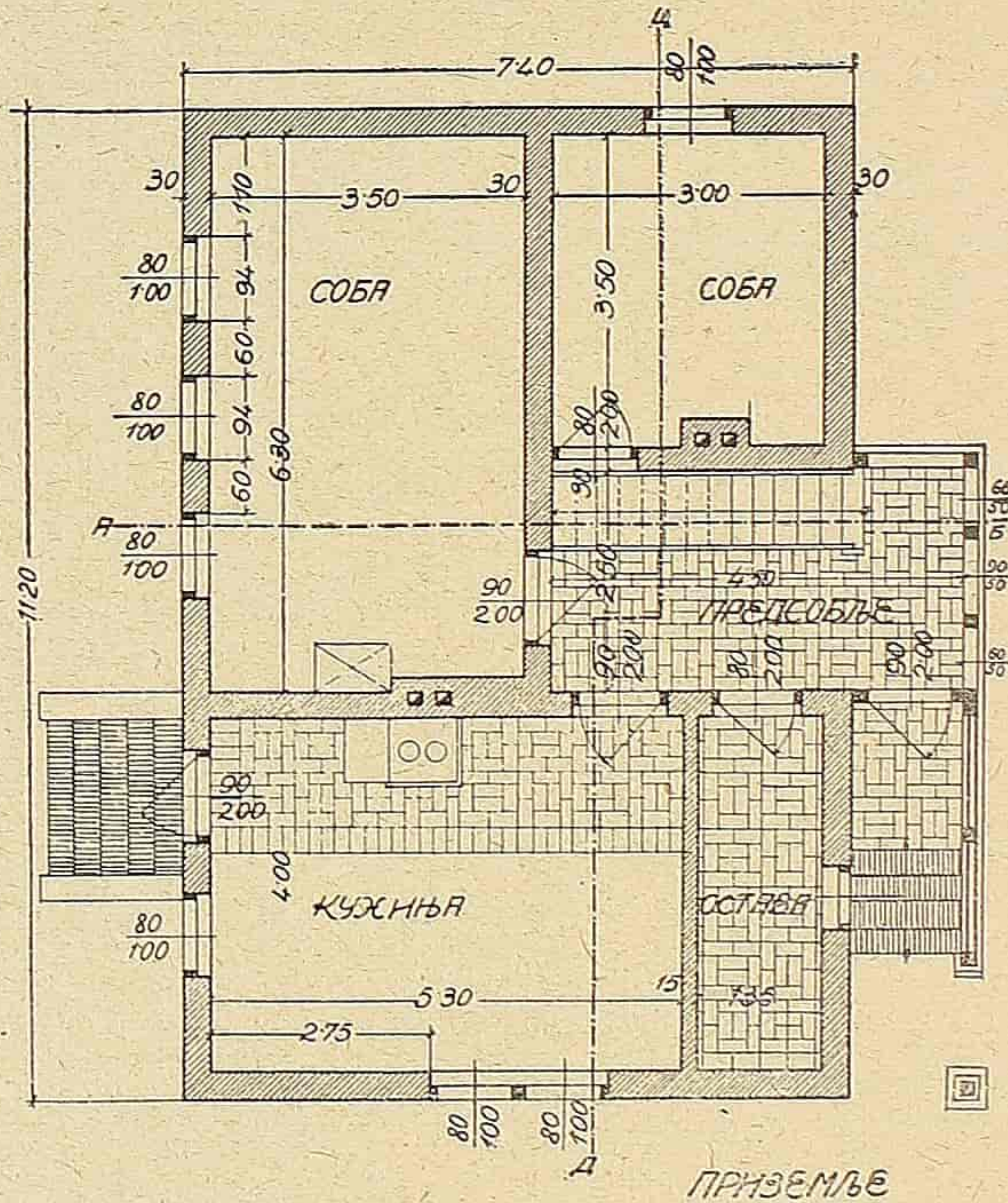
План куће са домаћим водоводом.

План куће са домаћим водоводом.

љашњи 30 до 35 см., унутрашњи 15 см., ако су од цигле. Ако су од камена, онда да су спољашњи 50 см. а унутрашњи 45 см. Зидови од дрвета да су 15 см. дебљине без малтера.

Лей да је што тањи; зидови да су окречени. Где је зид изложен влази, да је од цементног мал-

тера и премазан масном бојом за један и по метар у висини као у кухињи, нужнику и купатилу.

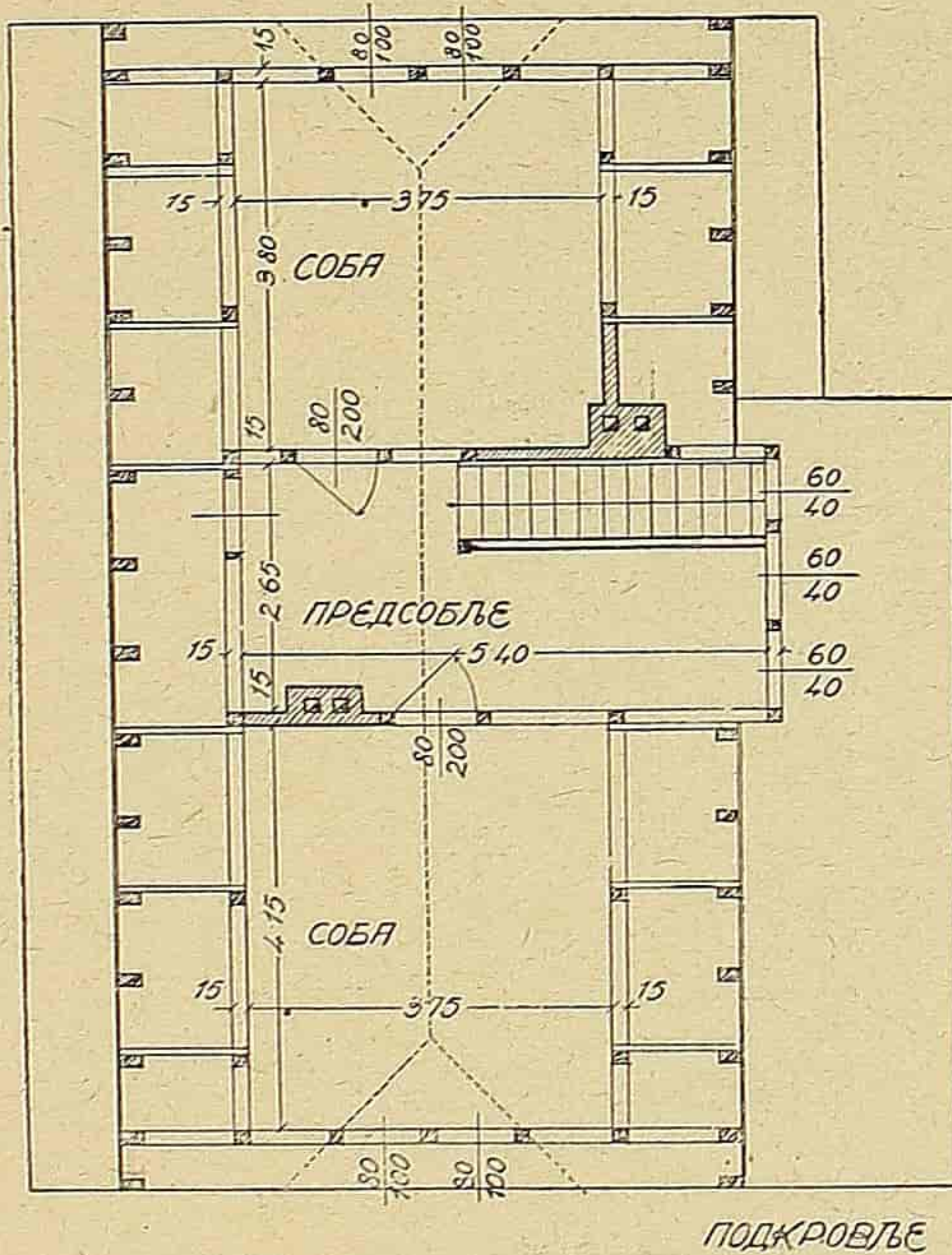
На зидовима да је што мање украса, испупчења и удубљења, јер се ту скупља прашина, нечистоћа и кухне клице.

Дрво да је суво, зими одсечено и на сувом и промајном месту очувано. На сувом и влажном

дрвету ствара се нарочита, дрвена буђ, која причињава смрад у кући.

За кров је најбољи покривач олучаст цреп. Терарида није практична, скупља прашину и тешка

НАЦРТ СЕОСКЕ КУЋЕ ОД ШИГЛЕ У БОСНИ
СА 2 СОБЕ У ПРИЗЕМЉУ (1-2 СОБЕ НА ТАВАНУ)
МЈЕРНО

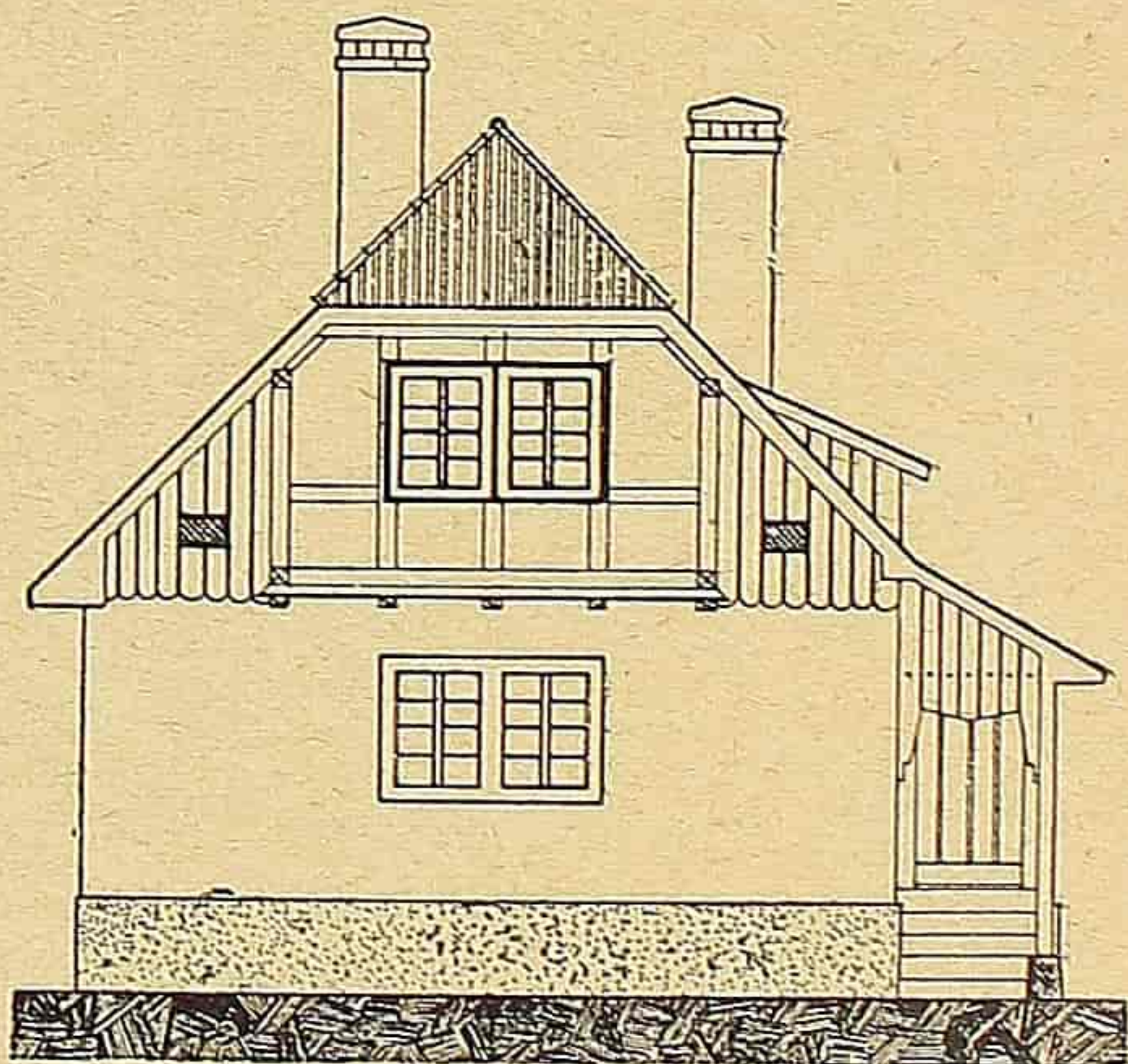
је. Има и нарочити бео, лак цреп (етернит), који се за дрво на крову прикуцава.

Под у собама да је од дрвета — дасака, које су узане, добро спојене, увучене једна у другу; да не остављају између себе шупљине у којима се скупља прашина, нечистоћа и влага; где је легло бува, мрави и других буба.

Под у кухињи, куйашилу и нужнику па и у остави, да је од бетона, од камена или од илочица ради доброг одржавања чистоће.

Испод пода простор да је попуњен чистим сувим песком; где је влага, стави се преко тога катранисана хартија, па затим опет слој сувог песка. Место тога може се ставити и слој ситног угљена.

ПЛАЦРТ СЕОСКЕ КУЉЕ ОД ЦИПЛЕ У БОСНИ
СА 2 СОБЕ У ПРИЗЕМЉУ (1-2 СОБЕ НА ТАВАНУ)
МЕРНО

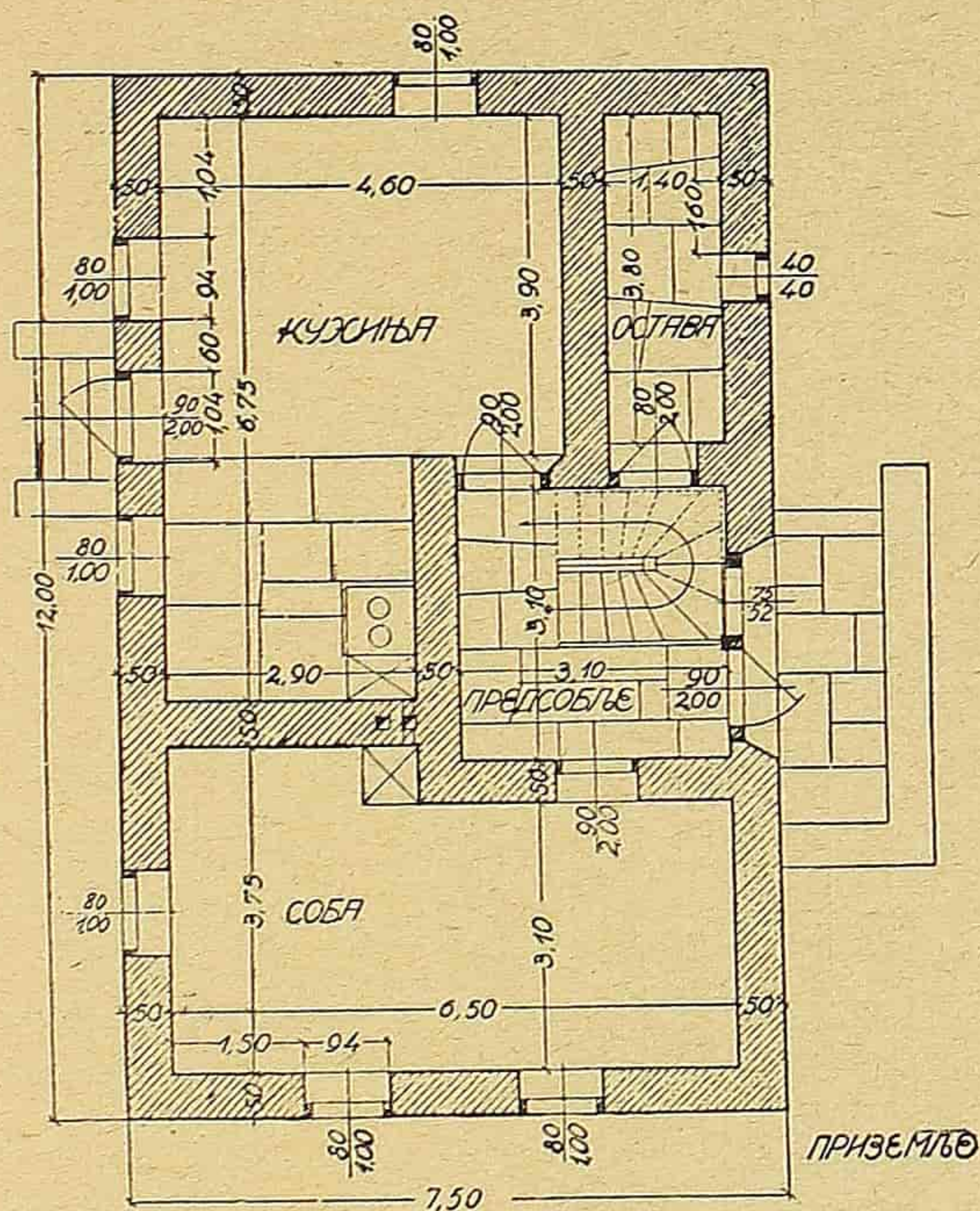
ПОГЛЕД СА СТРАНЕ

Нарочито не сме да буде отпадака од дрвета и других материја, које доцније труну и причињавају смрад у соби.

Подрум под станом спречава влагу, ако је у цементу и каменом озидан. Под над подрумом да је дебео, да не пропушта у стан мирис и топлоту. Подрум да је под једним делом куће, најбоље над

кухињом и оставом. На подруму мора да има и прозор у колико је могуће већи са обзиром на висину подрума.

Таван да је од летава, олепљен и окречен; врз тога покривен другим даскама и лепом (дво-

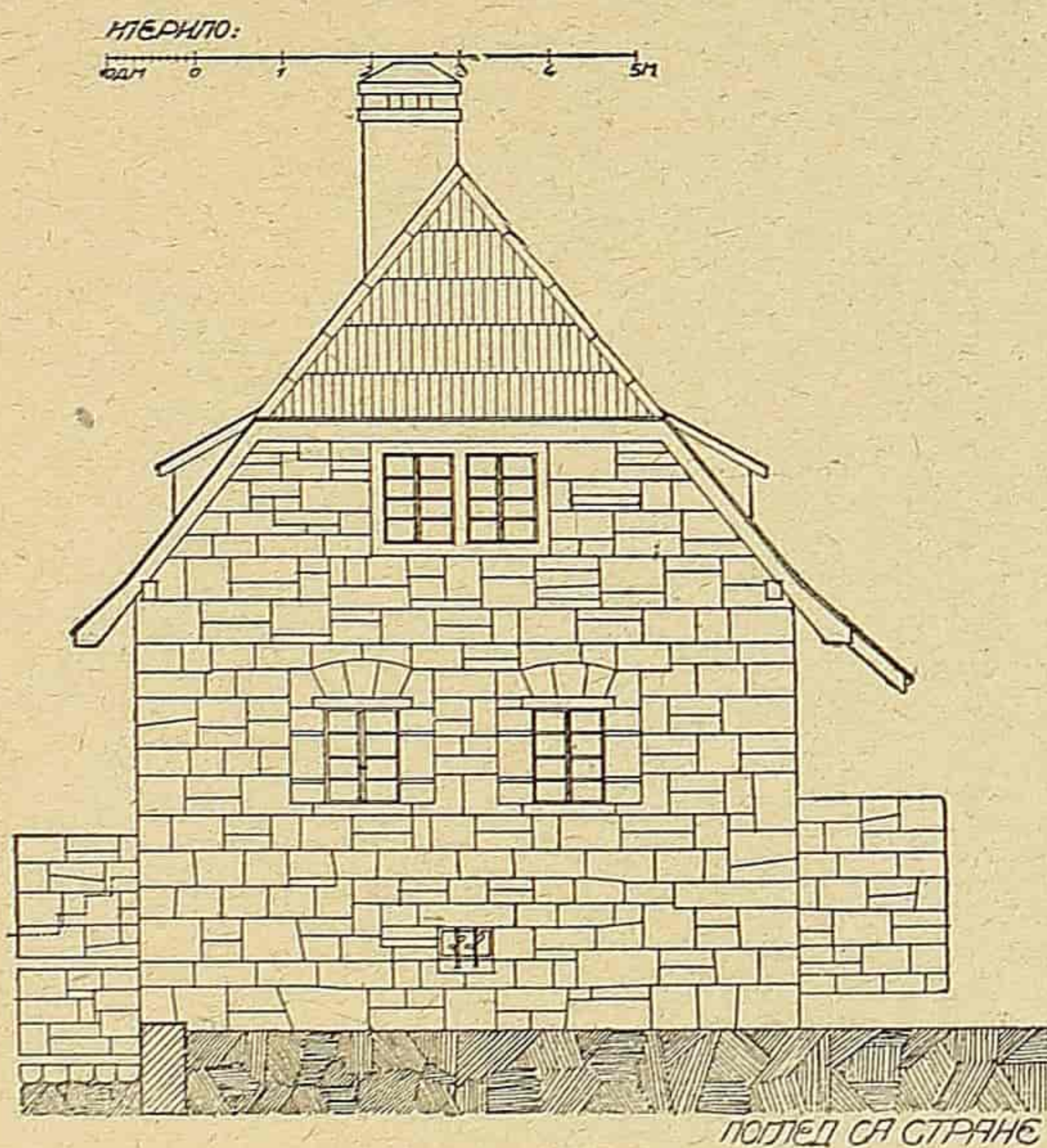
струки — каратаван), да лети чува од велике топлоте а зими од хладноће.

Таван куће да је простран и осветљен, да би се рубље сушило, кад је ружно време, и да би се оставиле извесне ствари.

Прозоре стави на собама за спавање и бављење на сунчану страну куће; на кухињи и остави на северну стану.

Прозори да су тако удешени, да се лако отварају, нарочито горњи, ради брзог и сталног проветравања.

НАЦРТ СЕЛОСКЕ КУЋЕ ОД КАМЕНА У БОСНИ

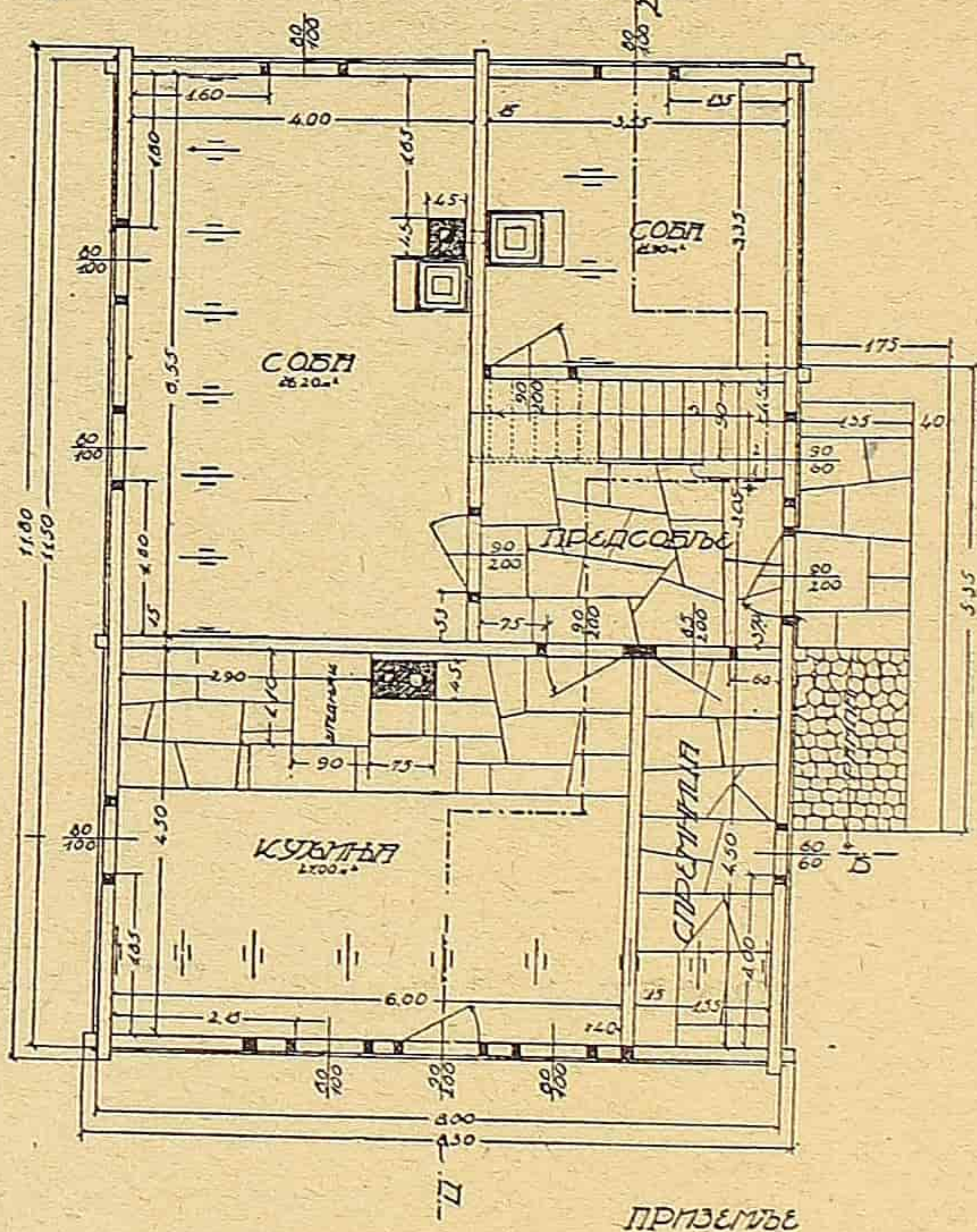

Завесе на њима да се навлаче одоздо на више или са стране а никако између прозора или одозго, јер се тиме спречава сунце и проветравање.

У местима где има комараца, на прозорима се ставе *жичане мреже*, да би се соба стално проветрала а да се спречи улаз комараца. Те се мреже преко зиме скидају.

Прозори нека су што дуже отворени, да сунце греје и чист ваздух улази. Чист ваздух је први услов за здравље а сунце убија клице свих заразних болести. „У кућу где сунце улази, ту лекар не долази“.

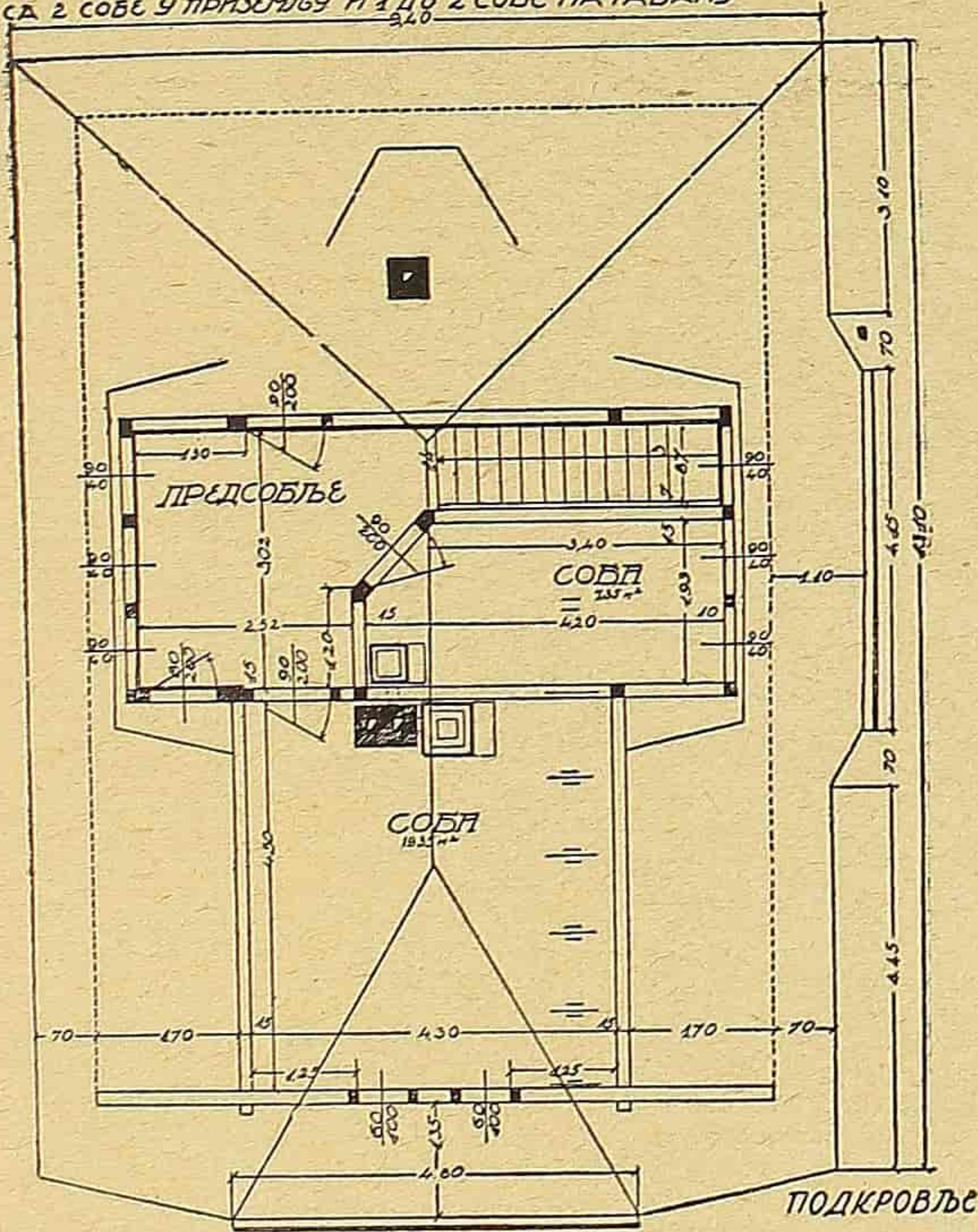
НАЦРТИ ЗА СЕОСКУ КУЋУ ОД ДРВЕТА ЗА БОСНУ
СА 2 СОБЕ У ПРИЗЕМЉУ И 1 ДО 2 СОБЕ НА ТАВАНУ
МЈЕРИЛО

На селу се прозори отварају за кратко време а нарочито зими, да се соба не расхлади. По неки прозор, због намештаја, и не отвара се никад. А кад се узме да су прозори на сеоским кућама мали, да се само глава може једва провући; да је на

њима дебело дрво, гвожђе или решетке (у харему); да је где-где место стакла хартија (пенџерлија), онда је очигледно, да сунце једва обасја неколико стопа у соби; да се соба не може проветрити и

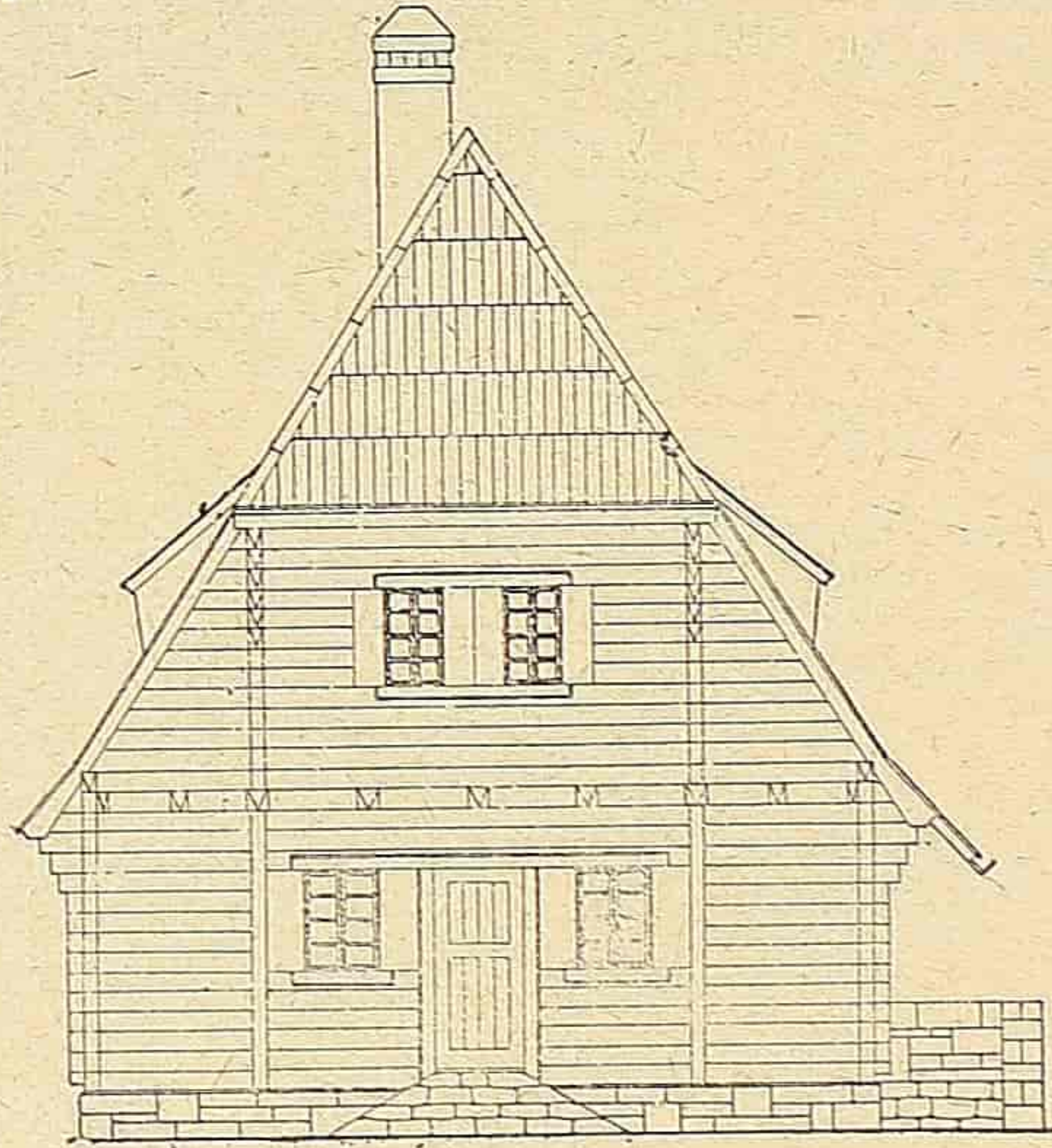
НАЦРТИ ЗА СЕОСКУ КУЉУ ОД ДРВЕТА ЗА ВОСМУ
СА 2 СОБЕ У ПРИЗЕМЉУ И 1 ДО 2 СОБЕ НА ТАВАМУ

кад би био прозор цео дан отворен а камо ли неколико тренутака, док се соба чисти. Такве собе нису здраве. У њима је ваздух увек влажан, загушљив и оне су подесно место за развиће клица заразних болести.

На прозорима дрво да је што тање, стакла што већа а између прозора да нема ништа, ни гвозђа. Прозори да су двоструки.

НАЦРТИ ЗА СЕОСКУ КУЉУ ОД ДРВЕТА У БОСНИ
СА 2 СОБЕ У ПРИЗЕМЉУ И СА 1 ДО 2 СОБЕ НА ТАВАЊУ
МЈЕРНО

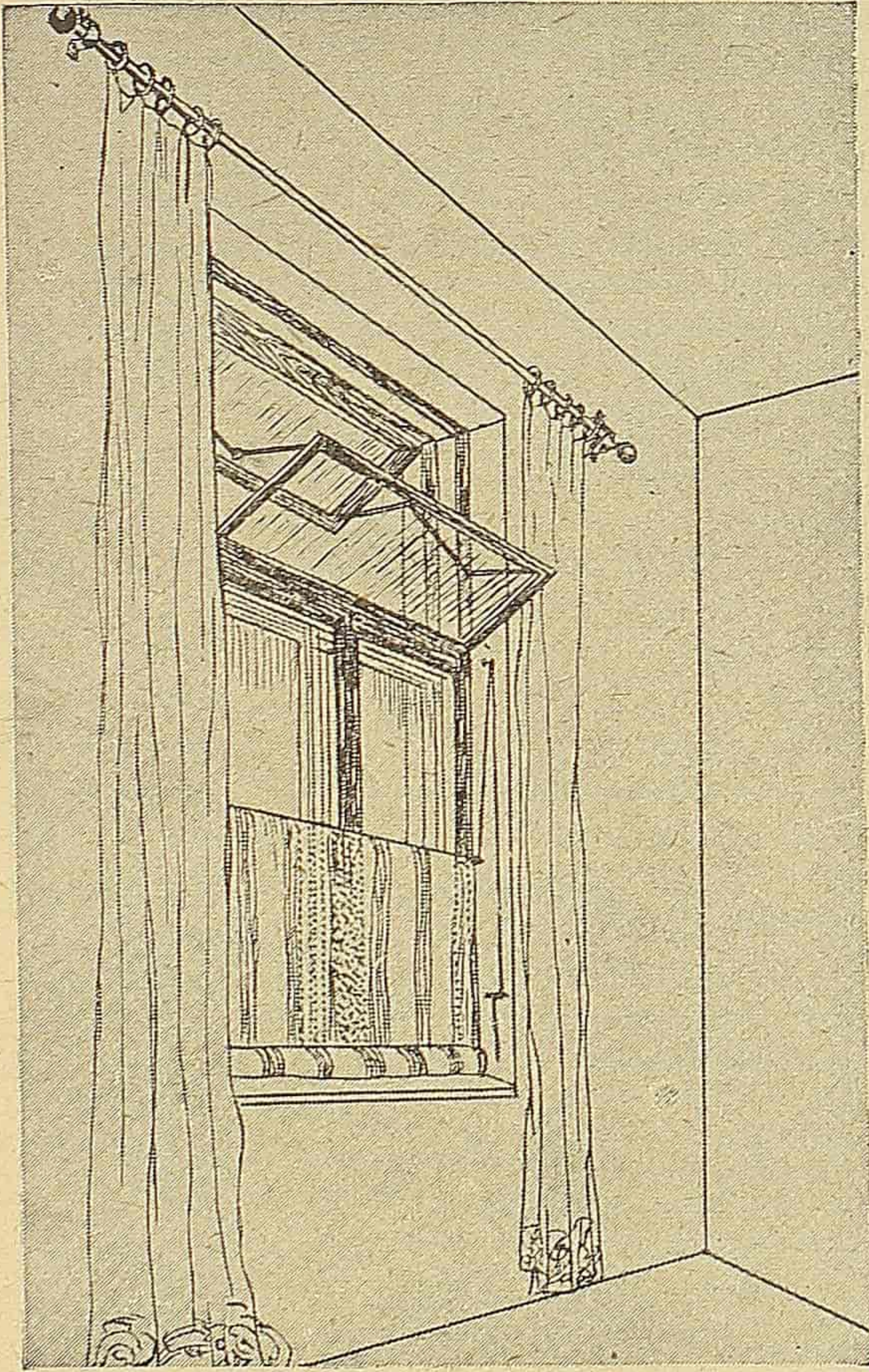

ПОГЛЕД СА СТРАНЕ

Прозори да се не заклањају *цвећем* нити *дрвећем*. Око куће, за 10 метара, да нема ни једно дрво. Руже уз зид не пуштати. Све то спречава сунце, светлост и чини кућу влажном.

Напомена. Нацрти за сеоске куће у Босни и Херцеговини узети су из књиге „Здраве сеоске куће за Босну и Херцеговину“, коју је издао Здравствени Одсек за С. Х. С. Код истог одсека (садг инспектората Мин. Здравља) могу се добити и велики планови за исте нацрте.

Покушајте, исеците само једну грану од дрвета, која заклања прозор, па ћете видети како је соба светлија и виднија а камо ли кад се цело дрво.

Прозор, где се горњи део лако отвара и завеса, која се одоздо на више подиже.

исече. Не жалите дрво и хлад, јер ћете изгубити здравље и брзо бити у „вечитом хладу.“

Зидови куће да су окречени. Креч уништава нечистоћу и кухне клице а бела боја је за око пријатна.

Кућа, нарочито соба за спавање и ручавање, и кухиња кречи се, бар, два пута годишње.

Зидове не малати, нарочито у одељењима, која се посведневно употребљавају. Зелена боја је и отровна.

Влага. Онде, где је земљиште влажно, треба око куће одвести воду; зидове у земљи зидати цементним малтером и на зид ставити 2 до 3 слоја катранисаног папира или 1 см. дебео слој асфалта, који не пропуштају да се влага из земље пење кроз зидове.

Влага куће долази и од кишнице, која се слива са стрехе. Зато су на стрехама потребни *олуци*, који ће одводити кишницу.

Влага куће долази и од *лишћа дувана*, који се нанизан веша на зидове куће ради сушења и од цвећа (ружа пузавица, бршљана и др.).

Кућа се тако поставља, да су све одаје изложене сунцу, да нису ничим заклоњене па ни околним дрвећем.

Кућу тако подићи, да је под у њој виши од земље *најмање за пола метра*. Где је под у кући нижи, раван земљи, па и испод површине околног земљишта, ту је кућа влажна и нездрава.

Кућу при зидању не сме да дохвати киша и снег, јер се јако овлажи и тешко суши.

Кућа не сме да буде наслоњена уз какав брег нити да буде уз зид наслагана земља или ђубре, јер то кућу влажи. И од куће суседа ђубре мора бити даље, бар, за један метар.

Влажна кућа је извор болести и легло кухних клица. Она одузима телу топлоту и ствара накло-

ност за све болести. Влажна кућа убија људе више него ли ратови. Она је велики узрок и помору код деце.

Ако се отклоне сви узроци, који чине да је кућа влажна, па су ипак зидови влажни, онда те зидове треба исушити на тај начин, што се леп скине споља и изнутра као и између цигала, остави дуже време сунцу и промаји и, по могућству, уметне слој за издвајање влаге.

Са обзиром на потребе, место и климатске прилике куће на селу подижу се као *приземне са подрумом* или *двоспратне* или што је врло економски *приземље са полуспратом*, где је један део (предњи) тавана (2 метра и 50 сантиметра висине) искоришћен за становање а задњи за оставу.

Станови у приземљу су нездрави, ако су за половину висине испод земљине површине.

У *нов стан* се не усељавај, док се добро не осуши. Један научник је казао: „прве године дај стан свом непријатељу, друге пријатељу а треће године сам седи.“

А шта се код нас на селу ради? Од како су почеле да се деле задруге због неслоге својих чланова, од тада се виђа, да „одељаци“ подигну шта било, мало крова над главом; не олепе и не доврше све а уселе се, те својим и дечјим плућима исуше зидове стана, да плате неслогу и незнање здрављем и животом. Таквих примера има свакодневно.

Мајстори за зидање кућа. Да би се куће хигијенски зидале, потребно је, да су мајстори и предузимачи упознати са главним хигијенским и грађевинским захтевима. Они обично дају планове и зидају.

Да би се постигло, треба сви предузимачи да положе испит и да добију право за то (мајсторско право). То и данас постоји, али многи раде и без

испита а други, пак, немају основног знања из хигијене.

Ти испитани мајстори били би одговорни за свој рад, ако би се нашло, да не одговара битним условима за здравље. Сваки сопственик може да зида кућу по свом нахођењу, потребама и материјалним приликама. Али, ипак, свака кућа мора да има, бар, битне здравствене услове, који су овде изнети. Ти би мајстори били најподесније личности, да се куће на селу зидају како хигијена захтева. Њихови планови и савети лако се усвајају, док се хигијенски савети од лекара тешко примају. Само је потребно, да се и за спрему тих мајстора одреди један *шечај* од два месеца, на коме би од стручњака научили све што је потребно. Морају се донети и извесне законске, грађевинске одредбе, које би зајемчиле изградњу таквих кућа.

Кућа мора да има сва потребна *оделења* — *собе*; собу за спавање за децу и одрасле; собу за ручавање и задржавање преко дана и за рад; кухињу, оставу — спремницу, купатило, нужник, подрум и таван.

Распоред одељења изводи се према месту и осталим околностима.

Салашња кућа на селу нема свих горњих одељења. Обично је једна соба за спавање свих укућана, затим једна „намештена“, „гостинска“, „парадна“ соба која је, без потребе, највећа и најбоља; затим велика кухиња, остава, и то не увек, подрум и таван.

Према броју чланова породице потребне су *две и више* соба за спавање. Собе да су толико велике да на једно лице долази најмање 15 кубних метара простора. Висина собе да није мања од два метра и 60 сантиметара а величина да није мања од 25 кубних метара.

Ниске собе имају и ниске прозоре, те немају сунца и нездраве су.

Деца да имају засебну собу. То је потребно са здравственог и моралног гледишта.

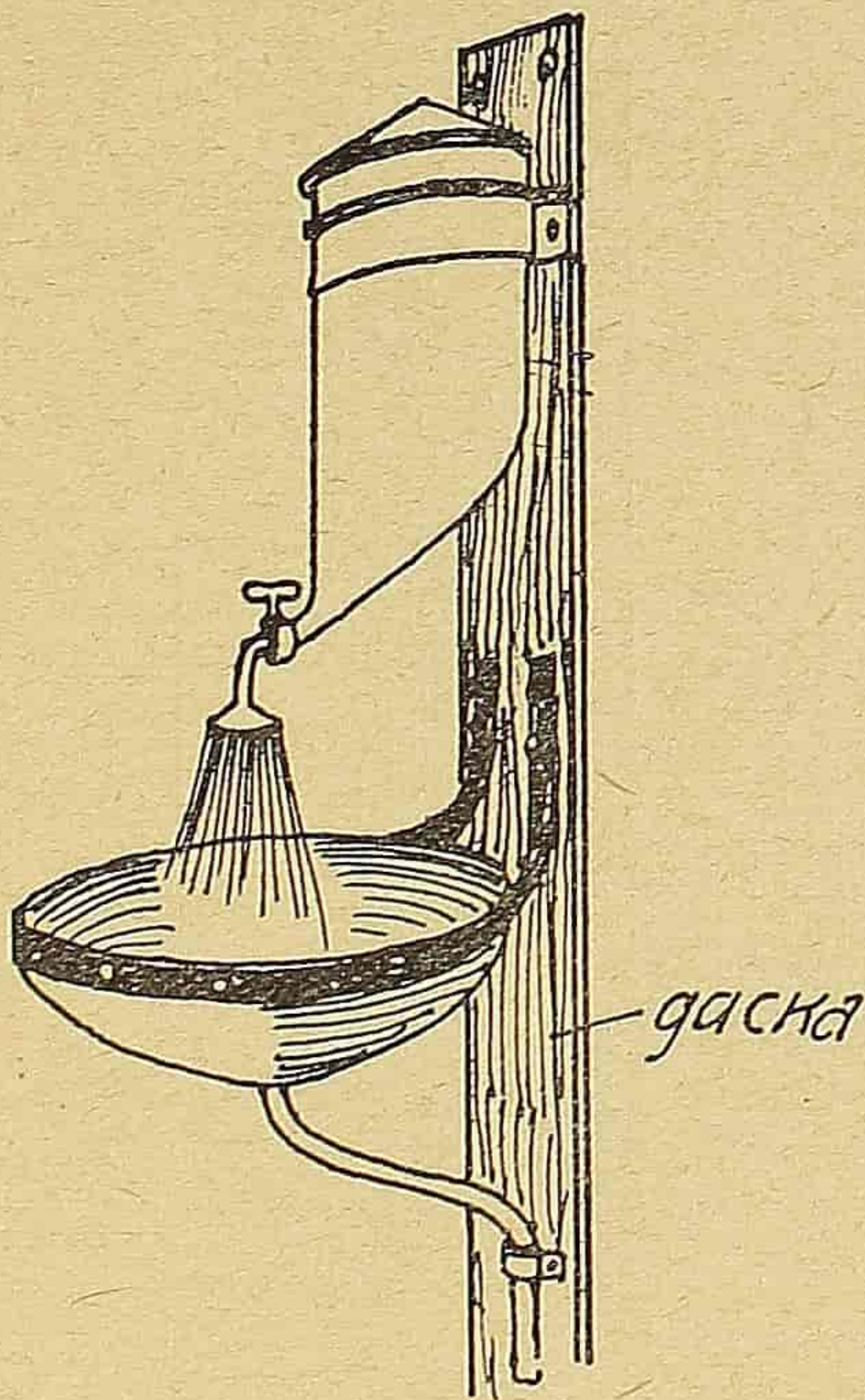
Соба за ручавање, бављење преко дана и за рад, нарочито зими, да је засебна а не у којој се спава, јер таква соба не би била никад чиста, проветрена и удобна за спавање.

Собу за госте не мора да има свака кућа, где нема могућности. Прече је здравље чељади него ли да се чува најбоља, највећа и највиднија соба за госте, који долазе неколико пута у години.

Кухиња је потребна за сваку кућу. У соби где се спава, ручава и ради, не сме да се кува. Та уштеда у простору, у гориву, врло је скупа; она често стаје здравља и живота.

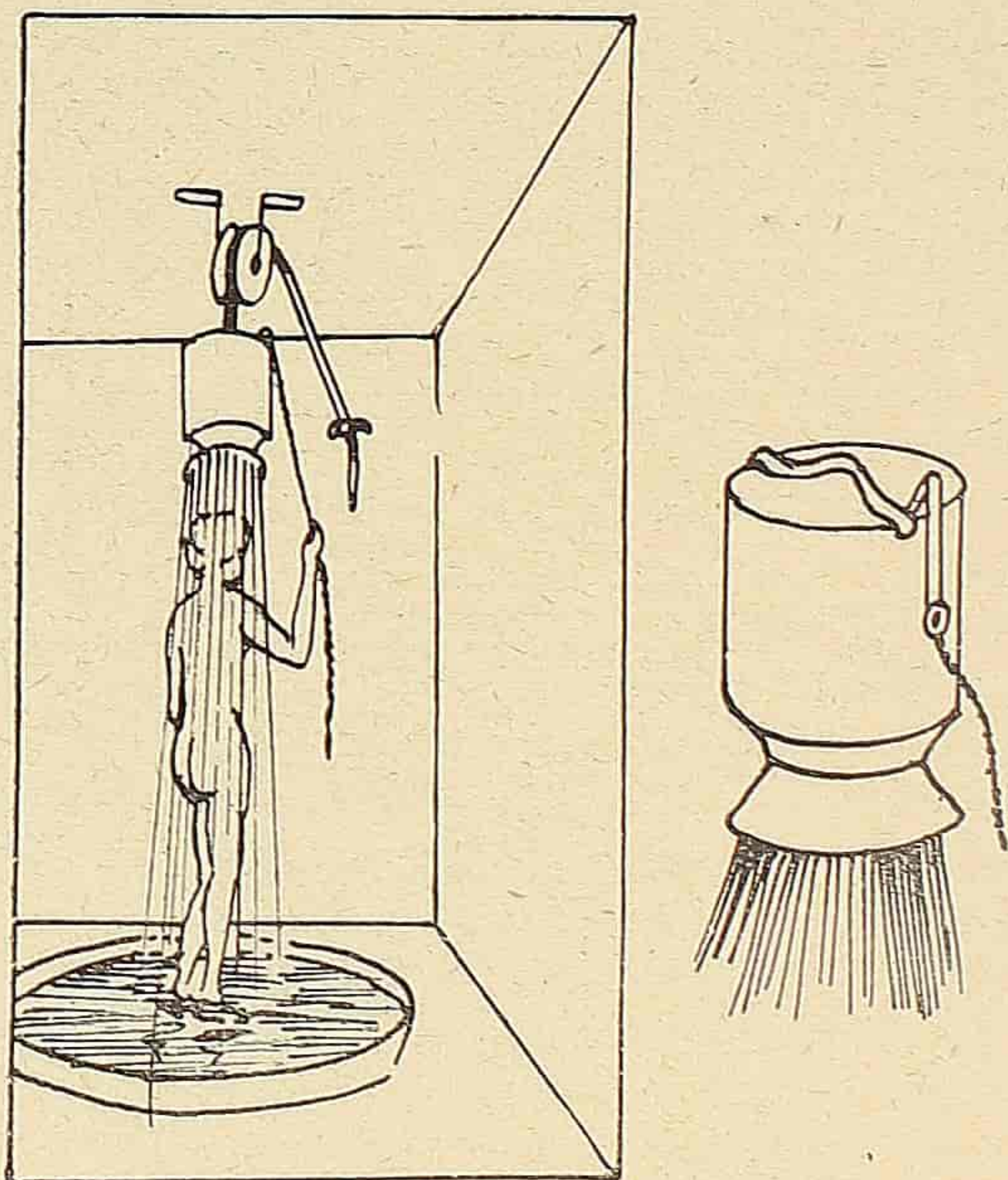
Кухиња да је окренута северо-истоку или југо-западу. Она мора да је довољно пространа, светла и здрава, јер у њој домаћица проводи већи део дана око спремања хране.

У кухињи да има *чесма* за воду (од водовода или обична чесма где се вода сипа), суд за нечисту воду, која се помоћу цеви кроз зид одводи у помијару или олук.

Чесма за воду.

Остава -- *сиремница* не сме да служи за склањање са очију свега онога што је нечисто, већ да се ту склони оно што није сваки час потребно. Остава да има прозор ради проветравања и сунчане светлости.

Купатило са душом.

Купатило је сада и за варошку кући а камо ли сеоску највеће предовољство, место да је купатило битан услов, да се без њега ни једна кућа не сме подићи. Томе је узрок, у многим случајевима, наша недовољна свест о потреби купања за здравље.

Купатило је лако извести па и у кући на селу, То не стаје много; то се једанпут подиже а свакодневно служи и сигурно продужава живот за дуже година.

Купатило се намести у једној одаји, која има везе са собом за спавање или седење преко дана.

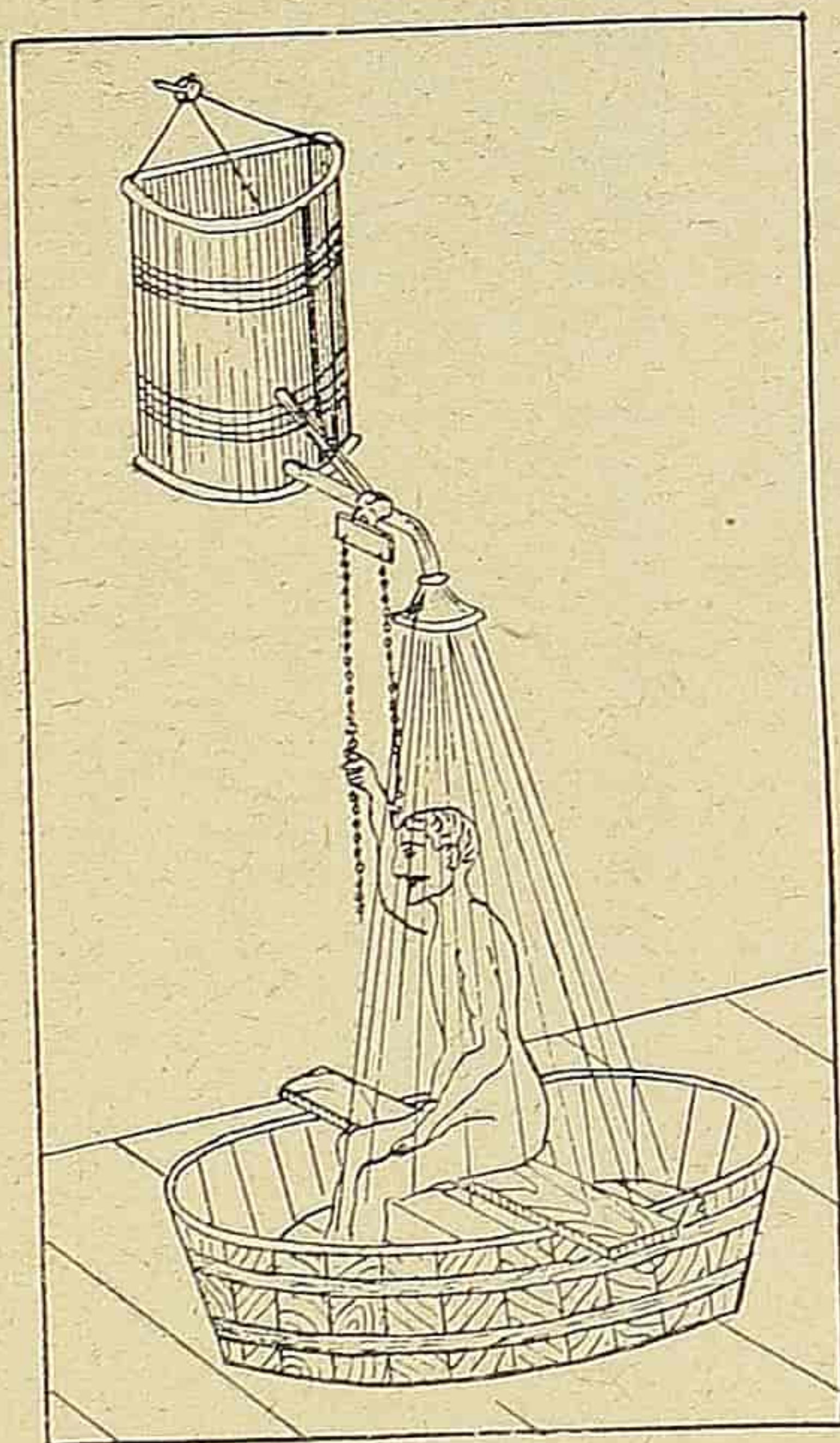
Та соба да је два метра дужине а 1.50 метар ширине. Под да је од бетона; зидови озидани и премазани цементним малтером, да би чували од влаге. Вода из купатила изводи се у нужник да спира нечистоћу.

У купатилу да има када и пећ за загревање воде и душ (канта са решетком). У купатилу да има умиваоник и чесма за свакодневно умивање.

Где је то немогуће одмах извести, онда се у таквој соби намести једна канта са решетком (душ), у коју се сипа загрејана вода. Канта се обеси о таван и спушта помоћу чекрка или конопца. Канта да је велика 20—30 литара, да могу да се окупају два до три лица.

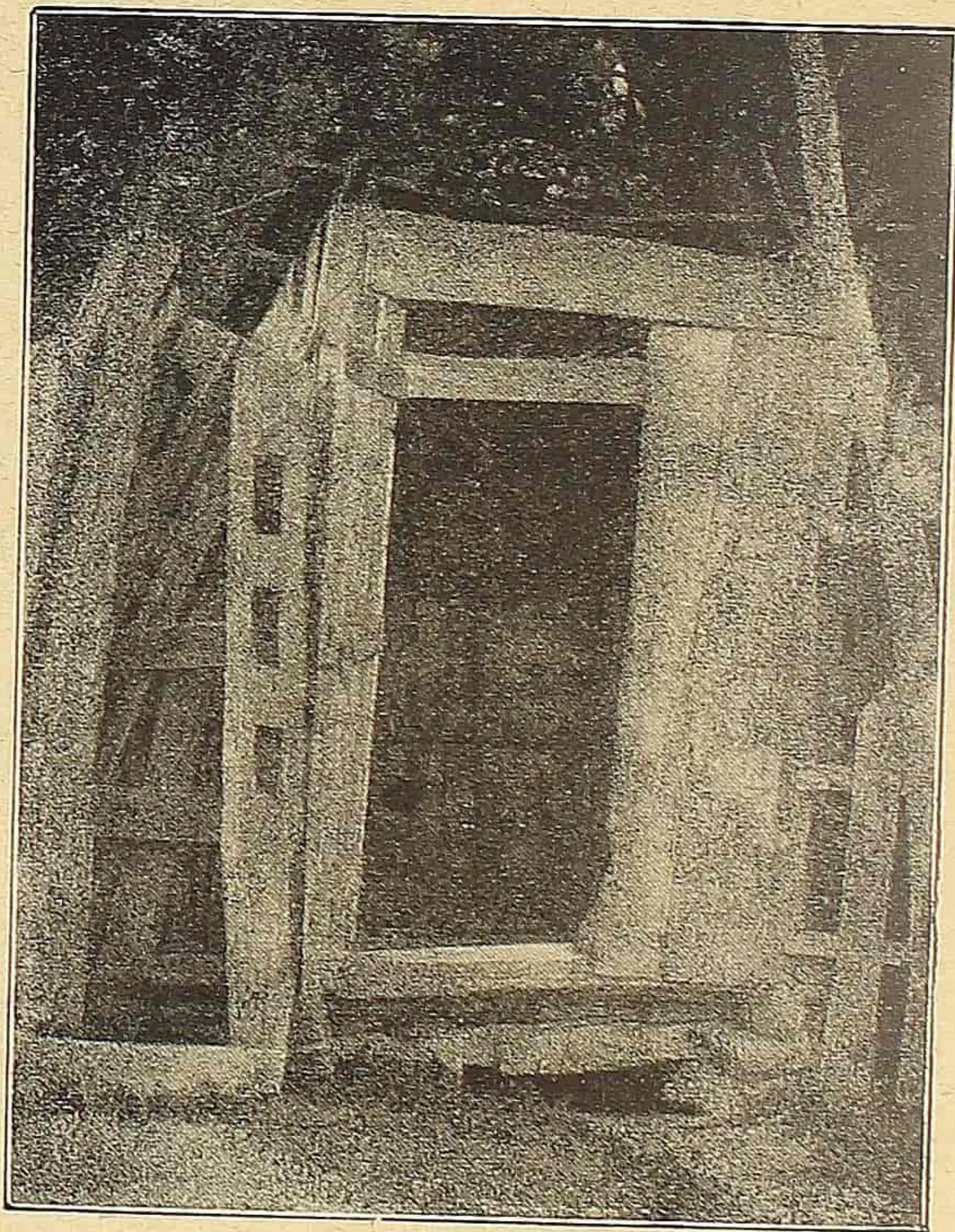
Купање под душом је врло добро и здраво, јер се тиме спира сва нечистоћа, те се не задржава на телу као при излазу из купатила.

Примитивних купатила има у кућама јужних крајева, нарочито у турским кућама (хамамџик).

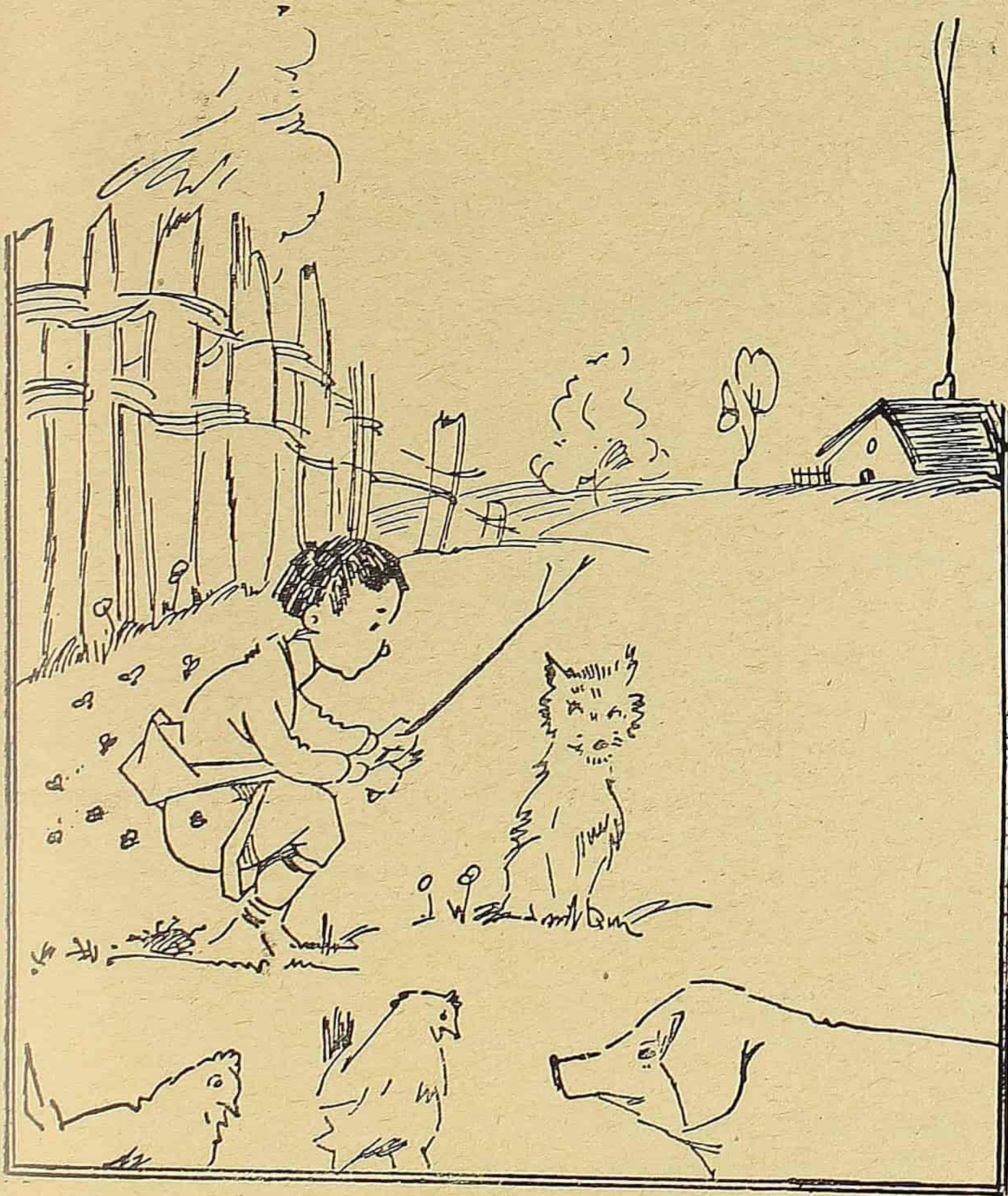
Канта као душ за купање.

Нужник је болно место у здравственом погледу како на селу тако и у вароши. За избацивање нечистоће из тела (измета и мокраће) употребљава се по нужди свако место, не бринући при томе,

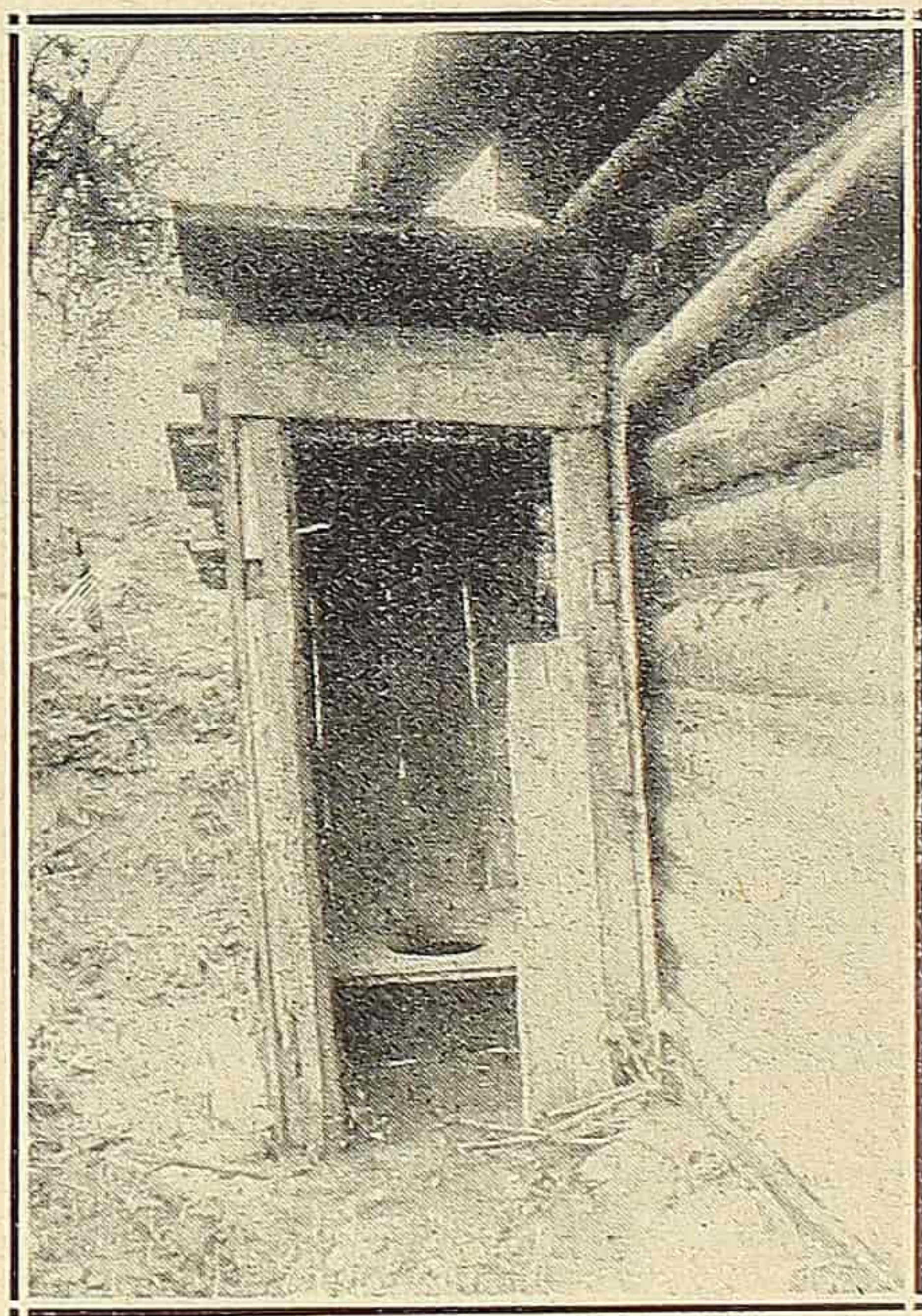
Нехигијенски нужник (Босна).

да ли се тиме неће понова сам згадити или његов сусед. Где нема одређено место за свршавање нужде, не може да се скрије од света, нити да се одбрани од домаћих животиња и мува.

Како се свршава нужда на селу, где нема нужника —
захода.

На селу нема свуда нужника. Има срезова где има само неколико нужника. „Нужда“ се свршава око плота, у жбуњу, у јарузи, на њиви, а деца и поред куће, где и како ко стигне, према времену,

Нехигијенски заход — нужник (Хрватска).

доба дана и „нужди“. И онда је јасно, зашто је на селу, где треба да има довољно чистог ваздуха, смрад и да се нечистоћом преносе многе болести: трбушни тифус, срдобоља, колера, обичне глисте, пантличара (тракавица) и др.

Ове болести у народу не могу да се смање а

још мање да се искорене, док свака кућа не буде имала добар, хигијенски нужник.

Има села где нема ни један нужник и крајева где се нужник може наћи само код школе. За један крај требало је проћи неколико села, док се нашао један и то „наерен“ нужник ради снимања.

А и где има нужника, нарочито поред воде, ту се не гледа где ће бити. Огради се једно место мало са стране, покрије се, на под се наместе две гредице и нужда се свршава у воду, која тече даље кроз двориште на улицу, где се други умива, где пере поврће, где је у близини кухиња или месарница.

Свака кућа треба да има нужник. Најбоље је да је нужник под истим кровом. За одвођење нечистоће у главну јаму служи вода из домаћег водовода или из веће канте (резервоара), у који се вода сипа по потреби.

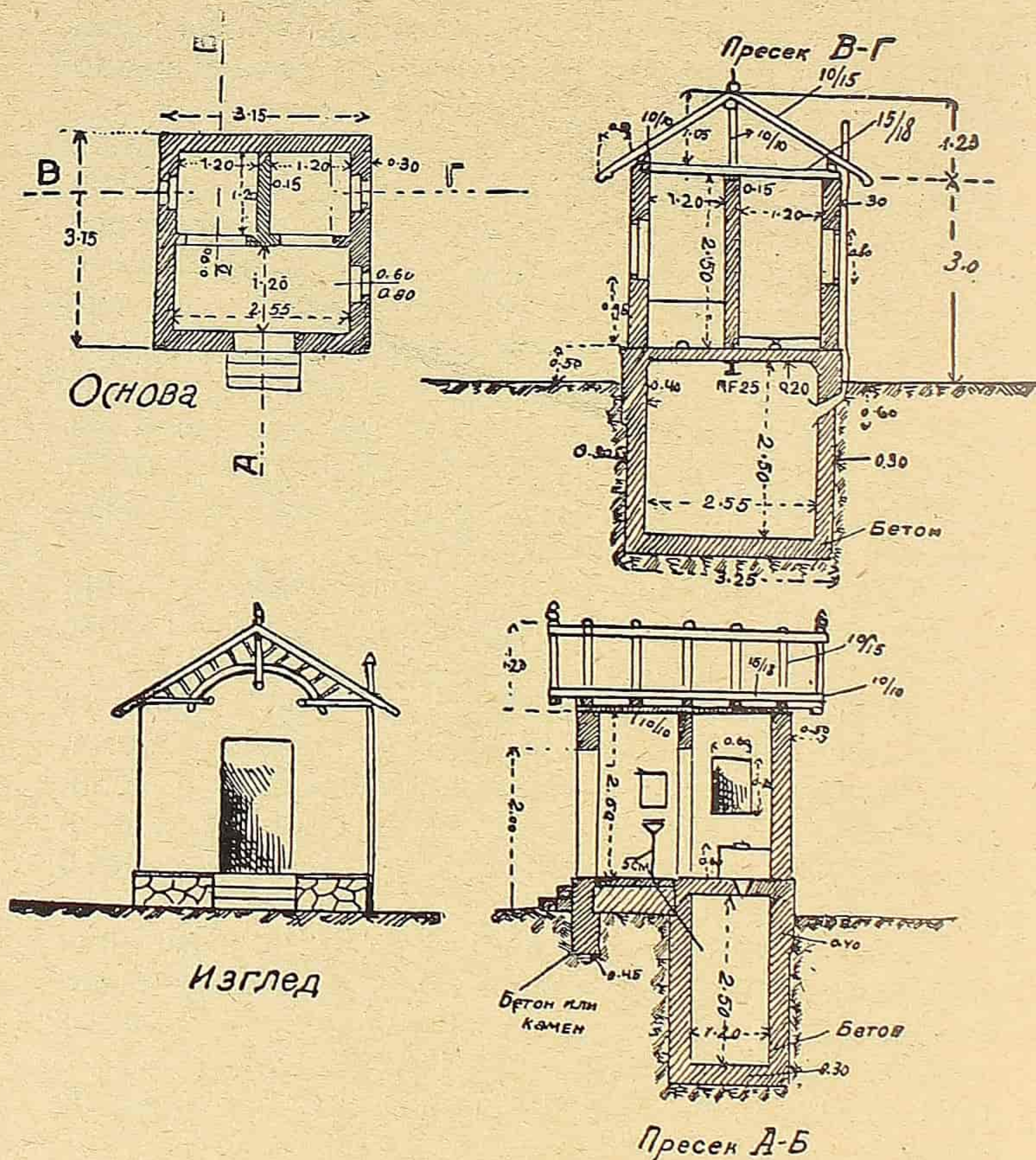
Где то није могуће, онде се направи нужник у дворишту, само да је даље (за 10 метара) и ниже од бунара али, ипак, близу куће.

Неподесан и удаљен нужник од куће чини те се на селу свршава нужда где било, лети и зими, а нарочито ноћу. Такав нужник за децу и болеснике зими је права мука: упрља се, намучи се и назебе док оде до нужника или трпи више него што треба, само да не иде зими тако далеко.

Ако је нужник у кући под истим кровом, онда мора да има широку одводну цев ради одвођења и спирања нечистоће у *нужничку јаму*, која је даља од куће за 5—10 метара. Та јама је цементом озидана и цементном плочом покривена, да може по потреби да се чисти.

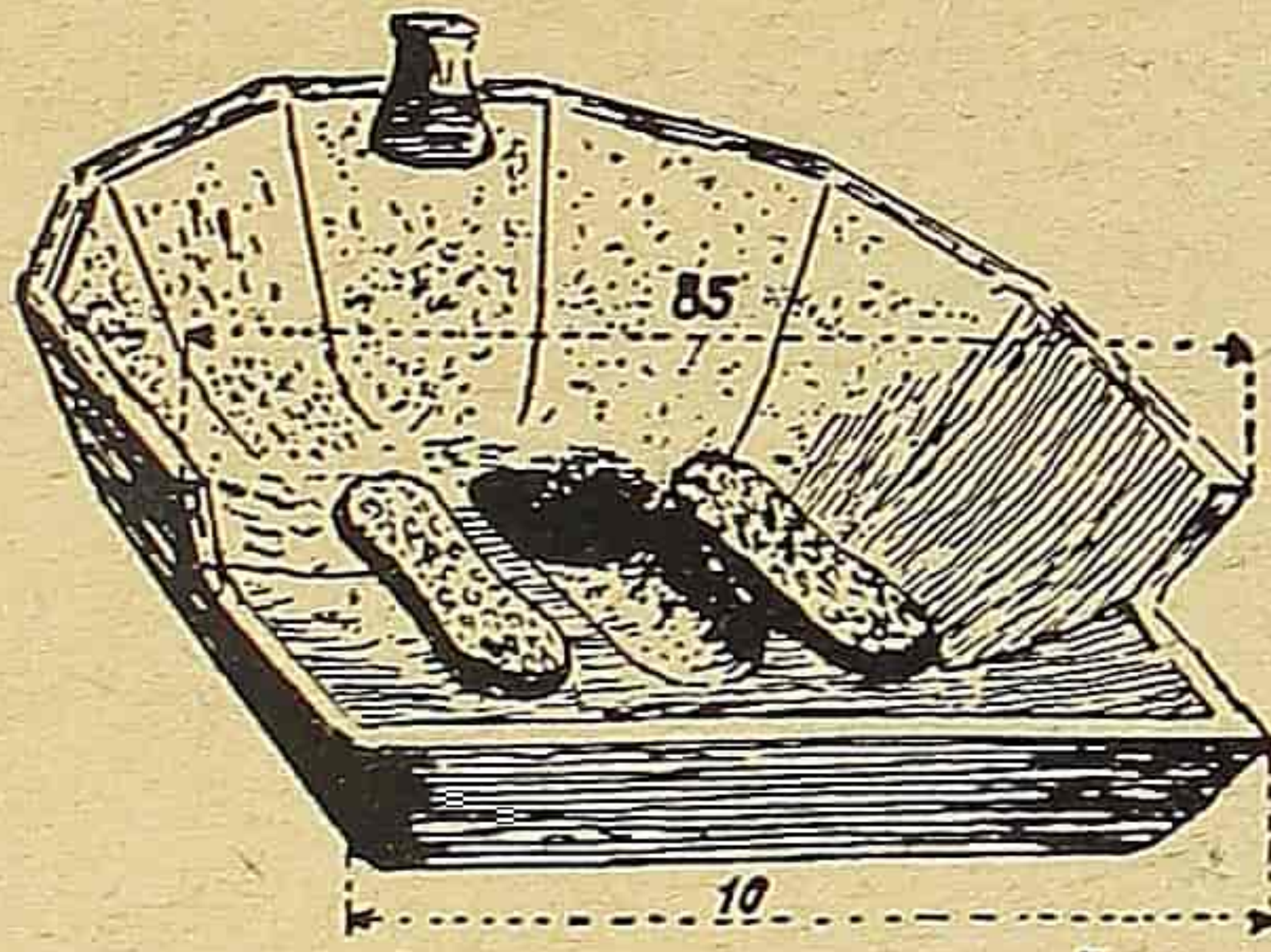
Ако је нужник ван куће, онда је нужничка јама испод самог нужника, дубока 2 до 3 метра, широка један до један и по метар, према броју лица, која исти употребљавају. Дно и зидови да су озидани и олепљени цементним малтером. Зи-

довида су од цигле, олепљени, окречени, са једним прозором или надвратником а кров да је од црепа.

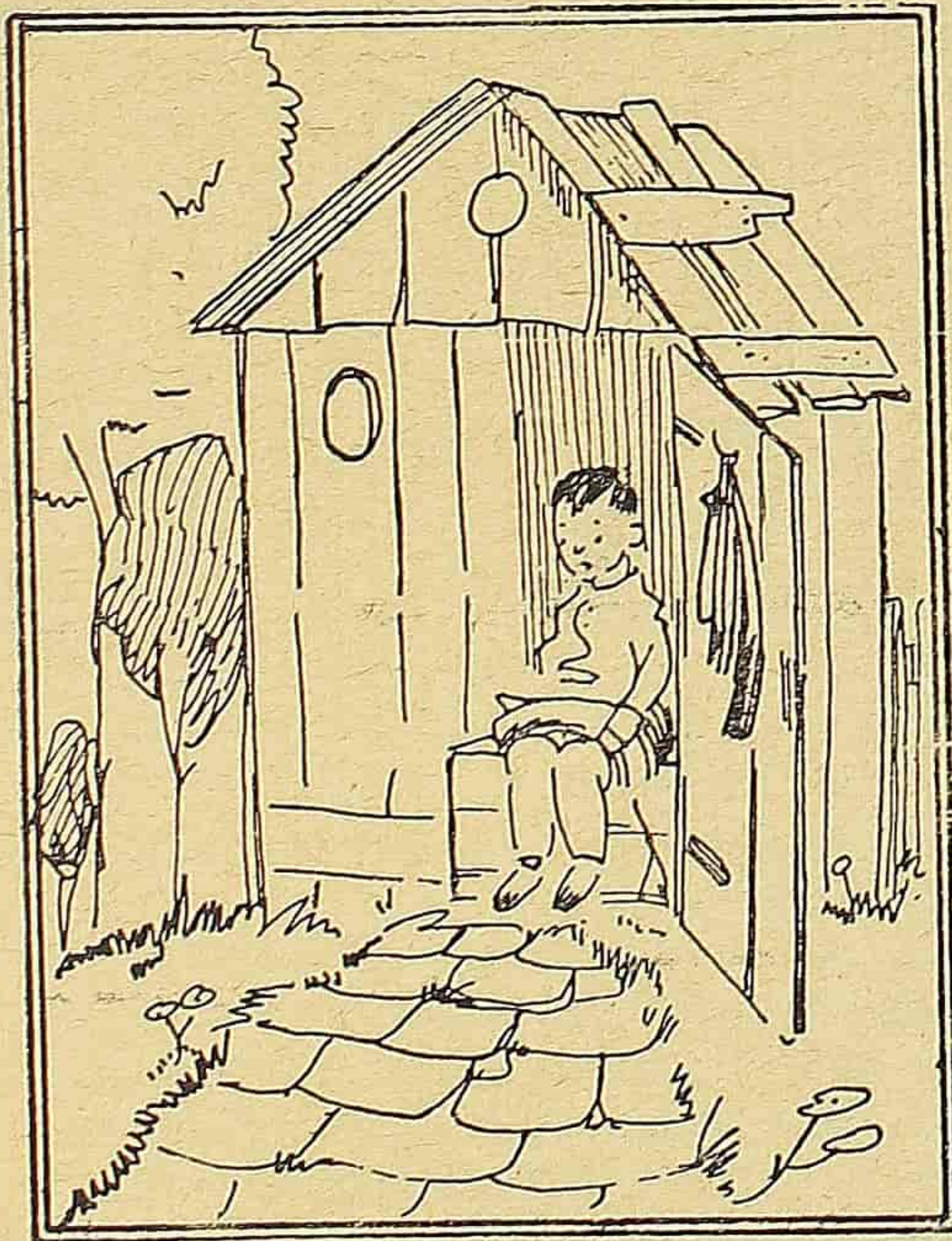

План за одвојен нужник.

Где је то немогуће, онда се наместе нарочити судови, бурад од лима (бурад од бензина), у коју

Нужник - чучабетц.

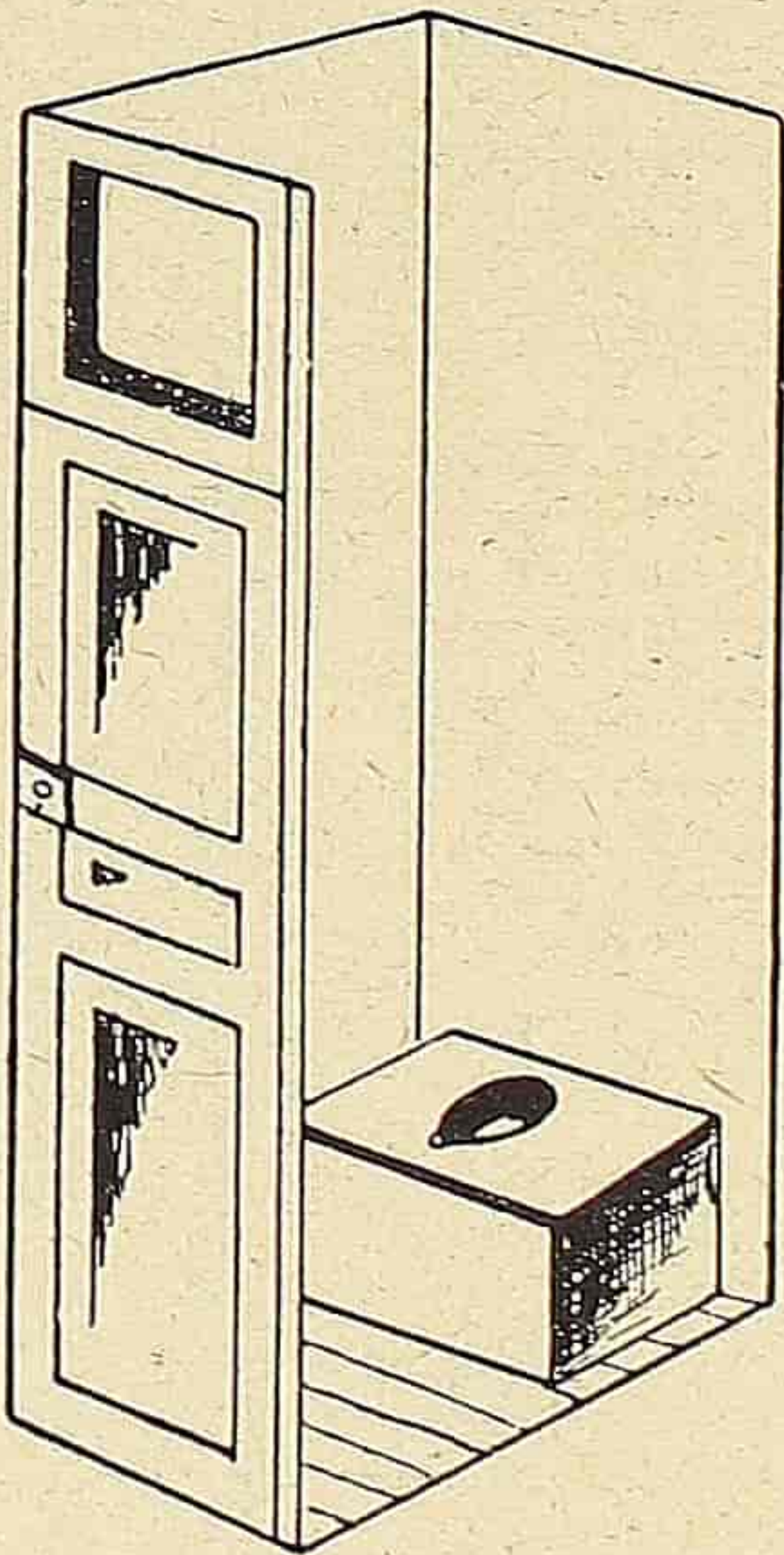

Нужник са седиштем.

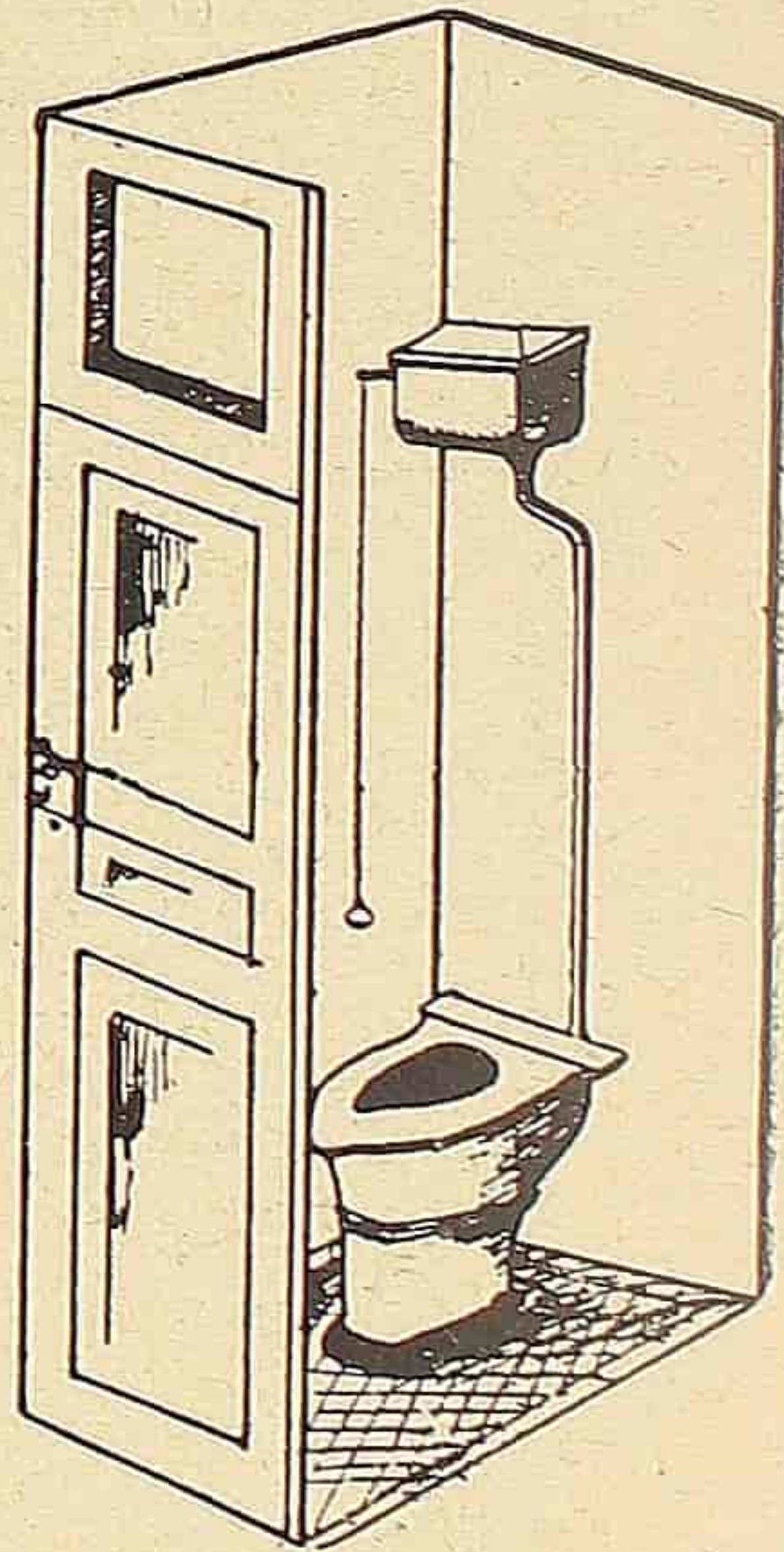
би се нужда свршавала и према потреби са бурадима износила.

У нужнику да је под од бетона, да би се чистоћа боље одржавала. Под од дасака је непрактичан.

Седиште, где се нужда свршава, да је од бетона на коме се чучи а да се не седи, тако звани *чучавац*, јер се не загађује лако а добро се чисти.

Нужник са „сандуком“.

Нужник са спирањем.

Но, тај начин вршења нужде није подесан а по здравље је и штетан, јер се човек намучи чучећи, док нужду сврши. Зато је удобније *седиште* направљено од дасака (сандук) а још боље од порцулана ради одржавања чистоће.

Ради угушивања смрада, где нема довољно воде за спирање, употребљава се за поливање не-

чистоће свеже кречно млеко, галица, хлорни креч и карбол.

Свршавање нужде за време рада у пољу не сме да се врши где се стигне: у ров, поток, иза врзине, већ у нарочиту рупу, где се измет одмах покрива земљом. Тиме се спречава смрад и пренашање болести а њива ђубри.

На имању где се посведневно ради, треба да има уређен нужник.

Осветљење дневно за кућу је довољно ако су прозори велики. Ноћу се на селу, нарочито лети, кад су кратке ноћи, и не употребљава никаква вештачка светлост. Вечера се за видеља и леже у први сумрак. Зими се употребљава: петролеум — гас у лампи са стаклом; лампа без стакла (фитиљача), која пуши и смрди; свећа, жижак (зејтин у чаши са фитиљем или жишком), луч за краће време а где и ватра са огњишта.

Све ове врсте светлости неподесне су и нездраве, јер стварају смрад, гар, кваре ваздух и дају слабу светлост.

За кућу на селу била би најподеснија светлост од лампе са стаклом и округлим, широким фитиљем и петролеумом — гасом.

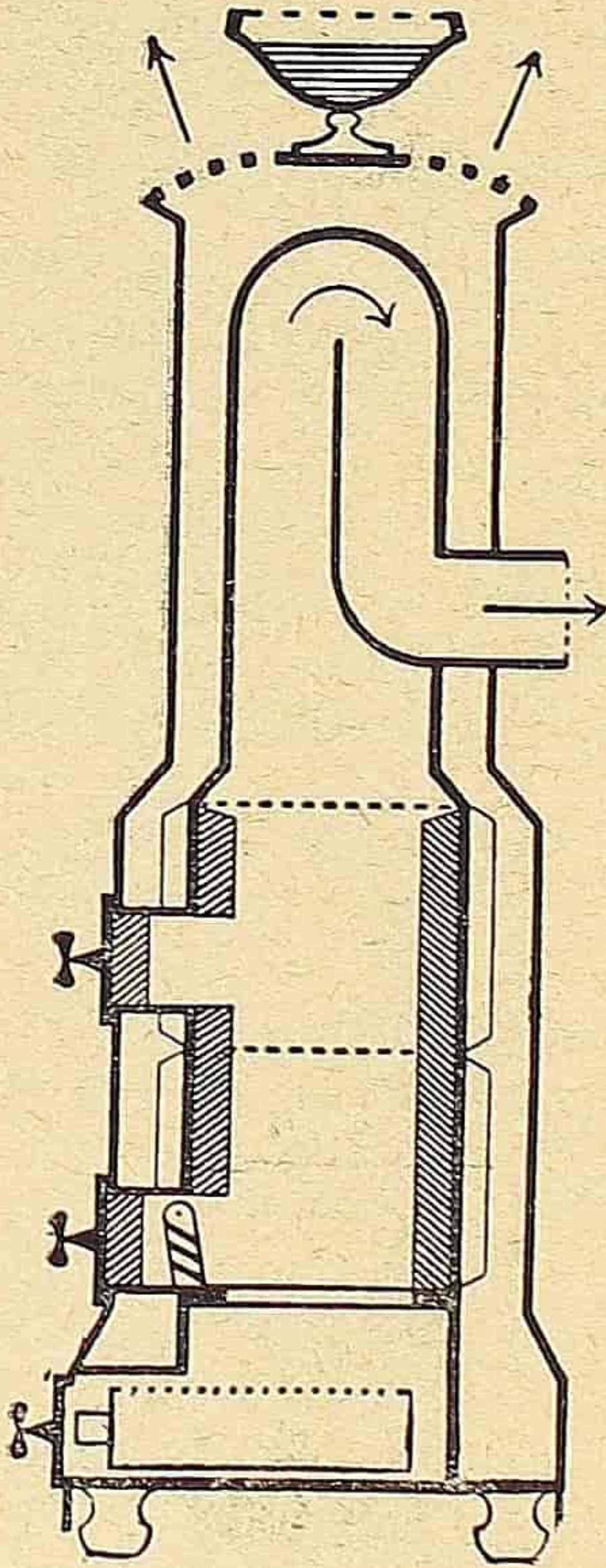
За осветљење улица на селу могу се употребити лампе са карабидом.

Код нас има довољно водене снаге, која би се употребила, поред економских потреба, и за електрично осветљавање читавих крајева а електрично осветљење је најбоље и најјевтиније.

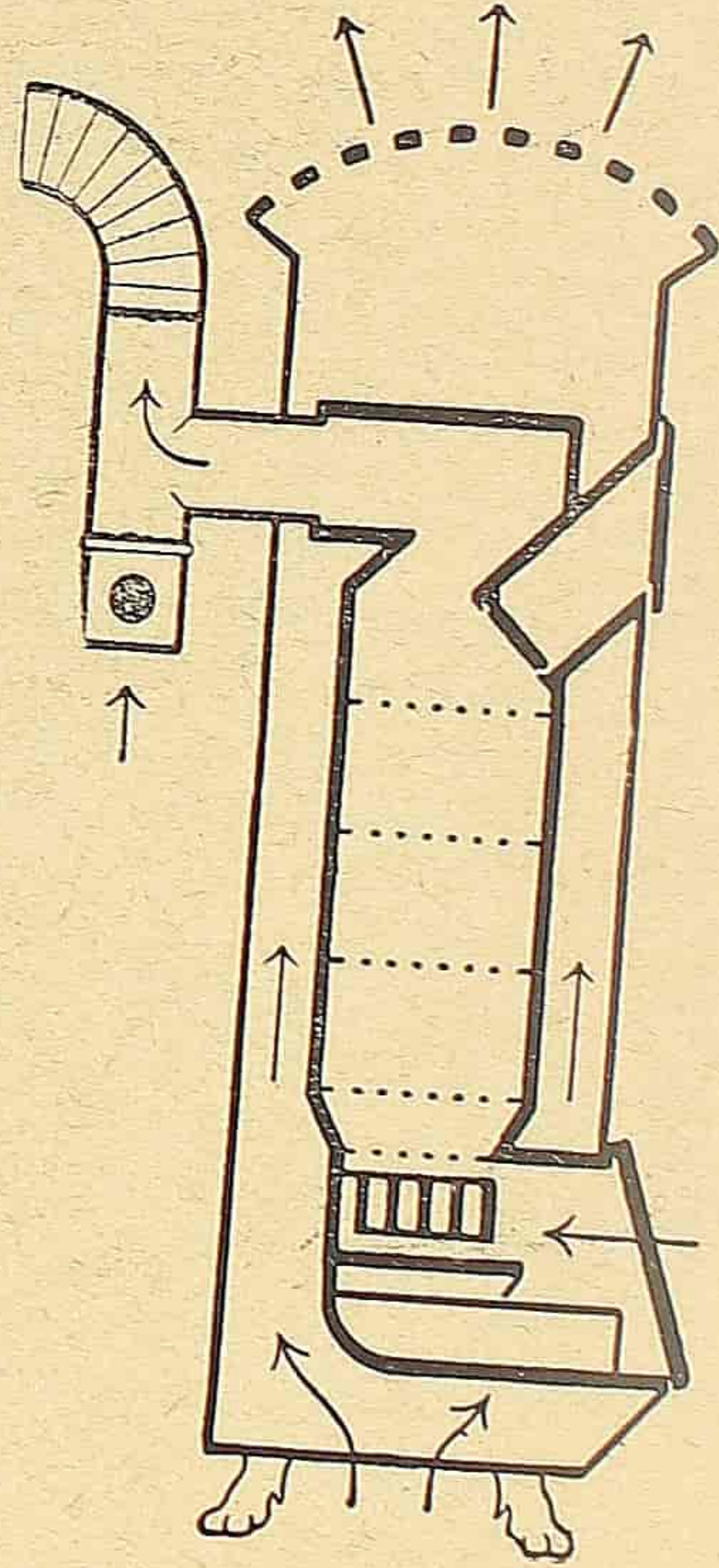
Намештај у кући је оно што је одећа на човеку. Зато у свакој кући да има онакав намештај, који одговара здравственим потребама. Оно што је у кући сувишно, то је некорисно; све што је мање, то је штетно по здравље.

Пећи су добре од каљева (земљане), гвоздене са омотачем (ирске и американске), које се лагано

загревају, дуго држе топлоту и не производе смрад. Пећи од лима (блеха), „ластре,“ нездраве су, јер се брзо загреју и охладе и проузрокују смрад за-

Пећ са омотачем.

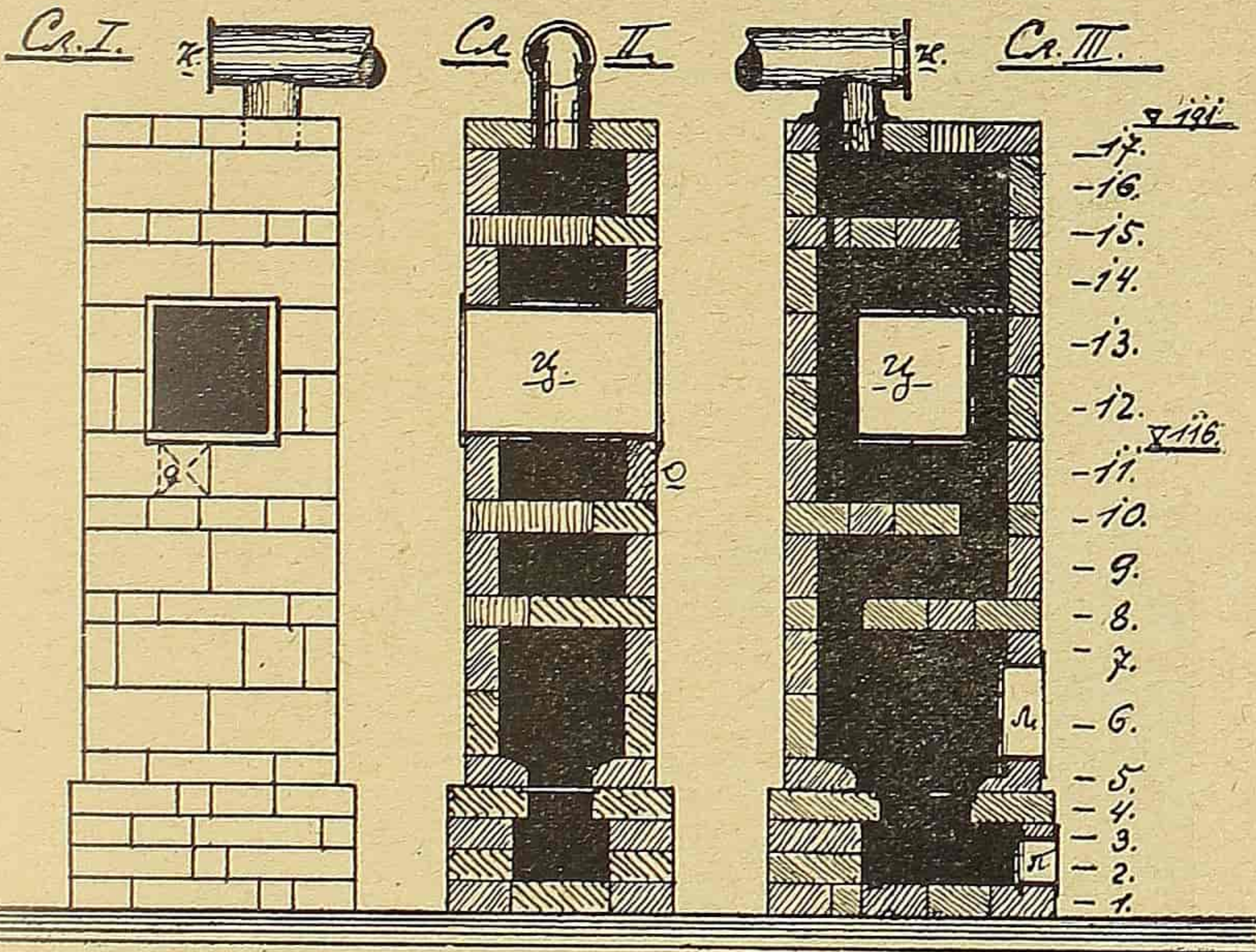
Пећ са омотачем подесна за одмеравање топлоте и проветравање.

гревањем. Нарочито направљене пећи од цигала по методу Главинћа добре су и практичне. Старе, земљане пећи тако зване „сандучаре“ нездраве су и неекономске.

Пећи да се ложе изнутра, из собе, а не споља, из ходника.

Пећ треба да загрева собу тако, да је у соби топлота до 20 степени кад се седи и ради, а 15 кад се спава.

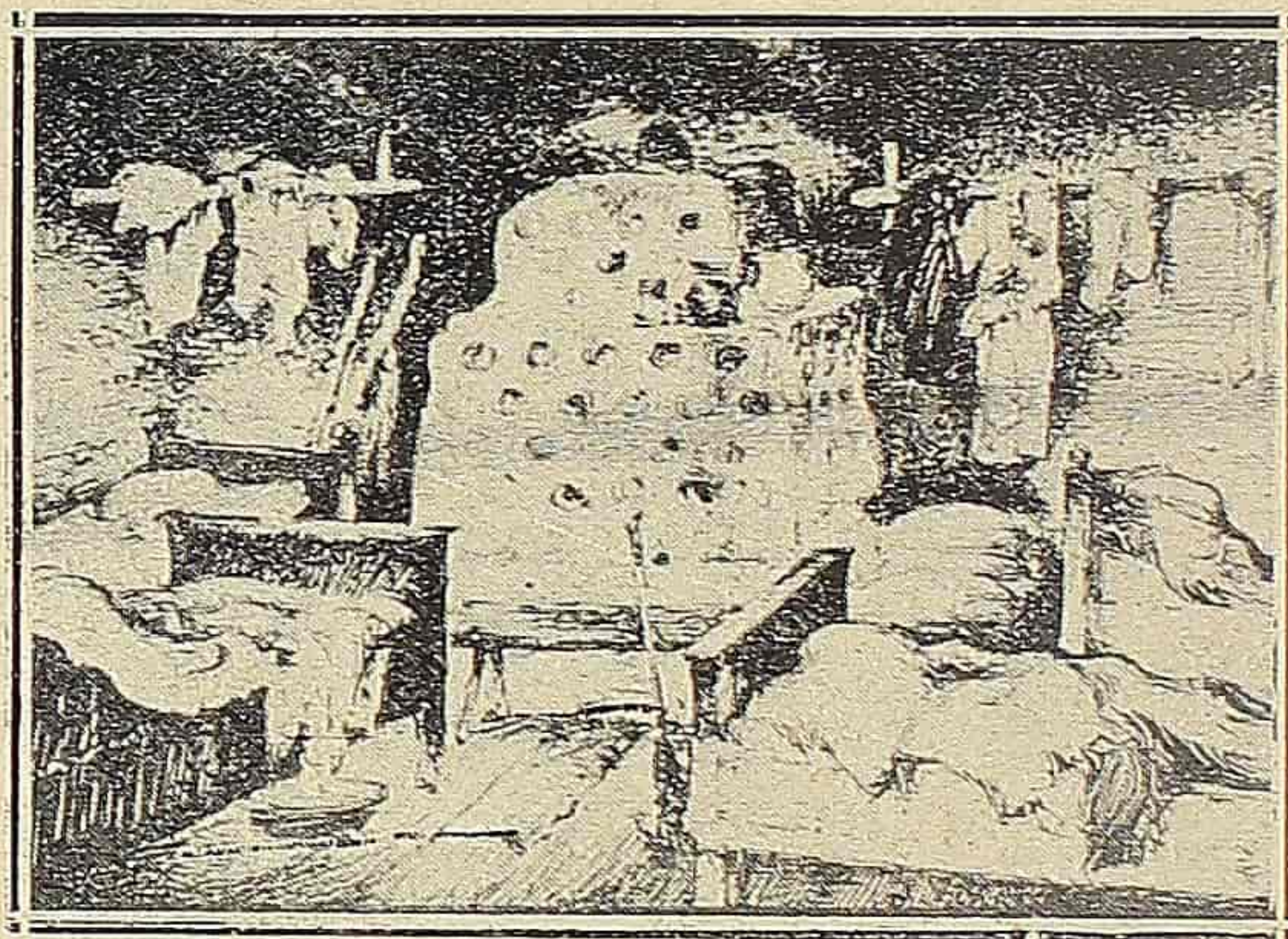
Пећ
за сељачке домове.

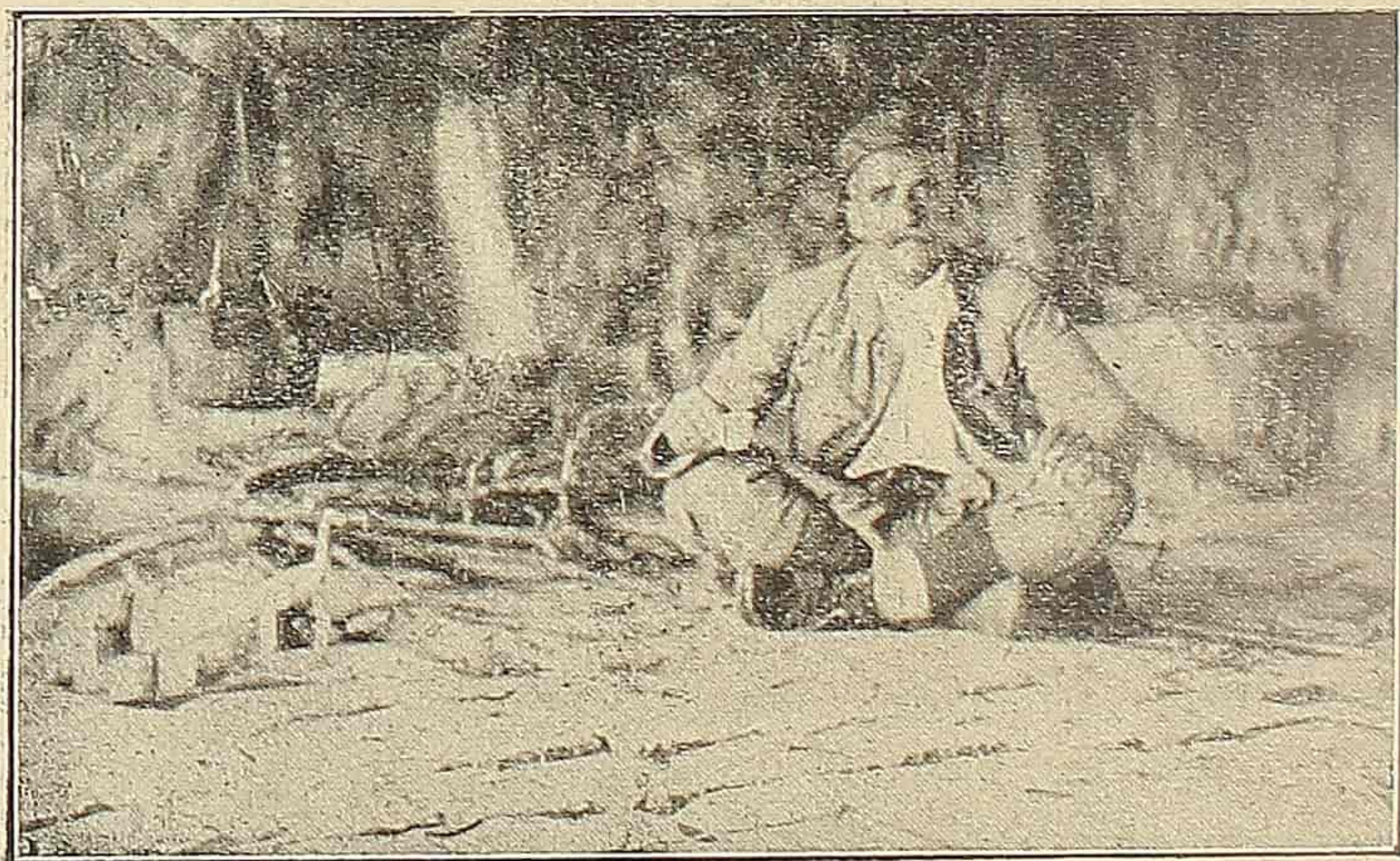
„Главинићева пећ“.

Димњак за пећ да је затворен и озидан; да није сувише широк (комин), да је ван крова за 50 сантиметара и непокривен (гологлав) а не са „капицом.“

Шпедничар („шпорет“) у кухињи треба да замени „огњиште“ — „ватриште.“ Узидан шпедничар

Земљана пећ.
Изглед неуређене собе (Хрватска).

Кухиња и ватриште са широким димњаком (Црна Гора).

је бољи и практичнији, јер се боље греје и дуже држи топлоту него не узидан, али троши више горивог материјала,

Спремањем хране на штедничару уштеди се велика количина горивног материјала, тешкоће при раду и у времену него кад се храна спрема на отвореном огњишту, где се утроше кола дрва;

Кухиња. Спремање хране у котлу (Босна).

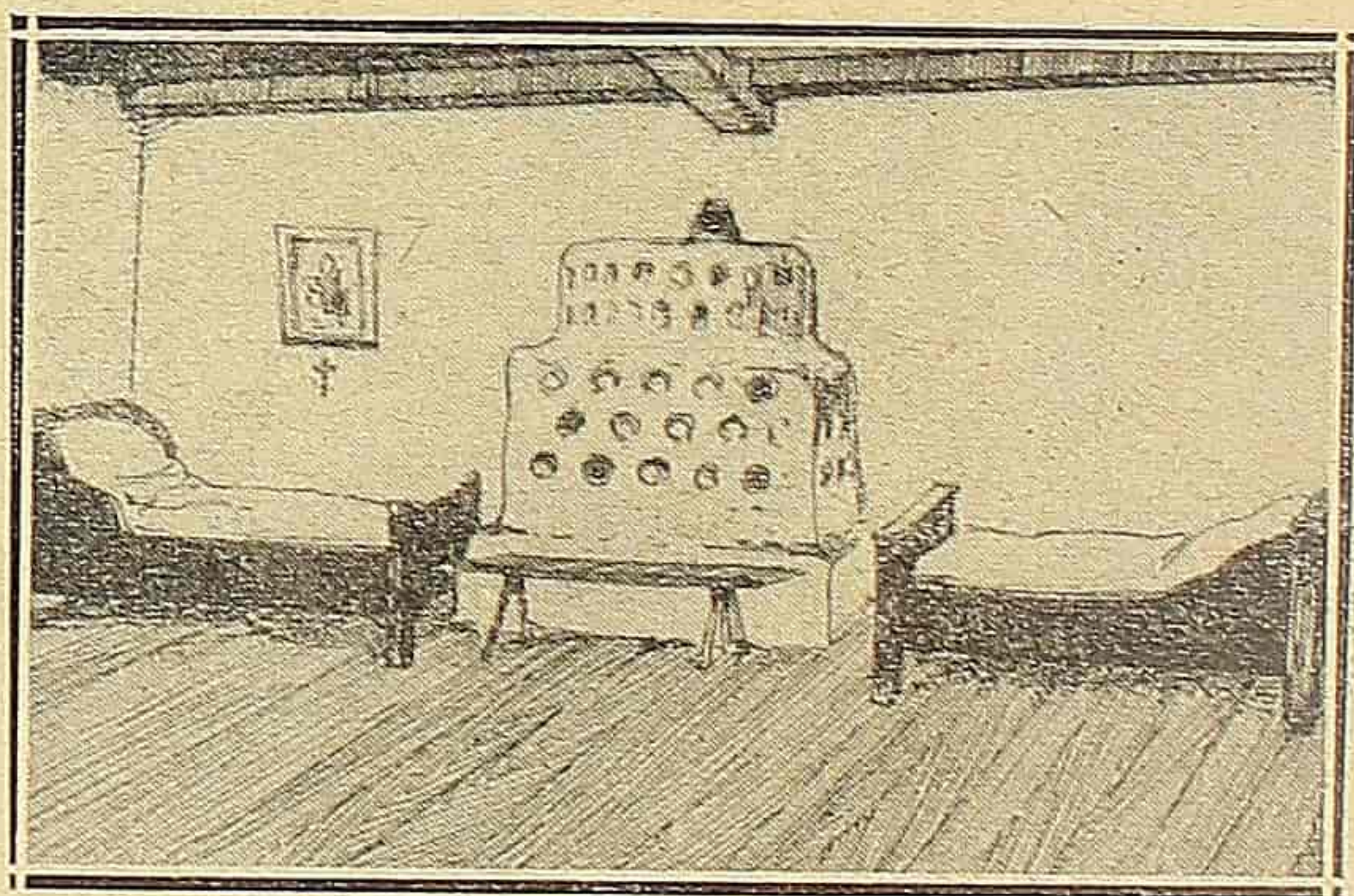
намучи се сагибајући; од ватре се загреје; од дима загуши а очи поцрвене, док се ручак спреми.

Широки димњаци у оцаклији-„кући“ извлаче брзо нечист ваздух па и топлоту.

Загревање воде и спремање хране у котлу и бакрачу на веригама у оцаклији непрактично је и не економски.

Сушење мяса и сланине у оџаку, где се кува, није практично, јер је месо прљаво од гара и јако димљиво. Зато нека се направи нарочита сушионица од једног до 2 кубна метра простора. Она се озидва са пола цигле. У горњем делу спроведе се чунак за дим а у доњем се направи ватриште. По средини се извеша месо на моткама.

У штедничару може да се испече хлеб и друго пециво и спреми храна и за највећу породицу, те

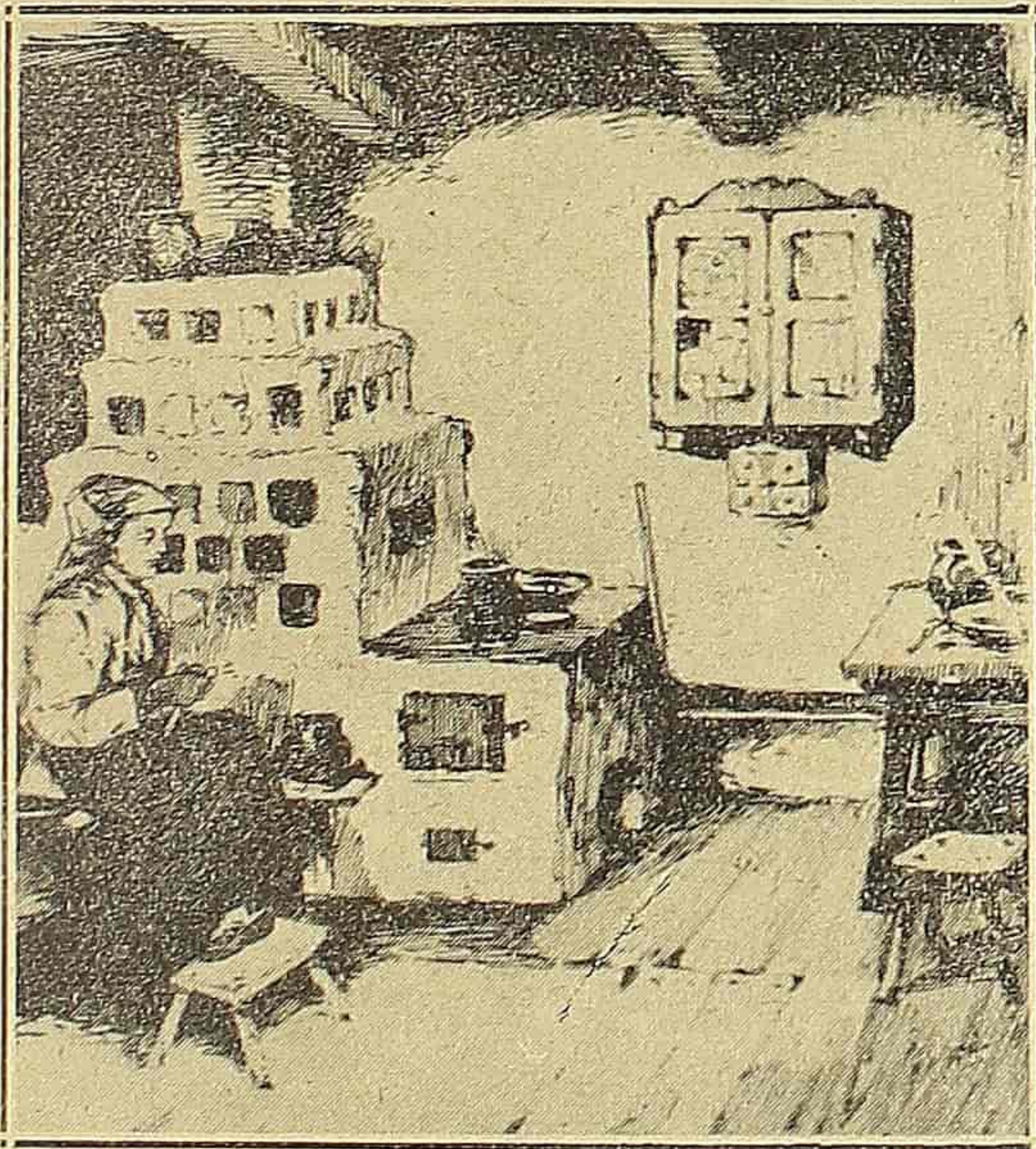
Изглед собе намештене (Хрватска).

не мора хлеб да се запреће у огњиште, у црепуљу, или да се пециво на ражњу обрће.

Штедничар не сме да буде у соби где се спава. У кухињи да има „сушаоник,“ нарочито место за сушење мокре обуће и одеће.

За сушење обуће, где је већа породица, може да се направи и нарочита пећ, која се загрева од штедничара, огњишта, где се обућа извеша у затворен простор (сандук) а нечист ваздух одводи кроз димњак на поље.

Свако лице мора да има засебан *кревет*. Нездраво је да деца заједно спавају у једном кревету а још више са одраслим. У кревету се проводи по осам часова за 24 часа а деца и по 10 до 12 часова; па ако кревет није удобан, ако жуљи, да се после спавања устаје изломљен; ако се гуши знојем,

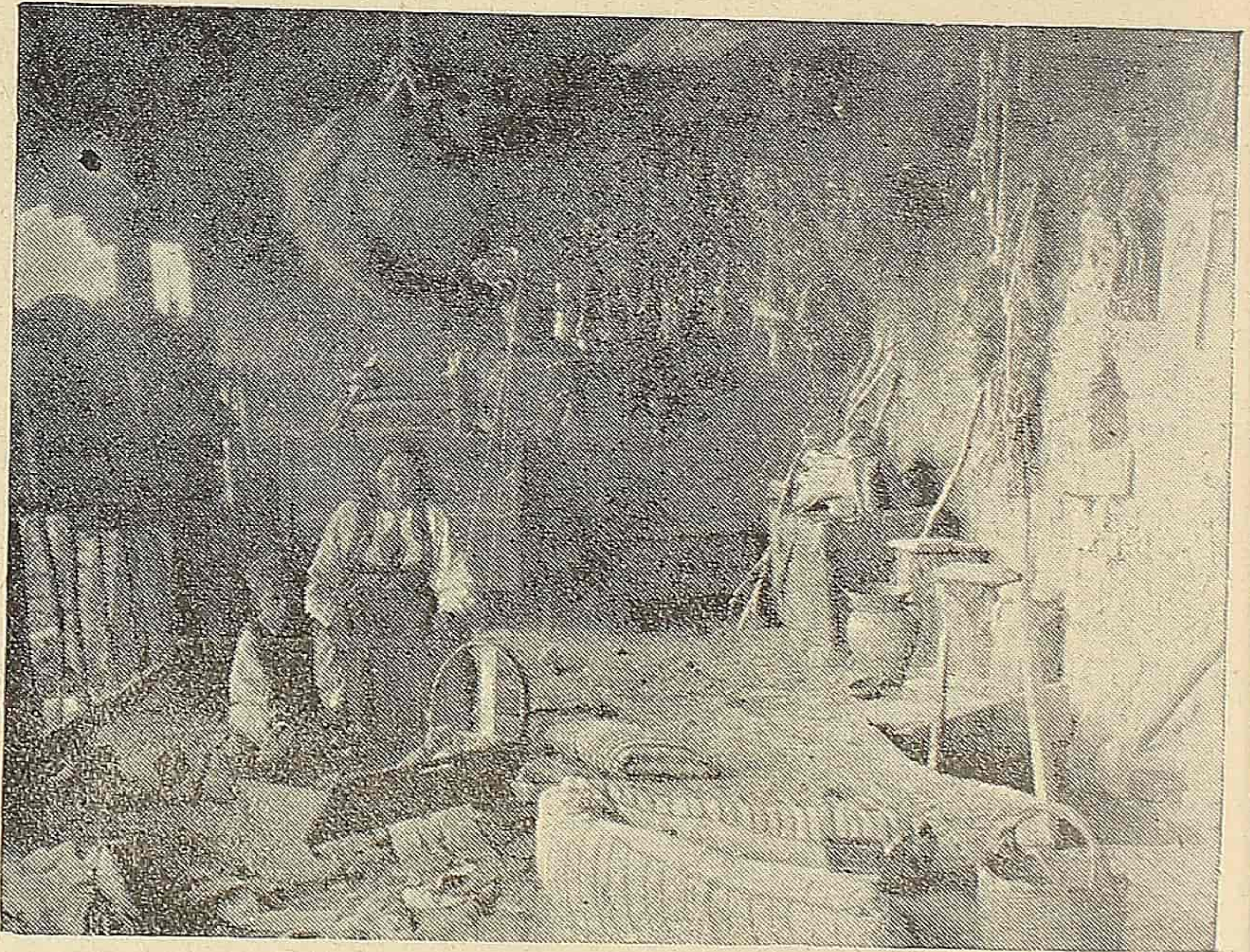
Уредна кухиња (Хрватска).

издисаним ваздухом па и задахом од дувана и пића онога, који с њиме спава, онда сан не даје одмор већ умор.

Без потребног броја кревета не сме да буде ниједна кућа. Спавање на земљи, на мало сламе, нездраво је. То сигурно проузрокује многа оболења поред непријатности од таквог спавања.

Кревет да је од дасака или још боље, ради чистоте, од гвожђа и да је уздигнут од пода најмање за пола метра.

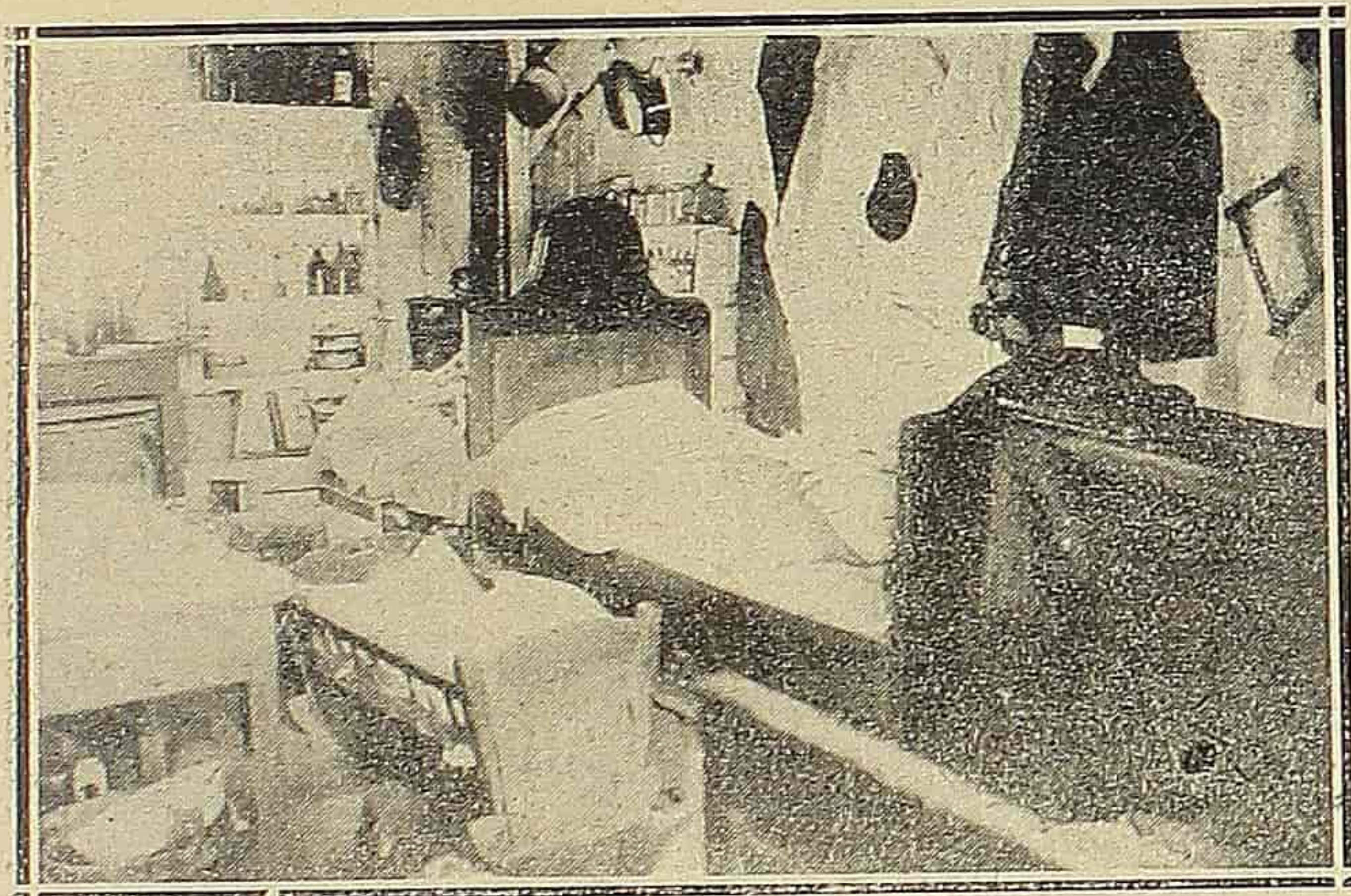
За кревет да има потребних ствари за спавање: сламарица или душек, преко тога чаршав;

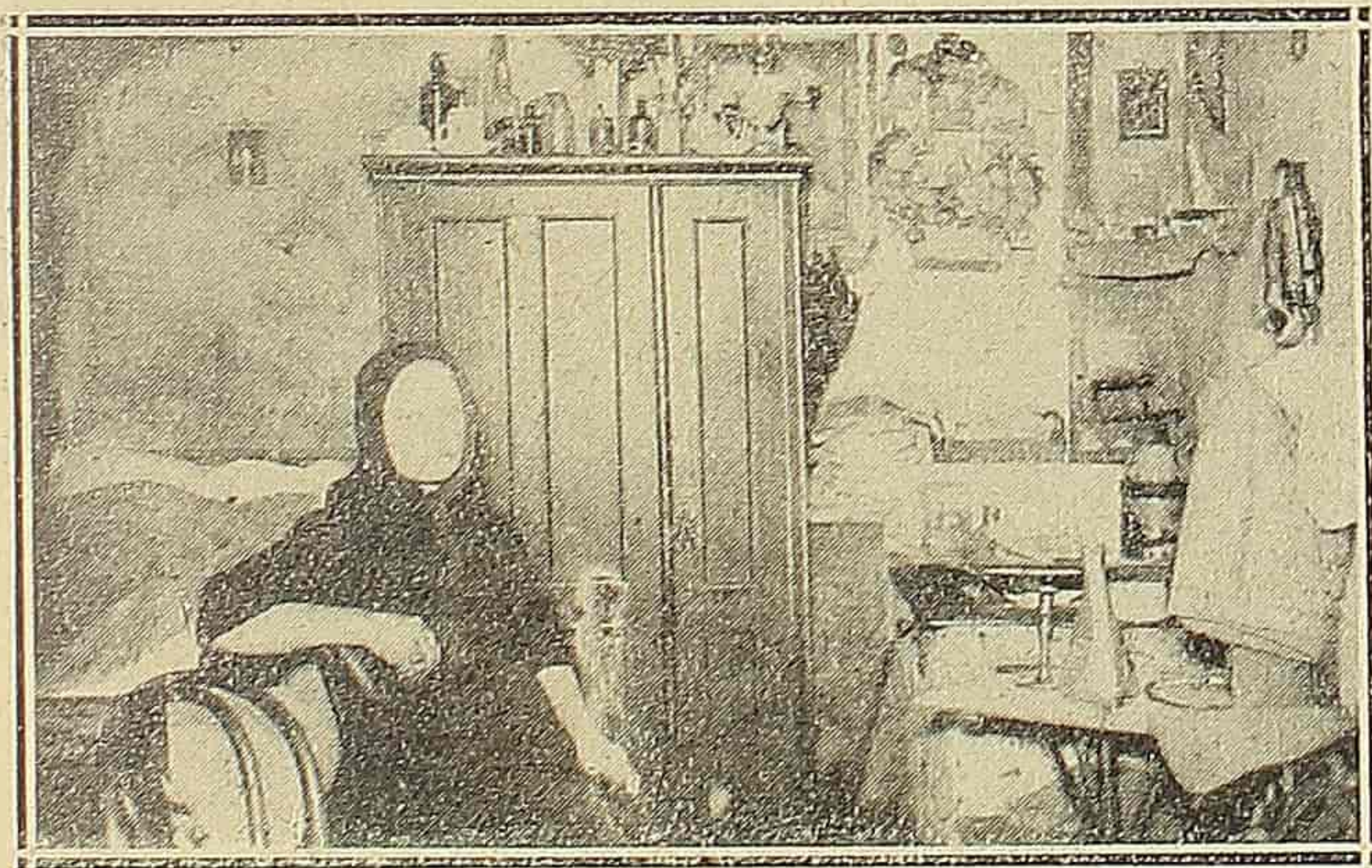
Изглед кухиње. Кување хране у котлу на веригама
(Босна).

узглавље од сламе или вуне али не од перја; покривач: ћебе, „губер,“ шареница, потшивена чаршавом, „јорган,“ или „перина.“

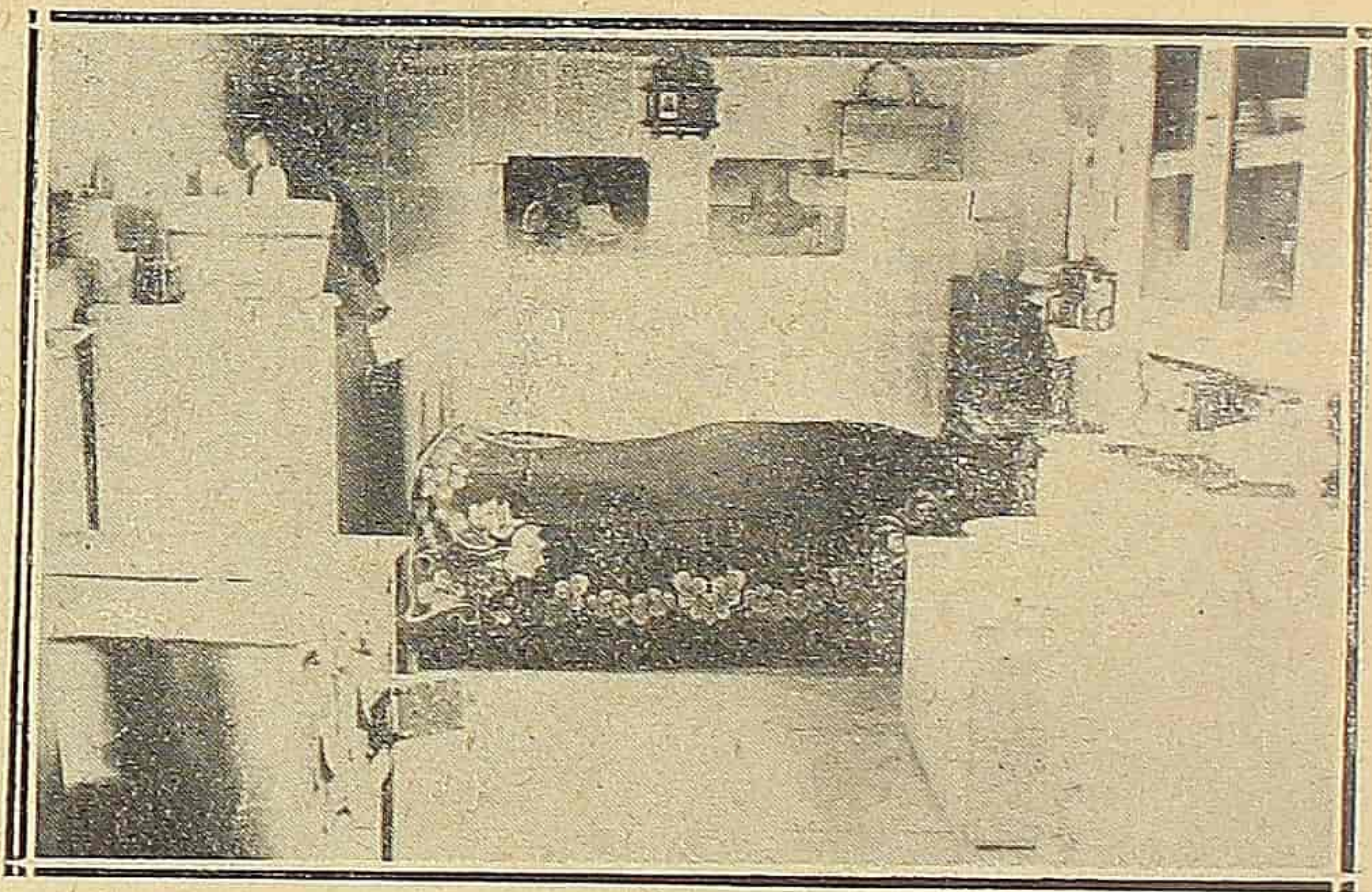
Слама се мења најмање два пута годишње а вуна се прегребенава и излаже сунцу једанпут годишње.

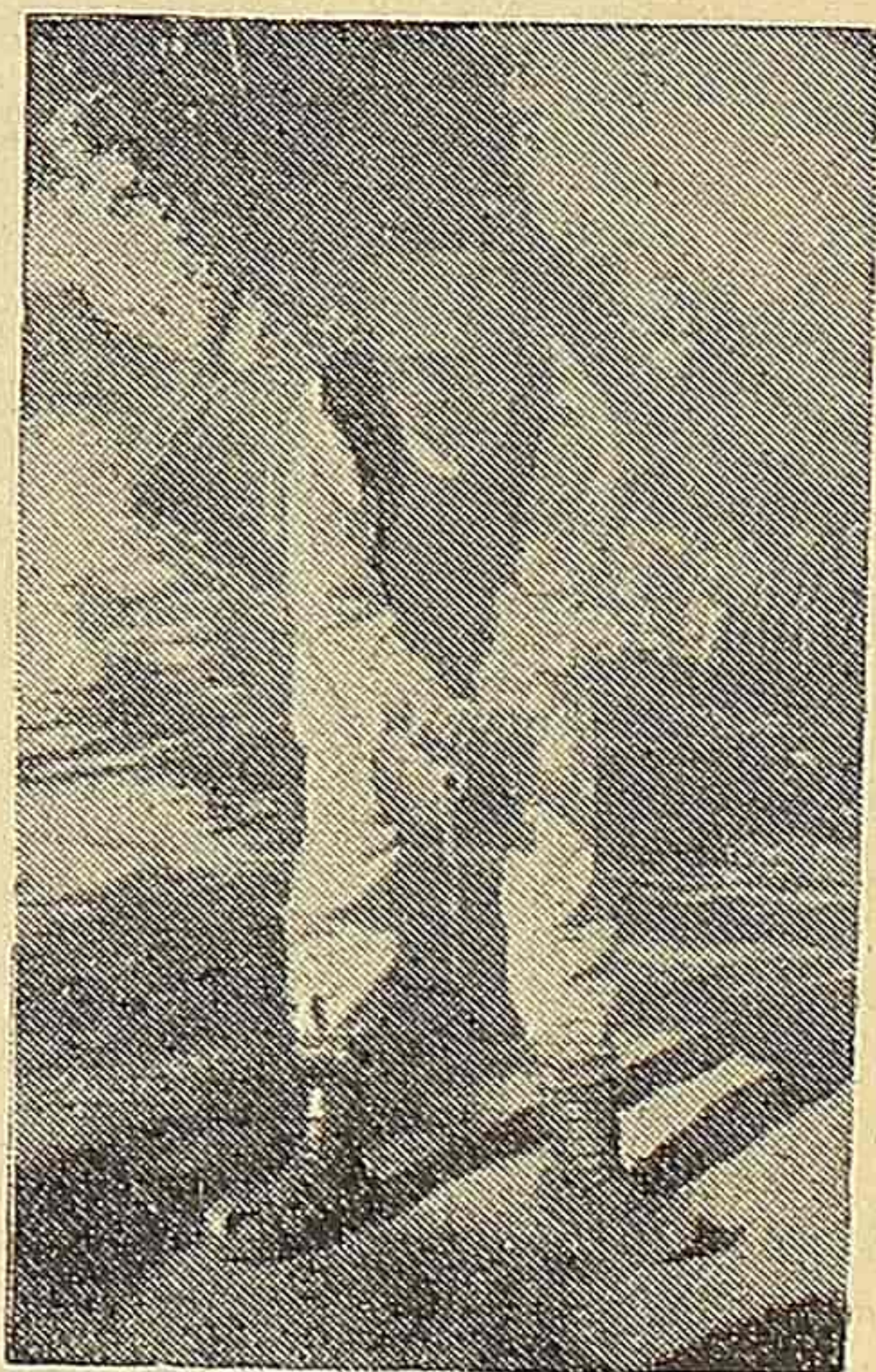
Изглед нехигијенске собе (Хрватска).

== Изглед хигијенски намештене собе (Хрватска).

Изглед хигијенске собе (Словенаја).

Умивање из крчага.

Прибор за умивање
да има не само свака кућа већ и свака соба. То је свакодневна потреба. Умиваоник може да буде од обичног емаљираног лима, порцулана или од добро глеђосане земље. Суд — „бокал,“ „цимента“ — за воду или још боље чесмица са славином, суд за сапун и суд за четкицу за зубе; све ово да је постављено на нарочити сточић — умиваоник од дрвета, лима или мермера. Више њега да је на зиду

огледало, чешаљ (густ и редак), четка за косу и убрис.

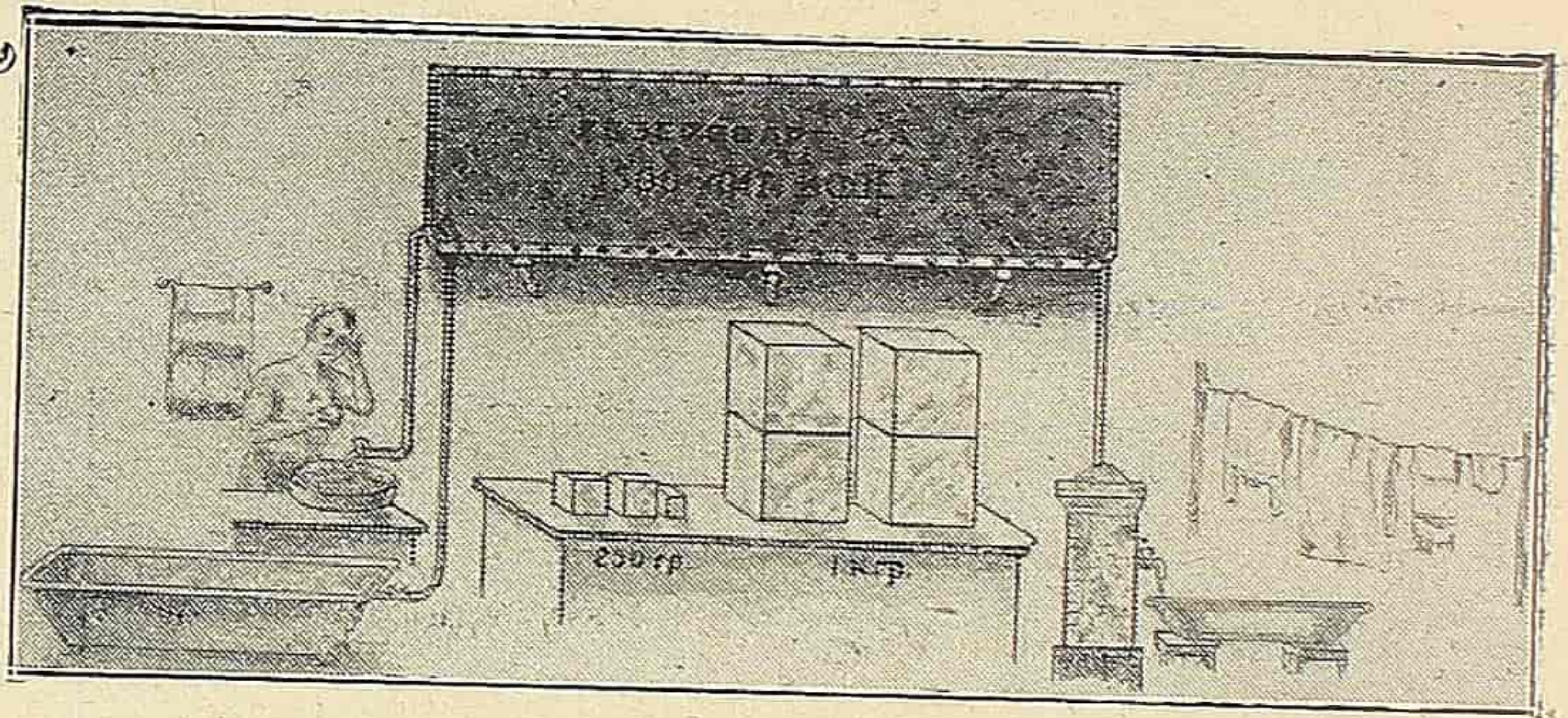
Без прибора за умивање не сме да буде ниједна кућа. Ништа није жалосније а ни смешније него видети некога кад стави крчаг с водом између

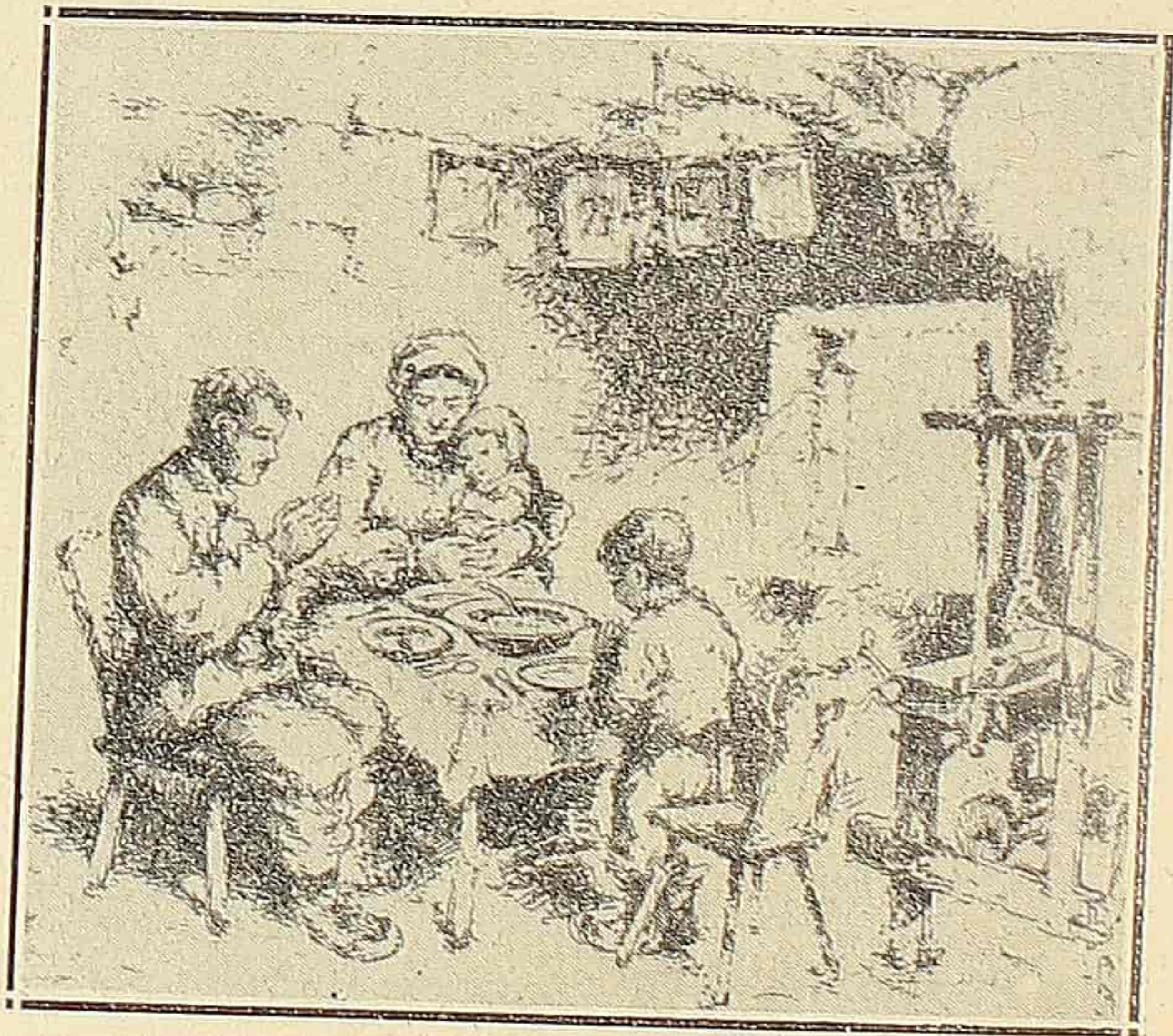
Умивање са поливањем.

ногу, забаци шубару или шајкачу назад и тако се умива; или док се један умива, други га полива, те се губи у времену и раду.

Где нема подесног прибора за умивање, ту се не одржава чистоћа ни руку ни лица. По потрошњи

Колика треба да је потрошња воде и сапуна за
месец дана.

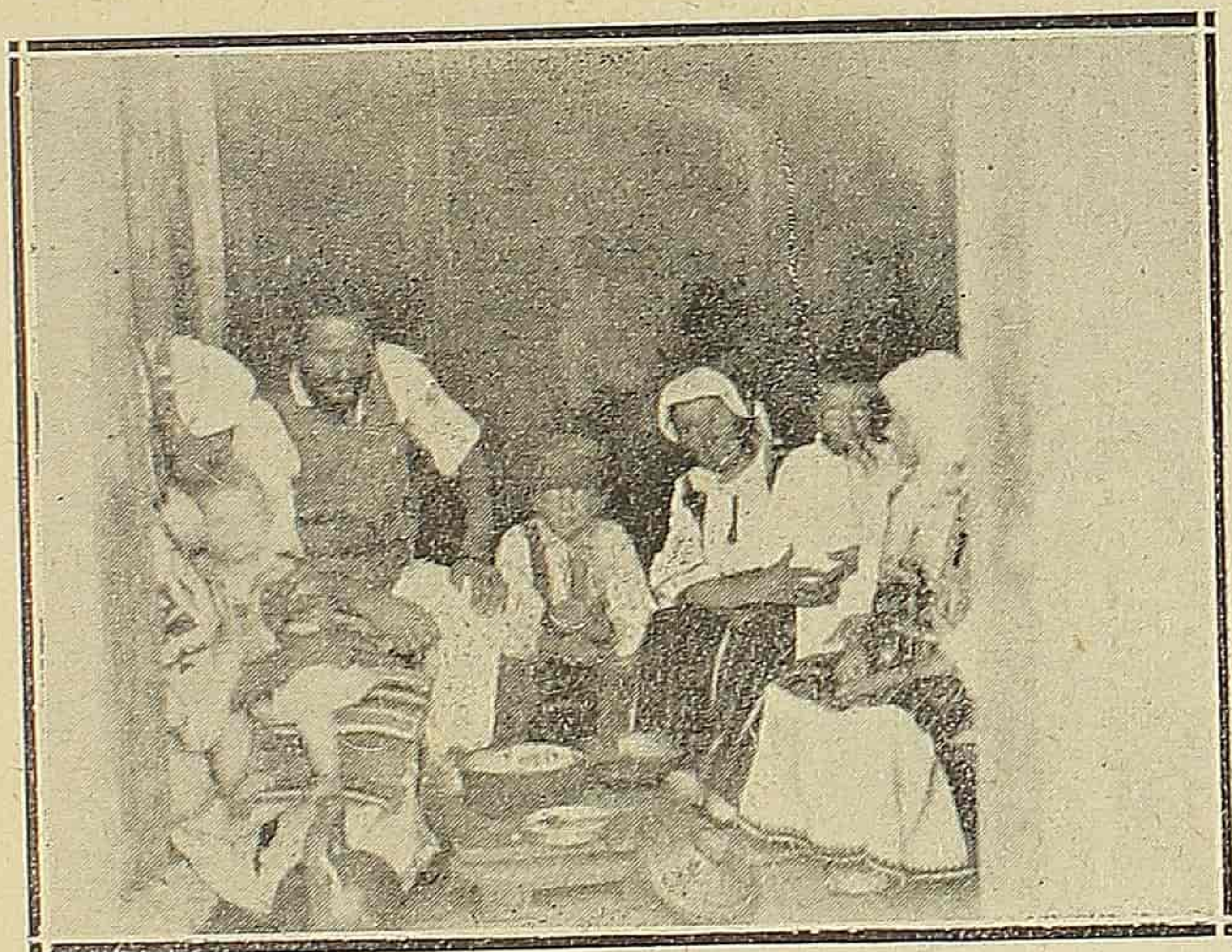

Обед за столом (Хрватска).

сапуна за руке, лице и тело као и за прање рубља
цени се ступањ културе сваког појединца.

Једно лице треба да потроши месечно 250
грама сапуна за руке и лице и 1 килограм за рубље.

Оставу за рубље — орман треба да има свака
кућа. Употреба сандука за оставу рубља могла би
поднети али не и за одећу. Вешање одеће на веша-

Обед за „софром“ (Ј. Србија).

лици (чивилуку) непрекитично је, јер је изложено
прашину при свакодневном чишћењу.

Сџо, сџолица, суд и чаша за воду, пепељара
за пушаче дувана, треба да има у соби.

Сто да је висок један метар. Дугачки столови
су непрактични.

Столице да су високе, од дрвета или плетене.

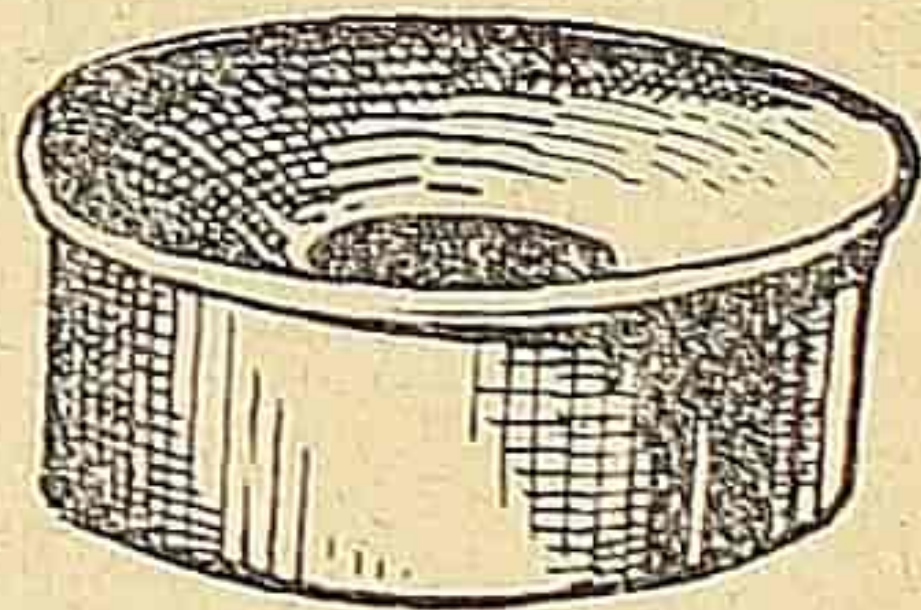
Ниски столови — „софре“ и мале треножне
столице су неподесне за седење при раду и јелу.

Тада се тело не одмара већ се ноге згрче, кичма криви, трбух притискује, плућа површно дишу а желудац слабије вари.

На зиду да има *шојломер* за мерење топлоте у соби. Затим нека слика из породице или из природе и нашта више. Вешање разних слика, украса, хартија и зидних застирача је нездраво, јер су они скупљачи прашине и кухних клица.

Застираче по поду не стављај, јер су стални скупљачи прашине и кухних клица.

Под од дасака може да се обоји и премаже нарочитим *зејшином* за усисавање прашине или се употреби мешавина од три четвртине литра обичног машиског зејтина са једном четвртином литра гаса. То се обнавља два до три пут годишње. На 10 квадратних метара пода довољно је за премазивање један литар тога зејтина.

Пљуваоница за под.

У соби да има *пљуваоница*. Пљувањем свуда по поду и дворишту најлакше се разносе кухне клице ваздухом, обућом и другим предметима. Зато не сме да се пљује по поду у соби и дворишту.

Пљуваонице да су од земље или од емаљираног лима. У пљуваоницу се сипа јак цеђ и свакодневно се испражњује у нужник и пере. Пљуваоница да има поклопац и отвор на њему за пљување. Пљуваонице од дрвета, хартије (кутија) у којој је песак, пепео или земља, неподесне су, јер је у њима легло мува а при пљувању се подиже сасушен пљуванак са прашином у ваздух.

Прибор за чишћење одеће (четка), обуће (четка за блато, за трљање, маст и лој); четка за чишћење пода у кући, метла за чишћење дворишта, треба да има у свакој кући.

Под у кући не чисти се метлом, јер се сва ситна прашина подиже по стварима и опет остаје у соби. Зато метлу из куће избаци и употреби је за чишћење дворишта, пошто се земља претходно попрска водом.

Свака кућа мора да има *ѝрибор за ѝрање рубља*: казан (велики бакрач) за загревање воде, корито и лужницу.

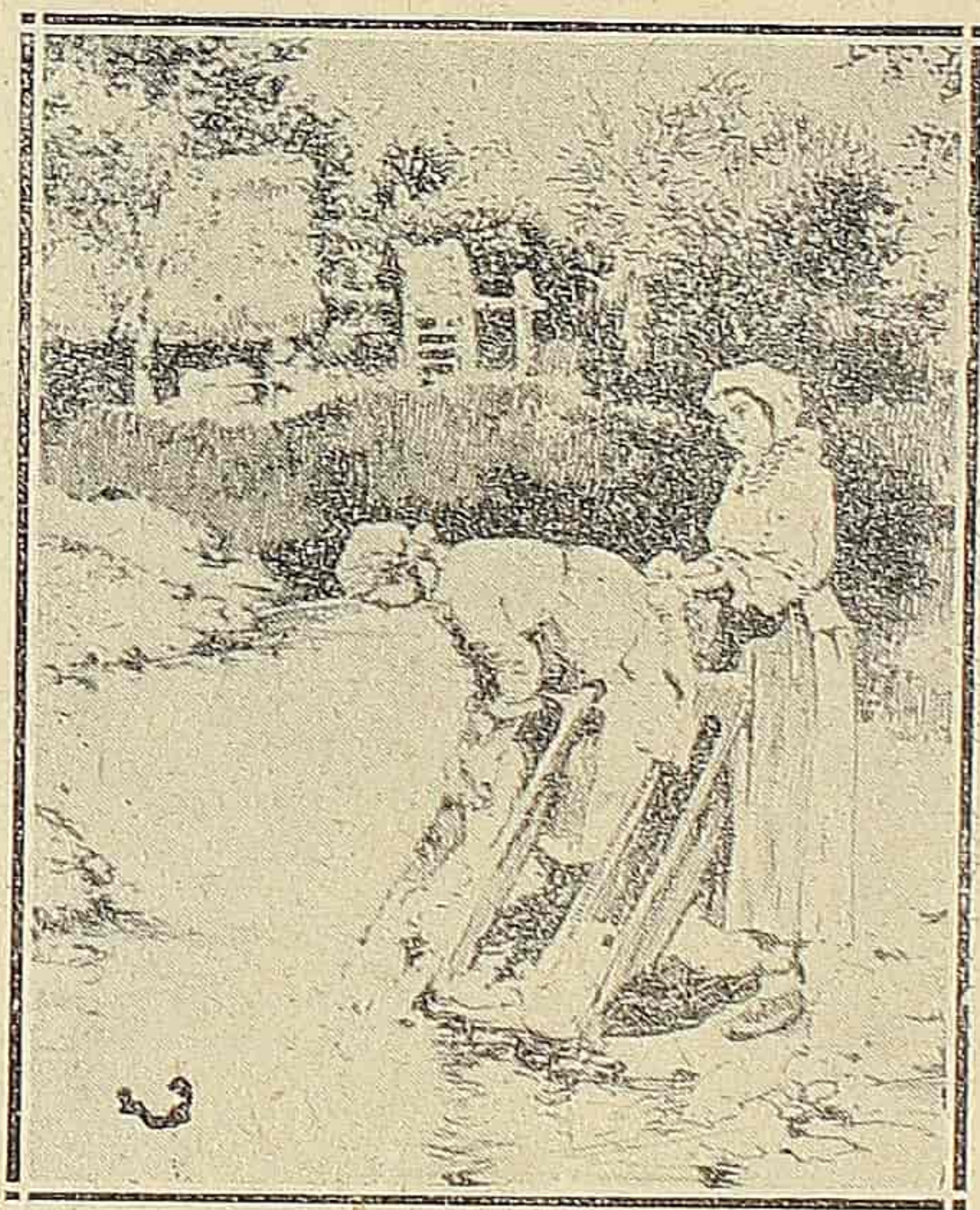
Прање рубља на реци „пирајком“.

Рубље се не пере хладном водом или на реци поред извора или бунара пракљачом (пирајком) већ на нарочитом месту, у кориту, топлим цеђем и сапуном. Само тако опрано рубље је чисто и лепо.

У кухињи да има *осџава за судове* (орман). У орман се стављају опрани и избрисани судови а не да се прљави скривају.

Судове не вешати на зид, јер на њих пада прашина и муве их загађују.

У кући да има потребних *судова* у довољном броју: кашика, кашичица, виљушака, ножева, тањира, чинија за јело, судова за кување и спремање хране, чаша, шоља, остава за со, шећер и др. а не да се „служи“ једном кашиком, кашичицом, чашом

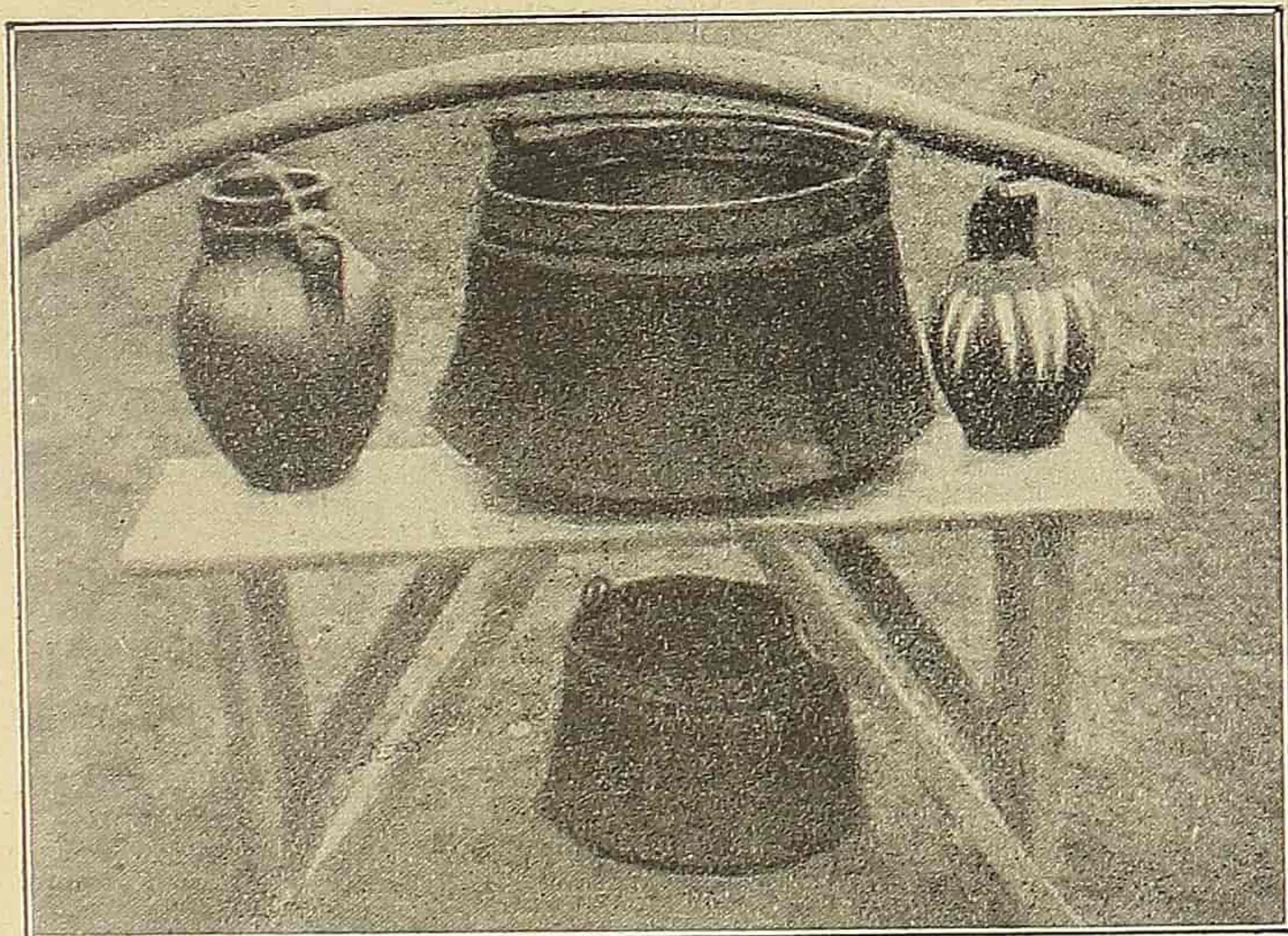

Прање рубља (Хрватска).

или да се једе из једне чиније и томе слично, јер се на тај начин лако преносе многе заразне болести.

Судови да су од таквог материјала, да се лако и добро перу и да се у њима остављена храна не квари. Дрвене кашике и чиније су непрактичне и нездраве, јер не могу да се одрже чисто. Тако исто неподесне су кашике и виљушке од лима, јер брзо

порђају. Оне треба да су од „алпака“. Бакарни судови да су калајисани. У некалајисаним судовима кад се остави сир или које друго накисело јело, оксидише се, прими оксид бакра, који унет са таквом храном производи тровање. Земљани судови да су добро глеђосани.

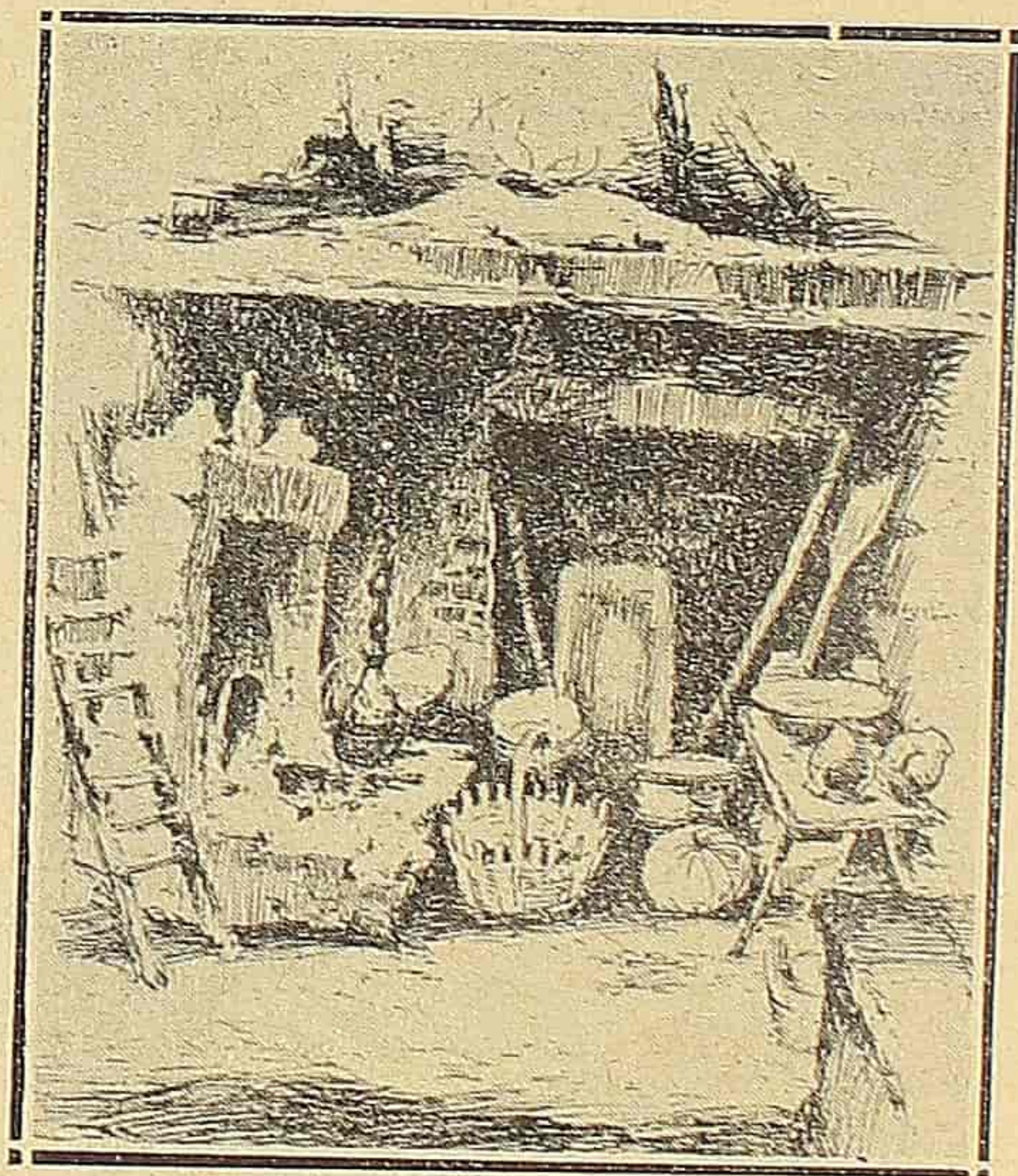
Судови за доношење воде.

За прање судова да има нарочити прибор: чесмица са топлом водом и суд од лима или земље, где се судови перу или нарочити суд за прање посуђа.

У *осџаву* за храну долази суд, сандук, „мјешаоница“, где се брашно чува а и хлеб меси. Суд за брашно да није велики, јер се велика количина брашна ужегне у топлом простору. Суд да је добро затворен, да прашина и бубе не уђу споља. Поред

тога да има и један орман „хладник“ за оставу хладног и спремљеног јела.

Двориште око куће да је, бар, за један метар поплочено каменом; тако исто и стазе од капије до куће, до нужника и до осталих зграда и стаја у дворишту. Остали део дворишта да је засађен

Изглед коморе — оставе (Хрватска).

цвећем или поврћем. У дворишту где нема таквих стаза, ту је увек блато, услед чега је и кућа прљава.

Пред улазом у кућу да има *брисалица* — *чи-стилица* за скидање блата и прашине с обуће.

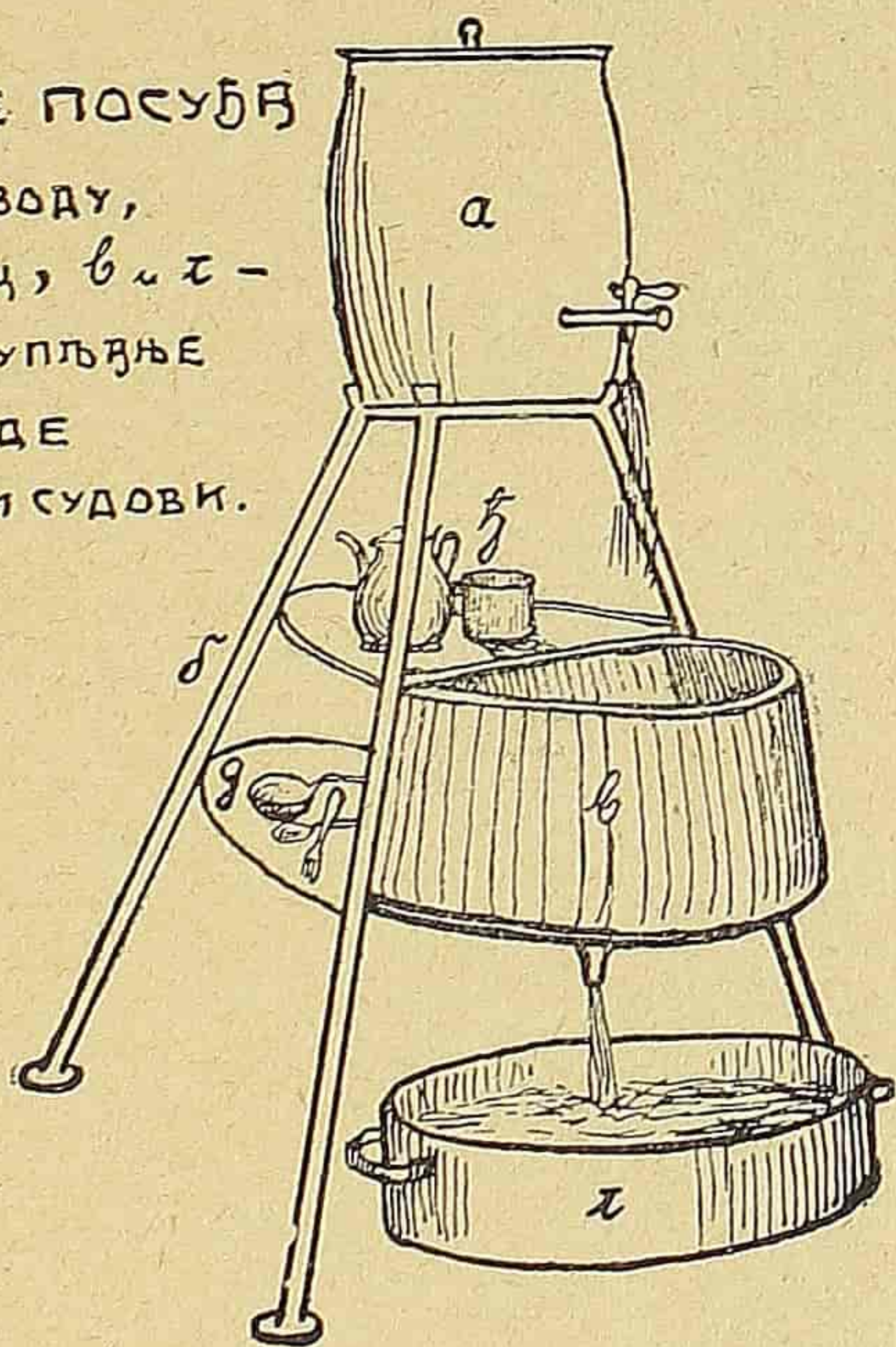
Брисалица се прави од два дрвета побијена у земљу, у чијим је горњим деловима углављено дрво са оштром ивицом или комад шине (гвожђа). Или се између два дрвета, дужине пола метра,

ширине 30 сантиметара, углаве попречно неколико дрвета и испреплету гужвама сламе. Та се слама мења кад се искида и упрља. Има и гвоздених решеткастих брисалица.

У истом делу дворишта подижу се и друге куће за становање (*вајати*), где је већи породица.

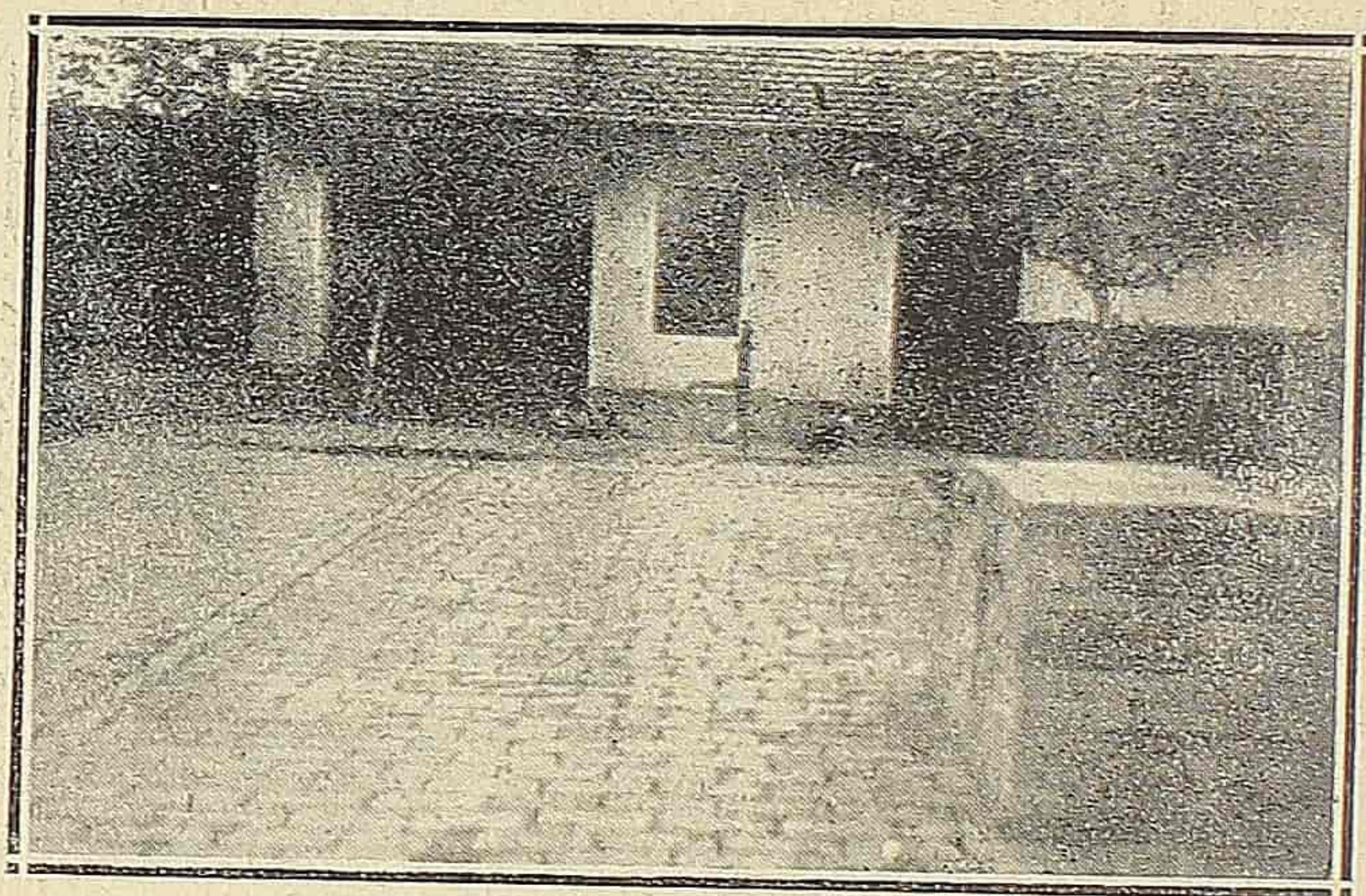
Суд за првње посуђа

а - ЧЕСМА ЗА ВОДУ,
б - ТРОНОЖАЦ, в и з -
СУДОВИ ЗА СКУПЉАЊЕ
НЕЧИСТЕ ВОДЕ
д и ђ - ОПРАНИ СУДОВИ.

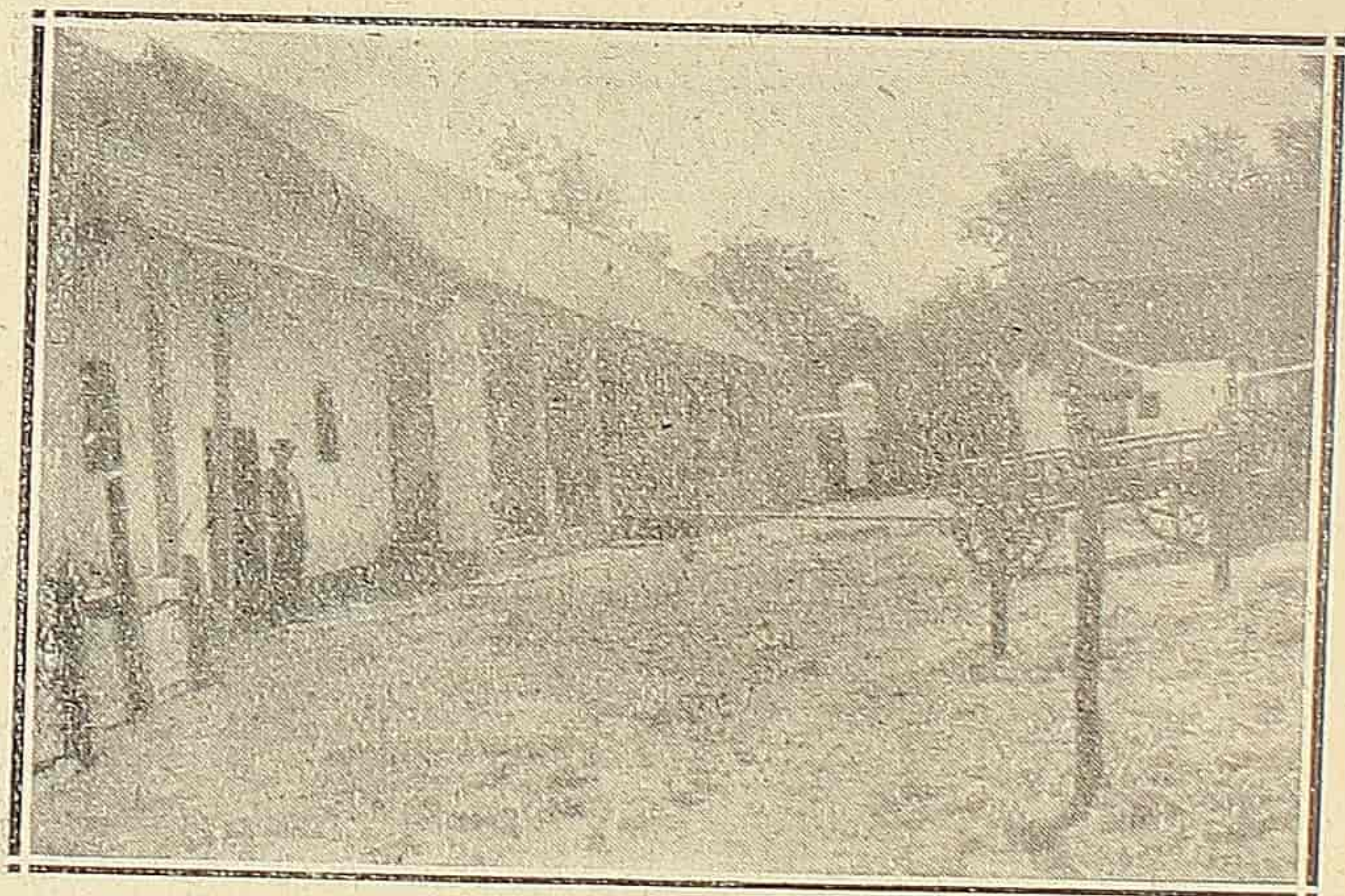

Те зграде да су удаљене једна од друге најмање за онолико метара колико су високе, да не би једна другој спречавале светлост и проветравање ваздуха.

У том делу дворишта да је подигнута и *хлебна џећ*, нарочито за веће породице. Она је пећ добра,

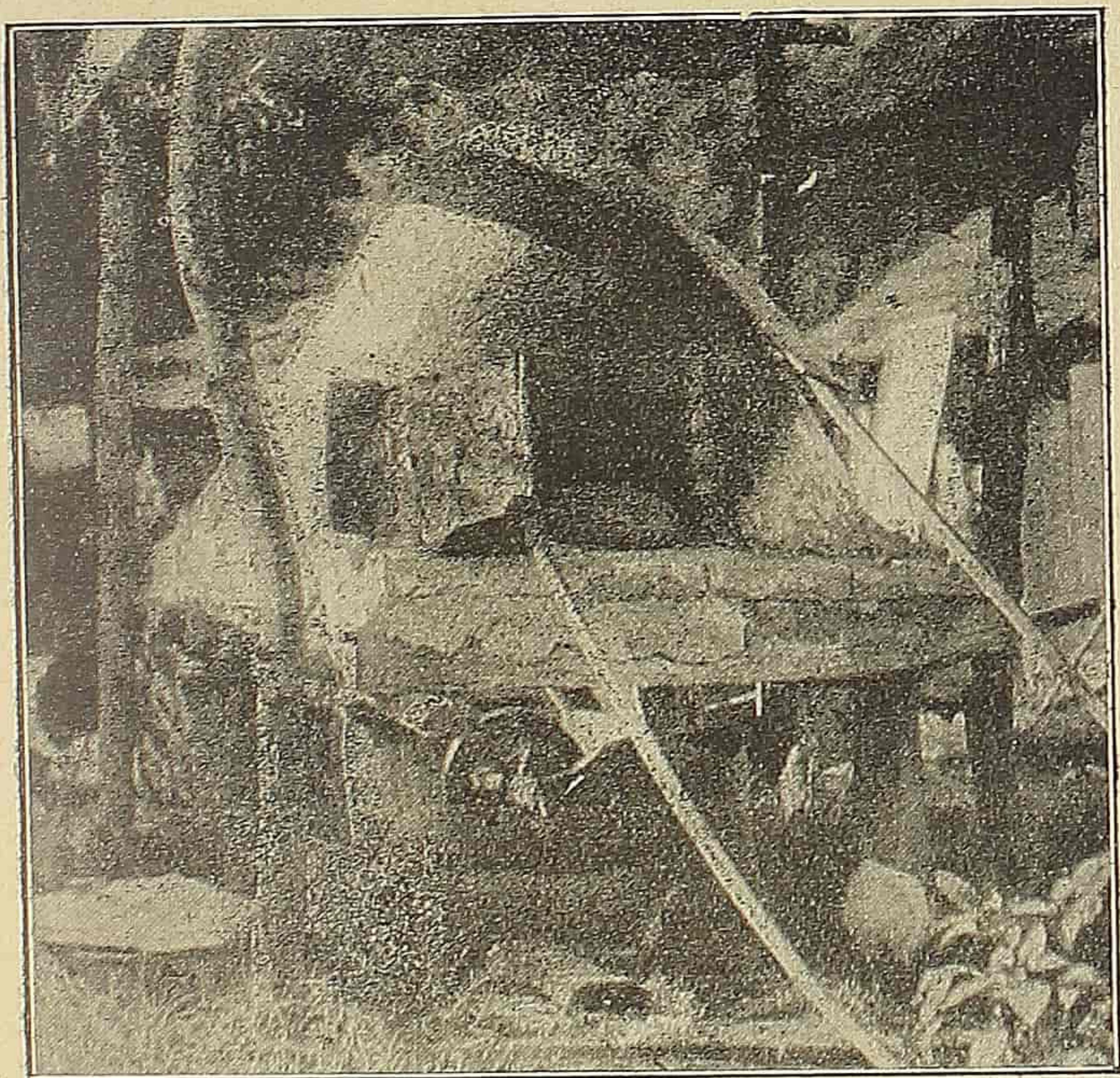
Изглед куће и поплоченог дворишта у Србобрану
(Бачка).

Двориште и господарске зграде Петровац (Срем).

која се не загрева на истом месту, где се и хлеб пече, већ из ватришта кроз нарочити отвор.

Поред тога да је подигнут *млекар*, *йчеланик* и *бунар* — црпка.

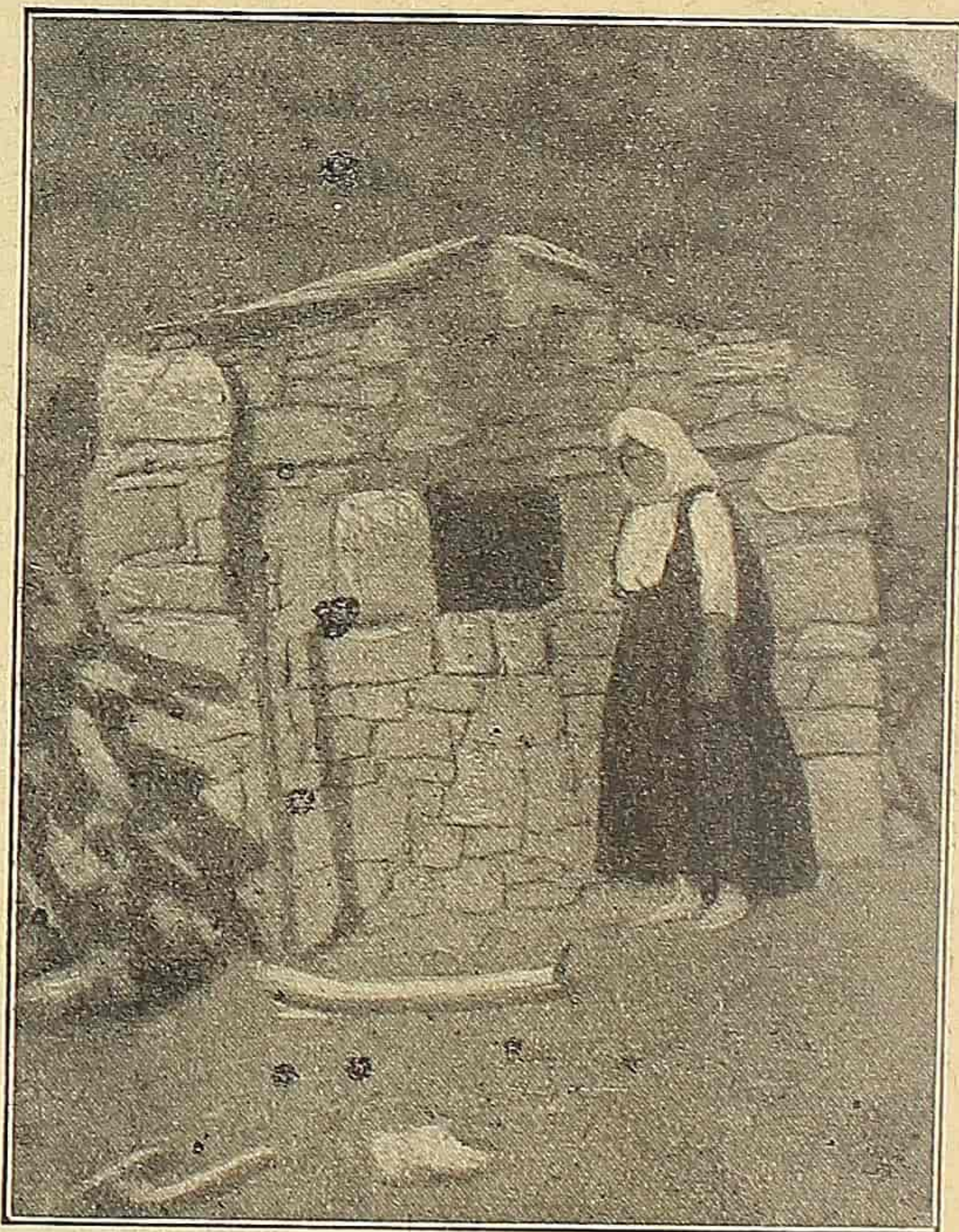
Неподесна пећ за печење хлеба.

Ко је у могућности може обичном црпком и додавањем „потисне црпке“ одвести воду на таван у један суд (резервоар), одакле се помоћу цеви разводи вода у одељења. То је *домаћи водовод*.

Тај део дворишта да је ограђен од осталог дворишта. Ту не сме да се задржава ни пилеж а

камо ли да стока „чепа“ око прага и „чеше, се о зидове.

Распоред економских зграда у дворишту да је такав, да су зграде (стаје) за стоку одвојене од зграде за збирање и чување хране због влаге, не-

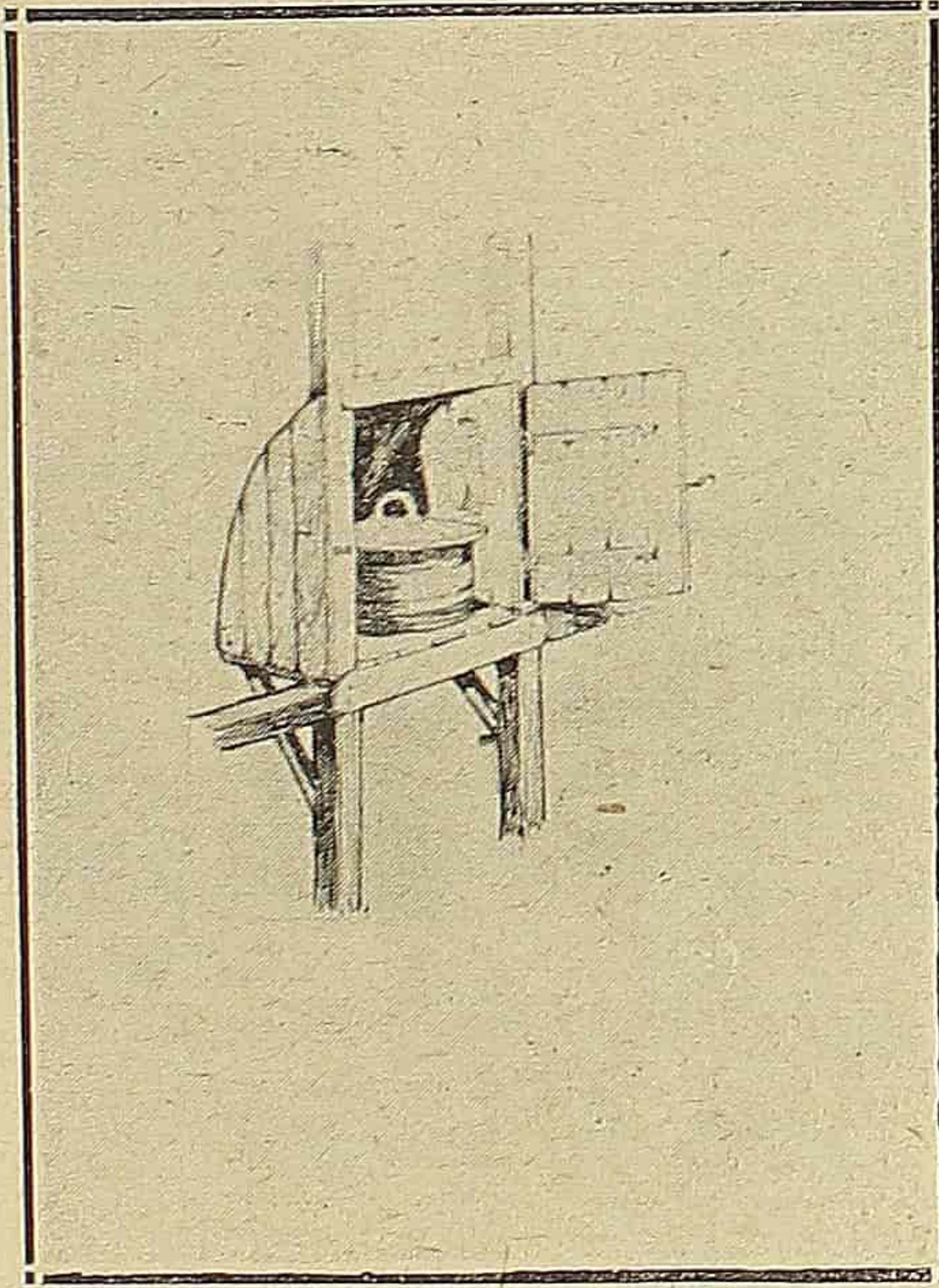
Подесна пећ за печење хлеба.

чистоће и пожара. Најбоље је, да је између њих остава — сувотник и наслоница за кола и разне справе.

Улаз колски за тај део дворишта да је засебан од улаза у двориште за кућу и каменом поплочен.

У дворишту да има нарочита зграда (шупа) за *прање рубља*; уз то да је соба са нарочито направљеним огњиштем за сушење месз и сланине (*сушница*).

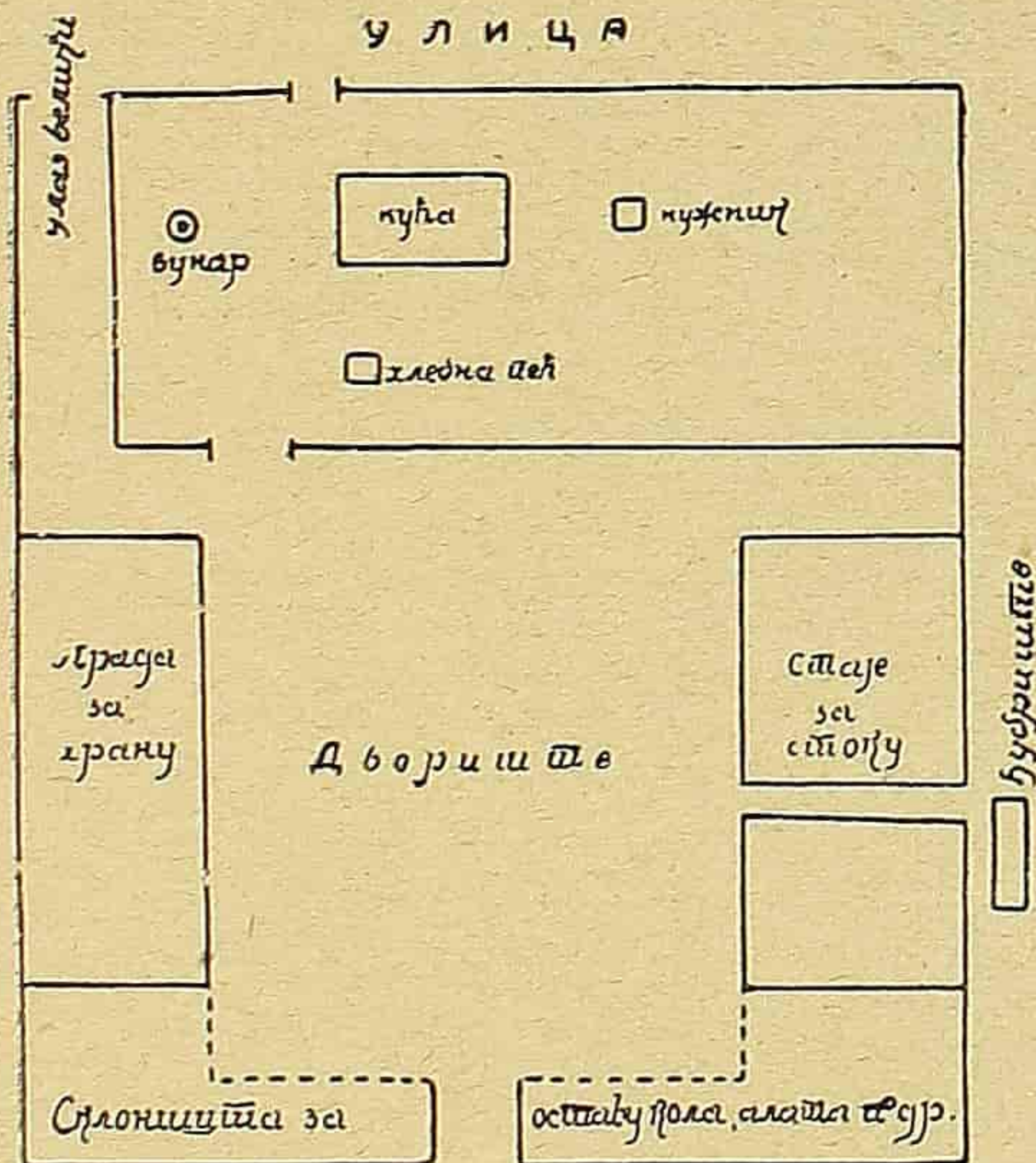
Где је двориште веће, нека се засади разним поврћем, без чега, у одређено време, не треба да буде ни једна кућа на селу.

Млекарник — кибленик (Хрватска).

Зар није жалосно, кад сељак купује оно, што он сам треба да производи, чиме он треба друге да храни а себе не може?! То је за осуду. Толико поврћа може да спреми свака кућа на селу и да има не само за време лета већ и за зимницу.

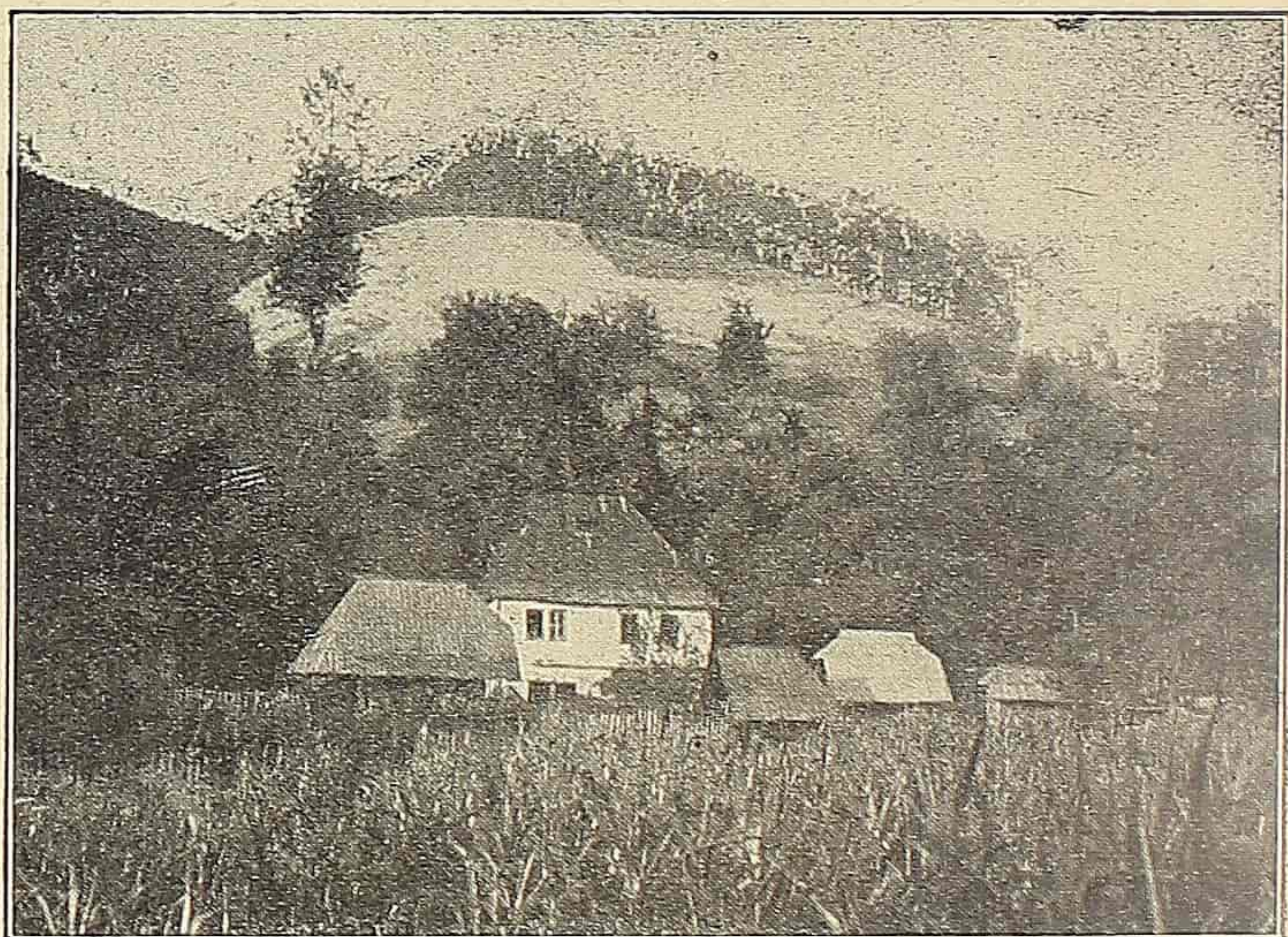
за празник. За здравље је потребно, да је чистоћа куће непрекидна. То је први услов за здравље и за спречавање болести. Лети се тако чини због великог рада, зими због хладноће, те је кућа више нечиста него што је чиста. То је за осуду. Тај нехат плаћају здрављем сви а нарочито деца. То је један од главних узрока оболевању на селу а нарочито зими.

Распоред зграда у дворишту.

Жена на селу треба да посвети већу бригу кући, „јер кућа не лежи на земљи већ на жени“. Рад на пољу је за човека а у кући за жену. Само тако подељен и удружен рад доноси користи.

Но, није довољно да се одржава само чистоћа у кући него и у дворишту и у стајама. Ако се и ту посведневно не пази на чистоћу, онда је узалуд, што ће на кући да се отварају прозори, да уђе чист ваздух, кад споља улази смрад и нечистоћа.

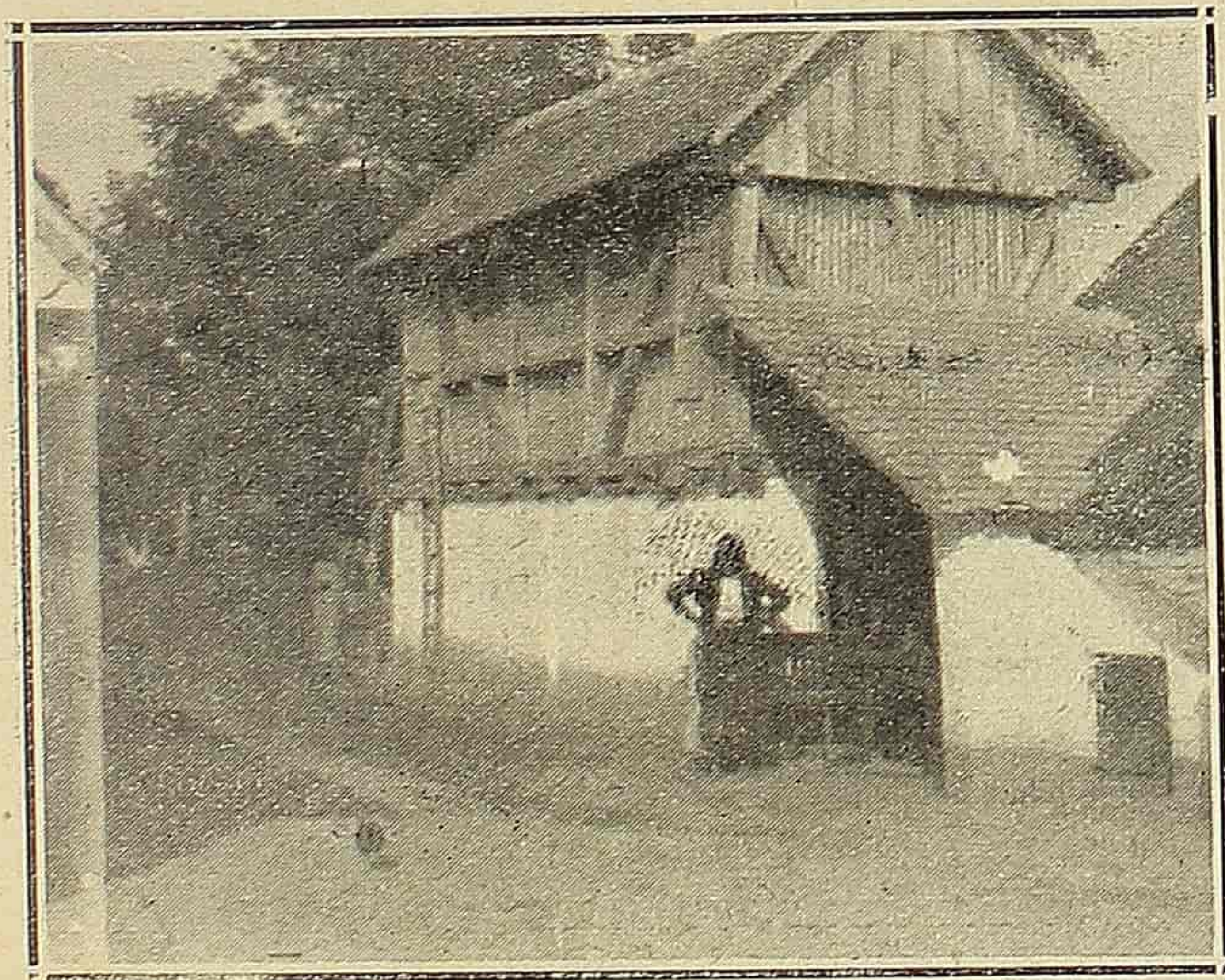
Кућа са окућницом (Босна).

Господарске зграде куће у Иванкову (Срем).

Економска зграда — чардак (Попинци, Срем).

Господарске — економске зграде чардак и хамбар
(Трпиња, Срем).

4. Стаје за стоку.

Какве треба да су стаје. — Стаја за коње. — Стаја за говеда. — Стаја за живину. — Планови.

Стаје за стоку треба да имају све хигијенске услове, да би стока била здрава, добро напредовала и да не би какву заразу на човека пренела. У толико пре, што наш сељак, са обзиром на његово садање занимање, економско и техничко развиће, „не може да живи без стоке“; „она га храни и имање му ради“.

Поред тога на хигијену стаја мора да се пазити и због разних болести, од којих стока болује, угине и заразу преноси на човека; даље због прашине, нечистоће и разних буба, које се налазе по стајама.

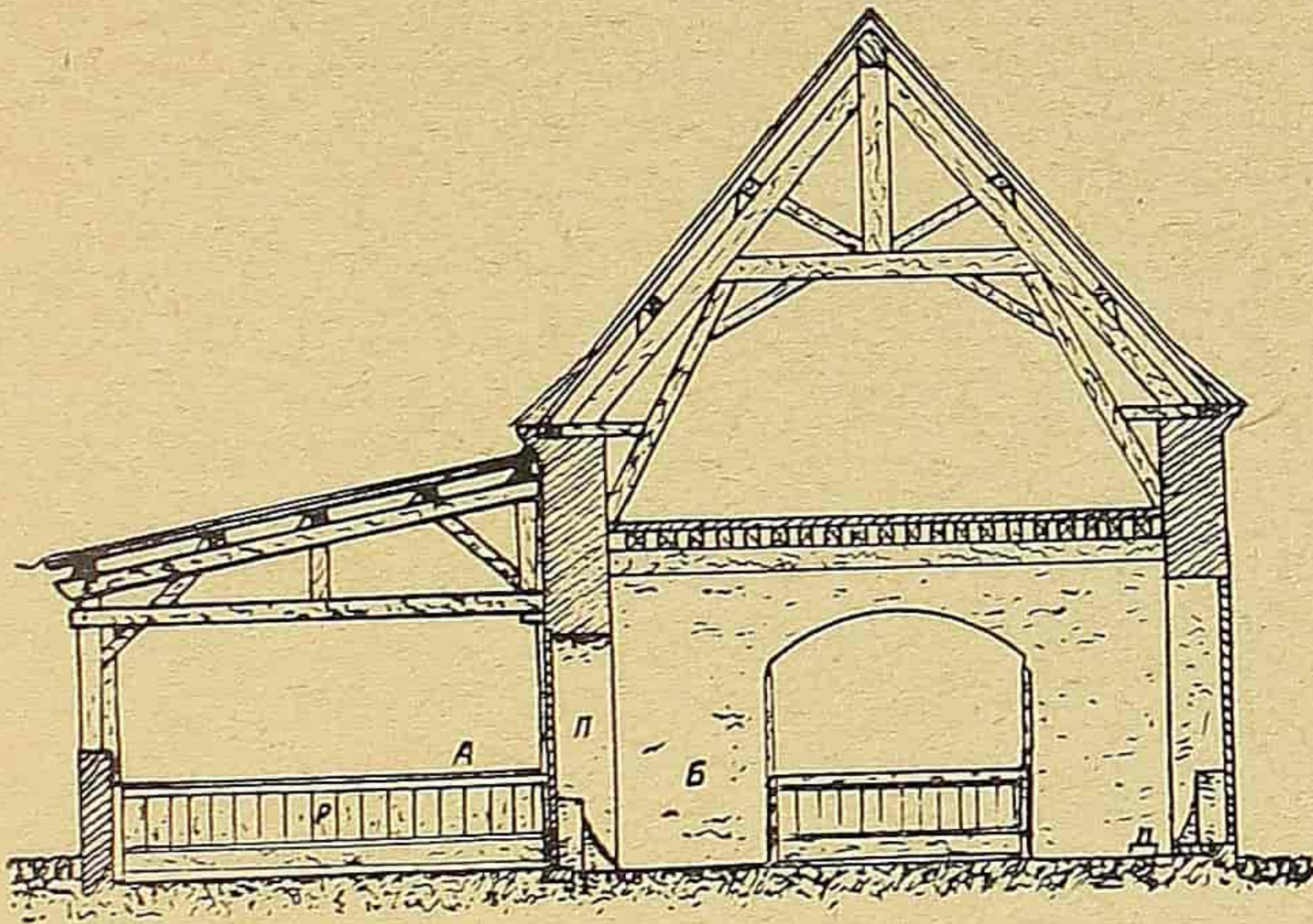
Стаје да су озидане у темељу од камена а ван темеља од цигала. За један метар од пода леп да је од цемента због влаге. Зидови да се крече једанпут годишње, најбоље у месецу мају и увек после какве заразне болести, од које је стока боловала. Прозори да су у горњем крају — до тавана и да се изнутра „на прекретање“ отварају.

Стаја за коње да је 2 мет. и 60 сантиметра дужине, 3 метра ширине а 4 метра висине. Прозори да су на 2 и по до 3 метра од пода. За сваког коња да има засебна ограда.

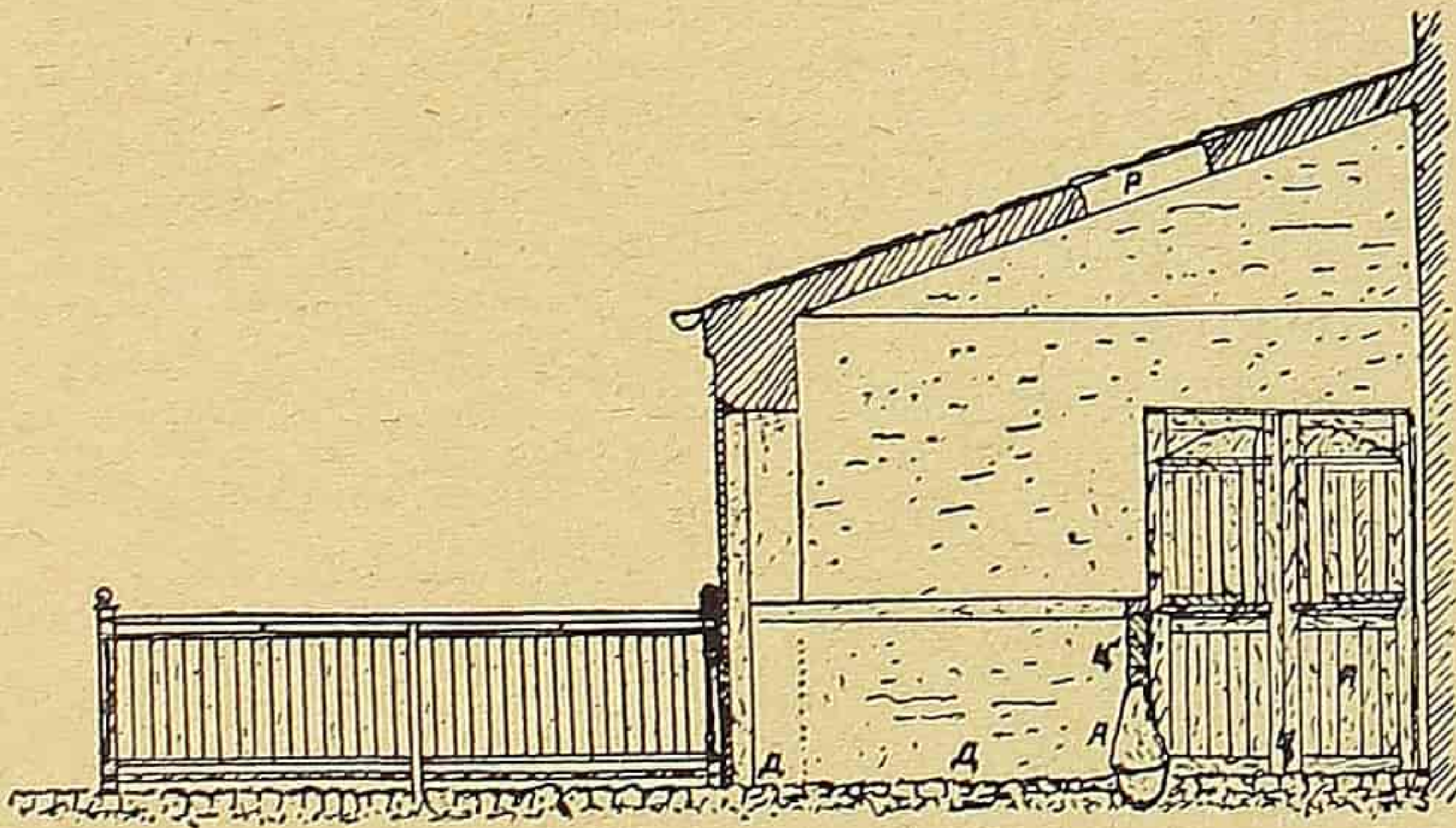
Стаја за краве да је два и по метра дужине, 5 и по метара дубине и 2 и по до 3 метра висине.

Јасла за храну да су 50 до 60 сантиметара висока од пода и 25 сантиметара широка.

Стаја за овце да је окренута северу, величине две трећине квадратног метра за сваку овцу; да има један део за *одмориште* — *иландиште* а други да је полузатворен и на сваких шест метара преграђен преградом од једног метра висине ради бољег смештаја и улаза чистог ваздуха.

Стіцја за обце - шор.

Стіцја за обце - одор.

Јасла да су покретна. Појила да су лимом обложена. Под да је од набивеног шљунка, који се 3 до 4 пута годишње обнавља, пошто овца не загађује много под изметом и мокраћом.

Пошто човек добија од домаћих животиња разне производе за исхрану: месо, млеко и производе од млека као и производе за одећу и обућу, а с њом је у непосредном и честом додиру при раду и незни, то мора да пази на њих и њихове стаје, нарочито на чистоћу крава и на мужу, јер краве често болују од туберкулозе.

Да ли крава болује од туберкулозе, лако се утврђује, ако марвени лекар убризга крави нарочити лек (туберкулин), по чему се тачно познаје да ли крава болује од туберкулозе. А често се и по спољњем изгледу познаје, да је крава туберкулозна, јер такве краве кашљу, суше се, проливају и имају гукe и крaсте по вимену.

Стаја за свиње — „обор“ ди је простран, сув, зими топао, окренут северу, заклоњен и затворен од јаке сунчане припеке, са свежом простирком и добром чистоћом. Та стаја треба да има два дела: један за лежање а други за испуст. На једну свињу да буде један и по метар простора. Под да је од бетона, да се лако чисти и да не пропушта влагу. У испусном делу да има цементом зидана рупа за воду ради купања — „кашења“, у којој се вода лако обнавља.

За *живинарник* је тако исто потребан широк простор; да лети има доста чистог ваздуха и промаје а зими да је топао и да је неприступачан другим животињама и птицама. Под да је раван, насут земљом или песком, који се скида са нечиствоћом. За пловке и гуске да има суд или цементирана рупа за воду. У живинарнику да живина и јаја носи.

Као што се види за гајење домаћих животиња потребне су стаје са нарочитим хигијенским особинама. Досадашњи начин гајења домаће стоке у селу је примитиван, те од стоке нема велике користи а и по здравље је често опасна.

Зато је потребно, да се за сваку врсту домаће стоке направи нарочита стаја, и да се не допушта, да свиња свуда рије, да кокош свуда чепрка и да је живинарник на каквом дрвету.

Стаје се свакодневно чисте.

Економске зграде за збирање и чување производа да су простране, да се добро проветравају, да чувају од влаге и велике топлоте, да се жито не би ужегло — упалило.

5. Исхрана.

Каква треба да је исхрана. — Хранљивост поједине хране. — Спремање хране. — Употреба хране према старости, добу године, раду и економском стању. — Алкохолно пиће.

Исхрана становника на селу је једнолика, недовољна и према раду, добу старости и добу године неподесна. Гледа се да је стомак пун, па и ако од тога нема стварне користи већ често штете. За исхрану је важна садржина саме количине хране. Сем тога, „не храни све оно што се поједе већ што се свари“. Неки пут се једе сувише; набија се сваки кутић у цревима а други пут се трпи. Кад се највише ради, најслабије се храни. Кад се тело одмара и трбух благује. Зими се једе сирће и расо (кад се пости) а лети сланина. Одојче једе исто што и одрасли; болестан што и здрав. Једе се према прохтеву и ономе што се има. Продаје своје најбоље намирнице, да купи себи непотребне,

често штетне ствари, оно, што је сам боље могао да произведе.

Услед таквог начина исхране становници на селу немају оне отпорности, свежине и пуноће, коју би требали да имају, да је храна била добра. Отуда су на селу честа оболења од катара органа за варење а нарочито код мале деце. А то је оправдано, „јер снага на уста улази“. Добра храна ствара здравље, чини тело отпорним и издржљивим за сваку болест.

Становници на селу не треба ништа да купе за своју исхрану. Они сами могу да произведу све што им је потребно; шта више, да другоме продаду. Сву биљну храну треба сами да производе а храну од животиња нека сами спреме. Све је у њиховим рукама. Све зависи од њих.

Пи кад је тако, онда зашто да се он не храни онако, како то захтева његово здравље?!

То је лако извести. Треба знати *вредности хране, потребе тела и правилно ју распоредити*, па је успех постигнут.

На селу је главна храна *хлеб*. Хлеб се једе много, јер се од остале хране мало узима. И мала деца па и одојчад једу доста хлеба.

Хлеб је добра храна али не може да послужи као искључива храна.

Са обзиром на хранљивост и сварљивост најбољи је пшенични хлеб (бели па црни), смесница (мешавина пшенице и јечма), кукурузни хлеб (проја), јечмен, овсен, од кромпира и елде.

Хлеб се справља као *кисело тесто* па и од кукурузног брашна. Некисео хлеб (погача, проја ладњача) је много слабија храна, јер се тешко вари.

Хлеб се пече у хлебној пећи или штедничару а не у црепуљи и пепелу, јер се тако не може добро испећи.

Хлеб од буђавог брашна је нездрав. Хлеб од

уквареног, ужеглог кукуруза, рано обраног и недо-
вољно сувог, проузрокује тешко оболење *џелагру*
— црвену болест (мајасил).

Варива: пасуљ, грашак, сочиво и пиринач су
врло добра храна, кад се добро скувају, узму у до-
вољној количини и још зачине машћу или зејтином
а не да се јуре тврда зрна по чинији.

Ако се варива: пасуљ и грашак искувају, па
процеде кроз цедило (џевџир), добија се каша, која
је лака храна и за децу. Од ових варива сваки
може да има једно или више према климатским
приликама и да остави да има за годину дана.

Поврће је добра храна како свеже тако и
остављено за зимницу (конзерва). Спанаћ, зеље,
кромпир, келераба, карфијол, боранија, патлиџан,
цвекла, шаргарепа је врло добра храна спремљена
са месом или без меса а зачињена машћу или зеј-
тином. За зиму оставити бораније, цвекле, сок од
патлиџана, кромпир и шаргарепу.

Зачини се на селу једу много, нарочито лук и
паприка, која често замењује вариво и поврће. Лук
је добар зачин само уз друго јело. Паприка нема
никаких хранљивих састојака. Она проузрокује
разна оболења. Против ње се буне, кад се једе,
сви наши органи: очи сузе, уста букћу, штуца се,
зноји се, осећа се бол у желуцу па и на гузном
цреву. Па ипак све то не смета, да се на селу једе
много паприке, да се куће оките венцима паприке
и чаброви напуне, место да се остави које друго
корисно вариво.

Зашто је то тако, лако је објаснити, кад се
узме, да се на селу једе сув хлеб, проја ладњача,
посан тврд сир, лук, па је потребно, да се желудац
чиме надражи, да узме ту сувопарну храну. Кад би
се тај јеловник мало изменио и према потреби уде-
сио, онда се не би ни најмање осећала потреба за
паприком.

Пекмез и воће су врло добри као додатак уз другу храну. Обоји се производе на селу а тамо се најмање употребљавају. Узима се, док је још свеже, а за зиму, кад је потребно, оставља се врло мало или ни мало, већ се продаје а оставља пиће, паприка, лук и друго од чега не само што нема користи већ има и штете.

Зато у јесен остави што више воћа свежег, осушеног, скуваног (слатко, компот), у туршију, и спремљено као разне врсте пекмеза: од шљива, јабука, кајсија, бресака, дуња, шипурака, дрењина и других.

Ни један оброк не треба да буде без воћа ма у ком облику. Воће храни, уређује столицу, помаже варењу и одвраћа од употребе алкохолног пића.

Мед је добра храна и пријатна посланица.

Меса на селу има увек свежег од разне пернате живине а зими осушеног од осталих домаћих животиња. У многим селима нема касапница, где се месо редовно продаје, јер сваки на селу има и у својој стаји што му је потребно; а где су задруге велике, па и за време рада, ту је мање бравче довољно.

Млеко и производи од њега су најбоља храна. Млеко на селу једу деца а одрасли ређе. Кисело млеко, које је врло добро за исхрану, ређе се справља.

Масло-бутер је најбоља храна. Све производе од млека добра „планинка“ — „бачика“ може лепо да спреми и очува, да заиста уз хлеб послужи као добра, довољна а за децу искључива храна.

Чување хране. На чување хране, нарочито преко зиме, врло мало се пази. Кромпир се оставља те проклија а проклијани су кромпири отровни. Лук проклија, купус се остави у кацу, омекша и труне. Сланина се оставља дебела, месо неисушено и почађало, маст ужегла а сир прокисао.

Све ово може да се отклони. Домаћица која је прошла кроз школу, којој се оставља довољно времена да води кућу, наћи ће пута и начина да потребну храну спреми, очува и тиме сачува здравље својих. Ко у јесен не спреми храну, зими трпи.

Спремање хране на селу је врло просто и једнолико. Мрсна храна је сувише масна и тешка. Посна храна је нехранљива и неукусна. Број јела је врло ограничен. Често има свега доста, па, ипак, се тако спреми, да не даје велике користи. Томе је узрок што домаћице нису прошле кроз школу; па и које су прошле кроз школу, нису училе оно, што им је за живот потребно. Поред тога домаћица на селу нема времена због пољског рада да пазн на спремање хране, већ кад се ради, она умеси хлеб, стави лонац пасуља или другог варива, мало сира, лука, паприке и то је све. А кад је празник, она измишља и спрема више јела, али је све то тешко и масно, да треба имати челичан стомак, па да то свари. А није довољно да се само у поједине дане добро једе. За добро здравље потребно је, да се према раду, времеу и потреби стално узима одређена количина хране.

Све би се то лако отклонило, кад би се домаћица научила у школи за домаћинство, како треба храну да спрема и чува.

Храна се спрема на примитиван начин: кување качамака или другог варива у котлу на веригама; „престављање“ купуса у лонац, који „крчка“ цео дан; кување у лонцима на ватришту и печењем хлеба у пепелу. На тај начин домаћица утроши много времена и намучи се око спремања, а оно што спреми не одговара потреби и здрављу.

У просвећенијим крајевима начин спремања хране приближује се потребама здравља, али и ту има много што шта да се измени и поправи.

Храна се не по дешава према добу године. Зимом, кад су пости, једе се хлеб са мало лука, паприка и пасуљ, те се „душа води“; а лети, и ако су највеће врућине, једе се сланина, масна јела, само ако је празник, слава, заветина или сабор (вашар).

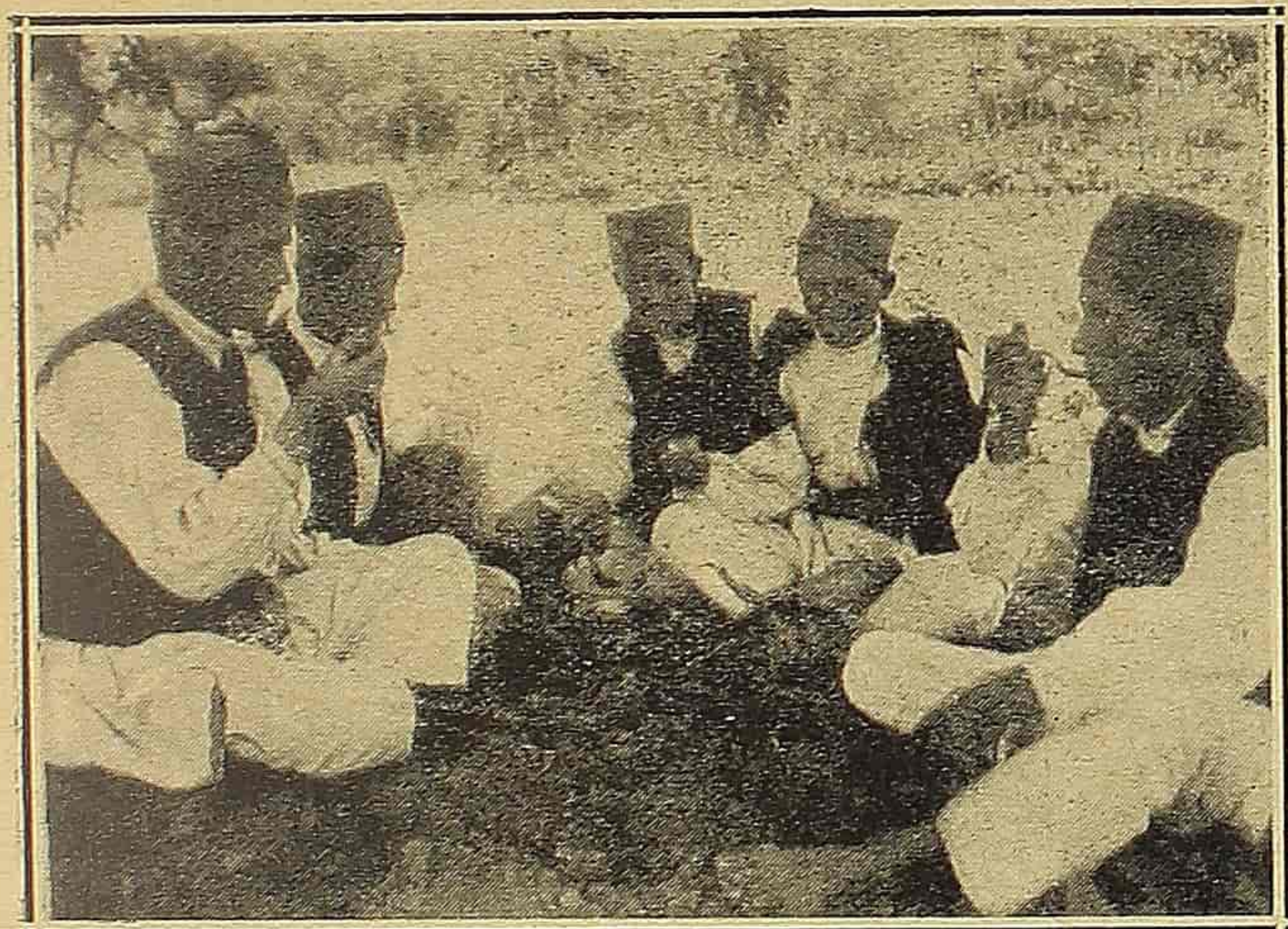
Лети због велике топлоте храна да је лакша, од биља: варива и поврће; млеко и производи од истог; а зими, кад је телу потребна већа топлота, тада јести маснију храну и меса, која дају више топлоте.

Храна се не по дешава према раду већ обрнуто: кад се ради, тада се задовољава чим било, са мало хране, да се стомак напуни, јер се нема времена за „спремање“; „јер не може да се ради, кад се доста једе, да не падне на стомак“, често се на селу каже. Али то није тачно. Напротив, кад се ради, тада треба добро јести, да се надокнади оно што се при раду утрошило. Ко не ради тако, он троши од своје готовине у телу, због чега се наш свет на селу осуши за време лета. А зими и о празницима, кад се не ради, тада стомак „благује“, тада се једе више него што може стомак да поднесе.

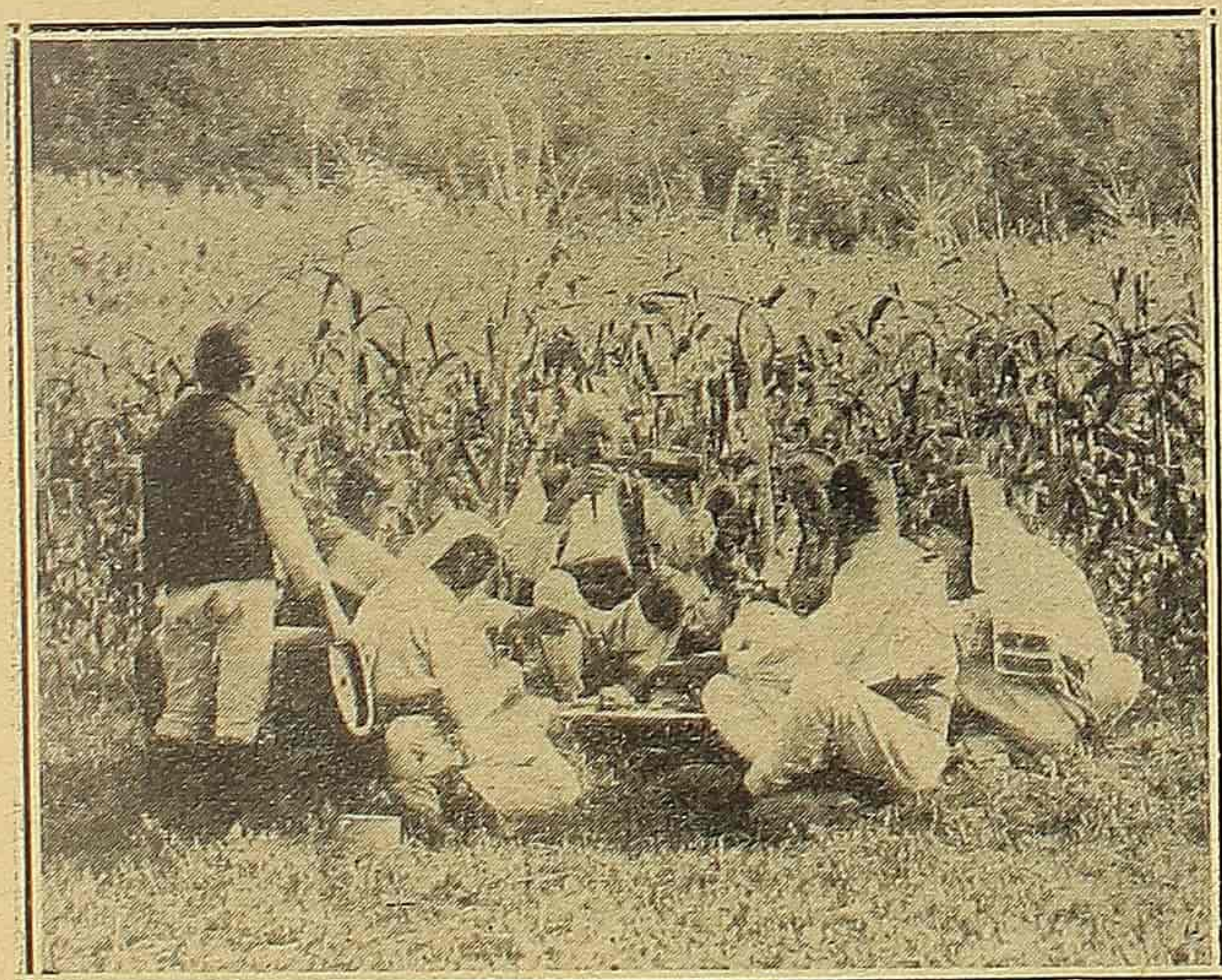
Сваки је посматрао ове слике на пољу, за време рада, где се више лица скрштених ногу, пресавијеног тела, на неравној земљи, у хладу, окупе око једне чиније са мало пасуља или чорбе са сланином, сирћета, лука и хлеба. Једина је добра страна ако то „залију“ водом а не ракијом; ма да опет греше, пијући из једног крчага или чаше.

Па и та храна што се донесе за време рада, охлади се, напуни прашине или кише. Ту храну носи редуша у лонцу, у торби, на обрамици, у пола покривену. И то је један разлог више зашто се за време рада спрема једнолика и мања количина хране.

Судова за јело има врло мало. Једна чинија и неколико кашика то је све. Месо се кида рукама и зубима. Уста се бришу језиком или пакоручицом.

Ручак у пољу за време рада (Ј. Србија).

Ручак у пољу за време рада, где се из бурета служи ракија (Босна).³

Често се види, кад мушко и женско са села седне поред друма, у вароши на улици, и једе комад хлеба, лука, паприке или некуване патлиџане.

Таква храна је не само недовољна већ и по здравље опасна, јер се тешко вари а може да про-

Жена иде на рад у поље.

узрокује оболење стомака и црева а често и какву цревну заразну болест.

За ношење хране на рад да има нарочитих судова, који се поклапају један врз другог и везују нарочитим кајишем („порције“), торбу за хлеб и посуђе и суд за воду.

За време какве гозбе, ту су високи столови и столице, на столу чаршав и препуно — читаве гомиле хлеба, сира, печења и других разних јела са много чаша разне величине и боца разног пића. Тада се тело одмара и стомак претоварава. Тада се, заиста, бескорисно, шта више на штету здравља, утроши онолико, колико би било довољно да се једе за месец дана.

На селу се узима храна четири пута дневно: изјутра, око 11 часова, у 4 часа и у вече. Главни оброк је око 11 часова. Овакав распоред оброка није рђав, али главни оброк треба да је изјутра и у вече, после рада, кад може да се дуже одмара, те се узета храна боље свари. Зато садање навике треба да се измене према потреби здравља и рада.

Храна се не подешава ни према економском стању. Једни оскудевају и трпе због сиротиње, други у изобиљу уживају, а највећи број само због незнања страда.

За исхрану се троши онолико колико се кад има и колико се може; неки пут сувише, други пут мало а најређе колико је потребно.

Храна је потребна телу сваки дан; за радан више него ли за свечан. Тело се храном одржава, живот се храном продужава.

Избор хране треба да се подешава према њеној хранљивости а и економској вредности. У пракси се показало, да човек треба да потроши за себе и породицу 45 до 52 процента прихода за исхрану. То значи половину прихода да изда на исхрану. А према садањој скупоћи то мора да буде и више. И у колико је приход мањи, у толико се већи део истога троши за исхрану. Пример за то је сиротиња, која не може ни да се исхрани.

Од економског стања зависи и величина утрошка на поједину храну. У колико је економско стање боље, у толико се више изда за јачу и ко-

риснију храну. Док је тај случај код сиротиње обрнут. Она највише изда за хлеб — једну трећину, често половину, од издатка за храну, па за варива, млеко, јаја и месо. Богатији, пак, издаду три пут више за месо, јаја, млеко а за хлеб и поврће два пут мање. Због оваког неподесног начина исхране здравље највише пати.

Храна се не подешава према добу старости и стању здравља. Деца, старци, болесни и слабуњави узимају исту храну као и здрави. Ту се гледа само на прохтев а не на могућност, да ли сме да се узме и да ли може да се храна свари. Услед тога је велики број умирања болесника на селу, јер нису држали „дијету“. Услед тога је и велика смртност деце на селу.

А шта да се каже за исхрану ђака, који не долазе кући на ручак а често ни на вечеру. Комад проје, парче сира и лука, то је сва храна. Са том храном живе недељама. Замарају се умно и телесно а не једу ни десети део од онога, што им је потребно. Зато су деца и ђаци на селу слабуњави, бледи, без светлила на лицу и ако имају чистога ваздуха.

Ђаку, који учи и ради, који се развија и расте, потребна је јака храна и у довољној количини. Где је школа удаљена, где ђак не може да иде кући на ручак, треба да се створи могућност, да у школи добије шољу топлог млека, поред ове хране коју мора да понесе од куће: кисела пшенична или кукурузна хлеба, сира, кајмака, масла, јаја, пилећег меса, комад сланине, пасуља пребранца - папуле са зејтином, колача са млеком и јајима, сиром или воћем.

Нема здравља ни учења код ђака, ко у торби има само проју и лука.

Наша земља је богата а поднебље је одлично, те скоро свуда успева све што се у земљу баци са

мало труда и знања. А кад би се упутно обрађивало и засађивало све што је човеку потребно, тада би сваки имао разнолику храну у обилатој количини.

Код нас на селу не треба да буде глади. За осуду су они, који пате због незнања код довољне хране. Кад буде више разумевања да се храна сачува, спреми, распореди и искористи, тада ће се подмирити потреба за здрављем.

Алкохолна пића. Наша земља је богата разним воћем, из чега се справља алкохолно пиће. Читави крајеви занимају се искључиво гајењем разне врсте воћа ради справљања алкохолног пића. Говорити сад против тога значило би, по њиховом мишљењу, борити се против њихових економских и животних интереса.

Али то није тачно. Писати и говорити против употребе или боље рећи злоупотребе алкохолног пића не значи радити против гајења оних производа, одакле се они справљају, јер има крајева у којима најбоље и искључиво успева само такво воће. Овде је друго питање, које се може изводити, а то је, да се од тога воћа не спрема алкохолно пиће већ пиће без алкохола а воће да се искористи као свеже или суво, као пекмез или да се на други начин преради. Тиме се постиже двоје: економско стање остаје исто, шта више побољшава се, јер се очува здравље као највећи капитал, које се убија употребом алкохолног пића. Ово је једно важно економско, друштвено и здравствено питање, које би се на овај начин поступно а успешно извело.

Да воће може да се прерађује, чува и употребљава а да се тиме економска снага одржава и појачава, то се лако увиди свуда, где се то примени. Недовољно зрело и рђаво воће (грожђе и др.) даје слабо алкохолно пиће а тиме и малу цену; док исто воће прерађено у безалкохолно пиће, поред опште користи, прода се по бољој цени. Мало

више поуке о томе, примера и справа, па је успех сигуран. Пољопривредне школе, нарочито ниже, треба да то изводе у мањем или већем обиму. А свака кућа треба да има потребан прибор за прераду и сушење воћа за домаћу потребу, као што има разнолике судове, и најсиромажнији, за оставу и употребу пића.

Оснивањем *воћарских задруга* подигла би се економска снага и чувало здравље.

А кад се томе дода убитачно дејство употребе алкохолног пића на здравље, нарочито код деце, ђака и младежи, онда је јасно, да је потребно, да се у томе правцу ради.

Да пиће штетно дејствује на здравље, чедност и имање имамо свакодневних примера у сваком месту. Да је пиће извор сваког зла, да води у болницу или лудницу примери су чести.

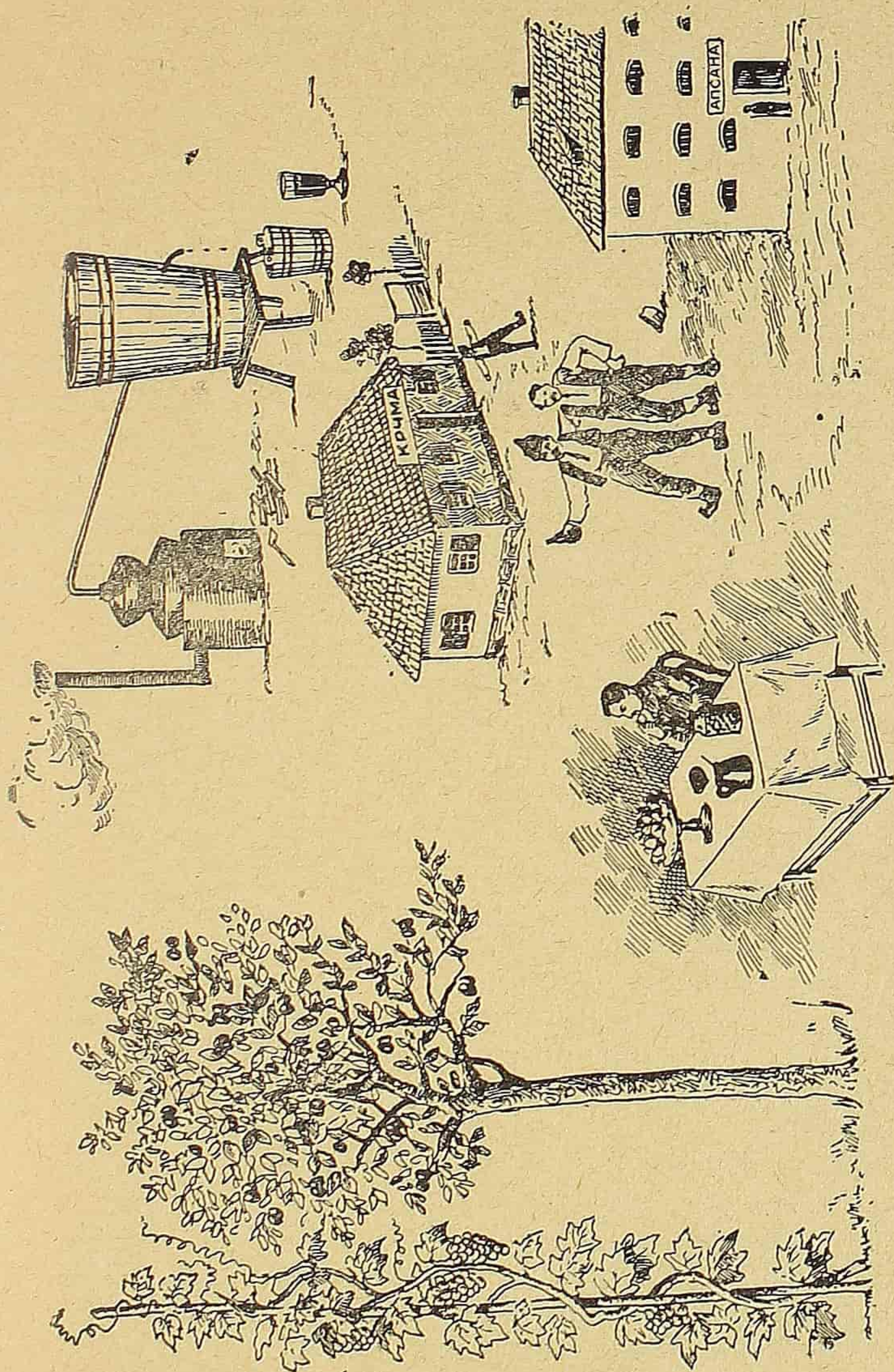
Какве су последице задржавања у казаницама где се ракија пече, виде се врло често. Ту, где се без мере, са дрвеном кашиком или чашом, из велике боце, захвата ракија, па и „првенац“, за време печења и пије, ту се здравље упропашћује и чедност убија. Ту је почетак злочина и крађе. Пиће је извор сваког зла.

Потрошња алкохолног пића за сваког човека, за сваку кућу, за сваки народ преставља један огромни економски капитал, који се не само бескорисно утроши већ увек на штету здравља и морала.

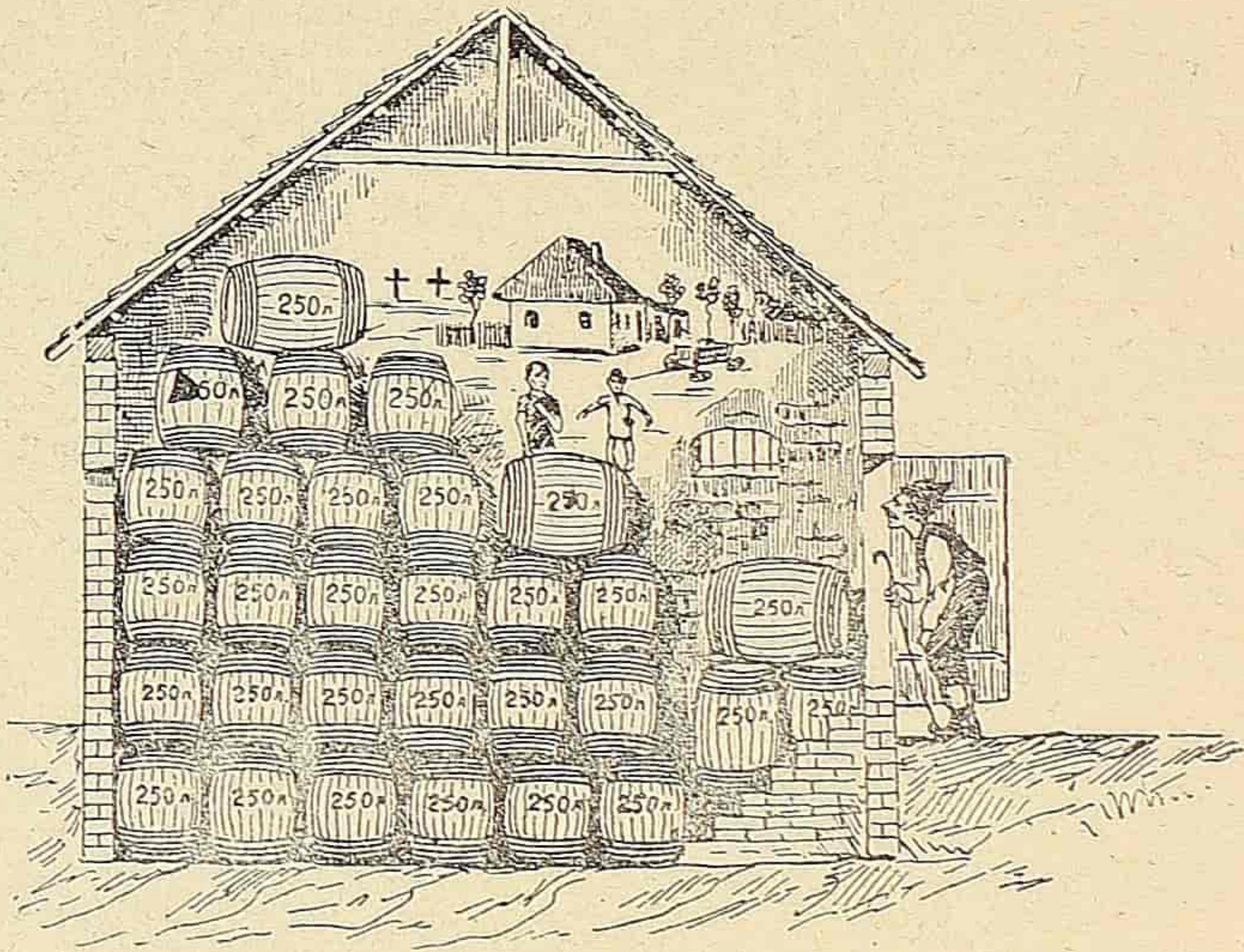
Нека сваки прорачуна, колико за годину дана попије и какву то економску вредност преставља, па ће да увиди, да би тиме могао да створи себи и својима што бољи и удобнији живот.

Да употреба алкохолног пића има штетно дејство на здравље, види се јасно на здрављу оних, који га пију.

Пиће се не свети само ономе кога пије, већ уништава и оставља тешке последице и на деци

Од лепог рода само петнајести део корисно се храни дода, а све остало као
алкохол се прода; па се пије и весели у кавани а трезни у апсани.

Подрум пића, читаво имање, дечје и своје здравље, сваки испије, ко ма и „умерено“ за 50 година пиће пије.

њиховој. Она су због тога блесава, неразвијена и живчано болесна.

Многи наши обичаји везани су за употребу алкохолног пића, зато је пиће прешло у навику. У радости и жалости, при раду и одмору, увек се нађе разлог, да се пије алкохолно пиће. Кад неко на селу не пије пиће, пита се са чуђењем: да ниси болестан, те не пијеш ракију.“ И при св. причешћу мала деца се често варају речима: „узми, ракица је.“ То је страшно.

Сматра се, да пиће даје снагу и крв, да отвара апетит. То није тачно. Пиће је бич за срце. Оно га, заиста, при раду тренутно јаче покрене, да цосле пре малакше. А да не би то наступило, онда се узима све већа количина пића, док не пређе у навику, у потребу, да здравље упропасти.

Крв се не добија од пића. Истина је, да се онај који пије више црвени него онај који не пије; а то је за то, што пиће у телу брже сагорева, ствара већу топлоту, срце јаче ради, крв брже струји, крвни судови се рашире, те се тај зажари и поцрвени у лицу. То је црвенило пролазно или код пијаница стално услед раширених крвних судова.

Сузбијање разорног дејства употребе алкохолног пића на здравље и целокупан живот човечији постићи ће се, ако се поступно смањује производња алкохолног пића, спремајући од воћа корисне производе и ако се навика употребе алкохолног пића искорењује нарочито код деце, ђака и младежи. Извесне законске одредбе у томе правцу неопходно су потребне.

6. Одело — ношња.

Каква је сад ношња. — Изглед разне ношње. — Каква треба да је ношња.

Одећа становника на селу је разноврсна. Сваки крај има своју нарочиту ношњу. Та ношња није свуда и увек постала према захтевима климатског поднебља нити према прерађевинама у томе крају, већ према наслеђеним навикама и обичајима, а у многим крајевима је баш противна здравственим потребама.

Ако се посматра разноврсно шаренило материја и крој ношње, онда се, ипак, може доћи до закључка: да се одећа, бар, у неколико подешава према добу године, ако не према времену, и према домаћој производњи, да су заступљене чисто домаће израђевине или мешавина са фабричким. Често се по ношњи одликује доба старости: деца, девојке, младе и старије жене.

Права ношња, која је одлика појединих крајева, све се више губи. Оне лепе и нежне боје замењују се дречећим. Крој се подешава према „моди“ а не према склопу тела и здрављу. Материја се не узима од наших домаћих рукотворина, које су јаче, по-

Ношња код младежи у околини Новог Пазара.

стојаније и лепше, већ се узимају фабричке материје, које су много лошије.

Села близу вароши већ су изгубила своју лепу сеоску ношњу а примила су ношњу из вароши потпуно или делимично. Где-где остао је по који леп

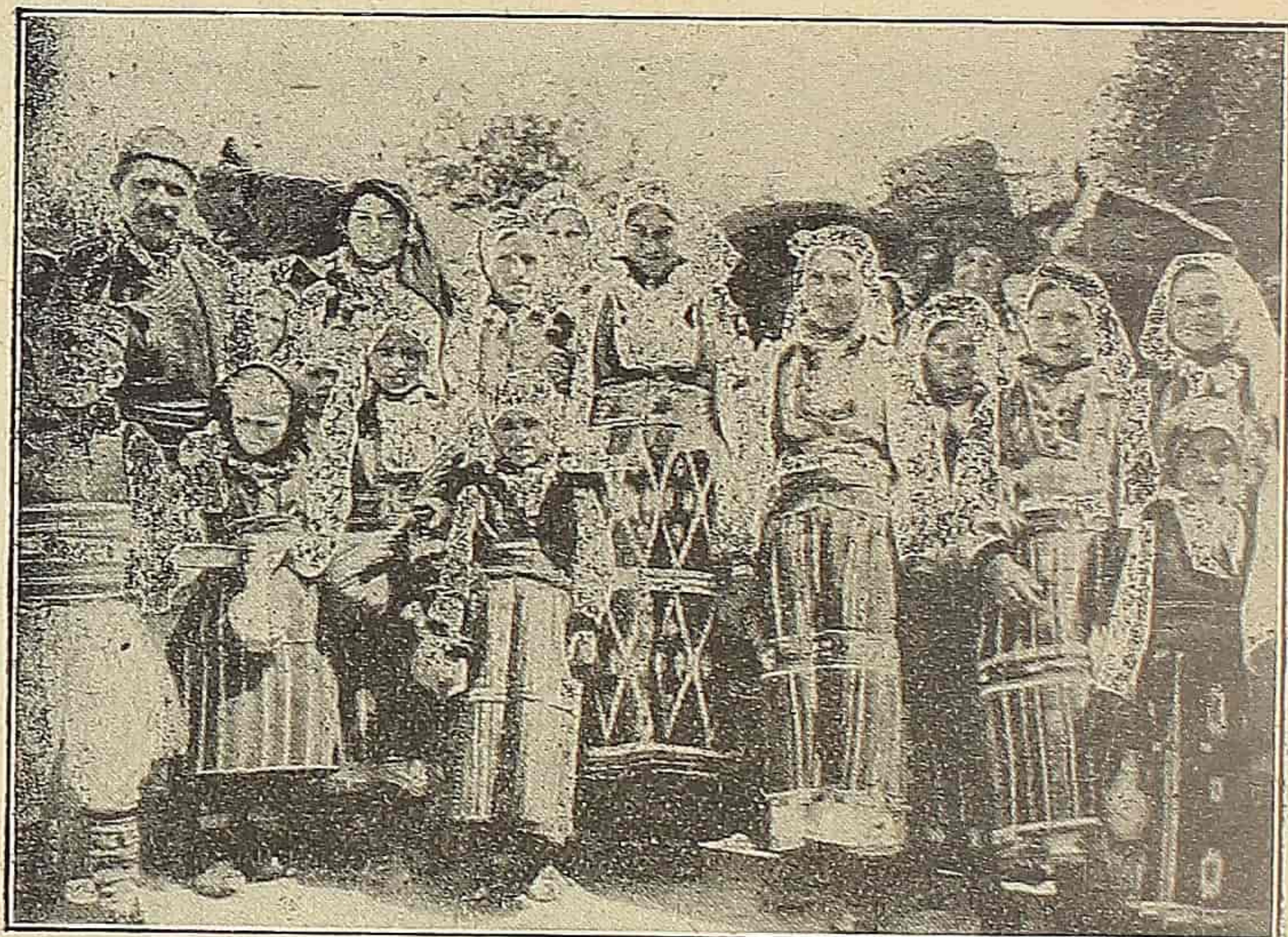
пример, за којим се сваки окреће, као за нечим лепим и ретким.

Оваква ношња има више штетних последица: не одговара здравственим потребама; раду, који дотично лице врши; времену кад се носи; чедности и економском стању.

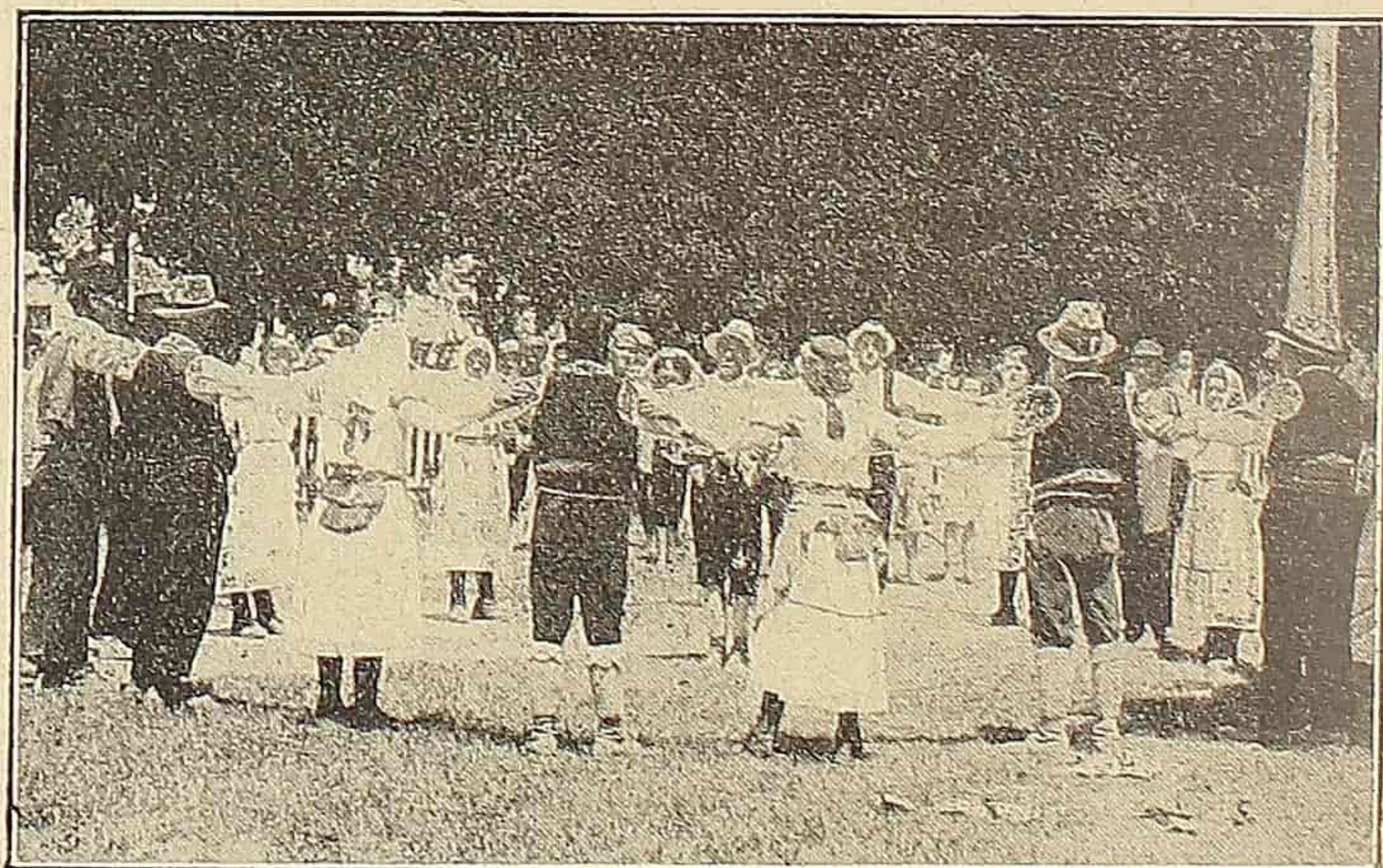

Ношња код одраслих.

Народна ношња треба у неколико да се измени и саобрази потреби тела и рада, домаћој производњи и економском стању а нарочито да задовољи битне услове за здравље. То може лако да се изведе. Нека ју сваки удешава према здрављу и пружа према губеру.

Ношња (Босна).

Ношња. Коло (Босна).

Залуд наш сељак много ради и производи, кад те производе сам не преради, не искористи, већ их, често, у бесцење прода другоме, да после од истога купи много лошију материју и за скупље новце. Залуд преко целог лета трчи и ради а кад буде у јесен потроши за ту „модну“ одећу више него што је зарада била. *Тиме се и економски слаби, јер не ујошребљава своју домаћу производњу и израду.*

То зло, та мода, нарочито код женскиња, прешла је из вароши у села. Она и тамо чини пустош: здравље пати, чедност се губи а џеп се празни.

Свуда се чује жалба на то. Али је често узалуд. Јер и на селу, као и у граду, људи нису моћни да то сузбију.

На моду се троши више него што се има. За моду се задужи са великим интересом а оскудева се у битним потребама за живот. Трпи се у исхрани, „јер на трбуху нема прозора“ а на моду се немилице троши.

Заборавља се, да се на лицу огледа каква је исхрана а на одећи каква је чедност, економија и рад.

Нисмо ми против лепе и складне ношње и моде, која има за циљ, да да праву лепоту телу, да здравље очува, да према потребама и стању буде економска. Али против садање моде на селу, која као највећи црв подгриза и руши здравље, чедност и имање, морамо сви устати и борити се.

Описивати све то, износити историју начина одевања одвело би далеко. Зато овде износимо само онолико, у колико одећа не одговара здравственим потребама, зашто и како је треба изменити са обзиром на наше поднебље, рад и економско стање, нарочито са обзиром на домаће производе и прерађевине.

Што се *материје* тиче, она је како где, више или мање, од вуне, памука, лана, тежине и свиле.

Вунена материја, која је домаћи производ има један од важних недостатака, није добро уваљана, већ је чупава, те је скупљач прашине ако је споља, а ако је до коже (вунене поткошуље), гребе и дражи кожу. Материја од тежине и лана није добро углачана, мека и танка већ чврста и корубава.

Начину одевања могу да се учине разне замерке према ношњи појединих крајева.

Ношење шубара и зими а камо ли лети, а нарочито великих, где је читаво руно на глави, шткодљиво је, јер главу загрева, производи често главобољу и кијавицу, доприноси и опадању косе.

Исто тако покривати главу „качкетом“ није здраво, јер је тада глава изложена утицају разних наглих промена у времену.

За сада је најбоља и најпрактичнија капа шајкача од тање или дебље, глатке материје и „штофани“ шешири са мањим ободом. За лето, пак, сламни шешир са већим ободом, који се у нашој земљи, било на селу или у фабрикама, раде.

Код женских је покривање главе много различитије: ношење везоглаве и убрађивање марамом (шамиијом), често двома, негде још једна спуштена низ плећа; затим „конђе“, „трвељи“, са гомилом разних додатака (парица, украса, обручева), да теже више од килограма.

Убрађивање марамом је нездраво, јер загрева главу, производи главобољу, кијавицу и слаби слух и рашћење косе. Велика тежина, поред тога, чини још теже последице.

Најбоље је, не убрађивати се нити шта друго и туђе ставити на главу већ се лепо очешљати. А кад се ради на пољу, због прашине, сунца, зими због времена, онда се стави марама али не да се „убради“ већ да се само „повеже“.

Деца да су што више гологлава или да имају сасвим лаке, танке капе или шешириће. Она трче,

брзо се загреју под дебелом капом и одмах добију разна оболења. Најмање се сме метати деци по две капе или да се даје детету капа старијих, која му и уши „оклепави“.

Доња одећа — рубље да је танко и глатко, па било од вуне, памука или тежине. Дебеле и чупаве поткошуље су нездраве и не треба их носити.

Горња одећа зими да је од вуне (сукно, шајак), лети од лана или памука. Материја да је глатка. Вишекатна одећа је боља и здравија него ли једна, тешка и дебела.

„Кожух“ је нездравно носити. Ко се на то навикне, чим га скине, па и усред лета, лако назебе, Има крајева где се кожух не скида ни лети а камо ли зими, или се „до Духова не иде без кожуха“.

У неким крајевима лети је ношња само рубље: кошуља и гаће. То није практично за рад, па ни са здравственог гледишта, јер се тело свакодневно јако упрља а често се не купа. Најбоље је, да се лети прави од ланене материје слична одећа као и зими.

За женске могу се узети домаће тканине ма које врсте, према времену — добу године. Крој се оставља и „по моди“, само да тело не стеже, да се чедност више не испољава и да буде без многих украса.

Бескорисно и штетно је, што женскиње носе на глави и око врата као и на грудима низове па и читаве оклопе, од разних пара, често без вредности, око руку широке и дебеле, око појаса широке и тешке, лимане или месингане опасаче и везе.

По здравље је штетно код оба пола, што се одећа око појаса чврсто привезује, што се тканице опасују по 5 и више метара дужине. Код мушких треба да има место тога за панталоне.

(чакшире) нараменице, код женских да је хаљина „изцела“ или закопчана.

Горња одећа треба да чува тело од кише, снега и хладноће. Сукно — вунено ткиво чува у неколико од тога. Зато без гуња никад не иди, јер се услед кише и хладног ветра лако назебе. „Ко лети гуњ носи а зими ужину, неће се кајати“, каже наш народ.

За време кише и снега да сваки носи на раду, на путу, огртач од материје, која не пропушта влагу. „Кабанице“ су тешке и неподесне. Наш сељак највише пропада кад покисне и укваси ноге.

Везивање чарапа везама (врвцама, подвезама) шкодљиво је, јер спречава правилан оптицај крви у ногама, ствара грчеве и брзи замор. Најбоље је, да су чарапе привезане за одећу око појаса еластичним пантљикама или су око ноге овлаш везане.

Обућа — опанак је за лето добар, јер је лак и у њему се нога стално проветрава, али зато нека се нога чешће пере, јер се брзо прља. За зиму је обичан опанак неподесан, јер се нога лако окваси, охлади, назебе и тело оболи. Дубоки опанци отклањају и те недостатке.

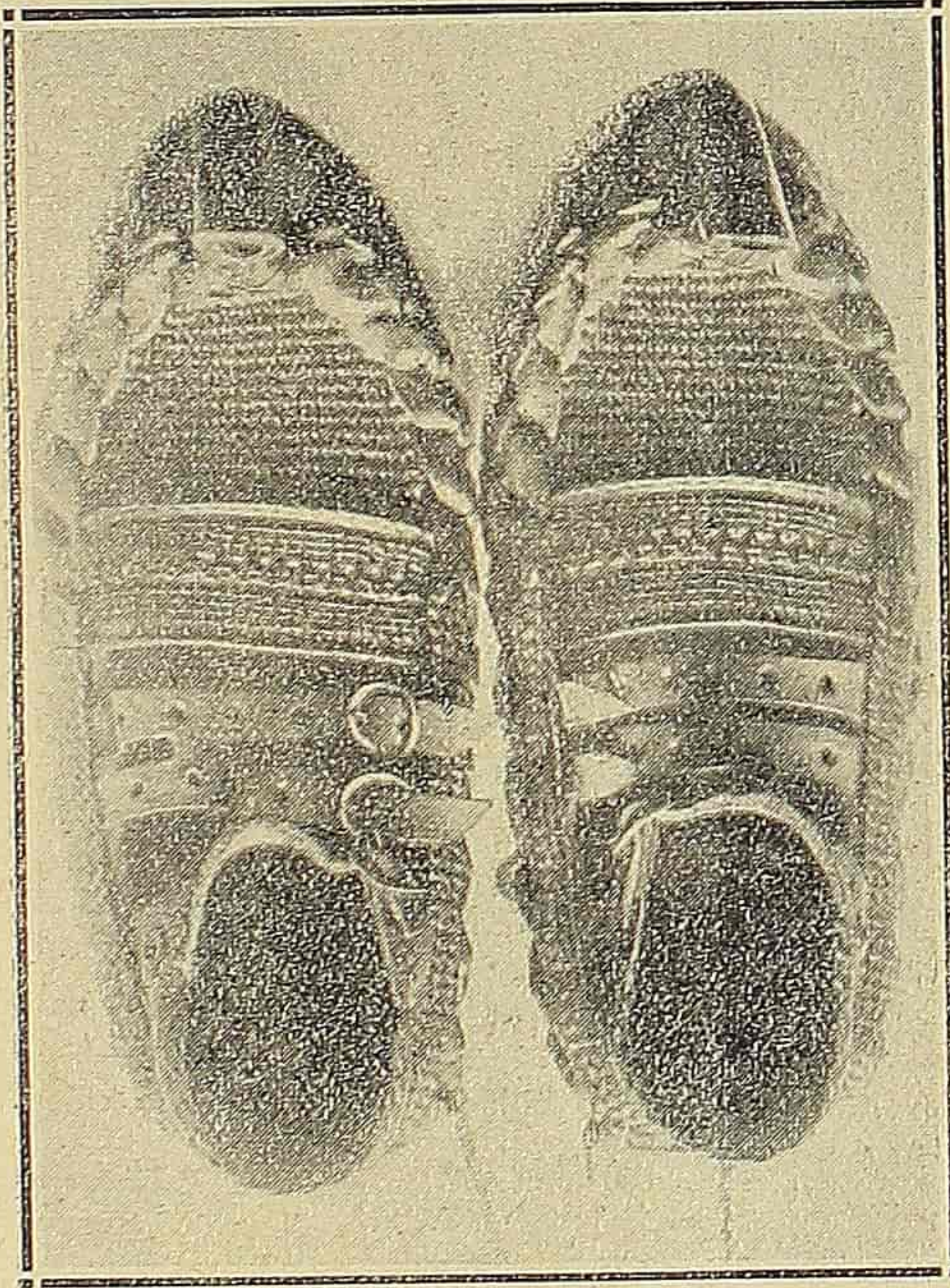
Нездраво је завијање опанака кајишима око ногу, јер спречава правилан оптицај крви и проузрокује грчеве и малаксалост. Опанке носи и без великог и чврстог омотавања кајиша око ногу.

Ципела је добра обућа. Она чува ногу, да се не прља и да не назебе.

Чарапе да су од вуне или памука, глатке, необојене или добро обојене, да не отиру, дебље или тање према времену.

На обућу мора да се пази нарочито код деце и ђака. „Од ногу се најлакше назебе и оболи.“ Влажне ноге чине и нос влажан. Бос не треба ићи, јер се тада лако нога повреди и рана зарази. Не штеди на томе, јер се та уштеда плаћа здрављем и жи-

вотом. Ко није у стању, да купи себи капу и обућу, од тога неће никад ништа да буде.

Опанци дубоки, покривени, да нога не може да се укваси (Шумадиска ношња).

7. Рад.

Рад у кући. — Пољски рад. — Рад око стоке.
Занатски рад. — Економија и здравље.

Рад на селу је поглавито у кући, у пољу, око стоке а где-где занати-прерађевине за домаћу потребу.

Рад у кући је слабо развијен и прост. У кући нема довољно соба, ни потребних ствари, зато се и посао у кући за час сврши; а дешава се често, да се за време великих радова ништа и не дира, већ се оставља од недеље до недеље, кад се чисти, тресе и пере.

Највећи посао у кући заузима спремање хране и нега стоке, док се на негу чељади обраћа најмања пажња.

Жена, која треба да је стуб куће, мало се задржава у њој а нарочито лети због пољских радова. А како је само здрава и увек добро уређена кућа извор здравља, то је јасно, да на селу чељад често побољева само услед неуређења у кући.

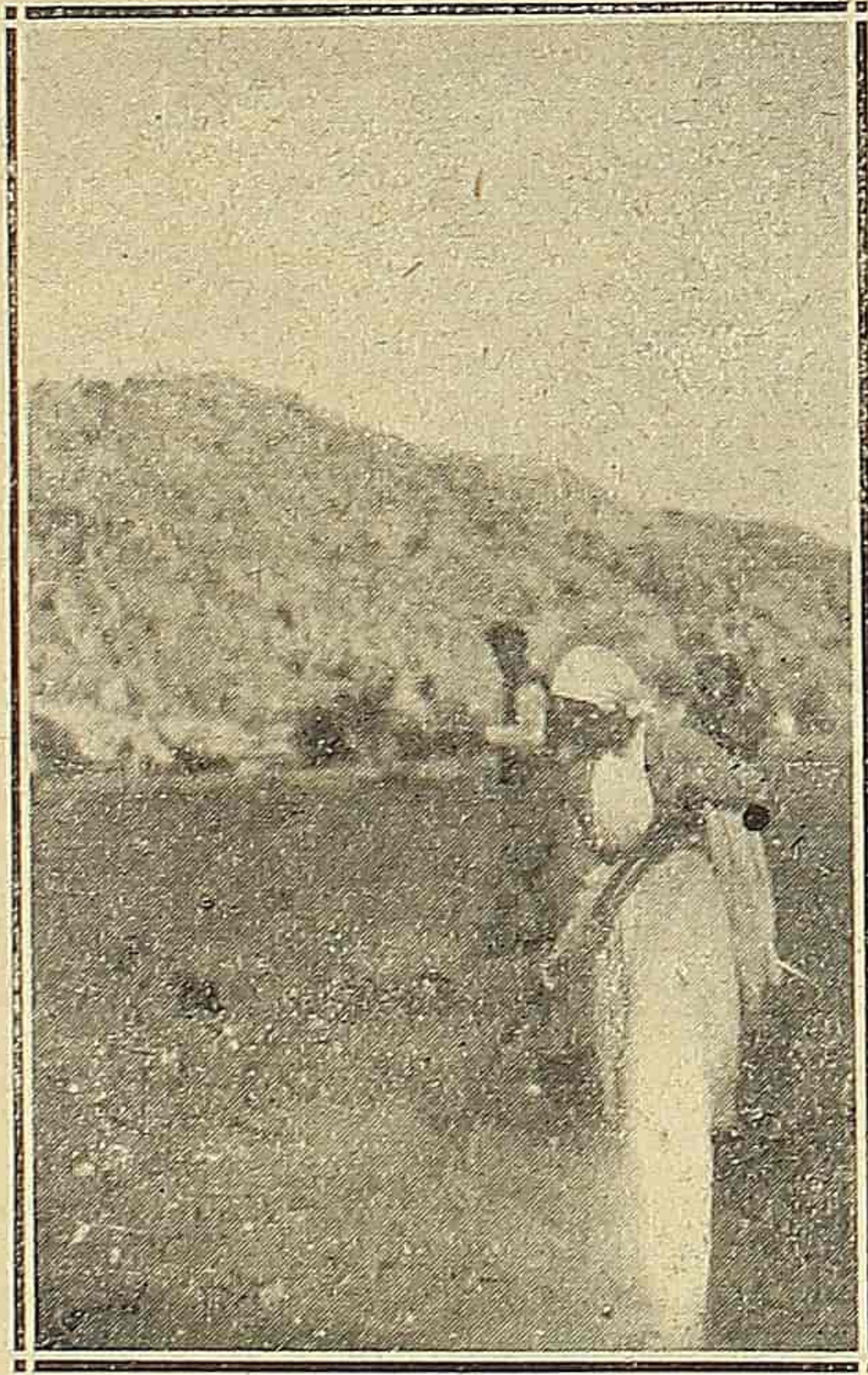
Непроветрена и непочишћена кућа, неистресене ствари за спавање, неопрано и поцепано рубље, одећа и обућа и слаба исхрана су последице недовољног рада у кући, што доноси разне болести.

Да кућа буде извор здравља, треба у њој жена посведневно да ради. А да она то успешно изведе, мора да је просвећена и у неколико поштеђења од других послова.

Пољски рад са здравственог гледишта је веома користан, јер се човек по цео дан налази у природи, на чистом ваздуху. Само тај рад не сме да буде сувише напоран, да се утроши више снаге него што се може, него што се храном унесе. Где год је могуће, тај рад треба да се сврши и олакшава помоћу разних справа, машина и других бољих средстава. Тиме се штеди снага, здравље чува, не прља се а брже се и боље уради.

Сељака природа гони на рад. Она му не да, да оклева, да не ради, јер сваки пропуштен дан за ту годину је изгубљен. Поднебље је различито и променљиво; за то сељак мора да зна, како ће то да искористи у раду. Начин обраде му то олакшава и здравље му чува.

Рад мора да је умерен. Свака пренагљеност шкоди здрављу. Правилан распоред рада то отклања. Пошто је радно време за пољски рад ограничено т. ј. мора се онда урадити кад је чему време, кад је потреба; то многи, нарочито сиротне задруге а

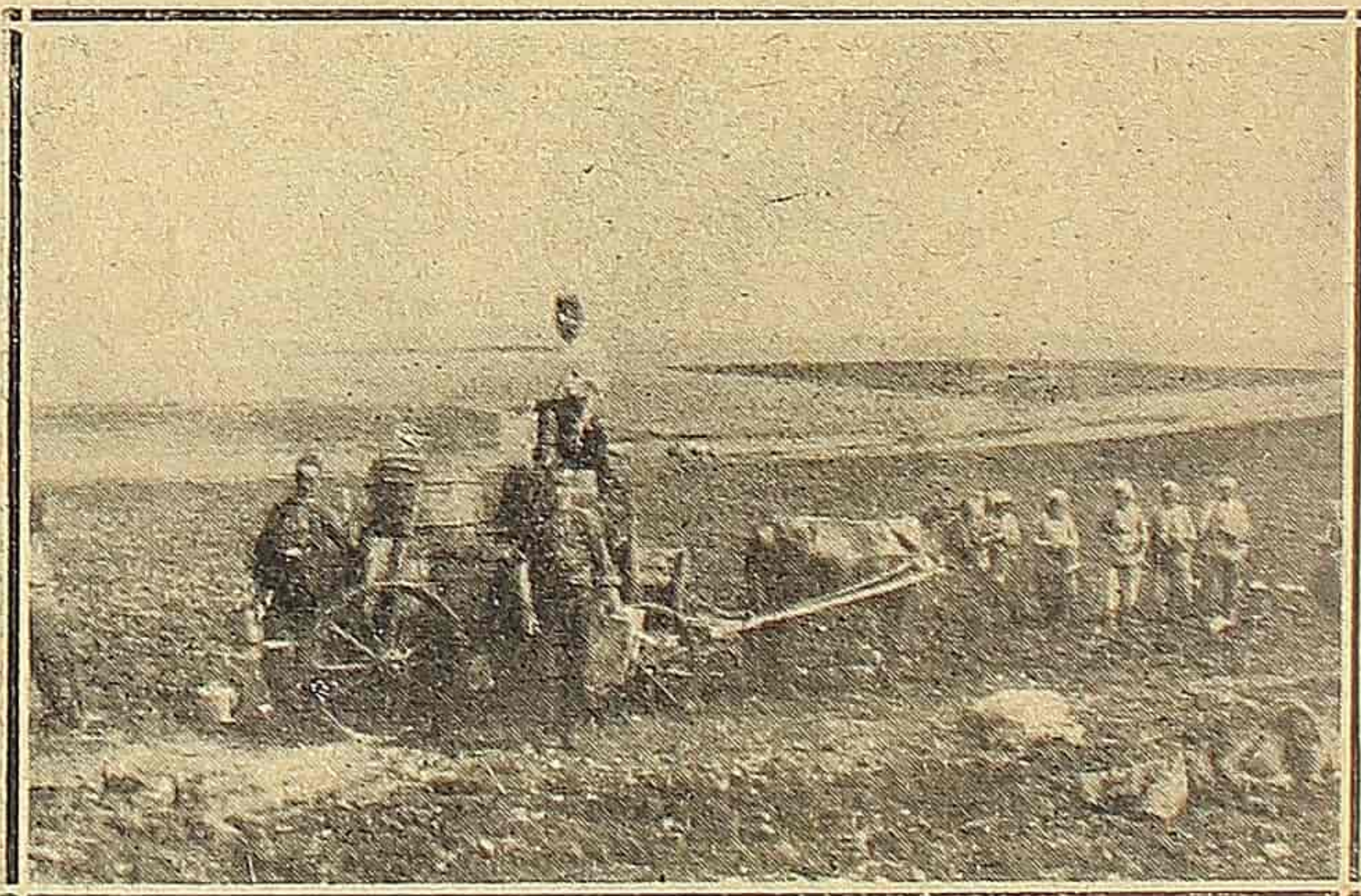
Жена на раду (Црна Гора).

без модерних справа, напрегну се више него што могу, само да би на време обрадили имање. Ради се од кад се сване, док се не смркне, па и ноћу кад прети каква непогода. Толики дуг рад *само снагом* изнурава и најјачег човека. Зато на селу мушки и

женске преко лета ослабе и осуше се од напорног и примитивног рада.

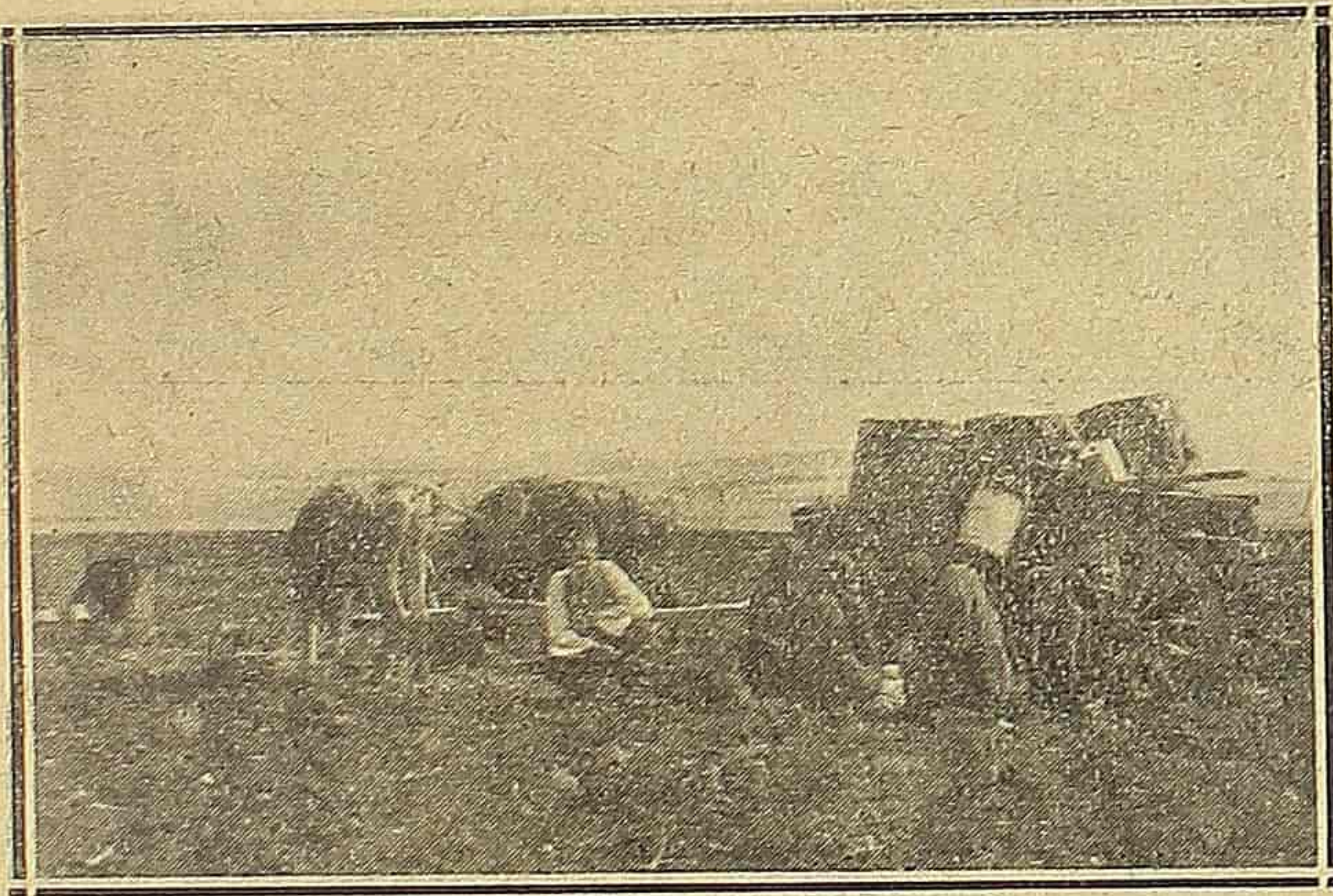
Жетва пшенице без жетелице.

Рад у пољу. Моба. (Ј. Србија).

Сваки је видео она лица, која по цео дан раде у погнутом ставу, напрегнутих жила, црвена у лицу, обливена знојем, где им сваки мишић дрхти од замора. Она су за жалење; јер ко нема алата, мучи се и пати, изгуби здравље а не стекне имање.

Ко се користи свим пронађеним справама за обрађивање имања, сачува снагу и здравље, брже изradi имање и боље производе добија.

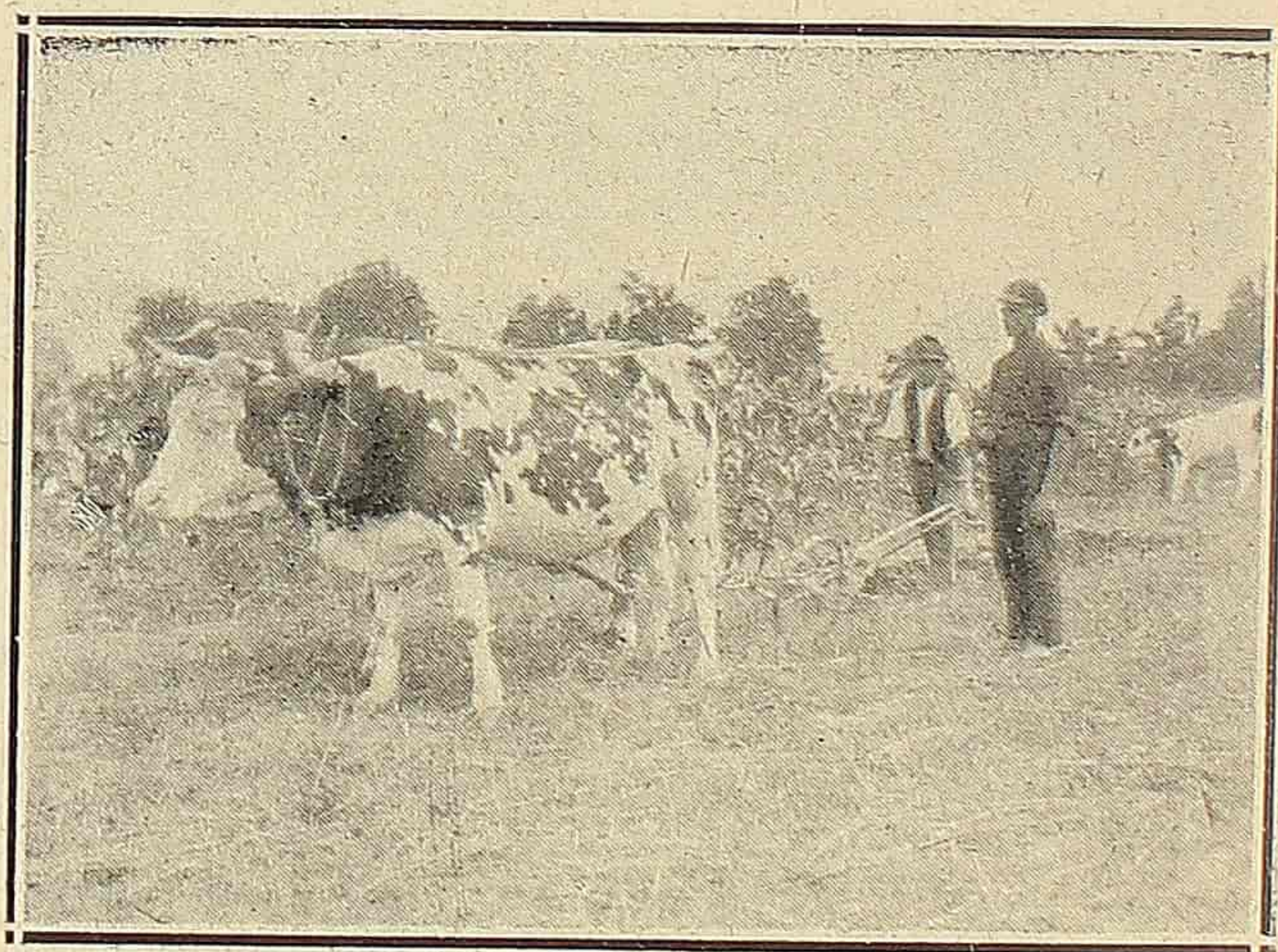
На раду (Булачане, Ј. Србија).

Тешко сељаку, који све сам својом снагом ради и на својим плећима терет носи. Ту нема ни живота а камо ли напретка. То је последњи ступањ културе. Затим долази употреба за рад разне стоке: магарца, вола и коња па разних машинских справа, које раде по његовој вољи, замењујући телесну снагу.

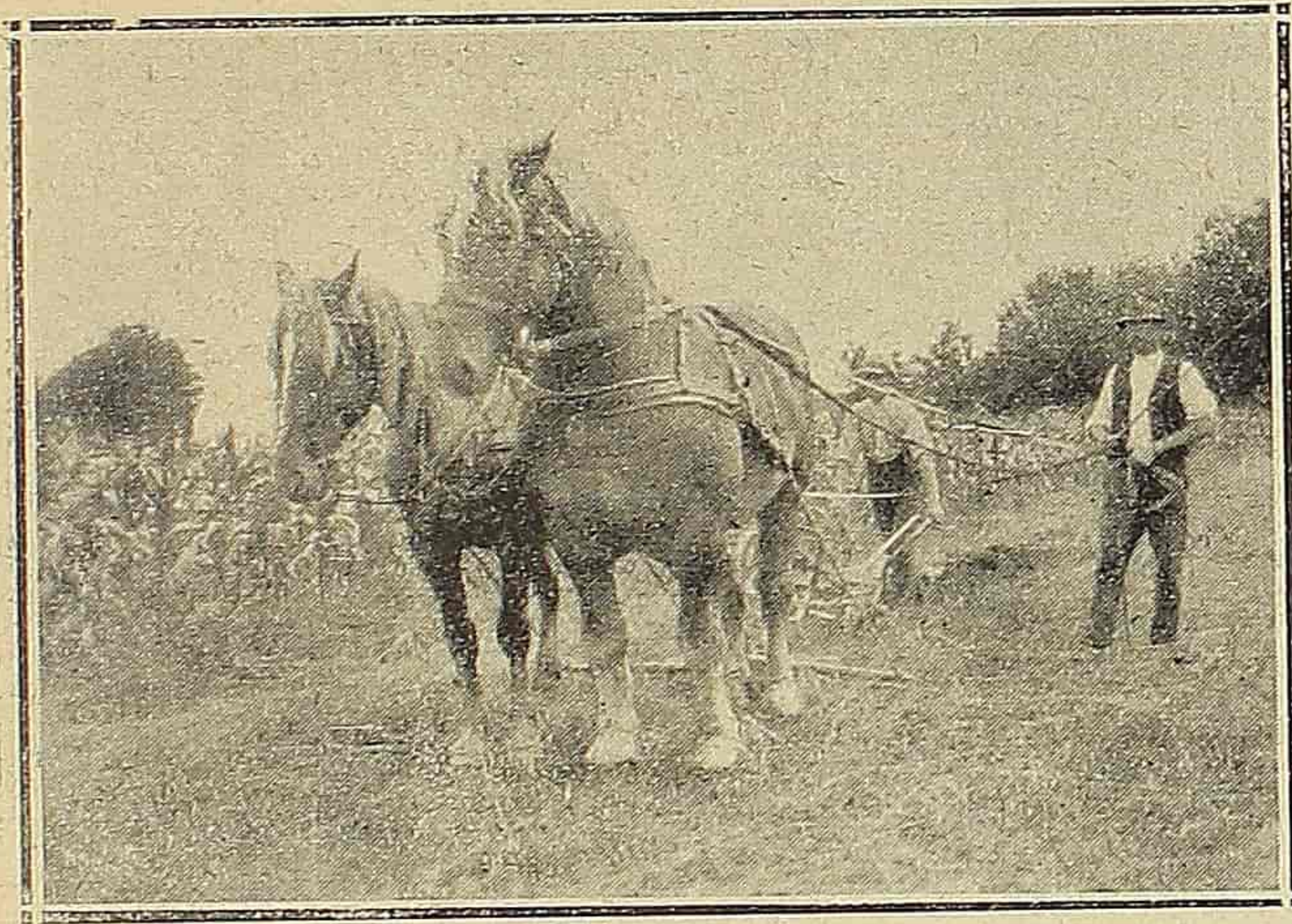
Рад се подешава и према добу старости и стању здравља. На то се свуда не пази, нарочито где је инокоштина. Ту и деца од 10 година „терају ред“ и држе плужицу; а да иду за плугом, за

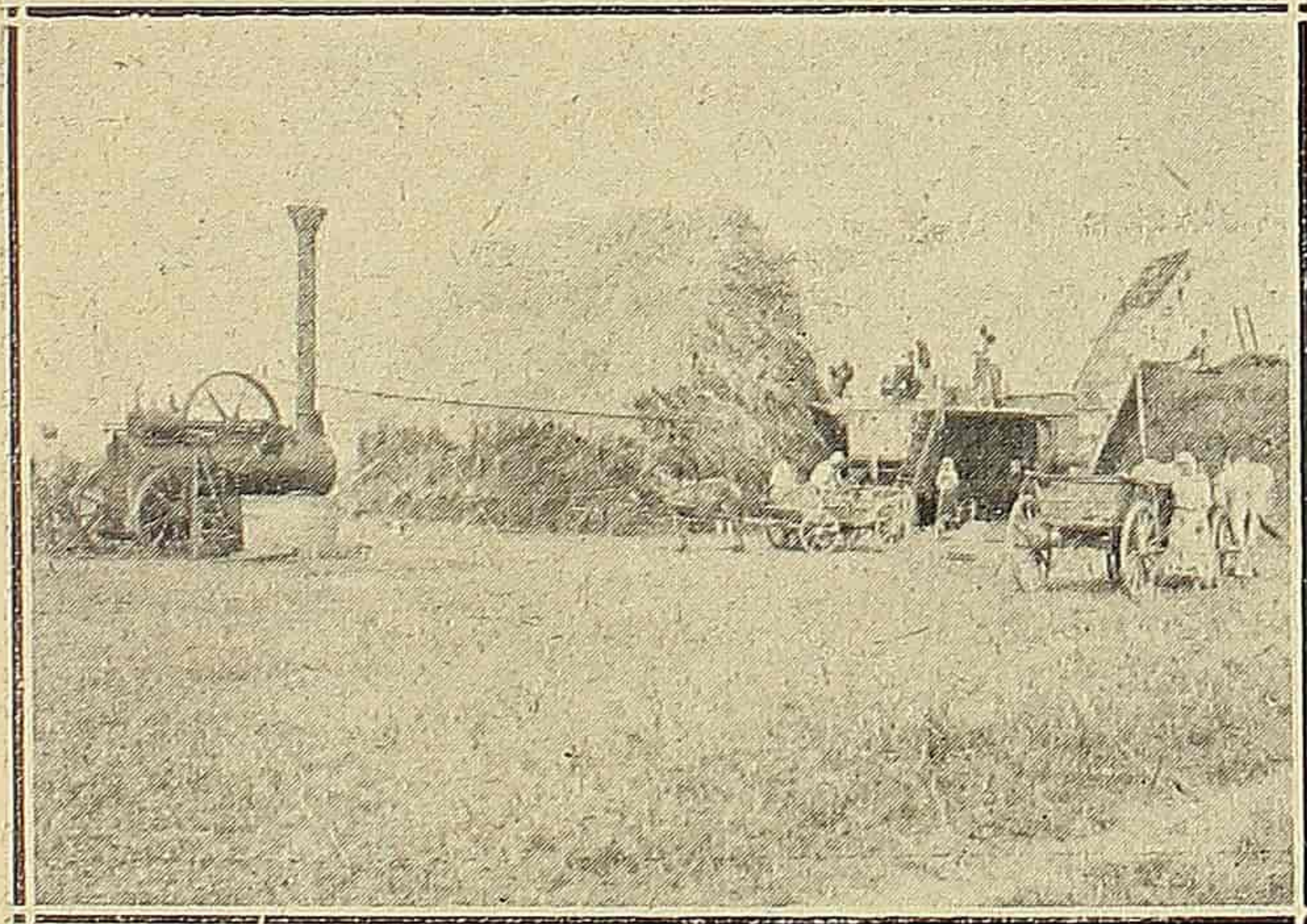
Ношење дрва на пазар (Ј. Србија).

Орање (Шумадија).

Орање (Срем).

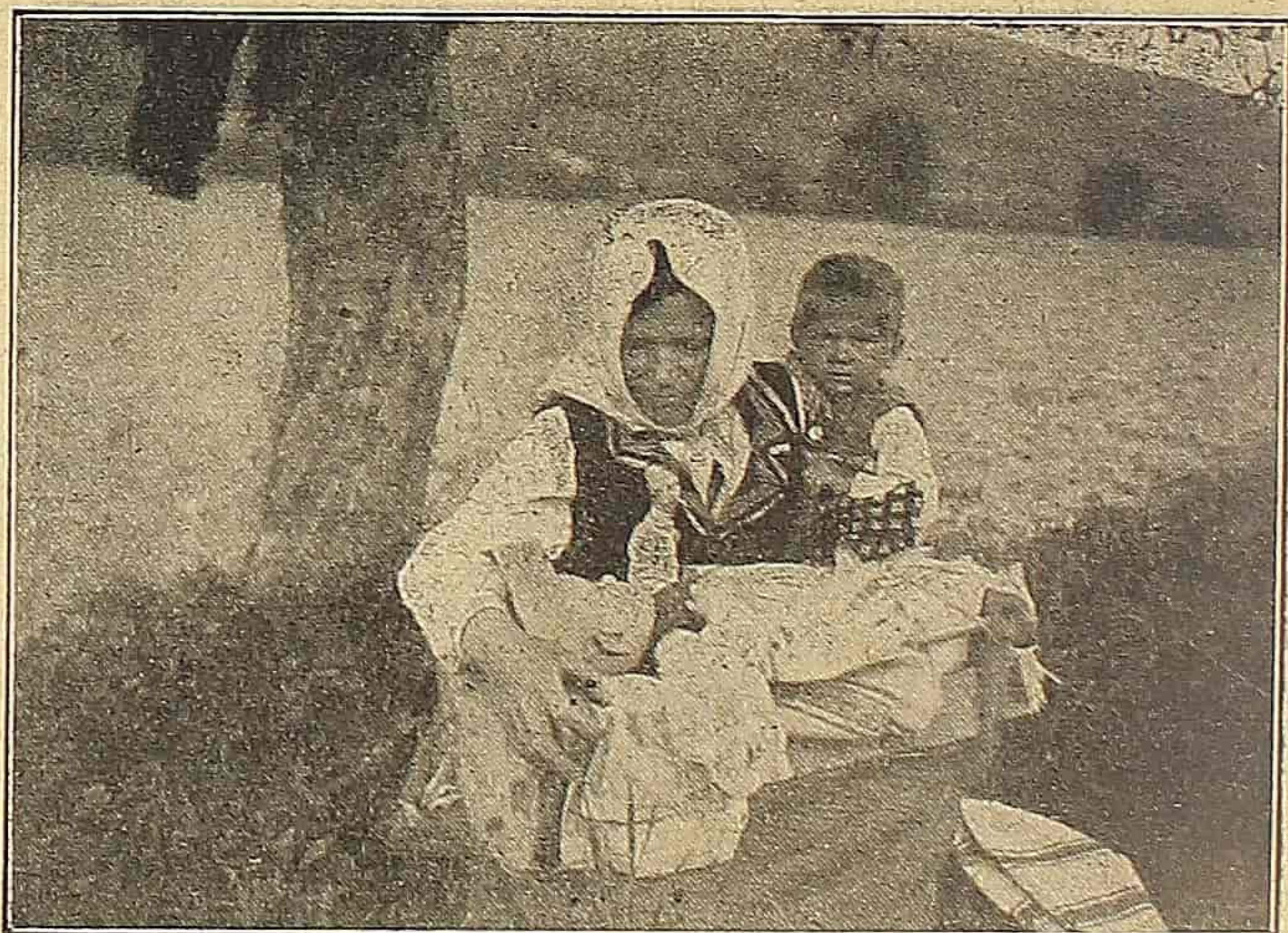

Вршидба машином.

дрљачом и да раде друге лакше послове, то је најобичније.

Такав рад, који не одговара снази дечјој, спречава њихово правилно развиће и ствара неправилне радње појединих органа.

Тако исто и же:скиње, које је при крају трудноће, које се скоро породило, које „има на себе“ — периоду, треба да се поштеди од сваког

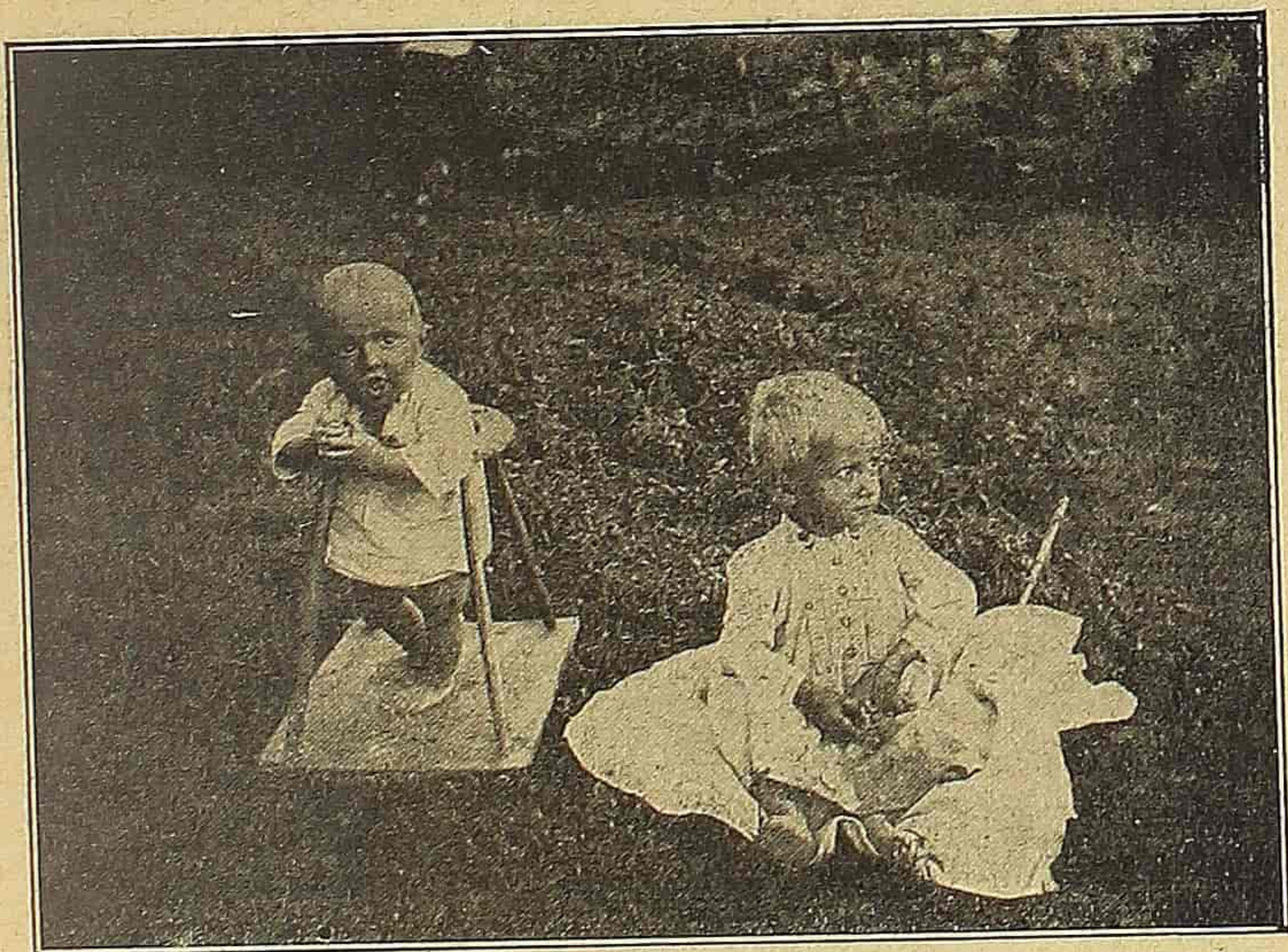
Мати са децом у пољу на раду.

или, бар, тежег пољског рада. На то се на селу не пази, те се, поред осталих узрока, женске на селу често разбољевају, пате и раније умиру него женскиње у варошима; а није ни чудо, кад се жена на њиви и породи, а камо ли да не изостане од рада за време периоде!

Поред тога да се пази и на мајку са малим дететом — одојчетом. Она не сме да ради теже

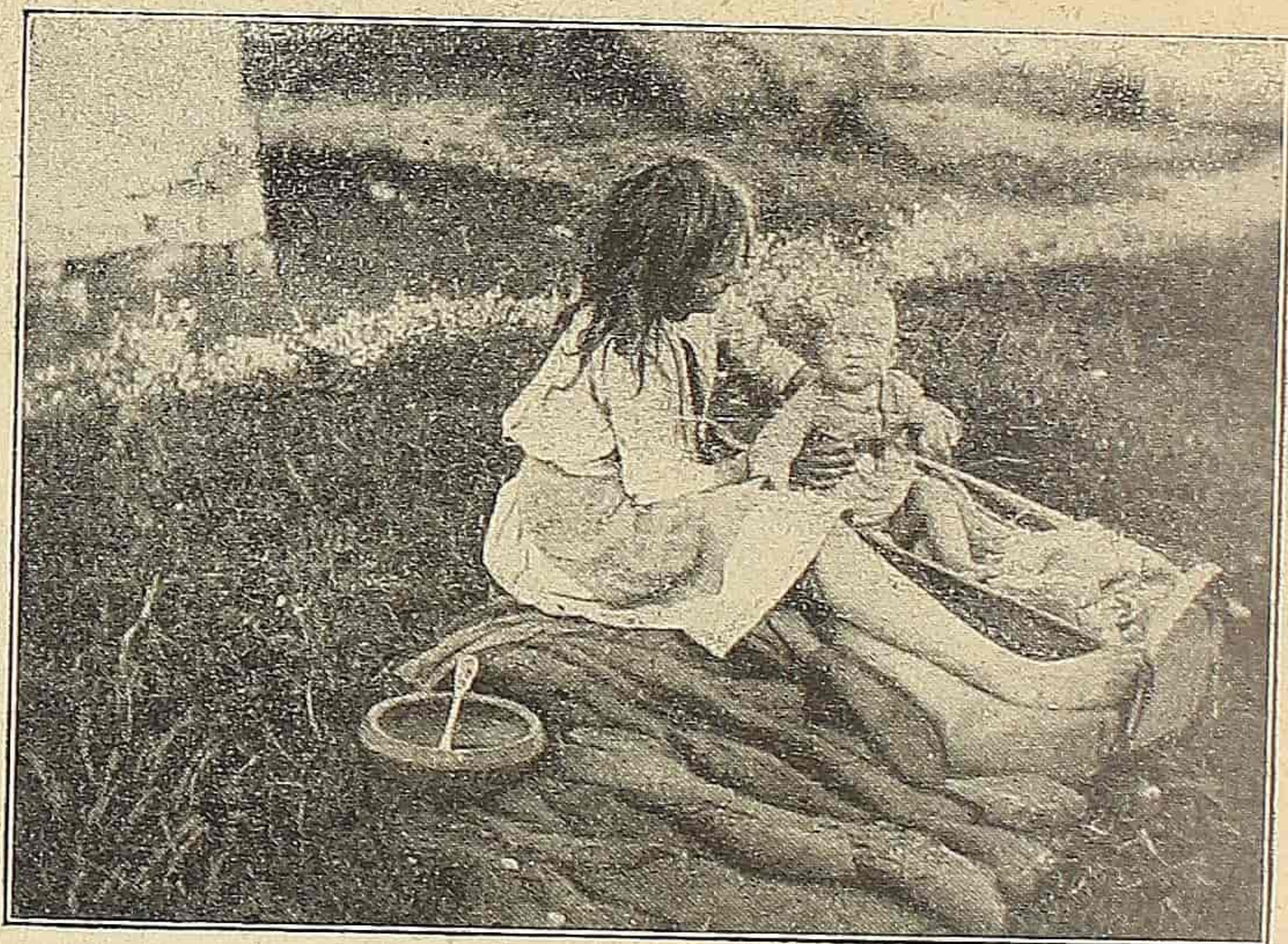
пољске радове; шта више не треба да ради никакве пољске радове, нити да носи дете у поље. Многа деца су страдала само због тога што су их матере уморне и загрејане задојиле, што су била на сунцу и прашини, без купања и друге неге.

Ето, зашто је неминовно потребна поштеда женскиња, нарочито матера, од пољских радова. Но,

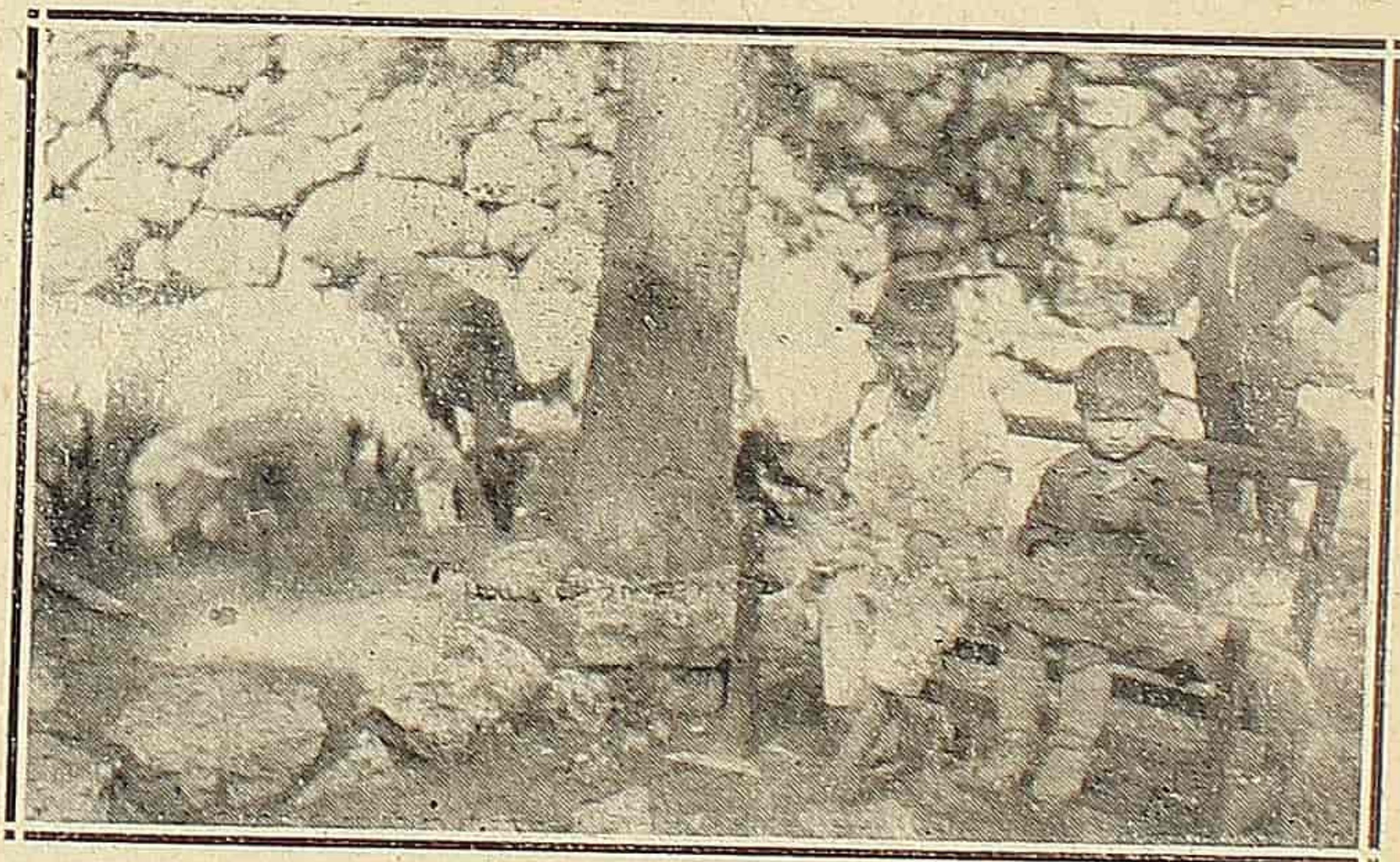

Деца остављена сама код куће, док је мати у пољу на раду.

не треба мислити, да се оне штеде од осталих радова. Не, оне нека раде оне послове, у којима их нико други не може да замени, што је њихова дужност, што је и неопходно потребно за здравље свих укућана. Па и те послове оне не могу увек успешно да сврше. Залуд је матери пољски рад, ако она мора да занемари своје дете, па и да га

Деца у пољу а мати на раду.

Деца као чобани (Црна Гора).

изгуби или да она сама оболи, па да после утроши много више него што је привредила.

Неумесни су изговори: „нема ко да ради; син отишао у војску, снаја мора да га замени; инокосни смо у задрузи“ и др. И ако је све то заиста тако, ипак је мања штета, ако нешто пропадне, те се не уради, ако се за рад плати, него кад се услед таквог рада разболи па и страда.

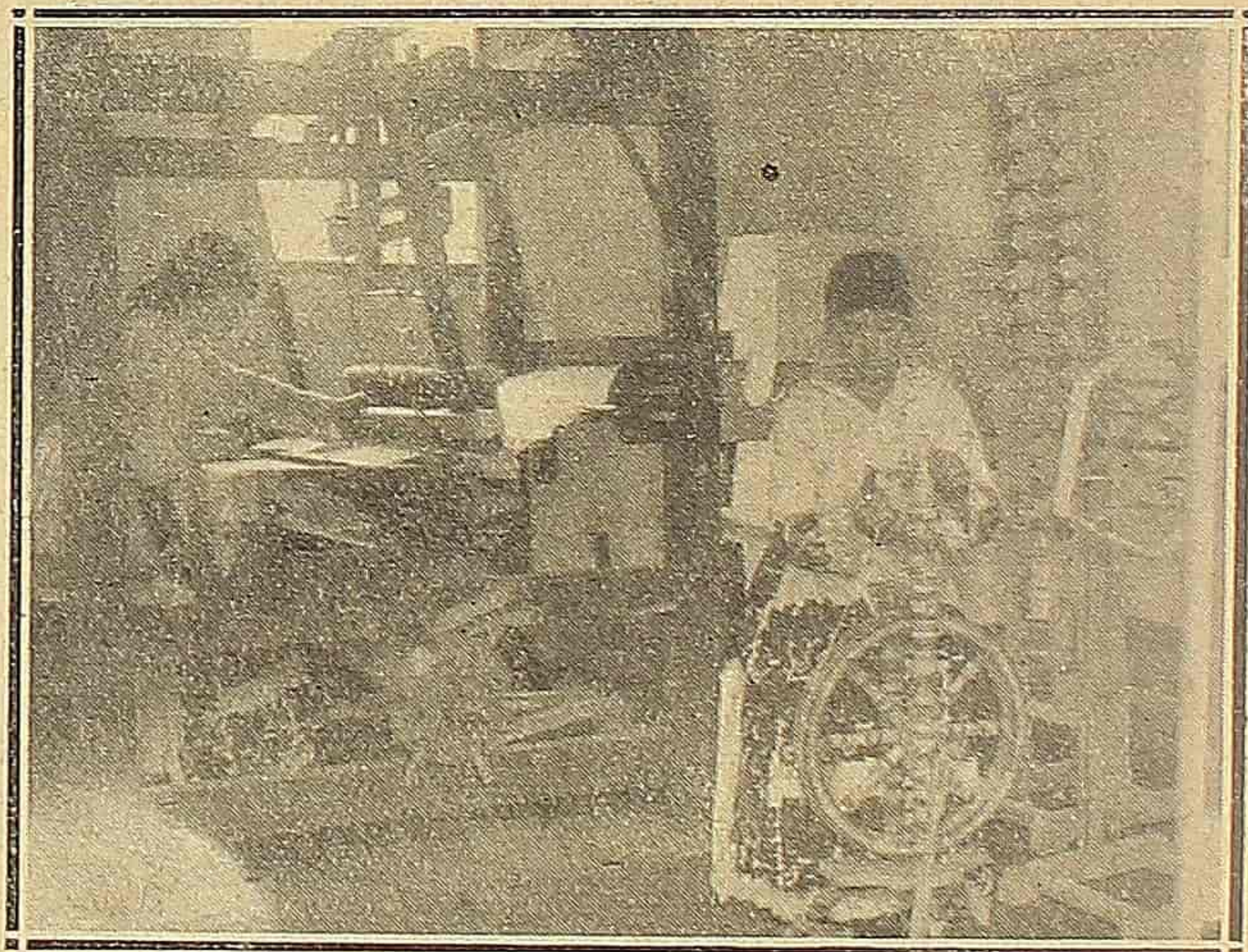
Рад око стоке је на селу мањи или већи, што зависи од тога, да ли се тај крај више бави сточарством или не. Чувањем стоке обично се занимају деца, старци и слабуњава лица; а има крајева, где свака кућа шаље свога чобана па било то за два, три брва. Тиме се губи једна радна снага. Зато је боље имати *заједничке, сеоске* чуваре за стоку, као и за имања, који терају стоку на пашу и враћају. То је корисно примењено у нашим јужним крајевима.

За спремање производа добивених од стоке: млека, сира, кајмака и масла баве се обично жене, тако зване бачике-планинке.

Заиста, тај посао је правилно додељен. Но при томе да се пази на разне заразне болести, које се преносе од болесне стоке на људе. Тако исто и на спремање млека и његових производа, јер се од болесне стоке, непажљивим и нечистим радом, намирице загаде и проузрокују тешка оболења. И при томе раду, због олакшице, због чистоће, да се послужи свима пронађеним савршенијим справама.

Да би се добили бољи производи од прераде млека, свако веће село, нарочито где се гаји доста стоке, треба да оснива *млекарске задруге*. У њима би се прерада млека изводила на најсавршенији начин, који би дао боље производе по цени и по хранљивости. Тиме би се отклониле и многе болести, које долазе од употребе тих загађених производа.

При раду у пољу и око стоке човек се често упрља и поред пажње. Да не би одело упрљао за време рада, нека има нарочиту кецељу. За прање руку да носи увек на раду, на путу, сапун и убрис. Код нас се то најпримитивније ради. Не пази се на основни захтев — чистоћу, ни код онога који ради, ни код судова који се за рад употребљавају а још мање код стоке. Проћиће дуго времена, док

Ткање. Домаћи рад (Петриње).

се при томе раду примени чистота, а камо ли, да се стока помоћу електрицитета музе и остало справља на тај начин, као што се то у неким државама већ ради.

Занатлијски рад је на селу развијен местимично мање или више. Негде служи само за домаћу потребу а негде и за даљу продају. При тим разноликим занатима искоришћују се врло мало сва по-

моћна средства ради олакшице у снази, уштеде у времену и бољој производњи. Даље, за многе такве радове (шваље на машини, везиље, плетиље, ткаље, дрводеље и др.) узимају се она лица која су слабуњава, „која нису за пољске радове.“ Тиме се, баш, ради противно. За тако слабуњава и неразвијена лица није тај, седећи, погнути, занатски рад, који код њих проузрокује разна оболења, као што су честа оболења шваља на машини од туберкулозе. За таква лица је подеснији лакши пољски рад, где су дуже на чистом ваздуху и сунцу а са умереним кретањем.

Кад је хладно (зими) и киша, кад се не раде пољски радови, онда то време треба да се искористи за домаћи занатски рад. Женскиње нека преде, плете, везе, тка и шије а мушки да раде око спремања разних алата и других потреба: плетење сламних шешира, разних корпа, столица и других ствари од дрвета за потребу куће и рада. На тај начин чељад се веже за кућу, за рад а не одаје се нераду, пороку, и не бави се у кавани и крчми. Према томе чува здравље и привређује.

Многе здравствене потребе за кућу могу да се израђују на селу. Оне би биле јевтиније, те би се њима већина снабдела. Тиме се користи здрављу и привредном стању.

Економија и здравље. Здравље и здравствене прилике су у тесној вези са економским стањем. *И ако је здравље основна привредна чињеница, ипак здравље не може да се очува, здравствене прилике не могу да се поправе, где није повољно економско стање.* Где је беда и сиротиња, ту је мука у животу и болештина. Где је богатство, ту треба да буде здравља, ако има и знања.

Али у оба случаја, поред тога, главну улогу игра знање, да се са оним што се има очува здравље. Где тога нема, ту сиротиња не уме да корисно

употреби и оно мало имања што има. А код богатих имање им још више упропасти здравље.

За то правилан распоред и корисна употреба прихода у економији знатно, битно, утиче на здравље и здравствено уређење.

Тако се не ради ни у селу ни у вароши.

Не пази се ни на економију времена, рада, снаге, хране и свих других животних потреба, а камо ли на економну употребу прихода и расхода. Једни троше више него што имају, други штеде, трећи растурају и сви тиме здравље убијају.

За то је потребно, да се приходи правилно и корисно употребе.

Прорачунато је, да распоред прихода треба да се овако искористи :

За исхрану да се утроши 45 до 52 од сто од прихода; за стан 18 од сто; за одело и рубље 13 од сто; за огрев и осветлење 4 од сто; и за остале потребе 20 од сто.

Ова сразмера не може свуда да се тачно примени. У колико су приходи мањи, у колико је већа сиротиња, у толико је већи проценат издатака на храну а већа оскудица у осталим потребама. За то сиротиња једва има толико, да може да се исхрани, па и то не подесном храном, а камо ли да има и остале здравствене потребе.

Али има много случајева, где има сразмерно доста прихода, где је економско стање повољније, па, ипак, се на здравље не пази, јер се приход не искоришћује по горњој сразмери. Зато нека сваки размисли и прорачуна колико и за шта годишње троши, колико има прихода, па ће да види, какве му користи све то доноси.

8. Начин живота на селу.

Разне навике. — Обичаји. — Празноверице.

Живот на селу је различит према поднебљу, добу године, раду, занимању и многим разним обичајима и навикама. Али свуда провејава идила, живот у природи, која се искоришћава, од које се све очекује. Тај непрекидан живот и рад у природи чини, те је начин живота на селу другчији него у вароши, а уз то је још везан за масу обичаја, навика и празноверица, од којих многе шкоде здрављу. Такав начин живота на селу наслеђује се од колена на колена. Мењао се у неколико, што је зависило од просвећености њених становника. Примало се нешто из живота варошког; али, на жалост, није се увек примало оно, што је корисно по здравље, морал и имање већ најчешће оно, што је томе наносило штете и у варошком животу. На тај начин, од живота на селу, који се ближио природи и његовој потреби, према удаљености места од вароши, према недовољној просвећености, имамо измењен начин живота, где је у много случајева примљено из вароши оно, што није добро а из села задржано оно, што је требало одавна изменити.

На начин живота на селу, поред осталих узрока, утиче много и доба године и рад у том времену. Лети је начин живота на селу такав, да становници из вароши завидно посматрају, како се у природи ужива, како се из њиховог рада очекује „живот.“ Тада би сви хтели на село. А зими, кад и природа постане туробна, кад је начин живота на селу једнолик и тежак само зато, што се није постарало, да се за зиму припреми за што удобнији и по здравље кориснији живот, тада нико не воли садашње село. За време лета природа све пружа, па се на живот зими заборави, да се надокнади хигијенским уређењем оно, што природа сама не даје.

Рад на селу јако утиче на начин живота. За време рада, нарочито пољског, заборави се на све: на удобности, на битне потребе за здравље и живот. Ради се неуморно, не бринући се о рђавим последицама таквог рада; а кад није радно време због непогоде и празника, онда се иде у другу крајност: излежавање и примена разних штетних навика.

На начин живота на селу имају много утицаја разне навике, обичаји, сујеверја и празноверице. Многе су од њих тако укорене, да се мисли, да се друкчије не може живети. Многе од њих више или мање штетно утичу на здравље и на просветни и економски напредак.

Покушаћемо, да у низу тих обичаја, навика и празноверица, које су различите према крајевима, изнесемо оне, које највише штетно утичу на здравље и коче успех општем просвећивању.

Појам о *личној чистоти* је слабо развијен. Руке се перу ретко, површно, често без сапуна. Куна се као одојче у првој години, као дете о великим празницима, затим само лети где има текуће воде близу, кад се разболи и кад умре.

Уста и гушу пере кад га заболи. Зубе пере при узимању хране: воћем и поврћем.

Рубље се не мења због потребе за здравље већ због света и празника.

Сјава у соби у истом рубљу а често и са оделом у коме ради.

Седи у шойлој соби под капом са горњом одећом, а такав иде и по највећем мразу.

Суши обућу и одећу у истој соби где седи или спава, место да то ради у кухињи.

Иде бос не само по соби, већ излази и на поље па и по зими. Услед тога одрасли а нарочито деца лако и брзо назебу.

Не њази где ће лећи и сести, било кад је на раду, на путу или за стоком, већ седне или легне

поред пута, на нечисто место, на влажну земљу и мокру траву.

Услед тога, нарочито деца, лако назебу, добију болове у зглобовима, костима и мишићима, кијавицу, главобољу, протисле а често и запалење плућа.

Тиме се смањује отпорност тела, а то је главни узрок разболевању на селу. Да се спрече многа оболења, треба свако јутро да се истрља грудни кош хладном водом и избрише сувим убрусом; да опере зубе, уста и гушу; да се купа једанпут недељно; да се увече пре спавања умије; да ноге опере и рубље пресвуче, ако је био на раду у пољу или на путу.

На своје здравље не пази много. Мисли: навикао је, ништа му не може нашкодити, може све да поднесе; он не вна, да свака погрешка у здрављу оставља трајне последице а скуп њихов доноси пре или после болест.

Пије воду из чега било; узима шта било; не гледа да ли је то чисто, да ли му то неће шкодити. Каже: „не мари ништа, мање је од мене“. Он не зна да и невидљива жива бића — кужне клице — проузрокују смртоносне заразне болести. Не треба да дозволи, да се још каже, а камо ли и примени: „ово је за сељака“, „он може да то поднесе!“

Рана женидба. На селу се женскиње врло рано удаје, чим стекне законску могућност а често и раније „са благословом“. До двадесете године уда се 57 до 58% а мушки само 38.9%. Женскиње се узима као радна снага, одмена, замена, кад мушки треба да иду у војску или на „печалбу“.

Тако младе девојке рађају слабу и неразвијену децу. Рана трудноћа и порођај утиче те и мати постане слаба а нарочито кад се томе дода још и тежак пољски ред, који ју очекује.

Рани брак даје слабу децу. Позни брак даје сирочад.

При склајању брака главни је услов здравље сујружника.

Празновање многих незнајних празничкића утиче врло штетно и на здравствено и економско стање. Празнују се празници због стоке, због поља, због града; пропушта се најдрагоценије време за рад а после се напреже више него што се може, да се изгубљено време надокнади. Нико се неће „освечанити“, што ће да уради оно, чему је кад време и потреба.

Празноверице и сујеверја утичу врло штетно не само на економски већ и на здравствени напредак. То спречава правилан рад и чување здравља.

Бајање, врачање, тражење савета, кад се ко разболи, од баба, врачара, травара и ранара не само што је бескорисно, већ је најчешће штетно и смртоносно. То је исто, као кад би се тражило од дрводеље, да одело сашије или томе слично.

Гозбе, завешине, свадбе и славе празнују се највише трбухом. Тада се толико спрема за храну и пиће, да би било довољно за месец дана да се редовно узима; падне се с ногу спремајући; утроши се много; задужи се, да се доцније трпи и оскудева.

За лечење болесника, а нарочито за умрле, за сахрану и даће утроши више него што би коштало, да је за живота отклонио оне узроке, који су им причинили болест па и смрт. Мртав потроши више него ли жив и то опет на штету живих. Троши се имање, да се поврати здравље или се штеди имање, па се изгуби здравље.

Не производи и не прерађује сам оно, што му је потребно за храну и одећу, за здравље и живот, што се само на селу гаји и спрема, већ то купује на пијаци, у трговини. Купује оно, чиме он треба другога да храни и снабдева.

Поред ових штетних навика прима из вароши оно, што не ваља, што шкоди здрављу. Једно од

тих зала је *мода*. Женскиње се на селу одева по најновијој моди, бели се и румени. Зато се утроши два пут више новаца него што се привреди. Своје добро продаје јевтино а туђе, рђаво, скупо купује. Белењем се кожа набори а тело трује.

Не уме да цени време већ му оно бескорисно пролази у празном разговору, у казаници, кавани, општини и одласком у варош; они не знају: „да је време новац“ и да се пропуштено време не надокнађује.

Свака казна била би недовољна за оне, који у кавани играју карте, пију пиће, седе и трљају клупу и столицу по цео дан а чека их мотика и плуг; а жена плаче, нејака деца напрежу и последњу снагу за рад.

Лакомислено задуживање утиче на неповољно економско стање а тиме и на здравље. Да се наш свет на селу лако задужује, сведочи нам велики број новчаних завода и многи „зеленаши“. Задужује се код сваког, ко даје новац, не питајући пошто и како ће се то вратити. Задужује се најчешће за оно, без чега се може: да свадбу и славу боље проведе, за одећу и друго. А кад се тако једанпут задужи, он све више упада у дуг, да упропасти здравље и имање.

9. Болести на селу.

Од чега долазе болести. — Које су болести најчешће. — Како се лече. — Заразне болести. — Смртност мале деце. — Болести добивене од домаћих животиња. — Туберкулоза. — Маларија. — Полне болести. — Тровање печуркама и биљем.

Разболевање и умирање на селу је сразмерно веће него у варошима. То најбоље казују статистички подаци. На селу проценат смртности износи

годишње 23·2 до 28·1 а у варошима 19·8 до 24·1%. Такво здравствено стање не би требало да је на селу, где природа пружа човеку скоро све оно, што му је за здравље потребно. Томе је узрок неповољно хигијенско уређење села, начин рада и живота као и недовољна просвећеност у чувању здравља и лечењу болесника.

Правилно сазнање о чувању здравља и лечењу болесника најмање је развијено. Свуда је светлост више или мање продрла али на овом пољу још влада мрак, ма да га светлосни зраци пробијају овде онде, али не могу да надјачају, јер из просвећених места, вароши, још не долазе чисти зраци, јер и ту још нема правилног појма у чувању здравља и лечењу болесника.

Рад на чувању здравља и лечењу болесника везан је на селу за масу сујеверја, заблуда, предрасуда, врачања и бајања. За све друго лако нађе правилнијег објашњења него ли за чување здравља и лечење болести. Зато још верује: да болести долазе од „судбине“, „кисмета“, „урока“, „намета“, „очију“, „враџбине“, „сугреба“, „устрела“, што је „нагазио“ и др. Међутим то је потпуно нетачно. Болести долазе једино као последице наших погрешака у животу. Те погрешке могу да буду случајне, намерне, из незнања, задобивене лично или наслеђем. Свака од тих погрешака, ма и једанпут учињена, оставља слабије или јаче трагове и промене на телу, које причињавају оболења. А кад се разболи, онда се „баје“, „врача“, тражи лек код надрилекара или се оставља на „кисмет“ и „судбину“, па шта буде.

Нема села где нема какве бабе и врачаре, „која болест руком однесе“. Неке су надалеко чувене, да из удаљених крајева њима долазе. Многе се не заустављају само на гатању, врачању и да-

вању лековитог биља, већ предузимају и „оперативне ствари“ као надрихирурзи.

Због таквог начина чувања и лечења на селу се много болује и често умире.

Тако ће то бити све донде, док се свет на селу у овом погледу не просвети: да га у болести лекар лечи, као што му кола колар оправља, халџину кројач кроји и сваки мајстор само свој занат ради; докле не добије довољан број лекара, болница и других санитетских установа.

Од тих надрилекара узима да пије и превија такве мешавине, које су саме по себи нечисте и опасне: мокраћу, жабокречину, „балегу“ — сточно ђубре, паучину, барут са ракијом и др. Узима из апотека и дућана оно, што сам може да спреми: цвет од липе, зове, нане, титрице, кичицу и др.

У погледу правилне неге болесника, па и спречавања болести учиниле би велике користи нарочито обучене жене: *нудиље, йосеиље*, које треба да има свако веће село.

У низу тих многобројних болести има извесних болести, које се највише јављају на селу, којима је поглавито узрок, поред нечувања, начин рада и живота на селу.

Смртност мале деце у првој години на селу је већа (25·14) него у варошима (19·87). То је лако објаснити. Мати носи одојче на рад, излаже га прабини, сунцу и киши; даје му уморна и загрејана да доји; одбија га у невреме, за време топлих, летњих дана; прихрањује га врло рано (од 4 до 5 месеца) неподесном храном; даје му, скоро, исту храну што и одрасли узимају, све оно што само затражи.

Ово се зло може отклонити само тако, ако се матере обуче у нези и исхрани деце; ако се поштеде од оних радова за време дојења, који штетно утичу на исхрану дечју.

Матере би се лако обучиле, ако би се у сваком месту образовао *ѿечај* за обучавање *маѿера* у *нези одојчеѿа*, који би одржали лекари са практичним примерима и поукама у току више (10) предавања.

Да би се новорођенчад још од рођења правилно неговала, велике користи може да пружи *бабица*, коју треба да има свако или више удружених села. Она би сачувала и животе многих матера при порођају.

Оѿѿинским ѿовојницама — спремом за новорођенче и *ѿородилиѿѿима* спасла би се многа новорођена деца, сачувао би се жив и ни с чим не заменљиви капитал.

Као последице недовољног одржавања чистоће тела јављају се разне врсте *красѿа*, нарочито код деце, по глави, на лицу па и на целом телу. Где се обраћа пажња на чистоћу, ту нема краста сем ако им није узрок каква унутарња болест.

Шуга је такође болест сиротиње, нечистоће и незнања.

Приѿѿ — блага бољка — *кокошњак* — *ѿоѿкожњак* је гнојно оболење на прстима руке или ноге, као последица заражавања гнојним клицама којих има свуда у нечистоћи. Обичне огреботине, убоди, посекотине, ма и најмање загребана места, ако се не лече као што треба, она се при раду и ходу заразе гнојним клицама и проузрокују гнојење. Тако исто од неупутног лечења какве огреботине и ране: превијања паучине, струготине од кајиша, земље и завијање чим било, проузрокује се оболење; „то се место позледи,“ „да се на зло,“ отекне, поцрвени и гноји. Од тога места запалење се продужава лимфним судовима у виду модро црвене и јако осетљиве бразде до жлезде испод мишке, (ако је на руци) или у препони (ако је на нози).

Зато сваку огреботину и раницу намажи јодном тинктуром и завиј првим завојем.

„Жвале“ и *устџобоља* долази код деце као последица нечистоће.

Црвени вешар је заразна болест, али се најчешће јавља онде, где се не обраћа пажња на довољну чистоћу тела, нарочито руку.

Склоџац-зли грч (тетанус) је заразна болест, која се јавља као последица заражавања кужним клицама каквог рањавог места на телу. То се догађа најчешће при раду са ђубревитом земљом, при убоду на какав предмет (дрво, јексер, стакло и др.) што је било нечисто.

Пелагра — „мајасил“ се јавља као последица употребе кварног и буђавог кукурузног брашна, које је добивено од недовољно зрелог и „упаљеног“ кукуруза. То се оболење јавља са испуцаном кожом на лицу, рукама и ногама, на оним деловима тела, који нису покривени. Кожа задебља, поцрвени, пуца и љушти се. Затим наступи устобоља, пролив и живчано оболење.

Ова се болест тешко лечи, али се лако сузбија, кад се отклони узрок, да се кукуруз не бере зелен и чува да се не уквари.

Гушавосџ је веће или мање повећање *коџа-лачке* жлезде. Болест је нарочито раширена у извесним, планинским крајевима. Њена појава доводи се у везу са употребом воде и оскудицом извесних соли (јода) у тим крајевима. То је тешка болест. Она оставља велике последице и на умно развиће. Зато се препоручује нарочити начин борбе: употреба јода — јод са обичном кухињском соли и др. против те болести, па и по могућству исељавање из таквих крајева.

На селу су честе болести, које се добијају од *болесне домаће сџоке*. Ту долази *сакагија*, која се добија од коња и магарца, који од тога болују.

Анџракс — *црни пришић* — *џросџрел* добија се од додира, неге и употребе коже, длаке (вуне) и рогова стоке: оваца, коња и говеди која је оболела од те болести.

Употреба *џресних оџанака* од тако оболеле стоке најлакше проузрокује ту тешку и често смртоносну болест. Зато је и забрањена подаја опанака од пресне коже.

Од *шайљиве стоке* добија се устобоља при нези те стоке и од употребе млека. То се спречава највећом чистоћом и дугим (10 минута) кувањем млека.

Од употребе *меса бобичаве свиње, говеда и риба* добијају се разне врсте *џанџличаре-џтракавице*; и то у северним крајевима највише од свиња, у јужним од говеди а у приморју од риба.

Стока се зарази употребом јаја од пантличаре, које болестан човек избаца а човек се зарази употребом меса од бобичаве стоке. Према овоме предохрана је јасна: бобичаво месо не треба јести. Где се ма и најмање сумња, месо се добро искува или испржи а не једе се „живо,“ полупечено и „крваво.“

Да стока не добије бобице, измет се избацује само у нужник а не по дворишту, воћњаку, ливади и њиви.

Глисте се добијају само од нечистоће, у којој има јаја од глиста и то употребом загађене хране, додиром прљавих руку и разних предмета.

Беснило се преноси од уједа бесног пса или које друге домаће животиње. Спречава се везивањем паса; а кад пас побесни, убити га. Човек уједен од бесне животиње успешно се лечи у нарочитим, Пастеровим заводима.

Уједи од змије и разних буба су честа оболења на селу, што зависи од месних прилика. Пажња и чување је главна предохрана. Брза помоћ код лекара је сигурна помоћ.

Заразне болесѝи бесне на селу и ако су тамо много повољније прилике него у варошима. Процент умрлих од заразних болести на селу је два пута већи него у варошима. Томе су разнолики узроци; један од најважнијих је, што свет на селу још није схватио, да заразне болести производе нарочита, сићушна бића, која се голим оком не виде и која се налазе у разним излучивањима од болесника и на разним предметима који су тиме упрљани.

За многе заразне болести, нарочито *дечје*: мале богиње, дифтерију, велики кашаљ, заушњаке, сматра да се морају прележати, па се од њих нико и не чува. Друге, пак, *срдобоља*, *ѝрбушни ѝифус*, колера, добијају се само као последица недовољне чистоће а нарочито при исхрани и употреби воде. Треће, пак, добијају се од *гоѝована*, који живе на човечијем телу. Од *ваши* добија се пегавац; од *буве ѝовраѝна грозница* и *куга*; од *сѝеница* такође повратна грозница.

Ти готовани на човечијем телу су одлика непросвећености па тек немаштине. Ко дозволи, да га једу готовани, да на њега пренесу и смртоносне болести а није у стању, да се од њих очисти и сачува, тај не треба ни да живи.

Туберкулоза — јектика, која је постала *народна* болест, ухватила је у селима такав корен, да ју је тешко сузбити. Ту је она нашла недовољну чистоћу, влажне и претрпане станове, незнање и нечување и где се улеже, ту све покоси.

Недовољна, слаба исхрана знатно утиче на смањивање отпорне снаге а тиме потпомаже развиће туберкулозе.

Становници са села продају хранљиве намирнице, често оно, што је њима потребно, а они то надокнађују узимајући више алкохолног пића, које „стере постељу туберкулози.“ Прода храну, у њој

оскудева а добивени новац од тога троши на моду, разне гозбе, кавану и друге непотребне и штетне ствари.

Већина наших села требала би да послуже као санаторије, јер им је природа дала све оно, што је потребно за здравље; али људи су то покварили нехигијенском кућом и осталим неподесним начином живота, те су многа села често легло туберкулозе. Томе је много допринело и то, што су туберкулозни болесници из вароши слати у села на лечење; што су се болесници, који су се у вароши на свом послу разболели од туберкулозе, враћали у село ради лечења. И у селу, где им кућа не одговара хигијенским условима, где се болесник не издваја, где се не пази на загађивање пљуванком, где је просвећеност у хигијени сувише слаба, ту се онда цела кућа, све ствари, загаде кужним клицама туберкулозе и сви се њени становници, дотле здрави, заразе. Услед тога су многе породице на селу пропале, а многа села су у најздравијем поднебљу заражена туберкулозом.

Туберкулозне болеснике слати у она места, села, где има нарочитих за то уређених лечилишта — санаторија — одморишта — опоравилишта, а не тамо, где ће један заразити многе а и он се неће излечити. Код нас има одличних климатских места; та места треба претворити у санаторије, где би се маса болесника, радећи разнолике радове, редовне послове, лечила, остала ту док су год жива. На тај начин, у тим за лечење туберкулозе повољним местима, издвојили би се туберкулозни болесници. Они не би пали на терет своје околине и државе, већ би се лечили радећи свој обичан, редован посао.

Туберкулоза се не отклања само једним средством а најмање лековима. Ту је потребно, да се хигијена примени свуда, на сваком месту и у свему,

па да се постигне успех. Преуређењем села и живота у њему утицало би се на сузбијање те народне болести.

Заразне болести на селу не би требало да се јако шире, јер су куће удаљене једна од друге, те није близак додир. Али треба да се униште други извори (заражени бунари) и спрече разни начини пренашања болести: одлазак код болесника, ношење понуда, ношење свећа, даће, пратње и др.

Даље је преко потребно, да се врши дезинфекција стана и свих ствари у кући кад болесник оздрави или умре, а код туберкулозе и за време болести.

Дезинфекцијом се уништавају кухне клице и сигурно се спречава ширење заразних болести.

Маларија — барска — настујна грозница је оболење, које проузрокује нарочита клица — пласмодијум маларије, коју преноси нарочита врста комараца (анофелос), који живе у баровитим пределима. За то је маларија највише раширена у барским пределима (у Далмацији, око Вардара, у Мачви и др.). Има је свуда, где има барица, где вода у рововима лежи.

Сузбијање те болести није само питање медицинско већ и економско. Треба исушивати подводна места, нарочито их обрађивати а мање баре затрпавати.

Полне болести захватиле су за време рата и после рата и села. Ту су нашле легло, јер још влада велико незнање и небрижљивост у чувању; још се сматра, „да је стидно лечити се а није било стидно добити болест“, и што је за њихово лечење потребно дуже времена, пошто не могу да се излече једним леком. Оне су опасније у толико више, што се привидно залече и не показују јаче знаке оболења, те се на предохрану њихову обраћа слаба пажња.

За сузбијање полних болести игра важну улогу: васпитање младежи у чедности; обавештавање о начину добијања и страховитим последицама код тих болести; захтев, да су муж и жена здрави при ступању у прак.

Тровање печуркама. На селу су честа тровања отровним печуркама, јер се не пази које су отровне.

Отровне печурке познају се, поред спољњег изгледа, и по томе кад се исеку и ставе у сирће или у слану воду за пола часа. Ако та вода поцрни, онда су те печурке отровне.

Тровање биљем дешава се на селу често из незнања. У те отровне биљке долази: кукута, велебиље, луда трава, буника, руса, вранино око, дивљи першун, козлац, кукурек, татула, напрстак, саса, булка, мак, бурјан и разгон.

III.

КАКВЕ БИ ЗАКОНСКЕ ОДРЕДБЕ ТРЕБАЛО ПРЕДВИДЕТИ ЗА ХИГИЈЕНСКО УРЕЂЕЊЕ СЕЛА.

Политички, грађевински, хигијенски, културни и економски захтеви. — Средства.

Здравствене и друштвене законске одредбе треба да имају поглавито за задатак, да тежину тога рада пренесу на самоуправна тела, како би се сваки појединац што више забавио о свима тим питањима, која њега највише тиште, која долазе од њега и која се могу отклонити само тако, ако он сам лично суделује у томе раду. Без тога законске одредбе не могу да се довољно примене.

Погрешно је мишљење, ако се очекује све од државе, да она да средства, да њени нарочити органи издају сва наређења. То је безуспешно а и немогуће.

Човек је сам себи најпречи. Он има највише осећања за све оно, што је у његовој непосредној околини. То—треба у њему пробудити; за то му дати поуке. А ко неће да изврши, прописати и одговорности.

Не може нико да се нагна на одржавање чистоће тела, куће, дворишта, ако он то сам не осећа.

Не може нико да чуна здравље другога, своје околине, ако и своје не зна да чува.

Ако општина буде дужна, да сама лечи своје болеснике, она ће пре да се постара, да поправи хигијенске прилике свога места.

Ако општина мора да издржава своју сиротињу, изнемогле, она ће пре да се постара, да не буде нерадника, да отклања беду. У противном пустиће, да то падне на терет целог друштва.

Успех у свему томе постићи ће се, ако сваки буде свестан те своје велике дужности према самом себи и својој околини.

А кад се то примени у разним законским одредбама, онда ће државни буџет расхода у многome да се смањи и пренеће се на већа и мања самоуправна тела. Ова би издатке на порезивање, које она дају држави за те сврхе, много боље искористила и своје разнолике хигијенско-друштвене и економске потребе, које се тичу месних прилика, боље подмирила, уредила и одржавала него сама држава. Сваки најбоље познаје сам себе и своје прилике и најбоље осећа своје потребе. Сваки је сам себи најпречи. Сваки помаже себи најбрже и најбоље.

Политички захтеви. Број села и број становника у општинама је јако различит у разним крајевима. Има 332 општине са мање од 200 становника; 1200 општина од 201 до 500 становника; 1570 општина до 1000 становника. У Босни и Херцеговини има највећи број малих општина, затим у Словенији и Прекомурју. У Србији више од по-

ловине општина имају преко 1000 становника. У Хрватској, Славонији и Војводини највећи број општина имају преко 2000 становника. У Далмацији су највеће сеоске општине; имају преко 5000 становника.

Ради уређења села у свима правцима потребно је, *да ни једна општина не буде мања од 1000 становника.*

Општине, које су у близини, које имају заједничке и здравствене и просветне потребе, могу да чине једну *здравствено-просветну општину.*

Представници општине, па и одборник мора да буде *писмен.*

Представник општине да у унутрашњем уређењу општине има што већу и *самосталнију извршну власт.*

У општинском одбору да има нарочити *здравствено просветни одбор*, коме је задатак да се стара о здравственом и просветном уређењу свога места.

За управу општине да има пространа и по хигијенским захтевима подигнута и уређена *општинска кућа.*

Грађевински захтеви. Ново насеље не може се подићи без одобрења надлежне власти.

У старом насељу — селу *да се изврши преглед села*, изради план и одреди распоред, правац, положај и ширина улица.

Ван одређеног простора не сме се подизати кућа за становање. Свако село да има *канале за одвођење површинске воде* а где је могуће и за нечисту воду нарочито код јако насељених места.

Ако река протиче кроз село, мора да се *исправи шок реке, обале осигурају и да се не загађују* избацивањем разнолике нечистоће.

Село мора да буде везано *са главним друмом* (сувим, жељезничким, воденим). Пут да је сталан, израђен са чврстом подлогом. Да има сталне чуваре

за његово одржавање. Селски путеви да су сви добро уређени, насути и од воде јарком и мостом обезбеђени.

Окућница где се кућа подиже, не сме да је мања од 1000 ни већа од 2000 квадратних метара.

Свака кућа мора да се *подиже по плану*, који треба да испуњава ове битне услове: да се зида од сувог материјала; да је под уздигнут од земље најмање за пола метра; да су зидови споља и изнутра окречени; да је под од дасака у собама где се станује; висина собе да није мања од 2.60 метара; величина собе да је толика, да на свако лице буде 15 куб. метара простора; да прозори нису мањи од шестине површине собе.

У кући или у дворишту одвојено да има *нужник по плану*.

У дворишту мора да буде *црпка*, домаћи водовод или хигијенски бунар, ако село нема општег или посебног водовода, чесме или други начин снабдевања водом.

У сваком дворишту да има озидана *помијара* и уређено *ђубриште*.

Напојила за стоку да су цементирана.

Стаје за стоку да одговарају хигијенским условима према врсти и потреби стоке.

Кућу може да зида само *испишан мајстор* где нема инжињера.

Домаће радионице, фабрике, да се подижу само по одобреном плану и на одређеном месту.

Хигијенски захтеви. Свака општина или једна *здравствена* општина да има свога *лекара, бабицу* и *здравственог надзорника*. Да подигне: *здравствени дом*, где би се сместиле све здравствене установе (амбуланта за преглед болесника, за издавање заразних болесника, дезинфекциони апарат, купатило, апотека и др.).

У коме месту *сџално* (епидемично) влада каква *заразна болесџ*, да се узрок отклони.

Да се општини *сџави у дужносџ* *сузбијање ойшџих, друшџвених болесџи* — туберкулозе, алкохолизма и полних болести и да своје болеснике лече.

Да се *зашџишџи маџи и одојче*. Да трудна жена пре и осле порођаја за 6 недеља не ради тежачке и занатске (индустриске) послове. Да мати дете сама доји, сем ако је болесна, и да за време дојења има олакшица у раду и материјалну помоћ. Давање повојница и стерилног млека за одојчад. Свака трудница и породиља да има бесплатну помоћ у болници а сиромашне и код своје куће.

У сузбијању *заразних болесџи* код људи и стоке да важе општи прописи као и у погледу одржавања *чистџоће*.

Културни захтеви. Свако село и општина да подигне по одобреном плану једну или две *школе* према броју ђака. Да има *књижницу и чџтаоницу*. Да подигне *цркву*.

Наставни план у школи подесити према потребама за мушке и женске. Привредан рад и домаћинство да буде заступљено.

Поред основне школе, да се уведу *обавезни џечајеви за насџаву о чувању здравља, домаћинсџву, џривреди и занасџву* са практичним поукама.

У тим течајима радило би се недељом и празником. Течај би посећивали сви мушки и женске, који су свршили основну школу.

Течај би трајао две године.

На тај начин ђаци који сврше основну школу, не би се од ње са свим одстранили и заборавили оно што су научили. Они би продужили, поред свог редовног посла, и обучавали се у свему ономе, нарочито практично, што им је за живот и рад потребно.

Да се стара о смештају и издржавању *сироти* и *најуштите* деце, *изнемоглих* и *неспособних* (инвалида) било од повреда или болести. Да *налази рад* и *сузбија нерад*.

Економски захтеви. У свакој општини да има *пиржисите*. *Механа* — *гостионица* да одговара хигијенским захтевима. *Крчме* да се не отварају. *Радње* да се свуда отварају и да продају само одређене (хигијенске, животне и економске) ствари. Да се уведу *сирожиси* и *происци*, како би се избегло *лаккомислено* и *бескорисно задуживање*.

Наш сељак се лако и много задужује. Не пита, колики је интерес, само има ли новаца. Лако новац утроши, а после изгуби здавље, имање и поштење и тада настане мучење.

Да се што више спречи *делење задруга*, што доводи до брзог осиромашавања. Само удружена снага је економски јака.

Да се приход са имања *осигурава од временских невоља*. Највеће је зло и мука код сељака, кад он стрепи и немоћан стоји, а од срџбе природе не зна и не може да се заклони.

Срества. Ко подигне кућу и стаје које одговарају плану и хигијенским прописима, да се ослободи пореза на кућу и окућницу за 10 година.

Да се општине ослободе царине на све оне потребе, које им служе за јавну хигијену.

Да се у буџет општински уноси *здравствено-просветни прирез* за извођење свих тих радова.

Величина тога приреза одређиваће се према месним потребама и по одобрењу надлежних власти.

За хигијенске потребе *вшег обима*, где једно село или удружена села нису у могућности, да то изведу због материјалних срестава, ту је дужан срез, област или држава да помогне.

Тај прирез се не сме ни на шта друго трошити сем за одређене потребе.

Здравствено-просветни прирез прикупљао би се према своти непосредне порезе. Сем тога нарочито би се порезовала лица која су нежењена а прешла 30 год. старости; ожењена лица без деце и са једним дететом. Затим све каване и продавнице алкохолног пића, за држање забава, биоскопа и других чисто забавних престава.

Да се општинама олакша и створи могућност за задужење под повољним условима за извођење хигијенско-културних и економских потреба.

САДРЖАЈ:

	СТР.
I. Значај хигијене села	5
II. Садање (нехигијенско) и будуће (хигијенско) село . .	11
1. Место и положај села	12
2. Уређење села	21
3. Кућа — дом — стан	73
4. Стаје за стоку	150
5. Исхрана	153
6. Одело — ношња	167
7. Рад	175
8. Начин живота на селу	189
9. Болести на селу	193
III. Какве би законске одредбе требало предвидети за хигијенско уређење села	202

Faint, illegible text, possibly bleed-through from the reverse side of the page.

各埠... 總行... 分行... 代理... 經理... 啟事... 敬啟者... 茲因... 特此... 佈告... 凡我... 僑胞... 務請... 垂注... 此佈

民國... 年... 月... 日... 啟

Од истог писца могу се добити и следеће књиге:

Заразне болести, са сликама у боји (III издање)	15.—
Хигијенски живот	15.—
Троглава андаја: туберкулоза, сифилис и алкохол	6.—
Хигијена I књига (III издање)	15.—
Хигијена II књига	15.—
Слике о здравом и болесном телу	20.—
Ђачки здрављан	3.—
Народни лекар, са 3000 практичних поука за негу и лечење болесника и са многим сликама.	
Нега болесника	25.—
Чувар здравља, Хигијенски часопис, VI год. Уредници: Др. Д. Гер. Поповић и Др. Јоксимовић. Излази 3 пут месечно. Цена 40 дин. годишње.	

Хигијенски ђачки суд за воду. Модел писца. Израда Фабрике Гођевац, Београд.

Ручна (цепна) и домаћа апотека по писцу, израда Дрогерије Јовчић и Мајданац, Београд.

ШТАМПАРИЈА „ДАВИДОВИЋ“
□ ПАВЛОВИЋА И ДРУГА □
БЕОГРАД, 1926. ТАКОВСКА 32.